ПЕДАГОГИКА

II

Тәрбия

АЗӘРБАЈҸАН ССР МААРИФ НАЗИРЛИЈИ

В. И. ЛЕНИН адына АЗӘРБАЈҸАН ДӨВЛӘТ ПЕДАГОЖИ ИНСТИТУТУ

М. МЕҺДИЗАДӘ, М. МУРАДХАНОВ,
Т. ӘФӘНДИЈЕВ, Н. ВӘЛИХАНЛЫ

371
П28

Аз3-24520

ПЕДАГОКИКА

II һиссә

Педагожи институтларын тәләбәләри үчүн тәдрис вәсаити

Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиг едилмишдир

КИТА[illegible] [illegible]АСМ

В. И. ЛЕНИН адына АПИ-нин НӘШРИЈЈАТЫ
Бакы — 1959

Редактору проф. *М. МЕҺДИЗАДӘ*

В. И. Ленин адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Институтунун педагожика вә психолоҝија кафедрасы үзвләри тәрәфиндән педагожи институт тәләбәләри үчүн тәдрис васитәси кими һазырланмыш «Педагожика» китабы 2 һиссәдән ибарәтдир: I һиссәдә «Педагожиканын үмуми әсаслары» вә «Тә'лим нәзәријјәси», II һиссәдә исә «Тәрбијә нәзәријјәси» вә «Мәктәбшүнаслыг» мәсәләләри ишыгландырылыр.

II һиссәдә дәрҹ едилән XVI, XVII вә XIX фәсилләри педагожи елмләр доктору, профессор М. Меһдизадә, XII, XIII, XIV, XVIII вә XXVI фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент М. Мурадханов, XX фәсли педагожи елмләр намизәди, досент Б. Ахундов, XXI, XXII, XXIII, XXIV вә XXV фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент Т. Әфәндијев, XXVII вә XXVIII фәсилләри педагожи елмләр намизәди, досент И. Вәлиханлы, XV фәсли баш мүәллим М. Ә. Мәммәдов јазмышлар.

Васитәни јазаркән мүәллифләр педагожи институтлар үчүн тәсдиг едилмиш «Педагожика» програмыны әсас көтүрмүш, педагожика курсу үзрә охудуглары мүһазирәләрин материалларындан вә рус дилиндә нәшр едилмиш [illegible] әдәбијјатдан истифадә етмишләр. Мүһарибәдән сонракы динҹ гуруҹулуг дөврүндә Азәрбајҹан дилиндә нәшр едилән илк васитә олдуғундан бу китабын, еһтимал ки, мүәјјән нөгсанлары вардыр. Она ҝөрә дә [illegible] хәта вә нөгсанлары В. И. Ленин адына АПИ-нин педагожика вә психолоҝија кафедрасына (Бакы шәһәри, Үзејир Һаҹыбәјов күчәси, 34) јазмалары охуҹулардан хаһиш олунур.

Мүәллифләр

ТӘРБИЈӘ НӘЗӘРИЈЈӘСИ

Инкишафымызын јени, кениш коммунизм гуручулуғу дөврү кәнҹ нәслин коммунист тәрбијәсинә хүсуси диггәт верилмәјини тәләб едир.

Сов. ИКП XXI гурултајы белә һесаб едир ки, әзәмәтли коммунизм гуручулуғу планынын һәјата кечирилмәси үчүн партија, совет, һәмкарлар иттифаглары вә комсомол тәшкилатлары «совет адамларыны тәрбијә етмәк, онларын шүурлулуғуну вә фәаллығыны артырмаг саһәсиндә, коллективчилик вә зәһмәтсевәрлик руһунда, ҹәмијјәт гаршысында өз борҹуну баша дүшмәк руһунда, социалист бејнәлмиләлчилији вә ватәнпәрвәрлик руһунда, коммунист әхлагынын јүксәк принсипләринә дәнмәдән әмәл етмәк руһунда тәрбијә едилмиш јени адамлар јетишдирмәк саһәсиндә бүтүн ишләри даһа да јахшылашдырмалыдырлар...

Бөјүмәкдә олан нәслин коммунист тәрбијәсинә хүсуси диггәт јетирилмәлидир»[1].

Бу шәрәфли вәзифәнин јеринә јетирилмәси ишләрини нәзәриндә, педагокика курсунун мүһүм бир һиссәсини тәшкил едән тәрбијә нәзәријјәсинин әтрафлы шәрһи хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Шакирдләр мәктәбдә тәшкил едән тә'лим-тәрбијә просесиндә инкишаф едиб јетиширләр. Лакин тәрбијәнин тә'лимдә үмуми олан ҹәһәтләри илә бәрабәр, А. С. Макаренконун тә'бирилә десәк, өзүнүн мәнтиги вардыр.

Тәрбијәнин тә'лимдән фәргләнән өзүнә мәхсус принсипләри вә үсуллары вардыр ки, бунлар педагокиканын тәрбијә нәзәријјәсиндә өјрәнилир. Тәрбијә нәзәријјәси, әхлаг тәрбијәсинин, әмәк тәрбијәсинин, естетик тәрбијәнин, физики тәрбијәнин мәзмуну вә вәзифәләрини, форма вә үсулларыны шәрһ едир. Тәрбијә нәзәријјәси һәм дә шакирдләр коллективинин тәшкили вә тәрбијәсини, мәктәбдә комсомол вә пионер тәшкилатларынын ишләрини, синифдән вә мәктәбдән кәнар ишләри, синиф рәһбәрләринин ишини, ушағын тәрбијәсиндә мәктәблә аиләнин әлбир ишләмәси вә с. ишыгландырыр.

———

[1] «1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафынын контрол рәгәмләри һаггында» Н. С. Хрушшовун мә'рузәси үзрә Сов. ИКП XXI гурултајынын гәтнамәси, сәһ. 15—20. Азәрнәшр, 1959.

КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЈӘСИНИН МӘЗМУНУ ВӘ ВӘЗИФӘЛӘРИ

Коммунист әхлагы тәрбијәси кәнҹ совет нәслинин һәртәрәфли инкишафында чох мүһүм јер тутур.

Зәһмәткешләрин бөјүк рәһбәри В. И. Ленин јени јетишмәкдә олан совет нәслинә коммунист әхлагы сифәтләринин ашыланмасыны вә онларын коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсини бүтүн тәрбијә ишинин әсасына гојмағы тәләб етмишдир. Комсомолун III гурултајындакы мәшһур нитгиндә В. И. Ленин гејд етмишдир ки: «Бизим кәнҹләрин бүтүн тәрбијә, тәһсил вә тә'лими ишин онларда коммунист әхлагыны тәрбијә етмәкдән ибарәт олмалыдыр»[1]. Башга сөзлә, мүәллим дәрс дә дејәндә, дәрсдән кәнар мәшғәләләрдә тәрбијәви иш дә апарыркән онун әсас мәгсәди ушаглардан коммунист әхлаглы адамлар јетишдирмәк олмалыдыр. Мәсәләнин әһәмијјәти бурададыр ки, коммунизм ҹәмијјәтинин гурулмасы јени адамлар јетишдирмәји тәләб едир.

Сов. ИКП XXI гурултајында сөјләдији мә'рузәдә Н. С. Хрушшов јолдаш көстәрир ки, адад инсанын бүтүн ән јахшы әхлаги сифәтләринин тамамилә чичәкләнмәсијә ән әдаләтли вә ән мүкәммәл ҹәмијјәт олан коммунизмә кечмәк үчүн биз артыг индидән кәләҹәјин адамыны тәрбијә етмәлијик. «Совет адамларында коммунист әхлагы инкишаф етдирилмәлидир, бу әхлагын да әсасыны исә коммунизмә сәдагәт вә онун дүшмәнләринә гаршы барышмазлыг, иҹтимаи борҹу баша дүшмәк, ҹәмијјәтин хејринә сәрф едилән әмәкдә фәал иштирак етмәк, инсанларын бирҝә јашајышынын әсас гајдаларына көнүллү сурәтдә әмәл етмәк, јолдашлыг, гаршылыглы јардым, дүзлүк вә доғручулуг, ичтимаи гајданы позанлара дөзүлмәз тәшкил едир»[2].

Һәр бир мүәллим шакирдләрә коммунист әхлагы тәрбијә етмәк үчүн коммунист әхлагынын маһијјәти вә мәзмунуну өјрәнмәли, бунун һансы кејфијјәтләрдән, һансы сифәтләрдән ибарәт олдуғуну билмәлидир.

———

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 290—291.

[2] Н. С. Хрушшов, 1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафынын контрол рәгәмләри һаггында, сәһ. 60. Бакы, 1959.

Әхлаг һаггында үмуми анлајыш. Әхлаг — инсанларын чәмијјәтдәки вәзифәләрини вә бир-бирләринә мүнасибәтләрини мүәјјән едән тарихән тәшәккүл тапмыш давраныш нормаларынын мәчмуудур.

Һәр бир чәмијјәтдә инсанлар мүәјјән нормалара әсасланараг өзләринин вә чәмијјәт үзвләринин ајры-ајры давранышларыны вә ја тәрз-һәрәкәтләрини гијмәтләндирир, бә'зиләрини јахшы, әдаләтли, нәчиб һәрәкәт, бә'зиләрини исә пис, әдаләтсиз, алчаг һәрәкәт адландырырлар.

Бу нормалар чәмијјәтдә инсанларын давранышыны мүәјјән едир, ону низама салыр.

Инсанлар бу әхлаги нормалар һаггында анлајыш вә көрүшләрини һарадан алырлар?

Бүтүн динләр иддиа едирләр ки, бу анлајышлар инсанларда фитридир вә онлар «аллаһын сәси»ни ифадә едир. Онлара көрә, ија мәншәји көјдә олан бу әхлаги анлајышлар һамы үчүн ејнидир вә дәјишмәздир. Бу дини нәзәријјә бу вә ја башга формада идеалист философлар тәрәфиндән дә ирәли сүрүлүр.

Марксизм-ленинизм сүбут едир ки, әхлаг чәмијјәтдә үстгурум категоријасындандыр, үстгурум һадисәләринин әсас көкү исә чәмијјәтин мадди һәјат шәраитиндә, ичтимаи варлыгдадыр.

Демәк, әхлаги көрүш вә идејаларын да мәншәјини көјдә дејил, јердә, инсанларын истеһсал мүнасибәтләриндә, мадди һәјат тәрзиндә ахтармаг лазымдыр. Әхлаг чәмијјәтдә һөкм сүрән игтисади вә ичтимаи мүнасибәтләрин инсан шүурунда әкс олунмасындан башга бир шеј дејилдир.

Ф. Енкелс «Анти-Дүринг» әсәриндә јазыр: «...Инсанлар, шүурлу вә ја шүурсуз олараг, өз әхлаг бахышларыны сон нәтиҹәдә, өз синфи вәзијјәтләринин әсасы олан әмәли мүнасибәтләрдән, јә'ни истеһсал вә мүбадиләнин баш вердији игтисади мүнасибәтләрдән әлдә едирләр»[1].

Синфи чәмијјәтләрдә исә бу мүнасибәтләр һәмишә синфи әксликләр дахилиндә инкишаф етдијиндән, орада әхлаг да синфи олмушдур. Бу әхлаг ја һаким синифләрин һөкмранлығына вә мәнафејинә һагг газандырмыш, ја да истисмар олунан синфин бу һөкмранлыға гаршы е'тиразыны ифадә едәрәк, зәһмәткешләрин мәнафејини мүдафиә етмишдир.

Истисмарчы чәмијјәтләрдә үстгурум—сијаси, ичтимаи мүәссисәләр, һүгуг, фәлсәфә, дин, әдәбијјат вә с. һаким синифләрин мәнафејини мүдафиә етдији кими, бу синифләрин әхлагы да һәмин вәзифәни ичра едир. Лакин истисмарчылар һәмишә өз һәрәкәтләриндә синфилији гизләтмәјә чалышдыглары кими, өз әхлагларынын да синфи мәнафеләринә хидмәт етмәсини өртбасдыр едир вә ону үмумбәшәр әхлагы, јә'ни һамыја аид әхлаг кими гәләмә вермәјә чәһд едирләр.

[1] Ф. Енкелс, «Анти Дүринг», 1953 ил, сәһ. 88, Азәрнәшр.

Әсил һагигәтдә буржуа чәмијјәтиндә буржуазијанын өзүнә мәхсус әхлагы, пролетариатын исә өзүнә мәхсус әхлагы вардыр.

Буржуа әхлагынын игтисади әсасыны истеһсал васитәләринә хүсуси мүлкијјәт вә бунун әсасында олан истисмар тәшкил едир. Мүасир капитализм чәмијјәтиндә һөкм сүрән әсас игтисади ганун—өлкәдәки әһалинин әксәријјәтини истисмар етмәк, вар-јохдан чыхармаг вә диләнчи көкүнә салмаг јолу илә, башга өлкәләрин халгларыны әсарәт алтына алыб, даим гарәт етмәк вә јүксәк мәнфәәти тә'мин етмәк үчүн мүһарибәләрдән истифадә етмәк јолу илә максимум капиталист мәнфәәтини тә'мин етмәк—мүасир буржуа әхлагында өз әксини тапыр. Максимум газанҹ үчүн буржуа әхлагы һәр чүр һәрәкәтләрә бәраәт верир.

Хүсуси малы, мүлкү горумаг вә артырмаг саһәсиндә атылан һәр аддым буржуазија үчүн әхлаглы һәрәкәтдир вә әксинә хүсуси мүлкијјәти тәһлүкә алтына алан һәр бир аддым, ирәли сүрүлән һәр бир фикир буржуа әхлагы нөгтеји-нәзәриндән әхлагсыз һесаб едилир.

Буржуа чәмијјәтиндә инсанлар арасындакы мүнасибәт «инсан-инсанын гурдудур» — принсипинә әсасланмышдыр. В. И. Ленин буржуа әхлагынын ич үзүнү ачыб көстәрәрәк дејир: «Көһнә чәмијјәт белә бир принсип үзәриндә гурулмушду ки, ја сән башгасыны сојурсан, ја башгасы сәни сојур, ја сән башгасы үчүн ишләјирсән, ја башгасы сәнин үчүн ишләјир, ја сән гул саһибисән, ја өзүн гулсан. Ајдындыр ки, белә бир чәмијјәтдә тәрбијә алан адамлар ја гул саһиби олмаг, ја гул, ја хырда мүлкијјәтчи, хырда гуллугчу, хырда чиновник, зијалы олмаг — бир сөзлә, јалныз өзүнүн малы олмасы гајғысына галан, башгасы илә исә иши олмајан бир адам олмаг психолокијасыны, адәт вә анлајышыны, демәк, олар, анадан доғулан күндән мәнимсәмәјә башлајырлар»[1]. Анҹаг өзүнү дүшүнмәк, өз мәнфәәти, шәхси гејдинә галмаг, башгасыны сәтијјән нәзәрдә тутмамаг буржуа әхлагынын әсас хүсусијјәтидир. Буржуа әхлагынын «һәр кәс өзү үчүн, аллаһ исә һамы үчүн» принсипи бу хүсусијјәти бүтүн чылпаглығы илә ифадә едир. Бу чүр әхлаг шәхси мәнфәәт вә рифаһ үчүн һәр чүр алчаг вә чиркин сифәтләрә—башгаларына зүлм етмәјә, инсафсызлыға, ријакарлыға, икиүзлүлүјә јол верир.

Бөјүк шаиримиз М. Ә. Сабир истисмарчы әхлагына малик адамлары өз сөзләри илә белә ифадә едир:

Мән фәгәт өз кефими сазлајарам,
Хејрим үчүн аләми виранларам.
Мән нә чамаат, нә вәтән биләрәм,
Јанса вәтән, батса чамаат белә.

Һазырда империалист дөвләтләриндә агалыг едән ири капитал саһибләри өз газанҹларыны артырмаг мәгсәдилә үчүн-

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 294, Азәрнәшр.

чү чаһан мүһарибәсини гызышдырмаға чәһд едир вә бу јолда бүтүн васитәләрдән истифадә едирләр.

Онлар өз әхлагларыны хүсусән тә'сирә тез гапылан ушаг вә ҝәнчләрә ашыламаға чалышырлар. Буржуа өлкәләриндә тә'лим, әдәбијјат, кино, театр, радио, телевизија вә с. васитәләр буржуа әхлагы сифәтләрини ҝәнч нәсилдә тәрбијә етмәк үчүн бөјүк чидди чәһд ҝөстәрирләр. Буржуа мәктәбләриндә ушаглар арасында рәгабәт һисси гүввәтләндирилир, башга халглара нифрәт һисси ашыланыр, истилачы мүһарибәнин «гәһрәманлары» тә'рифләнир вә беләликлә ушагларда худпәсәндлик һисси тәрбијә едилир.

Һеч дә тәсадүфи дејилдир ки, бу тә'сирләрин нәтичәсиндә буржуа өлкәләриндә јенијетмә вә ҝәнчләр арасында чинајәтләр ҝетдикчә чохалыр. Тәк АБШ-да рәсми статистиканын мә'луматына ҝөрә, һәр ил баш верән 2 милјондан артыг чинајәтин 30%-ни 24 јашындан ашағы олан американ ҝәнчләри вә јенијетмәләри төрәдирләр.

Бөјүк Октјабр социалист ингилабы өлкәмиздә капитализмә сон гојмагла, буржуа әхлагына гида верән зәмини дә ләғв етди вә јени, јүксәк әхлаг, коммунист әхлагы үчүн ҝениш имканлар ачды. Халг өз гаршысында јени чәмијјәт, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарыны ләғв етмиш синифсиз чәмијјәт гурмағы гојду. Бунун үчүн исә көһнә ичтимаи мүнасибәтләрин галыгларыны тамам ләғв етмәк, јени мүнасибәт јаратмаг лазым ҝәлирди. Бу мүһүм игтисади вә ичтимаи вәзифәни јеринә јетирмәк инсанларын әхлаги симасыны да дәјишдирди. Совет адамлары күтләви сурәтдә коммунист шүуру кәсб етмәјә башладылар.

Өлкәмиздә капиталист тәсәррүфат системинин ләғв едилмәси, истеһсал аләт вә васитәләри үзәриндә хүсуси мүлкијјәтин ичтимаи мүлкијјәтлә әвәз едилмәси, инсанын инсан тәрәфиндән истисмарынын јох едилмәси, истисмарчы синифләрин ләғви, кәнд тәсәррүфатынын коллективләшдирилмәси вә халгын мадди һәјатынын күнү-күндән јахшылашмасы јени әхлагын — коммунист әхлагынын јаранмасы вә инкишаф етмәси үчүн мадди база тәшкил етди.

Бизим өлкәмиздә бүтүн совет вәтәндашлары әсас мәгсәд — коммунизм чәмијјәтини гурмаг мәгсәди уғрунда мүбаризәдә бирләшмишләр. Бу ваһид мәгсәд уғрунда мүбаризә совет адамларында коммунист әхлагынын јаранмасына сәбәб олмуш вә ону ҝетдикчә даһа да инкишаф етдириб мөһкәмләтмәкдәдир.

Белә бир игтисади вә ичтимаи зәминдә јаранмыш коммунист әхлагы «һәр кәс һамы үчүн, һамы һәр кәс үчүн» принсипиндә ифадә олунур.

В. И. Ленин коммунист әхлагынын маһијјәтини шәрһ едәрәк дејир: «Коммунист мәнәвијјатынын әсасы — коммунизми

мөһкәмләтмәк вә баша чатдырмаг уғрунда мүбаризәдән ибарәтдир»[1].

Коммунист әхлагы ичтимаи мәнафеи, халгын, коллективин мәнафејини вә шәхси мәнафеләриндән үстүн тутмағы, вә шәхси мәнафеини ичтимаи мәнафеә табе етмәји тәләб едир.

Коммунист әхлагы тәләб едир ки, адам һәмишә, һәр јердә өзүнү халгын бир һиссәси, коллективин бир үзвү һесаб етсин, халгын мәнафејини чалышсын, өз шәхси сәадәтини бу үмуми халг мәнафејиндә ишләмәкдә ҝөрсүн вә үмуми ишин мәнфәәтинә зидд олан һеч бир иш ҝөрмәсин.

Коммунист әхлагы шәхси мәнафеји инкар етмир. Шәхси мәнафе коммунист әхлагында коллективин мәнафеји фонунда һәлл олунур. Коммунист әхлагында коллективин мәнафеји илә фәрдин мәнафеји арасында там аһәнкдарлыг јараныр. Коллективин үзвләри коллективин гаршыја гојдуғу мәгсәд уғрунда мүбаризә едәркән, ејни заманда өз мәнафеләри үчүн дә чалышмыш олурлар. Чүнки коллективин гаршысында дуран мәгсәд әлдә едиләркән, онун бәһрәләриндән һәр кәс, коллективин һәр бир үзвү фајдаланыр.

О бири тәрәфдән, коллектив өз фәрдләринин инкишафы гејдинә галыр, онун һәртәрәфли инкишафыны тә'мин едир. К. Маркс вә Ф. Енҝелс бу мүнасибәтлә јазырлар: Фәрд, өз габилијјәтләрини һәртәрәфли инкишаф етдирмәјә имкан верән васитәләри анчаг коллективдә әлдә едир[2].

Коммунист әхлагы тәрбијәсинин вәзифәләри. Коммунист әхлагы чох ҝениш мәфһумдур. Коммунист әхлагы совет вәтәнпәрвәрлији, пролетар бејнәлмиләлчилији вә халглар арасында достлуг, социалист һуманизми, әмәјә вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти, шүурлу интизам, доғрулуг, сәдагәт вә тәвазө'карлыг, јолдашлыг вә достлуг, мәрдлик вә мәдәни рәфтар кими сифәтләрдә ифадә олунур. Бу сифәтләри ҝәнч нәсилдә тәрбијә етмәк коммунист әхлагынын вәзифәсини тәшкил едир. Бунлары гыса шәкилдә бир-бир шәрһ едәк.

Совет вәтәнпәрвәрлији совет адамынын әсас әхлаги сифәтини тәшкил едир. Совет вәтәнпәрвәрлији совет вәтәнини һәдсиз дәрәчәдә севмәкдә, совет халгына намусла хидмәт етмәкдә, совет вәтәнинин тәрәггиси вә инкишафы үчүн өз гүввәсини дә, [illegible] һеч бир заман әсирҝәмәмәкдә, өлкәмиздә коммунизмин там гәләбәси үчүн әлиндән ҝәләни етмәкдә вә ону дүшмәнләрин һәр чүр суи-гәсдиндән горумагда, һәтта лазым ҝәләрсә, чанындан белә кечмәкдә ифадә олунур.

---

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, чилд 31, сәһ. 296. Азәрнәшр.

[2] Бах. К. Маркс вә Ф. Енҝелс, Әсәрләри (русча), IV чилд, сәһ. 65. Биринчи нәшри.

Совет вәтәнпәрвәрлији **пролетар бејнәлмиләлчилији** илә бирләшир. Буржуа әхлагына хас олан милләтчилик вә ирги үстүнлүк идејасы коммунист әхлагы үчүн тамамилә јабанчыдыр. Совет халглары арасында достлуг өлкәмизин мөһкәмлијинин рәһни олмагла коммунист әхлагынын мүһүм үнсүрләриндән биридир.

Бу достлуг һисси јалныз Совет Иттифагы халглары илә мәһдуд едилмир. Совет халглары өз достлуг әлини халг демократијасы чәбһәсинә вә бүтүн дүнјадакы зәһмәткешләрә узадыр. Бејнәлмиләлчилик һәм дә совет адамларынын мүстәмләкә халгларыны империалист бојундуругундан гуртармаг үчүн јардым етмәсиндә, кетдикчә бејнәлхалг әлагә вә мүнасибәтләри кенишләндирмәсиндә вә с. дә ајдын ифадә олунур.

Беләликлә, коммунист әхлагы тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири кәнч нәсли совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда јетишдирмәкдән ибарәтдир.

Коммунизм әхлагынын мүһүм һиссәләриндән бири дә **сосиалист һуманизмидир.** Сосиалист һуманизми вәтәнимиздә адамлара гијмәт вермәк, онлара гајгылы вә диггәтли мүнасибәт көстәрмәк, онларын рәһатлығы вә сәадәти үчүн чидди-чәһд көстәрмәкдә өзүнү көстәрир. Башга бир адамы әзијјәтдән хилас етмәк үчүн өз рәһатлығыны күзәшт етмәк, әзијјәтә гатлашмаг, гоһуја, аиләјә, хәстәјә јардым етмәк — совет адамынын һуманизмини көстәрән әламәтләрдир. Сосиалист һуманизми, ејни заманда зәһмәткеш адамы әзәнләрә, истисмар едәнләрә, бүтүн истисмар дүнјасына, өз шәхси мәнфәәти үчүн башгаларынын һүгуг вә мәнафејини тапдајанлара, халгын рифаһы вә динч јашајышыны позмаға чалышан мүһарибә гызышдырычыларына гаршы амансыз олмагда ифадә олунур. Беләликлә, коммунист әхлагы тәрбијәсинин вәзифәләриндән бири дә кәнч нәсли сосиалист һуманизми руһунда јетишдирмәкдир.

Коммунист әхлагынын мүһүм чәһәтләриндән бири **әмәјә вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти** бәсләмәкдән ибарәтдир.

М. И. Калинин јолдаш әмәјә севки бәсләмәји коммунист әхлагынын башлыча үнсүрләриндән бири сајырды. Бизде әмәк халга хидмәт етмәјин бир ифадәсидир. Она көрә һәр кәс әмәк гәһрәманы олмага, әмәкдә фәргләнмәјә чалышыр. Әмәк бизим чәмијјәтимиздә һәм вәтәндашларын һүгугу, һәм дә онларын борчудур. Сосиализм чәмијјәти «ишләмәјән дишләмәз» принсипи үзәриндә гурулмушдур. Елә дә коммунизм чәмијјәтиндә јашајан һәр бир адам өз әмәји илә бу чәмијјәтин гурулмасына вә даһа да инкишаф етдирилмәсинә јардым көстәрмәлидир. Коммунизм чәмијјәтини гуруб бу чәмијјәтдә јашајачаг **кәнч нәсл дә әмәксеварлик руһунда тәрбијә едилмәли, ичтимаи-фајдалы** әмәкдә иштирак етмәк үчүн һазырланмалыдыр.

Әмәјә коммунист мүнасибәти бәсләмәк әмәјин мәһсулуна, **ичтимаи** әмлака да коммунист мүнасибәти бәсләмәклә сых әлагәдардыр. Дөвләт әмлакыны, ичтимаи мүлкијјәти көз бәбәји кими горумаг коммунист әхлагынын әсас тәләбләриндәндир.

Беләликлә, кәнч нәсли әмәјә вә ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти руһунда јетишдирмәк коммунист әхлагы тәрбијәсинин мүһүм вәзифәләриндән биридир.

Коммунист әхлагынын мүһүм сифәтләриндән бири дә **шүурлу интизамдыр.**

Сосиализм ичтимаи јашајышы совет адамларындан һәр јердә вә һәр заман јүксәк интизам көстәрмәји, истеһсалатда, мәктәбдә, ичтимаи һәјатда, күчәдә, истираһәт јерләриндә гојулмуш гајда вә ганунлара риајәт етмәји вә онларын јеринә јетирилмәси угрунда мүбаризә етмәји тәләб едир.

Совет адамынын интизамы ән јүксәк интизамдыр. Бу шүура әсасланан, көнүллү табелик үзәриндә гурулан шүурлу интизамдыр.

Коммунист әхлагынын бир үнсүрү дә **доғручулугдур.** К. Либкнехт Маркс һаггындакы хатирәсиндә јазыр ки: «Маркс һәр чүр сахталыг вә јалана нифрәт едирди. Маркс мүстәсна дәрәчәдә доғручул адам иди, о, доғрулуғун тәчәссүмү иди». Коммунист әхлагы јаланчылығы, ријакарлығы, сахталығы, икиүзлүлүјү инкар едир вә белә сифәтләрлә мүбаризә етмәји нәзәрдә тутур.

Јалан јалныз доғруну тәһриф етмәкдән ибарәт дејил, доғруну кизләдиб демәмәк дә јаланын бир ифадәсидир. Бу мүнасибәтлә коммунист әхлагы биздән нөгсанлары кизләтмәмәји, өрт-басдыр етмәмәји, о барәдә сусмамағы, әксинә, о нөгсанлары ачыгчасына тәнгид етмәји тәләб едир.

Коммунист әхлагынын сифәтләриндән бири дә **тәвазөкарлыг вә садәликдир.** Садәлик совет адамынын јарашығыдыр. Көрдүјү ишләрдән ловғаланмамаг, өз мүвәффәгијјәти илә көзә сохулмамаг, өзүнү кутләдән јүксәк тутмамаг, һәр јердә, һәр кәслә өзүнү садә апармаг коммунист әхлагынын тәләбләриндәндир. Мәлум олдуғу кими садәлик вә тәвазөкарлыг, өз јүксәк мәнсәбини нәзәрә чарпдырмамаға даим чалышмаг даһи рәһбәримиз В. И. Ленинин ән көзәл әхлаги кејфијјәтләриндән бири иди. «Ағач бар вериндә башыны ашағы салар» зәрби-мәсәлиндә халг бу көзәл әхлаги сифәтә өз мүсбәт мүнасибәтини билдирмишдир.

Коммунист әхлагынын мәзмунуна дахил олан сифәтләрдән бири дә **мәдәни давраныш, нәзакәтдир.** Ичтимаи јерләрдә өзүнү ләјагәтли апармаг, һәрәкәтдә вә данышыгда нәзакәтли олмаг, јашлылар, гадынлар вә јолдашлары илә рәфтарда әдәб көзләмәк коммунист әхлагында көркәмли јер тутур. Бизим әхлагда нәзакәтли олмаг, рәфтар вә данышыгда әдәб вә мәдәнијјәт көзләмәк дахилән јүксәк, нәчиб әхлагын зәһири әлама-

ти камил ифадә олунур. Бунунла әлагәдар олараг коммунист әхлаглы адам һәр јердә — ишдә, тә'лимдә, мәишәтдә, бүтүн совет адамлары илә низамлы, мәдәни давранмағы өјрәнә билир.

Беләликлә, кичик һисси коллективизм руһунда, мөһкәм јолдашлыг вә достлуг руһунда, доғручу вә гәнаәткар, мәтин вә тәшәббүскар, мөһкәм характерли вә сарсылмаз ирадәли јетишдирмәк коммунист әхлагынын вәзифәләриндәндир.

Коммунист әхлагынын јухарыда гејд етдијимиз бүтүн сифәтләри бир-бириләри илә сых бағлы вә вәһдәтдәдирләр. Бу сифәтләр там шәкилдә совет адамларынын һәрәкәтләриндә, арзу вә һиссләриндә өзүнү көстәрир.

Бөјүк Октјабр социалист ингилабы нәтиҹәсиндә әләјһиндә истисмарын ләғв олунмасы, совет адамларынын јени иҹтимаи мүнасибәтләрдә јашамасы вә еләҹә дә коммунист партијасы вә онун рәһбәрлији алтында совет мәктәби, Коммунист Кәнҹләр Иттифагы вә мәдәни мүәссисәләринин апардығы бөјүк тәрбијәви ишләр сајәсиндә совет адамларынын дүнјакөрүшүндә, әхлагында бөјүк дәјишикликләр јаранмыш, коммунист әхлагынын онларын шүурунда мөһкәм јер етмәсинә сәбәб олмушдур.

Тарихи бир һагигәтдир ки, бүтүн мүттәфиг республикаларда вә о ҹүмләдән Азәрбајҹан ССР-дә «Коммунизм иши уғрунда тарихи мүбаризәнин мејданында коммунистләр партијасынын рәһбәрлији илә совет ҹәмијјәти шәраитиндә нечә јени адамлар јетишмиш вә јүксәлмишдир!... Бу јени адамлар бәшәријјәтин азадлыг вә хошбәхтлији уғрунда чарпышан мүбаризләрдир, онлар јүксәк мә'нәви кејфијјәтләри вә коммунист әхлагынын хүсусијјәтләрини тәҹәссүм етдирирләр»[1]

Совет адамлары бу наҹиб әхлаги сифәтләрини хүсусән алман ишғалчыларына гаршы мүбаризәдә бариз шәкилдә көстәрдиләр.

Индики динҹ гуруҹулуг дөврүндә дә совет адамлары аиләдә, иҹтимаи јерләрдә, шәхси һәјатларында бу сифәтләри ифадә едирләр. Хәзәр дәнизиндән нефт чыхаран, нәһәнк електростансијалар тикән фәһлә вә мүһәндисләр дә, Газахыстан вә Сибир чөлләрини мүнбитләшдириб мәһсул бечәрән совет адамлары да, хәстәни өлүмдән гуртармаг үчүн јүксәк ләјагәт вә мәтанәт көстәрән һәкимләр дә, бир сөзлә социалист халг тәсәррүфатынын ән мүхтәлиф саһәләриндә чалышан совет адамлары һәр ан бу наҹиб коммунист әхлаги сифәтләрини ифадә едирләр.

Беләликлә, коммунист әхлагынын бүтүн наҹиб кејфијјәтләри совет адамларынын јүксәк мә'нәви симасында тәҹәссүм едир.

[1] Н. С. Хрушчов, «Әдәбијјат вә инҹәсәнәтин халгла һәјатла сых әлагәси уғрунда», «Әдәбијјат вә инҹәсәнәт» гәзети, 31 август 1957.

Лакин онуда гејд етмәлијик ки, көһнә әхлагын, буржуа әхлагынын галыглары һәлә тамамилә јох едилмәмиш, һәлә дә ајры-ајры совет адамларында өзүнү көстәрир. Бу галыглар тәк-тәк шәхсләрин ишдә, мәишәтдә, күчәдәки давранышларында, адәт вә вәрдишләриндә өзүнү көстәрир. Һәлә бә'зи адамлар арасында худпәсәндлик, өз мәнфәәтини иҹтимаи мәнафејдән јүксәк тутмаг, әмәјә вә социалист әмлакына гаршы буржуа мүнасибәти бәсләмәк, икиүзлүлүк, ријакарлыг, јалтаглыг, гадына гаршы чиркин мүнасибәт, хулиганлыг кими һаллара тәсадүф едилир.

Бу чиркин сифәтләр јашлылардан бә'зи ушаг вә ҝәнҹләрә дә кечир вә онларын да һәрәкәтләриндә өзүнү көстәрир. Буна көрә дә ки, капитализм ҹәмијјәтини көрмәмиш, социализм ҹәмијјәтиндә доғулмуш бә'зи јенијетмәләрдә дә бу галыглара тәсадүф едилир.

Совет адамларынын шүурунда буржуа әхлаги галыгларынын јашамасы үчүн өлкәмиздә мадди замин јохдур. Лакин үстгуруш һадисәси олмаг үзрә, әхлаг ҹәмијјәтин мадди һәјат шәраити дәјишән кими дәрһал автоматик сурәтдә дәјишмир. Онун галыглары узун мүддәт јашајыр вә гәти мүбаризә апарылмадан тамам итиб кетмир. В. И. Ленин бу мүнасибәтлә көстәрир ки, пролетариат өз хырда буржуа мөвһуматындан бирдән-бирә дејил, шуар, тәшкилат, декрет буругу илә дејил, күтләви хырда буржуа тә'сирләринә гаршы анҹаг узун мүддәтли вә чәтин күтләви бир мүбаризәдә хилас олур.

Совет дөвләтинин дүшмәнләри буржуа әхлаги сифәтләрини, јад әһвал-руһијјәләри вәтәндашларымыз арасында јајмага вә гүввәтләндирмәјә, сабатсыз үнсүрләри исә ҹинајәтә тәһрикә чәһд едирләр. Бүтүн бу тә'сирләрә гаршы гәти мүбаризә едилмәсә, онлар јашлылардан ушаглара да кечәр, онлары да позғунлашдырар.

XIII ФӘСИЛ

КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЈӘСИНИН ПРИНСИПЛӘРИ

Коммунист әхлагыны тәрбијә едәркән мүәллим мүәјјән үмуми әсаслары рәһбәр тутмалыдыр ки, бу рәһбәр әсаслар коммунист әхлагы тәрбијәсинин принсипләри адланыр. Бу принсипләр коммунист әхлагынын мәгсәдиндән, ганунаујғунлугларындан нәш'әт едир.

ССРИ Али Советинин мәктәб һаггындакы Гануну тә'лимин һәјатла, коммунизм гурмаг тәҹрүбәсилә мөһкәм әлагәләндирилмәсини мәктәбдә тә'лим вә тәрбијәнин әсас принсипи е'лан етмишдир. Һәм тә'лим вә һәм дә тәрбијә үчүн үмуми олан бу принсип јени јетишән нәслин инкишаф етдирилиб јетишдирилмәсиндә әсас мүгәддәмәләри вә ҝәнҹләрин 15—16 јашларындан е'тибарән өз гүввәләри даирәсиндә ичтимаи-фајдалы әмәјә гошулмаг үчүн һазыр олмасыны тә'мин етмәлидир. Бу принсип тә'лимин мәзмунунда елмләрин әсасларыны мүһафизә етмәклә бәрабәр, ҝәнҹ нәслин әмәк тәрбијәсини гүввәтләндирмәјә, шаҝирдләри тә'лимдә әлагәли вә јахшы оларағ мүнтәзәм сурәтдә ичтимаи-фајдалы әмәкдә иштирак етмәсини тәшкил етмәји тәләб едир. Бу принсип әсас бир хәтт кими бүтүн тә'лим-тәрбијә ишинә нүфуз етмәлидир, онун мәзмун вә үсулунда өз әксини тапмалыдыр.

Тә'лим вә тәрбијә үчүн үмуми олан бу принсиплә јанашы олараг әхлаг тәрбијәсинин алты әсас принсипи вардыр.

Бунлар ашағыдакылардан ибарәтдир:

1) Тәрбијәдә коммунист мәгсәд ардычыллығы.

2) Тәрбијәдә ушагларын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг.

3) Ушагларда олан мүсбәт сифәтләрә истинад едәрәк, онлардакы мәнфи сифәтләри ләғв етмәк.

4) Ушағын шәхсијјәтинә мүмкүн гәдәр һөрмәт етмәклә, онун гаршысында мүмкүн гәдәр чох тәләбләр гојмалы.

5) Әхлаги тәрбијәдә ваһидлик.

6) Коллективдә вә коллектив васитәсилә тәрбијә.

Тәрбијәдә коммунист мәгсәд ардычыллығы. Тәрбијә просесиндә тәрбијә едән шәхс һәр заман коммунист тәрбијәсинин уму-

ми мәгсәдләрини, хүсусән, тәрбијә едәҹәји ушаға ашыламасы лазым ҝәлән коммунист әхлагы сифәтләрини нәзәрдә тутмалы вә јенилмәдән бу сифәтләри ашыламаг мәгсәдинә доғру ҝетмәлидир. Гаршыда мәгсәд ајдынлығы олдугда мүәллим гаршыја чыхан ајры-ајры мәсәләләри дүзҝүн һәлл едәр вә ушағын бу вә ја башга һәрәкәтинин мәгсәдә нә гәдәр ујғун олуб-олмадығыны мүәјјән етмәкдә чәтинлик чәкмәз.

Мәсәлән, шаҝирдин кино-театр тамашаларына бахмасы онун инкишафында фајдалыдыр: бу онун ҝөрүш даирәсини ҝенишләндирир, бәдии зөвгүнү тәрбијә едир. Лакин тәрбијәнин үмуми мәгсәди нәгтеји-нәзәриндән јанашылдыгда бир чох һалларда ушағын кино-театр тамашаларына бахмасыны мәһдудлашдырмаг лазым ҝәлир. А. С. Макаренко ҝениш мәгсәди һисс етмәдән һеч бир тәрбијәви фәалијјәтин мүмкүн олмадығыны гејд едәрәк јазыр: «Тәрбијә ишиндә гәтијјәтлә вә фәал гүввә илә мәгсәдә доғру ҝетмәк тәләб олунур... Биз нә ја нәјә ҝөрә истәдијимизи билмәли вә буну һеч бир заман јаддан чыхармамалыјыг. Педагогун һеч бир һәрәкәти гаршыја гојулмуш мәгсәддән кәнарда галмамалыдыр. Һеч бир маһны вә ја јалныз мәгсәд бизи башлыча мәгсәдләрдән кәнара јајындырмамалыдыр. Она ҝөрә дә јалныз мәгсәд ортаја чыхдыгда биз онун мүмкүн олуб-олмамасыны һәр шејдән әввәл әсас мәгсәдә уйғунлуғу нәгтеји-нәзәриндән јохламалыјыг»[1].

Педагогика шүурлу тәрбијәнин ајдын мәгсәдинин һәр заман нәзәрдә тутулмасы педагогу кор-корана ишләмәкдән хилас едир. Онун планлы вә дүшүнүлмүш һәрәкәт етмәјә јөнәлдир вә тәрбијә үсулларыны бу мәгсәдә уйғун сечмәкдә она көмәк едир. О, мәгсәдә даһа тез вә даһа дүзҝүн чатмагдан өтрү јени үсуллар вә васитәләрдән истифадә етмәк мәсәләсинә доғру јанаша биләр.

Тәрбијәдә ушагларын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг. Үмумијјәтлә, тәрбијәдә вә еләҹә дә әхлаг тәрбијәсиндә мүвәффәгијјәт әлдә етмәк үчүн ишләнилмәси лазым ҝәлән бир принсип дә ушагларын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини нәзәрә алмагдыр.

Мә'лумдур ки, 8—10 јашлы ушағын зеһни инкишафы, һиссләри, ирадәси ајры-ајры һадисәләрә јанашмасы, јашлылара гаршы мүнасибәти јенијетмәләринкиндән xејли фәргли олур. Бунлары билмәјән вә нәзәрә алмајан бә'зи тәрбијәчиләр чох чүр сәһв бурахырлар: бә'зиләри ушағы кичик һәҹмли јашлы адам кими бахараг, онун һәрәкәтләрини ҹидди сурәтдә сыхышдырыр, һәр чүр шылтаглығыны бөјүк гәбаһәт кими гијмәтләндирир вә онун гаршысында јашлылара мәхсус тәләбләр гојурлар. Онлар кичик јашлы ушагларын һоппанмаг, јүјүрмәк вә чохлу һәрәкәтләрә тәләбаты олдуғуну билмәјәрәк, һәр чүр сәс-күј салмағы, јүјүрүшмәји, һоппанмағы онлара гадаған едирләр.

---

[1] А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 93. Азәрнәшр, 1950.

Бә'зи тәрбијәчиләр бунун әксинә оларағ, јенә ушагларын инкишаф хүсусијјәтләрини билмәдикләри үчүн 15—16 јашына јетмиш јенијетмәләри һәлә кичик ушаг һесаб едир вә онларын чидди мәсәләләринә белә е'тина етмир, «һәлә ушагдыр, ағлы кәсмир, јашла дүзәләр» — дејә онлара һеч бир тә'сир көстәрмирләр. Бу һәр ики чүр мүнасибәт сәһвдир вә тәрбијә ишинә хејли зијан ҝәтирмишдир. Ушагларын јаш хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг үчүн бу хүсусијјәтләри билмәк вә тәрбијә ишиндә бунлары нәзәрә алмаг лазымдыр.

Кичик јашлы ушагларын психи инкишафларыны нәзәрә алараг, онлара верилән тәләбләри конкретләшдирмәк лазымдыр; мүчәррәд нәсиһәт вә мүһакимәләр бу јашда баша дүшүлмәз; бу јашда анчаг садәчә тәләб вермәк кифајәт дејил, онун нәдә ифадә олундуғуну да ҝөстәрмәк лазымдыр. Ушағын јашы артдыгча, ону даһа чох мүһакимәләр әсасында тәрбијә етмәк тәләб олунур.

Ушагларын тәрбијәсиндә јаш хүсусијјәтләринин нәзәрә алынмасы илә бәрабәр, онларын фәрди хүсусијјәтләрини дә нәзәрә алмаг вә онлара фәрди јанашмаг лазымдыр. Педагожи просесдә бир-биринин ејни олан ики һадисәјә тәсадүф етмәк чох чәтиндир.

Тәрбијә һадисәләри, һәтта бир-бириндән шәраитлә фәргләндикләри кими ушағын шәхсијјәтинин хүсусијјәтләри илә дә фәргли олур. Ушагларын шәхсијјәтиндәки бу фәргләр һәмишә ејни тәрбијә шәраити илә әлагәдар олур.

Тәрбијә ишини тәшкил едән, она рәһбәрлик едән һәр бир шәхс ушагларын фәрди фәргләрини вә онлары төрәдән амилләри вә онларын сәбәбләрини билмәли вә бу фәрди фәргләри тәрбијә ишиндә һөкмән нәзәрә алмалыдыр.

Мәсәлән, бир ушағы интизамлылашдырмаг үчүн она садәчә нәсиһәт етмәк, писи вә јахшыны она баша салмаг кифајәт едир, бә'зиләринә исә утандырмагла даһа чох тә'сир етмәк олур, башгаларына мәһкәм режим дүзәлтмәк вә онун јеринә јетирилмәсиндә ардычыл һәләк ҝөстәрмәклә тә'сир етмәк олур; бә'зисинә даһа чох үрәкләндирмәклә, һәвәсләндирмәклә тә'сир етмәк лазым ҝәлир, башгалары һаггында исә бунунла бәрабәр чәза тәдбирләри дә тәтбиг етмәк лазым ҝәлир вә с.

Шаҝирдләрин мүсбәт сифәтләринә истинад етмәклә онларда олан мәнфи сифәтләри ләғв етмәк. Бу принсип әввәлки принсиплә сых әлагәдардыр. Шаҝирдә фәрди јанашмаг үчүн онун шәхсијјәтини өјрәнәркән онда һәм мүсбәт вә һәм дә мәнфи әламәтләр олдуғу ашкара чыхарылачагдыр. Бу принсип тәләб едир ки, һәмин мәнфи сифәтләри ләғв етмәк үчүн тәрбијәчи ушагдакы мүсбәт сифәтләрә истинад етмәлидир.

Бир сыра мүәллимләр интизамсыз ушагларда чидди нөгсан олуб онлары ислаһ етмәк [illegible] «ислаһ едилмәз» һесаб едәрәк онлардан јаха гуртармаға [illegible] едирләр. Ушаг нә гәдәр

позулмуш көрүнсә дә онда һөкмән мүсбәт сифәтләр мөвчуддур.

Ушагда баш верән гејри-әхлаги һаллары онун өзүндәки мүсбәт чәһәтләрә истинад етмәклә ислаһ етмәк мүмкүндүр. Педагог ән позгун ушаға белә, үмидсиз һала бахмајараг, онда мүсбәт чәһәтләри ахтарыб тапмаға чәһд етмәлидир. Бу мүсбәт чәһәтләри мүәјјән етдикдән сонра исә онун инкишафына гида вермәклә мәнфи чәһәтләри ләғв етмәјә чалышмалыдыр. Бөјүк оптимист педагог А. С. Макаренко ушагда бу мүсбәт чәһәтләри ахтарыб тапмаг һаггында јазыр: «Инсанда јахшы чәһәтләри ҝөрмәк һәмишә чәтиндир. Инсанларын ади ҝүндәлик һәрәкәтләриндә, хүсусилә аз-чох гүсурлу коллективдә бу јахшы чәһәтләри ҝөрмәк, демәк олар ки, мүмкүн дејилдир. Бу јахшы чәһәтләр ҝүндәлик хырда мүбаризә ичәрисиндә һәддиндән артыг ... галыр, чари мүнагишәләр ичиндә итир, ҝөрүнмүр. Инсанын јахшы чәһәтләрини һәмишә нәзәрдә тутмаг, бу чәһәтләрин лајиһәсини чызмаг лазым ҝәлир вә педагог буну етмәјә борчлудур. О, сәһв етмәклә бир гәдәр риск етсә дә инсана некбин һипотеза илә јанашмаға борчлудур»[1].

Ушағы инкишаф просесиндә ҝөрмәк, она диалектик әсасда јанашмаг вә һазырда позулмуш ушағын мүвафиг тәрбијә шәраитиндә нечә ислаһ олуначағыны ҝөрмәк лазымдыр. Педагог шаҝирди тәрбијә едәркән онда ајры-ајры сифәтләрин, габилијјәтләрин дурғунмуш шәкилдә јох, ҝәләчәкдә инкишаф едәчәјини нәзәрдә тутмалыдыр.

Ушагдакы мүсбәт чәһәтләрә истинад етмәклә ондакы мәнфи чәһәтләри ләғв етмәјин мәктәб практикасында нечә ифадә олундуғуна аид бир мисал ҝәтирәк. 1954—55-чи дәрс илиндә бир груп зәиф шаҝирдләри илә бирликдә ... 100 нөмрәли мәктәбин ... шаҝирдләриндән бири О. ... 190 №-ли мәктәбдән 100 №-ли мәктәбә көчүрүлмүшдү. Бу шаҝирд 190 №-ли мәктәбдә [illegible]

[illegible] мүвәффәгијјәтлә чалышды.

[1] А. С. Макаренко, Сечилмиш [illegible], 1950, сәh. 136—137, Азәрнәшр.

Шакирдин мүсбәт чәһәтләринә истинад етмәклә онун мәнфи чәһәтләринин мүвәффәгијјәтлә ләғв етмәк үчүн шакирдләрин мүсбәт сифәтләрини дүзкүн мүәјјән етмәк лазымдыр. Бунун үчүн исә ушағлары мүнтәзәм өјрәнмәк лазымдыр.

Чох һөрмәт етмәли вә чох тәләбләр вермәли. Социалист һуманизми һәр бир совет вәтәндашындан адамлара һөрмәт көстәрмәји, онлара гајғы илә јанашмағы тәләб едир. Бу тәләб ејни дәрәчәдә мүәллимләрә, онун ушағлара олан мүнасибәтиндә дә аиддир. Бу тәләбин бөјүк педагожи мә'насы вардыр. Шакирдин дүзкүн инкишафына мүнтәзәм гајғы көстәрмәк, онун инкишафы тәләбләрини вахтында едәмәк, онун гүввәсинә е'тибар етмәк, шәхсијјәтинә һөрмәт көстәрмәк она мүсбәт тә'сир едир, өз имканларыны даһа јахшы ишә салмаға көмәк едир. Шакирдләрә һөрмәт етмәк мүәллимин нүфузуну јүксәлдир, һөрмәтини артырыр. Шакирдләр—онлара дайми гајғы вә һөрмәтлә јанашан мүәллимә даһа чох һөрмәт едир, онун әмријинә-гәдр гојурлар, бүтүн тәләбләрини данышыгсыз јеринә јетирирләр. Габагчыл педагоглар өз шакирдләринә һәмишә гајғы илә јанашыр, һәтта инфичисән едән, өз педагожи ишинә мане олан шакирдләрин һагғында белә дә мәтүрәләри бу һөрмәт етмәк принсипини нәзәрдә тутур, һәмин шакирдләрин шәхсијјәтини тәһгир едән һеч бир һәрәкәтә јол вермирләр. Шакирди тәһгир едән сөз вә ифадәләр ишләтмәк, она ләгәб гојмағ, онун изазәти-нәфсини алчалда билән чәза әлчүләри тәтбиг етмәк гәти олараг педагожи нөгтеји-нәзәрдән кәнара атылмалыдыр.

Шакирдин шәхсијјәтинә һөрмәт етмәк, хүсусилә, она е'тибар едиб мәс'ул иш тапшырмагда өзүнү ајдын сурәтдә доғурдур. Шакирдин гүввәсинә е'тибар едәрәк она коллективдә мүһүм иш тапшырмаг ону руһландырыр. Бу һөрмәт вә е'тибары доғрултмаг үчүн чидди-чәһд көстәрмәјә тәһрик едир.

Һеч бир һәрәкәти илә көзә чарпмајан вә заһирән «пассив» көрүнән шакирдләрә е'тибар едиб мәс'ул иш тапшырмаг вә бу иши јеринә јетирилмәсиндә она көмәк көстәрмәк, адәтән мәктәбләримиздәки пионер вә комсомол коллективләриндә кениш тәтбиг олунур вә бу чох вахт өзүнү доғрулдур.

Лакин ушағын шәхсијјәтинә һөрмәт етмәк һеч дә она күзәштләрлик көстәрмәк, онун гаршысында тәләбләри азалтмаг кими баша дүшүлмәмәлидир. Һөрмәт көстәрмәк тәләбкарлыг ифадә етмәклә сых әлагәдардыр. Адәтән мәс'ул вә чәтин ишләрә даһа чох инанылмыш адама тапшырырлар. О бири тәрәфдән, һәмин адам тапшырылан ишин өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә кәлиб лајиг нәтичәләр әлдә едәрсә, онун һөрмәт вә е'тибары даһа да артыр.

Буну нәзәрә аларағ јахшы шакирдләрдән даһа чох тәләб етмәк, онларын ән кичик нөгсанларына белә көз јуммамаг лазымдыр. Белә олдугда верилән гаһмалар да өзләринин һәмин габагчыллара чатдырмаға чалышачаг, онлардан да бу чүр даһа чидди тәләб едилмәсинә наил олачаглар.

Бә'зи мәктәбләрдә шакирдләрин тәрбијәсиндә мүшаһидә едилән нөгсанлар, чох заман мүәллимләрин шакирдләрә гаршы јүксәк тәләбкарлыг көстәрмәмәләри вә онлара вердикләри тапшырыглары јохламамалары вә изләмәмәләри илә изаһ едилир. Бә'зи мүәллимләр ардычыл олмамалары илә изаһ едилир. Бә'зи мүәллимләрә ардычыл олмамалары вә ишләдикләри һәддән артыг еһтијат едир, она мүмкүн дүмәзләр, шакирди чәтинлијә салмагдан еһтијат едир, она мүмкүн гәдәр аз тәләб вермәјә чалышырлар. Нәтичәдә ушаглар чәтинликләр вә мүәјјән кәрәкләри арадан галдырмаға өјрәнмирләр, чәтин ишләрдән бојун гачырмаға мејл едир, гојулмуш гајдаларын позулмасына вә ишин тәләбләринә е'тинасызлыг көстәрирләр. Бә'зи мәктәбләрдә мүәллимләр «Шакирдләр үчүн гајдаларын» ајры-ајры маддәләринин шакирдләр тәрәфиндән позулмасына вә бир шеј кими бахыр вә онлары позан шакирдләрә һеч бир тәләб вермирләр.

Шакирдләрин гојулмуш гајдалары јеринә јетирмәмәләринә күзәштләрлик етдикдә адәтән онларда мәнфи һәрәкәтләрин тәкрарланмасы үчүн зәмин јараныр, гајдаја әмәл етмәмәк һаллары даһа да кенишләнир. Бу принсип тәләб едир ки, ушағын һеч бир нөгсанына көз јумулмасын вә ондан мүмкүн гәдәр чох тәләб едилсин.

Шакирдләрә тәләбләр вермәкдә вәһидлик. Шакирдин тәрбијәсиндә мүсбәт нәтичә верә биләр о һалда ки, шакирдә верилән тәләбләр јалныз о һалда мүсбәт нәтичә верәр ки, она тәрбијә верән бүтүн шәхсләр вә органлар тәләбләр верәркән вәһид тәләбләр версинләр. Әкәр дикәр вәһидлик көзләнилмәсә, һәр бир мүәллим һәрәси бир чүр тәләб версә, синифдә дәрс дејән сәккиз мүәллимин һәрәси бир чүр тәләб верәрсә, бири тәләбкар, о бири мүлајим олан онларсы ораја тәрбијә верәрсә, бири тәләбкар, о бири мүлајим олан онлары тәләбләрдә вәһид дејилдир. Тәләбләрдә вәһидлик олмајан јердә шакирдләр, өз вәзифәсини мәс'улијјәтлә ишләмәк сәмәрә әлдә етмәк мүмкүн дејилдир. Тәләбләрдә вәһидлик олмајан јердә шакирдләр, өз вәзифәсини мүәллимин чидди тәләбләрини јеринә јетириб тәләбкарлыг ифадә едән мүәллимин чидди тәләб јеринә јетирирләр, шакирдләр өз арасында онун шәхсијјәти кими гијмәтләндирирләр; шакирдләр өз һәрәкәтләринин һамы үчүн мәҹбури олан гајда вә тәләбләрә ујғунлашдырмаг әвәзинә, ајры-ајры мүәллимләрин хасијјәтләринә ујғунлашмаға чалышырлар ки, бу да шакирддә мөһкәм характерин тәшәккүл тапмасына мане олур.

Вәһид тәләб мәктәбдә тәк мүәллимләр арасында дејил, бүтүн хәтләр үзрә ифадә олунмалыдыр.

Вәһид тәләбләр башлыча оларағ беш хәтт үзрә һәјата кечирилмәлидир.

а) *Вәһидлик мүәллимләрин тәләбләри арасында олмалыдыр.*

Хүсусән «Шакирдләр үчүн гајдаларын» вә дахили интизам гајдаларынын јеринә јетирилмәсиндә бүтүн мүәллимләр ејни тәләб вермәлидирләр. Белә вәһид тәләбләрин верилмәси үчүн мәктәб рәһбәрлијә вә мәктәбдәки шәраитини нәзәрә аларағ «Шакирдләр үчүн гајдалар» әсасында дахили интизам гајдалары мүәјјән етмәли, буну бүтүн мүәллимләрә вә шакирдләрә чатдырандан сонра бүтүн мүәллимләрдән онун јеринә јетирилмәсинә нәзарәт етмәји тәләб етмәлидир.

б) *Вәһидлик мүәллимләрин тәләбләри илә мәктәб рәһбәрләринин (мәктәб директору, дәрс һиссә мүдири) тәләбләри арасында* көзләнилмәлидир. Мәсәлән, мүәллимин вердији чәзаны

мәктәб директору иҹазәсиндә ләғв етмәмәлидир. Мәктәб директорунун ајры-ајры шаҝирдләрә вә ја шаҝирд коллективинә вердији тәләбләри һәр бир мүәллим мүдафиә етмәлидир вә с.

в) Ваһидлик мүәллим коллективинин вердији тәләбләрлә шаҝирд коллективинин вердији тәләбләр арасында ҝөзләнилмәлидир. Мәктәбин комсомол вә пионер тәшкилатлары, шаҝирд комитәси вә синиф нүмајәндәләри мүәллимләрин, директорун шаҝирдләрә вердији тәләбләри мүдафиә етмәлидирләр. Мәсәлән, интизам гајдаларыны, «Шаҝирдләр үчүн гајдалар»ын иҹрасыны тәкҹә мүәллимләр дејил, һәм дә комсомол вә пионер тәшкилатлары, шаҝирд комитәсинин үзвләри тәләб етмәлидир. Еләҹә дә мүәллим коллективи комсомол комитәсинин, јахуд пионер дәстәсинин чыхардығы гәрарларын јеринә јетирилмәсини шаҝирддән тәләб етмәлидир.

г) Ваһид тәләб мәктәблә мәктәбдәнкәнар мүәссисәләр арасында һәјата кечирилмәлидир. Бир чох шаҝирдләр мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрдә чалышырлар, бүтүн шаҝирдләр ушаг театры вә киносундан истифадә едирләр. Бунларын шаҝирдләрә вердикләри тәләбләр мәктәбин шаҝирдләрә вердији тәләбләрлә разылашдырылмалыдыр. Мәсәлән, мәктәб ахшам саат 8-дән сонра шаҝирдләрин күчәдә олмамасыны тәләб едир, ушаг киносу вә театры да саат 8-дән сонра ушаглар үчүн ишләмир. Мәктәб дә, мәсәлән, китабхананын китабы сахламаг һаггындакы тәләбләрини мүдафиә етмәли вә шаҝирдләрдән китабхана китабыны вахтында гајтармағы, сәлигә илә сахламағы тәләб етмәлидир.

ғ) Ваһидлик мәктәблә аиләнин шаҝирдләрә вердији тәләбләрдә ҝөзләнилмәлидир. Бизим өлкәмиздә мәктәблә аиләнин тәрбијә мәгсәдләри ваһиддир. Бу ваһидлик тәрбијә үсулларында вә хүсусән тәләбләр вермәкдә дә ифадә олунмалыдыр.

Беләликлә, тәрбијә ишиндә истәр мәктәб дахилиндә вә истәрсә дә мәктәблә мәктәбдәнкәнар мүәссисә вә аилә арасында ушагларын давранышына верилән тәләбләрдә ваһидлик ҝөзләнилмәлидир.

Коллективдә вә коллектив васитәсилә тәрбијә. Тәрбијә ичтимаи просесдир, она ҝөрә дә ушагы тәк бир адам тәрбијә едиб јетишдирә билмәз; о, мүтләг коллектив ичәрисиндә тәрбијә алмалыдыр вә бу коллектив дә, гапалы коллектив олмамалы, ҝениш совет һәјаты илә әлагәдә олмалы, онун мәнафеји илә рәһбәрләнмәлидир.

Ушагда коммунист әхлагы сифәтләрини тәрбијә етмәк үчүн ушаг коллективи гүдрәтли амилдир. Ушаг јалныз јахшы тәшкил олунмуш коллектив ичәрисиндә бөјүмәк, о коллективин ҝүндәлик ишиндә билаваситә чалышмаг, коллективин мәгсәди уғрунда мүбаризәдә мүнтәзәм иштирак етмәклә коммунист әхлагы сифәтләринә јијәләнир.

Шаҝирд коллективин үмуми һәјаты илә јашајырса коллективин гаршысында дуран мәгсәдин иҹрасы үчүн үзәринә мүәјјән вәзифәләр ҝөтүрүр вә о вәзифәләрин јеринә јетирилмәси уғрун-

да мүбаризә етмәли олур. Бу заман о, коллектив мәнафеји уғрунда чалышмаға, коллектив мәнафејини шәхси мәнфәәтиндән үстүн тутмаға, коллективин гојдуғу гајдалара, чыхардығы гәрарлара табе олмаға чалышыр; коллектив она мәс'ул вәзифә тапшыранда о вәзифәнин иҹрасы үчүн башгаларына сәрәнҹам вермәли олур. Бүтүн бу сифәтләри коллектив ичәрисиндә тәмрин олунмадан, тәк фәрди тә'сир јолу илә кәсб етмәк мүмкүн дејилдир.

Башга сөзлә, бу сифәтләр анҹаг бирҝә мәгсәд үчүн чалышмаг, коллективин органларына рәһбәрлик етмәк, коллективин тапшырыгларыны иҹра етмәк, тапшырыглар иш үчүн коллектив гаршысында һесабат вермәк просесиндә јараныр вә инкишаф едир.

Бә'зи мүәллимләр тәрбијәдә ушаг коллективинин ролуна е'тинасыз мүнасибәт ҝөстәрәрәк бүтүн тәрбијә ишләрини тәк-тәк ушаглара шәхсән тә'сир ҝөстәрмәклә мәһдуд едирләр. Ушаг коллективини тәшкил етмәкдә бөјүк мүвәффәгијјәтләр әлдә етмиш А. С. Макаренко бу ҹүр тәрбијәни тәнгид едәрәк дејир: «Мүәллим + шаҝирд ҹүтү һаггында тәсәввүрдән һеч бир үсул чыхарыла билмәз». Мәктәб һеч дә мүәллим вә шаҝирдләрин механики мәҹмуундан ибарәт дејилдир. Мәктәбин ајры-ајры тәшкилатлары, коллективләри вар, бу коллективләр ичәрисиндә гајдалар, режим, ән'әнәләр, иш үслубу вардыр ки, бунлар ушаг шәхсијјәтинин тәшәккүлүндә бөјүк рол ојнајыр. Бүтүн бунларын ушаг үзәринә тә'сирини нәзәрдән гачырыб, педагожи тә'сири анҹаг мүәллимин тәк-тәк ушаға ајрылыгда тә'сир етмәсиндән ибарәт сајмаг—тәрбијәнин тә'сирләрини јохсуллашдырмаг вә онун ҝүҹүнү хејли азалтмаг демәкдир.

Коллектив ичәрисиндә тәрбијә мүәллимин һәлледиҹи ролуну, онун тәк-тәк ушаглара тә'сир етмәсини инкар етмир; лакин әсас диггәти фәрдә вериб коллективи унутмаг олмаз. О бири тәрәфдән ушаг үзәринә коллективин тә'сирини тәшкил етмәклә мүәллим ушаг коллективи симасында гүввәтли көмәкчи әлдә едир. Беләликлә ушаг үзәринә ики гат тә'сир едилмиш олур: бу тә'сирләрдән бири — мүәллимин шәхсән ушаға олан тә'сири, о бири исә ушаг коллективинин өз үзвләринә олан тә'сиридир.

Шаҝирди коллектив васитәсилә тәрбијә едәркән педагог тәләбләрини ушаг коллективинә верир, коллектив исә өз үзвләри гаршысында тәләб гојур.

Ҝөрүндүјү кими иш белә гурулдугда ушаг коллективи тәрбијә амилинә чеврилир вә мүәллимин јахын көмәкчиси кими чыхыш едир. Шәхсијјәтә коллектив тәрәфиндән бу ҹүр тә'сир ҝөстәрилмәси педагогун ишини хејли асанлашдырыр.

О бири тәрәфдән, педагог тәк-тәк шәхсләрә тә'сир едәркән ејни заманда коллективи дә тәрбијә едир. Педагогун ајры-ајры шаҝирдләрлә сөһбәти, ону һәвәсләндирмәси вә с.-дән бүтөв коллектив өзү үчүн нәтиҹә чыхарыр.

Коллектив ичәрисиндә фәрдин бу ҹүр тәрбијә олунмасы үчүн ушаг коллективинин дүзҝүн әсасларда тәшкил олунмасы һәлледиҹи әһәмијјәтә маликдир.

XIV ФӘСИЛ

КОММУНИСТ ӘХЛАГЫ ТӘРБИЈӘСИНИН ҮСУЛЛАРЫ

Шакирдләрдә коммунист әхлагы сифәтләри вә давранышы тәрбијә етмәк үчүн мүәллим, тәрбијәчи мүәјјән үсуллардан истифадә едир.

Бу үсуллар да принсипләр кими коммунист әхлагынын мәгсәди илә мүәјјән едилир. Бунунла бәрабәр бу үсулларын мүәјјән едилмәсиндә инсанда әхлагын тәшәккүл етмәси ганунаујғунлуглары да бөјүк рол ојнајыр.

1. Әхлаг тәрбијәсинин әсаслары.

Инсанда вә о чүмләдән дә ушагда әхлагын әмәлә кәлиб тәшәккүл тапмасында мүәјјән амилләр рол ојнајыр. Бу амилләрин ичәрисиндә әхлаги тәләбләри баша дүшүб онларын зәрурәтинә инанмаг мүһүм јер тутур. Инсанын әхлаглы һәрәкәт етмәсиндә онун һәмин әхлаги тәләбә әгидә бағламасы бөјүк рол ојнајыр. Көркәмли тарихи шәхсләрин фәалијјәтиндә онларын мөһкәм, јенилмәз әгидәсинин әсас һәрәкәтләндиричи гүввә олдуғуна аид чохлу мисаллар кәтирмәк олар. В. И. Ленин кәнч јашларындан е'тибарән фәһлә синфинин һагг ишинә бөјүк инам бәсләмәјә башлајыр. Бу әгидә онда мөһкәмләндикчә, онун бүтүн әмәлләринә нүфуз етмиш вә чар һөкуматинин буржуа вә феодал нүмајәндәләринин төрәтдији маниәләрә бахмајараг, ону зәһмәткеш синифләрин мәнафеји уғрунда ардычыл мүбаризәјә тәһрик етмишдир.

Ингилаби фәалијјәт үстүндә һәбс едилиб илләрлә чар һәбсханасында јатырылдыгдан сонра Ф. Е. Дзержински һәбсдән азад оларкән «нә едәрсән?» — суалына чаваб олараг, — «көрдүјүм ишләри јенидән давам етдирәрәм» — демишдир. Бу, онда әгидәнин нечә мөһкәм олмасыны вә ону фәһлә синфинин һагг иши уғрунда мүбаризәјә нечә тәһрик етдијини көстәрир. Совет кәнчләриндә дә мөһкәм әгидәнин онлары нәчиб һәрәкәтләрә тәһрик етмәсинә даир чохлу мисаллар кәтирмәк олар. Зоја Космодемјанскајанын, Александр Матросовун, Краснодон гәһрәманларынын, Һүсејнбала Әлијевин, Гәрај Әсәдовун вә мин-

ләрлә совет командир вә әскәрләринин Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндәки мәтанәт вә гәһрәманлыгларында онларын коммунист әгидәси һәлледичи рол ојнамышдыр.

Беләликлә, әхлаги тәләбләрә инанмаг, онларын вачиб олдуғуна әгидә бағламаг әхлаги һәрәкәтләрә гүввәтли тә'сир көстәрир.

Әгидә јухары јашларда тамам тәшәккүл тапырса да, әхлаги тәләбләрин зәрури олдуғуну баша дүшәрәк она инанмаг әсасында һәрәкәт етмәк ашағы јашларда да өзүнү көстәрир. Дәрс вахтында сәс салмағын коллектив ишә мане олдуғуна инанан ушаг сакит отурмаға чалышыр. Јашлы адама һөрмәт көстәрмәјин зәрури олдуғуна инанмаг ушағы һөрмәтчил олмаға тәһрик едир. Әгидәнин күчү ондадыр ки, инсанда, о чүмләдән дә ушагда мүәјјән әхлаги тәләб һаггында әгидә јарандыгда, она һәмин әгидәјә ујғун һәрәкәт етмәк үчүн көстәриш вермәк вә ја онун үзәриндә бу истигамәтдә нәзарәт гојмаг лазым кәлмир. О, һәмин әхлаги тәләбә әмәл етмәји өзүнә борч биләрәк, һеч бир нәзарәт олмадан вә мүгабилиндә һеч бир тәшәккүр көзләмәдән она әмәл едәчәкдир. Мәсәлән, трамвајда јери гочаја, хәстәјә, ушаглы гадына күзәшт етмәјин лазым олдуғуна инам бәсләјән шәхс һеч бир тәшәккүр вә алгыш көзләмәдән, өз борчуну јеринә јетирәрәк јерини күзәшт едир.

Беләликлә инсанда әгидә онун әхлаги һәрәкәтләринин мотиви олур.

Бүтүн бу дедикләримиз әхлагын тәшәккүлүндә әгидәнин гүввәтли амил олдуғуну көстәрир.

Инсанда әгидә әхлаги мәсәләләр һаггындакы биликлә башлајыр. Шакирд әввәл нечә һәрәкәт етмәк лазым олдуғуну билир, онда коммунист әхлагы нормалары һаггында билик јараныр, сонра исә бу нормаларын дүзкүн вә зәрури олмасы һаггында инам јараныр, әгидә тәшәккүл едир. Бу узунмүддәтли просесдир. Бир чох һалларда шакирд әхлаги тәләбләрин зәрури олдуғуну билир, лакин бу онда инам һалына кечмәдији үчүн һәмин тәләб истигамәтиндә һәрәкәт етмир.

Инсанда әхлагын тәшәккүл тапмасында ирадә дә бөјүк рол ојнајыр. Әхлаги тәләбләрин ичрасы чох вахт инсандан ирадә кәркинлији тәләб едир вә ирадәси кифајәт гәдәр инкишаф етмәмиш адам үчүн әхлаги нормалары ријајәт етмәк һәмишә әзијјәтли, чәтин иш кими көрүнүр. Бу исә ону әхлаги һәрәкәтдән дашындырыр, даһа јүнкүл баша кәлән гејри-әхлаги һәрәкәтә мејл көстәрмәсинә сәбәб олур. Мәсәлән, VIII синифдә охујан бир шакирд ачыг үрәк сөһбәтиндә е'тираф едәрәк дејир ки, «мән мүәллимләрин вердији ев тапшырыгларыны мүнтәзәм јеринә јетирмәк лазым олдуғуну чох јахшы билирәм вә алдығым ашағы гијмәтләр мәни дүшүндүрүр. Лакин өзүмү дәрс һазырламаға мәчбур едә билмирәм. Дәрс һазырламаг вахты кәләндә мән һәмишә бир бәһанә илә ону узадырам. Вахт кәлиб чатыр, дәрсләр исә һазырланмамыш галыр».

Бу шакирдин меһкәм ирадәси олмадығы үчүн о, зәрури һесаб етдији вә тә'лим вәзифәсини јеринә јетирмир.

Демәк, шакирдә әхлаги тәрбијә етмәк үчүн онун ирадәсини дә меһкәмләтмәк лазымдыр. Лакин инсан әхлаги һәрәкәти ифадә едәркән һәмишә габагҹа узун-узады дүшүнмүр, о, ирадәсини сәфәрбәрлијә алмадан, бир нөв автоматик тәрздә иҹра едир. Мәсәлән, мүәллим синфә кирәркән шакирдләрин ајаға галхмасы, ҹаваб верәркән ајаг үстә данышмасы, мүәллим вә јолдашларыны көрәркән саламламасы вә с. чох вахт габагҹадан фикирләшмәк әсасында јох, адәти һәрәкәт кими ифадә олунур. Белә адәти һәрәкәтләрин һәјатда чох бөјүк ролу вардыр.

Бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински адәти «тәрбијә гүввәсинин әсасы, тәрбијә фәалијјәтинин лингиси» адландырараг, јазыр ки, «Адәт вә вәрдишләрин әһәмијјәтини тамам гијмәтләндирмиш олан вә өз бинасыны онун үзәриндә әсасландыран тәрбијә ону меһкәм әсасландырыр... Тәрбијәчи адәтә һаким олдуғу заман адәт она вердијү иши даима јенидән гурмаға мәҹбур олмадан өз фәалијјәтиндә дајанмајараг, ирәлијә доғру кетмәк имканы верир»[1].

Бу дедикләримиздән ајдын олур ки, мүәллим вә тәрбијәчи ишиндә ушагларда әхлаги адәтләрин дә јарадылмасына хүсуси фикир вермәлидир.

Нәһајәт, әхлагын тәшәккүлүндә һиссијјат аләминин дә ролу вардыр. Бир чох һалларда севки, мәһәббәт һисси инсанлары јүксәк нәҹиб һәрәкәтләрә тәһрик едир. Мәсәлән, вәтәнә мәһәббәти, өвладын анаја мәһәббәти, ананын өвладына мәһәббәти ону гәһрәманлыға, шәхси чалышмаға, мәтанәт вә дәјанәт көстәрмәјә сәвг едир. Совет адамларынын өз вәтәнинә мәһәббәти, Вәтән мүһарибәсиндә онлары ишғалчылара гаршы гәһрәманҹасына вурушмаға, вәтән хатиринә бир чох мәһрумијјәтләрә дәјанәтлә давам көтирмәјә сәвг едирди.

Һазырда да совет вәтәнпәрвәрлији һисси совет адамларыны дөвләт тапшырыгларыны артығламасы илә јеринә јетирмәјә, гуруҹулуг ишләриндә јүксәк ирадә вә мәтанәт көстәрмәјә тәһрик едир. Әлбәттә, совет вәтәнпәрвәрләринин нәҹиб һәрәкәтләриндә анҹаг мәһәббәт һисси дејил, һәм дә коммунист әгидәси, мәтин ирадә бөјүк јер тутур. Лакин Вәтән севки һисси бу ики фактор илә бирләшдикдә даһа гүввәтли олур, даһа еһтирасла һәјата кечирилир.

Тәк һүсну-тәвәҹҹөһ һисси дејил, һәм дә нифрәт һисси инсанын әхлагына мүәјјән тә'сир көстәрир. Мәсәлән, дүшмәнә нифрәт һисси она гаршы мүбаризәни күҹләндирир. Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә алман-фашист ишғалчыларынын күнаһсыз совет адамларына — гоҹалара, ушаглара вердикләри әзијјәтләр, етдикләри зүлм вә с. алчаг һәрәкәтләр совет әскәрләриндә фа-

[1] К. Д. Ушински. Сечилмиш педагожи әсәрләри, Азәрнәшр, 1953, сәһ. 305.

шистә гаршы нифрәти күҹләндирди вә бу нифрәт вә гәзәб һисси онлары дүшмәнә гаршы даһа әзмлә вурушмаға тәһрик етди.

Бунлары әсас тутараг әхлаг тәрбијәсиндә дөрд әсас үсул мүәјјән едилир: инандырма, алышдырма, рәғбәтләндирмә вә ҹәзаландырма. Бу үсулларын һәр бири әхлагын тәшәккүлүндә мүәјјән вәзифә дашыјыр.

2. Инандырма үсулу

Мүәјјән әхлаги сифәтин дәјәри вә зәрурилији һаггында ушагда инам әмәлә кәтирмәк үчүн, һәмин әхлаги сифәтин, тәләбләри вә тәзаһүрләри һаггында она әтрафлы мә'лумат вермәк лазымдыр. Ушагда әхлаги тәләбләр һаггында ајдын тәсәввүр ојатмаг, онун зәрури олмасыны ушаға баша салмаг вә бу һагда ушагда әгидә ојатмагда ән чох инандырма үсулундан истифадә олунур. Инандырманын ән мүһүм васитәси тә'лимдир.

Инандырма үсулунун тәтбигини шәрһ етмәздән әввәл тә'лимин шакирдләрдә әгидә јаратмагда ојнадығы бөјүк ролу гејд етмәк лазымдыр. Мә'лумдур ки, дәрс тә'лим вәзифәси илә бәрабәр тәрбијә вәзифәсини дә јеринә јетирир. Бу, һәр шејдән әввәл, шакирдләрә чатдырылан тә'лим материалынын мәзмунунда әхлаг мәсәләләринин ишыгландырылмасында ифадә олунур. Совет мәктәбиндә тәдрис материалы коммунизм гуруҹулуғу мәсәләләри илә әлагәдар олур, јүксәк идеја истигамәтинә малик олур. Мәсәлән, ССРИ тарихи вә әдәбијјат вә еләҹә дә ҹоғрафија дәрсләриндә мүәллимләр програм материалыны шакирдләрә чатдырыркән өлкәмизин Бөјүк Октјабр социалист ингилабындан сонра нечә тәрәгги етмәсини, совет адамларынын гәһрәман әмәји сајәсиндә нә кими нәһәнк тикинтиләр јарадылдығыны, сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты саһәсиндә нечә бөјүк наилијјәтләр әлдә едилдијини көстәрирләр. Онлар өз дәрсләриндә совет адамларынын әмәјә, ичтимаи мүлкијјәтә социалист мүнасибәти бәсләмәләри, вәтәнпәрвәрлик нүмунәләри ифадә едәрәк үмумхалг мәнафеји үчүн јүксәк әзм вә мәтанәтлә нечә чалышдыгларыны тәсвир едирләр.

Лакин шакирдләрдә әхлаги көрүш вә әгидә јаратмаг үчүн тәк тә'лим кифајәт дејилдир. Дәрсдән кәнарда да шакирдләрдә әхлаги көрүшләрин тәшәккүлү вә меһкәмләндирилмәси давам етдирилмәлидир ки, бу, инандырма үсулу васитәсилә һәјата кечирилир.

Мәктәб тәҹрүбәсиндә инандырма үсулу мүхтәлиф формаларда тәтбиг едилир: әхлаги сөһбәтләр, әхлаг мәсәләләринә даир мә'рузә вә мүһазирәләр, диспутлар, бәдии әсәрләрин мүзакирәси. Бунларын һәр биринин кечирилмәси үзәриндә дајанаг.

Әхлаги сөһбәтләр. Инандырма үсулунун әхлаги сөһбәт формасы мәктәбдә мүәллимләр вә пионер ишчиләри тәрәфиндән кениш шәкилдә ишләдилир. Бу иш формасынын маһијјәти ондан ибарәтдир ки, педагог мүәјјән әхлаги мәсәләни ҹанлы сөһбәт шәклиндә шәрһ едир, мүәјјән ардыҹыллыгла шакирдләр

гарымасына суаллар гојур, онларын бу мәсәлә һаггындакы фикирләрини мүәјјәнләшдирир вә сонрадан өзү бу фикирләри дүзкүн нәтиҹәләр шәклиндә јекунлашдырыр.

Адәтән, мүәллим дәрсдә кечилән материалла әлагәдар олараг синифдә ајры-ајры әхлаги мәсәләләри бу ҹүр сөһбәт васитәсилә ајдынлашдырыр. Лакин дәрсдә, мөвзу илә әлагәдар олараг апарылан белә сөһбәтләр дәрсин бир һиссәси кими һәјата кечирилир. Әхлаг тәрбијәсинин үсулу кими әсас әхлаги сөһбәтләр дәрсдәнкәнар вахтларда тәтбиг олунур.

Әхлаги сөһбәтләр һәм коллектив үзрә, һәм дә фәрди апарылыр. Бу сөһбәтләрин мөвзулары, һәр шејдән әввәл коммунист әхлагынын вәзифәләри илә әлагәдар сечилир. Белә мөвзулар гисмән «Шакирдләр үчүн гајдалар»да конкретләшдирилмишдир.

Әхлаги сөһбәт үчүн мөвзуну синиф коллективинин охудугу бәдии әсәрләрдән, коллектив шәкилдә тамаша етдији кинофилм вә пјесләрдән дә көтүрмәк олар. Габагҹыл синиф рәһбәрләри конкрет шәраити вә «Шакирдләр үчүн гајдаларын» тәләбләрини әсас тутараг ил әрзиндә синифдә кечириләҹәк әхлаги сөһбәтләрин мөвзуларыны планлашдырыр вә о мөвзулары һәфтәдә бир или дәфә кечирилән сөһбәт васитәсилә шакирдләрә баша салыр.

Сөһбәт үчүн материалы педагог мүхтәлиф мәнбәләрдән көтүрүр. Бу мәнбәләр ичәрисиндә зәһмәткешләрин бөјүк рәһбәрләри Маркс, Енкелс вә Ленинин һәјат вә фәалијјәти бөјүк јер тутур. Коммунист әхлагынын көзәл сифәтләри бу бөјүк рәһбәрләрин нүмунәсиндә өз тәҹәссүмүнү тапмышдыр. В. И. Ленинин ушаглыг вә кәнҹлик илләри, ингилаби фәалијјәти, вәтәнпәрвәрлик, халгын рифаһы уғрунда чалышмаг, бејнәлмиләлчилик, әмәксеверлик, мәтин ирадә, јолдашлыг, садәлик вә с. көзәл сифәтләрин тәрбијәси үчүн көзәл нүмунәләр верир.

Даһа сонра, В. И. Ленинин силаһдашлары: Ј. Свердлов, Ф. Е. Дзержински, И. В. Сталин, С. М. Киров, М. И. Калинин, Н. Нәриманов, С. Шаумјан, М. Әзизбәјов вә башгаларынын һәјаты әхлаги сөһбәтләрдә истифадә етмәк үчүн зәнкин материал верир. Әхлаги сөһбәтләрдә Суворов, Кутузов, Бабәк, Пушкин, Белински, Ломоносов, М. Горки, Низами, М. Ф. Ахундов, М. Ә. Сабир кими бөјүк шәхсләрин дә һәјат вә фәалијјәти һаггындакы мә'луматлар јери кәлдикҹә бир материал кими истифадә етмәк фајдалыдыр.

Совет адамларынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси вә динҹ гуруҹулуг илләриндә ифадә етдикләри көзәл әхлаги һәрәкәтләрин нүмунәсиндә дә шакирдләри тәрбијә етмәк үчүн мүәллимин әлиндә кениш имканлар вардыр.

Совет әдәбијјаты әхлаги сөһбәтләр үчүн зәнкин материал верир. Бу әдәбијјатда, хүсусән совет адамларынын һәјатыны көстәрән әдәбијјатда педагог әхлаги сөһбәтләр үчүн зәнкин материал тапа биләр. Бу әдәбијјатда тәсвир олунан гәһрәманларын һәјатындан әхлаги сифәтләрин күндәлик һәјатда неҹә ифадә олунмасына аид шакирдләрә көзәл нүмунәләр кәтирмәк олар.

Нәһајәт, синиф вә мәктәб коллективинин күндәлик һәјаты, ушагларын дәрсә, ичтимаи ишләрә, бир-бирләринә олан мүнасибәти, онларын синифдә, ичтимаи јерләрдә неҹә апармалары, ајры-ајры вәзијјәтләрдә неҹә давранмалары педагога әхлаги сөһбәтләр вахты тәһлил етмәк, ајдынлашдырмаг үчүн зәнкин материал верир.

Әхлаги сөһбәтин ҹанлы нүмунәләр вә әдәби гәһрәманлар нүмунәсиндә апарылмасы һәм әхлаги мүддәаны шакирдләрә конкрет сурәтдә тәсәввүр етдирмәк үчүн чох әһәмијјәтлидир, һәм дә ушагларын јахшы нүмунәләрдән ибрәт алмалары, онлары тәглид етмәләри үчүн чох әлверишлидир. Бундан әлавә сөһбәтин бу нүмунәләр үзәриндә апарылмасы онун марагла динләнилмәсини тә'мин едир.

Нүмунәләр әсасында тәрбијә етмәјин әһәмијјәтини һәлә гәдим дүнјанын педагоглары хүсуси гејд етмишләр. Гәдим Рома натиг-педагогу Квинтилиан демишдир ки, «Әмрләр вә көстәришләр јолу узун, нүмунәләр јолу исә гыса вә кәрчәкдир». Бөјүк Славјан педагогу Ј. А. Коменски ушагларда тәглидчилик мејлини нәзәрә алараг, онлара чохлу јахшы нүмунәләр тәгдим етмәји тәвсијә едирди.

Хүсусән совет ичтимаи һәјатындан көтүрүлән нүмунәләрин тә'сир гүввәси бөјүкдүр. В. И. Ленин јазыр: «Капиталист истеһсал үсулу шәраитиндә ајры-ајры нүмунәнин... әһәмијјәти лабүд олараг сон дәрәҹәдә мәһдуд иди... Сијаси һакимијјәт пролетаријатын әлинә кечдикдән сонра,... иш көкүндән дәјишир... нүмунә гүввәси илк дәфә олараг күтләви тә'сир көстәрмәк имканы әлдә едир»[1].

Совет мүәллимләри вә тәрбијәчиләри ишләриндә кәнҹ гвардијачыларын, Лиза Чајкина, Зоја Космодемјанскаја, Мәһди Һүсејнзадә, Саша Чекалин, Кәрәј Әсәдов, Павел Морозов вә башга вәтәнпәрвәр кәнҹләрин нүмунәсиндән кениш сурәтдә истифадә едәрәк, бу көзәл нүмунәләрдә ушаг вә јенијетмәләрдә вәтәнә севки, дәјанәт, гәһрәманлыг, мөһкәм јолдашлыг вә с. көзәл сифәтләр тәрбијә едирләр.

Бу нүмунәләр мүәллимә сөһбәт заманы шәрһ етдији әхлаги сифәти вә ја һәрәкәти шакирдләрдә даһа ҹанлы тәсәввүр етдирмәк үчүн имкан верир, шакирдләрин өз күндәлик һәјатларында онлары тәглид етмәјә сөвг едир.

Әхлаги сөһбәтләрдә даһа чох мүсбәт нүмунәләр үзәриндә гурмагла бәрабәр, јери кәлдикҹә, шүурларда капитализмин галығыны ифадә едән мәнфи фактлары да коммунист әхлагы нөгтеји-нәзәриндән тәһлил етмәли, бу мәнфи һәрәкәтә гаршы ушагларда нифрәт һисси доғурмаға ҹәһд етмәлидир.

Әхлаги сөһбәтин даһа ҹанлы тә'сир бағышламасы үчүн синфин, дәстәнин һәјатындан кәтирилән бә'зи мәнфи фактларын тәһлили јахшы нәтиҹә верә биләр. Бу фактлары тәһлил едәркән

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 27, сәһ. 258.

синфин һәмин пис һәрәкәти тәнгид етмәсинә нахил олмаг фајдалыдыр. Лакин һәр сөһбәтдә ејни ушагларын үстүнә дүшүб онлары кинмичилијә салмаг олмаз. Бундан башга, әхлаги сөһбәтин чансыхыҹы өјүд-нәсиһәтә чеврилмәси тәһлүкәси доға билир. Јада салмалыдыр ки, әхлаги сөһбәтдән мәгсәд тәк-тәк ушаглары мүһакимә етмәк дејил, ушагларда дүзҝүн әхлаги сифәтләр һаггында тәсәввүр вә әгидә јаратмагдыр. Синфин һәјатындан ҝәтирилән нүмунәләр, фактлар башлыҹа оларак бу мәгсәдә хидмәт етмәлидир.

Әхлаги сөһбәтләрин кечирилмәси техникасына ҝәлинҹә, бу, адәтән мүәллимин ҝириш сөзү илә башланыр. Бу ҝириш сөзүндә мүәллим сөһбәтин мөвзу вә мәгсәдини билдирир. Бундан сонра мүәллим шәрһ етмәк истәдији әхлаги сифәт һаггында ушагларда бу вахта гәдәр мөвҹуд олан тәсәввүрләри ашкара чыхармаг мәгсәдилә онлара суаллар верир. Алынан ҹавабларын ушагларла бирликдә мүзакирә вә тәсһиһ едилмәси әсасында дүзҝүн һәрәкәтин нәдән ибарәт олмасы нәтиҹәси чыхарылыр.

Бу, әхлаги сөһбәтин индуктив формасыдыр. Әхлаги сөһбәтин дедуктив формасында исә мүәллим габагҹа јахшы вә ја пис әхлаги һәрәкәтин нәдән ибарәт олдуғуну сөјләјир, сонра исә шаҝирдләрә бу фикри тәсдиг едән ајры-ајры фактлар ҝәтирмәји тәклиф едир.

Сөһбәт вахты мүәллим даһа чох шаҝирдләри данышдырмаға, онлары дүшүнүб тапмаға сәј едир; әҝәр исә дүзҝүн олмајан ҹаваблары ислаһ етмәк үчүн јардымчы суаллар верир, сәһв ҹаваблары тәсһиһ едир, шаҝирдләрин дүзҝүн ҹавабларыны үмумиләшдирир.

Сөһбәтин сонунда әмәли нәтиҹә чыхармаг чох фајдалыдыр. Мәсәлән, тәмизлик һаггында сөһбәтдән сонра шаҝирдләр синфи тәмизләмәјә гәрара алырлар вә с.

Фәрди сөһбәтләр. Коллективдә кечирилән әхлаги сөһбәтләрлә бәрабәр тәк-тәк ушагларла фәрди сөһбәтләр дә кечирмәк лазым ҝәлир. Бу фәрди сөһбәтләр, адәтән, ушаг тәрәфиндән мүәјјән әхлаг позулдугдан сонра, ушағын һәрәкәтләриндә хошаҝәлмәз һаллар мүшаһидә едилдикдән сонра апарылыр. Фәрди сөһбәтләрдән биләваситә мәгсәд шаҝирдә өз пис һәрәкәтини баша салмаг, һәмин һәрәкәти тәһлил едиб ону һара апардығыны шәрһ етмәк вә бу һәрәкәт үчүн ушагда пешманчылыг һисси доғурмагдыр.

Бир чох мүәллимләр бу ишдә сәһв едәрәк, фәрди сөһбәти данлаға чевирирләр. Данламаг исә чох вахт ушағы гәзәбләндирир, мүәллимлә дүзҝүн әлагәнин позулмасына сәбәб олур.

Белә фәрди сөһбәти апармаг үчүн мүәллим ушағын фәрди хүсусијјәтләрини, онун һәјатыны, аилә мүһитини, интизамсызлыға сәвг едән сәбәбләри јахшы билмәлидир.

Бир чох һалларда фәрди сөһбәт ушағын јол вердији пис һәрәкәти ондан ислаһ етмәји тәләб етмәклә башлајыр. Бә'зән исә, мүстәгим һәрәкәт етмәк нәтиҹә вермир вә сөһбәти долајысы јол-

ла кечирмәк лазым ҝәлир. Бә'зи һалларда бир-ики сөһбәт кифајәт етмир, сөһбәтдән сонра ушаға өз һәрәкәтләри һаггында дүшүнмәк үчүн вахт вермәк фајдалы олур. Һәр һалда әҝәр ушагда мүсаһибә нәтиҹәсиндә пешманчылыг һисси әмәлә ҝәлмәјибсә, ондан «бир даһа белә етмәјәҹәјәм» — вә'дини алмаға тәләсмәк лазым дејилдир. Белә олдугда вә'дләр формал характер дашыјыр вә ушаг вә'д вермәји анҹаг чансыхыҹы мүсаһибәдән јаха гуртармаг үчүн бир васитә кими бахыр.

Фәрди сөһбәтләр мүәллимлә шаҝирд арасында е'тимад јарандығы вахт даһа мүвәффәгијјәтли нәтиҹә верир. Белә сөһбәт мүәллимдән мә'рифәт вә усталыг тәләб едир.

Әхлаги мәсәләләрә даир мә'рузә вә мүһазирә. Инандырма үсулунун мә'рузә вә мүһазирәләр формасы да ушаглара әхлаги мәсәләләри баша салмаг вә о һагда онларда әгидә јаратмаг мәгсәдилә кечирилир. Лакин мүсаһибәдән фәргли оларак, бунун мөвзусу даһа бөјүк олур вә системли шәрһ јолу илә кечирилир. Буна ҝөрә мә'рузә вә мүһазирәләри ашағы синифләрдә тәтбиг етмәк әлверишли дејил, онлар јухары јашлы шаҝирдләр үчүн јарарлыдыр. Әхлаги мөвзуларда мә'рузәләрдән мәктәбләрдә ҝениш истифадә олунур. Мә'рузә вә мүһазирәләр үчүн «Совет мәктәблисинин мә'нәви симасы», «Ирадә вә характерин тәрбијәси», «Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет халгынын гәһрәманлығы», «Доғрулуг вә сәдагәт», «Социалист ҹәмијјәтиндә әмәк шәрәф ишидир» вә с. мөвзулар әлверишлидир.

Мә'рузәләри бир чох һалларда јухары синиф шаҝирдләринә дә тапшырмаг олар. Әлбәттә, шаҝирдә белә мә'рузәләр тапшыраркән она мүәллимләр јахындан көмәк етмәлидирләр: мүвафиг әдәбијјат ҝөстәрмәли, мә'рузәнин планлашдырмагда мәсләһәт вермәли, мә'рузәнин мәтни вә ја конспекти јазылдыгдан сонра ону охујуб тәсһиһ етмәлидир.

Мә'рузә вә мүһазирәләр динләнилдикдән сонра ајдын олмајан мәсәләләрә аид шаҝирдләрин суаллар вермәсинә имкан јаратмаг лазымдыр. Бу суаллары јазыб топламаг ушагларын һансы әхлаги мәсәләләр илә марагланмасыны ашкара чыхармаг үчүн чох әһәмијјәтлидир. Бу суаллар ҝәләҹәкдә дә јени мә'рузәләр гојмаг һаггында фикир ојада билир.

Диспутлар. Диспутлар (мүбаһисәләр) вә әдәби әсәрләрин мүзакирәси шаҝирдләрин әхлаги ҝөрүшләринә вә давранышына гүввәтли тә'сир ҝөстәрән иш формаларындандыр. Диспутлар вә әдәби әсәрләрин мүзакирәси ајры-ајры әхлаги мәсәләләрдән, әдәби гәһрәманларын вә ајры-ајры шаҝирдләрин давранышы мотивләриндән баш чыхармаға, әдәби әсәрләрдә тәсвир едилән сурәтләри бир-бири илә мүгајисә етмәк әсасында мүхтәлиф хасијјәтләри тәһлил етмәјә ҝениш имкан верир. Диспутда вә әсәр мүзакирәсиндә чох вахт мүхтәлиф рә'јләр, бә'зән һәтта бир-биринә зидд рә'јләр ифадә олунур. Бу үсул шаҝирддән мүбаһисә олунан мәсәләјә гаршы өз мүнасибәтини мүәјјән етмәји, јолдашларынын рә'ји илә разылашмадыгда, ону инкар едән сүбутлар ирә-

рәндә дүшүнмәји, һәмин рә'јин дүзҝүн олмадығыны сүбут етмәји, вә фикрини мүдафиә етмәји тәләб едир. Бүтүн бунлар һәр шаҝирддә һәмин әхлаги мәсәлә үзәриндә дәриндән дүшүнмәји, она ајдын олмајан мәсәләләри ајдынлашдырмаға тәһрик едир. Диспут вә мүзакирәләр вахты рә'јләрин тоггушмасы онларын өз һесабына дүрүстләшмәсинә сәбәб олур. Бүтүн бунлар ушагда әхлаги ҝөрүш вә әгидәнин формалашмасына, онларын коммунист истигамәтиндә тәшәккүл тапмасына көмәк едир.

Диспутлар јухары синиф шаҝирдләри арасында тәтбиг олунур. Буну тәшкил етмәк үчүн габагҹа шаҝирд фәаллары вә комсомол комитәси илә мәсләһәтләшиб мүвафиг мөвзу сечилир. Мөвзунун дүзҝүн сечилмәси мүбаһисәнин марагла вә ҹанлы кечмәси үчүн чох мүһүмдүр. Елә мөвзу сечмәк лазымдыр ки, онун дүзҝүн һәлли мәктәблиләри чох марагландырсын, лакин бу мәсәлә һаггында бир чох шаҝирдләрдә там ајдын тәсәввүр һасил олмамыш олсун. Мәктәб тәҹрүбәсиндә диспут үчүн белә мөвзулар сечилир: «Совет ҝәнҹинин хошбәхтлији нәдәдир?», «Һәгиги достлуг вә јолдашлыг», «Гәһрәманлыг нәдир?», «Әсл инсан олмаг үчүн нә етмәлидир?» вә с.

Мөвзу гәрарлашдырылдыгдан сонра, ону шәрһ едән вә диспута истигамәт верән суаллар вә мүвафиг әдәбијјат мүәјјән едилмәлидир.

Мөвзу, суаллар вә әдәбијјат 1—2 ај габагдан плакатла јазылыб һамыја е'лан едилир, мүвафиг әдәбијјатын сәрҝиси тәшкил едилир. Һәр кәс диспута һазырлашыр. Бир нәфәр шаҝирдә ҝириш сөзү һазырламаг тапшырылыр.

Диспут һәмин шаҝирдин (вә ја мүәллимин) ҝириш сөзү илә башланыр. Ҝириш сөзүндә әсас фикирләр, мүбаһисәли мәсәләләрин нечә ифадә едилдији ҝөстәрилмәлидир.

Ҝириш сөзүндән сонра шаҝирдләрин чыхышлары олур. Бу чыхышларын габагҹадан шаҝирдләр тәрәфиндән јазылыб диспутда охунмасы лазыми нәтиҹә вермир. Чалышмалыдыр ки, һәр шаҝирд чыхышындан өз үрәк сөзүнү десин, разы олмадығы чыхышларла мүбаһисә етсин. Јалныз бу ҹүр үрәкдән едилән сәмими чыхышлар шаҝирдин әсл ҝөрүшүнү ифадә едир.

Ахырда бүтүн чыхышлара мүәллим јекун вурур вә һансы фикирләрин коммунист әхлагы нөгтеји-нәзәриндән дүзҝүн олдуғуну әсасландырылмыш шәкилдә сөјләјир.

Мәктәбин һөрмәтли мүәллимләриндән бири диспута јекун вурмалыдыр. Белә ки, онун фикри һамыны инандырсын.

Диспуту һәм үмуммәктәб мигјасында, һәм дә синифдә апармаг олар.

Диспуту кечирмәк мүрәккәб ишдир. Онун тәшкили јахшы һазырлыг тәләб едир.

Бәдии китабларын мүзакирәси дә шаҝирдләрдә әхлаги ҝөрүшләри мүәјјәнләшдирмәк вә дәгигләшдирмәкдә бөјүк рол ојнајыр. Бәдии әсәрләрин мүзакирәсини диспутлардан фәргләндирмәк лазымдыр. Диспутлар әхлаги мөвзулар үзрә кечирилир.

Бәдии әсәрләрин мүзакирәсиндә исә бир китабдакы гәһрәманларын сурәти тәһлил олунур, онун һәрәкәтләри вә фикирләриндән мүсбәт вә мәнфи әхлаги мәсәләләр ајдынлашдырылыр. Чыхыш едәнләр бу һәрәкәт вә фикирләрә гаршы мүнасибәтләрини ҝөстәрирләр. Диспутда да чыхыш едәнләр өз фикирләрини ајдынлашдырмаг вә сүбут етмәк үчүн чох вахт әдәби материаллардан истифадә едирләр. Лакин бурада әдәби материал бир китабдан дејил, мүхтәлиф әдәби мәнбәләрдән ҝәтирилир вә диспутун мөвзусуна табе едилир. Китабларын мүзакирәсиндә исә мүзакирә һәмин китабда ирәли сүрүлән фикирләрә вә тәсвир олунан әхлаги һәрәкәтләрә табе едилир. Әдәби әсәрләри мүзакирә етмәјин бир әһәмијјәти дә одур ки, бурада мүзакирә олунан әхлаги нормалар мүҹәррәд шәкилдә дејил, конкрет һәрәкәтләрдә, әдәби образларын нүмунәсиндә ифадә олунур. Буну нәзәрә алараг китабларын мүзакирәсини ибтидаи мәктәбдә дә кечирмәк олур. Мәсәлән, III синифдә В. Осејеванын «Сеһирли сөз», IV синифдә А. Гајдарын «Тимур вә онун командасы», Н. Носовун «Витја Малејев мәктәбдә вә евдә», Н. Кәнҹәлинин «Үч дост» китаблары вә саирәнин мүзакирәсини тәшкил етмәк олар.

Јухары синифләрдә китаб мүзакирәләри бир чох һалларда әдәбијјат дәрсләри хәтти илә апарылыр, лакин бунунла бәрабәр бу мүзакирәләри пионер мангасы вә дәстәсиндә вә ја синифдә дә апармаг олар. Мүзакирәнин сәмәрәли кечмәси үчүн вә әсәрдәки ајры-ајры әхлаги мәсәләләр әтрафында шаҝирдләрин диггәтини топламагдан өтрү бир-ики һәфтә әввәлдән шаҝирдләр гаршысында әсәрә аид суаллар гојулмасы фајдалыдыр.

3. Алышдырма үсулу

Әхлаг тәрбијәсиндә ушаға сөһбәт, нәсиһәт, әдәбијјат вә с. материалы васитәсилә тә'сир ҝөстәрмәклә јанашы олараг, ону әхлаглы һәрәкәтләрә алышдырмағын чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Әхлаги нормалары изаһ етдикдән сонра вә ја онунла јанашы олараг, ушағы, бу нормалары һәјатда кечирмәкдә тәмрин етмәк, онларын иҹрасыны ушагда адәт шәклинә салынҹаја гәдәр тәкрар етдирмәк лазымдыр. Әҝәр тәрбијә ишиндә бу ҹәһәтә лазыми јер верилмәсә, нәсиһәт иши илә бөјүк нәтиҹә әлдә етмәк олмаз. А. С. Макаренко бу мүнасибәтлә дејир: «Нә етмәк лазым олдуғу һаггда нә гәдәр чох вә дүзҝүн тәсәввүр ашылајырсынызса ашылајын, лакин әҝәр сиз онларда узун сүрән чәтинликләрә арадан галдырмаг адәти тәрбијә етмәјирсинизсә, сизин һеч бир шеј тәрбијә етмәмиш олдуғунузу демәјә һаггым вардыр»[1].

Инсанда вә о ҹүмләдән ушагда адәтләр, мә'лум олдуғу үзрә, мүвафиг һәрәкәтләрин дөнә-дөнә тәкрар едилмәси нәтиҹәсиндә јараныр.

[1] А. С. Макаренко, Сечилмиш педагожи әсәрләри, 1950, сәһ. 154—158 Азәрнәшр.

Бурадан белә нәтиҹә чыхыр ки, әкәр биз ушагда јени әхлаги адәтләр јаратмаг, хүсусән интизам адәтләри јаратмаг истәјириксә, гајдалары изаһ етмәклә јанашы олараг, һәмин һәрәкәтләрин ушаг тәрәфиндән узун мүддәт мүнтәзәм тәкрар едилмәсинә наил олмалыјыг.

Алышдырманын зәрурәтини ушағын тәбиәтилә әлагәләндирән Н. А. Добролјубов «Ушагларын алышдырылмасы һаггында» мәгаләсиндә јазыр: «Ушаглар өзләрини нечә апармаг барәдә онлара верилән мәсләһәт вә сәрәнҹамы чох тез унудурлар; она көрә әкәр биз ушаглара мүәјјән һәрәкәтләри етдирмәк истәјириксә, онлары адәт единчәјә гәдәр даим тәкрар етдирмәлијик»[1].

Јухары јашларда да адәтләр өз әһәмијјәтини итирмир. Мәктәб јашынын бүтүн дөврләриндә јени-јени адәтләрин јаранмасы үчүн әлверишли шәраит олур. Бу шәраитдән истифадә едәрәк, мүәллимләр ушагда фајдалы әхлаги адәтләр јаратмаға хүсуси фикир вермәлидирләр.

Алышдырма үсулу шакирдин дүзкүн олмајан һәрәкәтләрини дәрһал дајандырмаг вә онлара дүзкүн һәрәкәти әмәли олараг тәкрарлатдырмағы тәләб едир. Бу иш мүәллимдән сәбрлә, инадлы иш тәләб едирсә дә, нәтиҹәси чох сәмәрәли олур: шакирддә дүзкүн һәрәкәтләр адәт һалына дүшүр.

Алышдырма үсулунун башлыҹа үч васитәси вардыр: бунлардан бири режим, икинҹиси [illegible] иҹтимаи иш, үчүнҹүсү — иш вә идмандыр.

Режим. Режим инсанын давранышыны вә һәјат тәрзини низама салан мүәјјән едилмиш гајдаларын мәҹмуудур.

Режим фајдалы, сәмәрәли давранышы адәт шәклинә салмаг үчүн чох әлверишлидир. Чүнки режим, адәтән, ән-чох узун мүддәт үчүн мүәјјән едилир вә буна көрә дә тәләб олунан гајдаларын һәр күн, һәр дәфә иҹра едилмәсини нәзәрдә тутур. Мәһз гајдаларын бу сабитлији ушагда адәтләр јаранмасына сәбәб олур.

Буну нәзәрә алараг, ушағын мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда аиләдә, јахуд башга јерләрдә һәјатыны режимлә низама салмаг лазымдыр.

Габагҹыл мәктәбләр бу шәраити нәзәрә алараг, режим тәләбләрини кенишләндирир вә шакирдләрин һәјатыны мүмкүн гәдәр даһа чох низама салмаға вә бу јолла онларда фајдалы адәтләр јаратмаға чалышыр. Һәр һалда шакирдин синифдә, лабораторијада, кабинетдә, иш отагларында, идман салонунда, тәнәффүс вахты коридорларда вә мәктәб һәјәтиндә, синифдәнкәнар тәдбирләрдә (дәрнәк мәшғәләсиндә, китабханада, пионер вә комсомол отагларында, мүсамирәләрдә, јығынҹагларда, ојунларда), мәктәбдән кәнарда (күчәдә, бағда, мәдәни оҹагларда) вә аиләдә

[1] Н. Г. Чернышевски вә Н. Добролјубов. Сечилмиш педагожи әсәрләри (русча), 1948, сәh. 142—143.

өзүнү necә апармасыны мүмкүн гәдәр даһа конкрет шәкилдә мүәјјән етмәјә чалышмаг лазымдыр.

Режим тәртибиндә ики шәртә риајәт етмәк хүсуси вачибдир:

1. Режимин һәр бир тәләби [illegible] вә онун зәрури олдуғу һәр шакирд үчүн ајдын олмалыдыр. Белә ки, шакирдләр режимдәки бу вә ја башга тәләбин нәјин үчүн иҹра олунмасы [illegible] јох, зәрури олдуғу үчүн [illegible] анламалыдырлар.

2. Режим мүәјјән дөвр әрзиндә сабит олмалыдыр. Режими тез-тез дәјишмәк јарамаз. Чүнки тез-тез дәјишилән режим бир-бири илә әлагәси олмајан сәрәнҹамлар јығынына чеврилир. Педагожи шураның гәрары илә габул едилмиш дахили интизам гајдалары анҹаг онун гәрары илә вә мүәјјән әсас олдуғу тәгдирдә дәјишдирилә биләр.

Режим мүәјјән едилиб бүтүн шакирдләрә изаһ олундугдан сонра онун бүтүн маддәләрини иҹра етмәјә һеч бир мүстәснаја вә күзәштә јол вермәдән, һәр бир шакирддән тәләб етмәк лазымдыр. Бу тәләб алышдырма үсулунун әсас чәһәтидир.

Режимин јеринә јетирилмәсини тәләб етмәкдә ахыра гәдәр ардычыл олмаг, тәләбин иҹрасыны ахырадәк тә'мин етмәк тәрбијәнин ән мүһүм шәртләриндәндир. Ушаг режимин тәләбинә үјғун һәрәкәт етмәмишсә, һәмин дәгигәдә она нәсиһәт етмәклә ишин битмиш һесаб етмәк олмаз.

Режимин јеринә јетирилмәсиндә ушаға верилән тәләбләрин ардычыллығы әсас шәртдир. Бүтүн мүәллимләр мүәјјән едилмиш режимин гајдаларыны шакирдләрдән ејни дәрәҹәдә тәләб етмәлидирләр. Бу заман ушагда «режимә риајәт етмәмәк олар» фикри иҹад олмаз. Ушаг тәләбдә мүстәснаны олмамасыны көрдүкдә, ону позмаға тәшәббүс етмәз.

Режимин иҹрасы үзәриндә нәзарәт ишинә шакирд коллективини вә бу коллективин мүвәккилләрини ҹәлб етмәк чох мүһүмдүр. Сон вахтлар Бакы шәһәринин бир чох мәктәбләриндә А. С. Макаренконун ушаг коллективи һаггындакы тә'лиминә әсасланараг, гојулмуш гајдаларын бүтүн шакирдләр тәрәфиндән дәгигликлә јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт ишинә комсомол, пионер тәшкилатларыны вә шакирд комитәсини ҹәлб едирләр. Мәсәлән, Бакынын 14, 23, 46, 190 нөмрәли мәктәбләриндә нөвбә илә бүтүн орта вә јухары синифләрин мәктәб үзрә бир күнлүк вә ја бир һәфтәлик нөвбәтчиләри тәшкил едилир.

Синфин бүтүн шакирдләри өз нөвбәси олан күндә вә ја һәфтәдә мәктәбә јарым саат габаг кәлир вә һәр кәс мәктәб үзрә мүәјјән едилмиш постларда дурур. Бу постлар гајдаларын ән чох позула биләҹәји јерләрдә—пилләкәнләр үстүндә, коридорларда, буфетдә, палтарасыланда јердә вә с. мүәјјән едилир. Һәр шакирд өз постунда дахили интизам гајдаларынын позулмамасына көз јетирир, гајданын јеринә јетирилмәсини тәләб едир. Тәҹрүбә

белә нөвбәтчилијин чох јахшы нәтиҹә вердијини көстәрир. Һәмин мәктәбләрдә гајдалары позанлар хејли азалыр.

Шакирдләрин идарәсини режим үзәриндә нәзарәтә ҹәлб олунмалары һәр ҹәһәтдән хејирлидир. Гајдаларын иҹрасыны јалныз мүәллим дүрмүр, онларын иҹрасы үзәриндә нәзарәт ишинә даһа чох адам ҹәлб едилир вә беләликлә нәзарәт һәртәрәфли олур вә гүввәтләнир. Гајдаларын көзләнилмәси ишиндә, ушаг коллективинин мүәллимә јахындан көмәк етмәсиндә ән фајдалы ҹәһәт одур ки, нөвбәтчи олан вахт гајдаларын көзләнилмәсини јолдашларындан тәләб едән шакирд өзү һеч бир дәфә бу гајдалары позмагдан чәкинир. Зибили јерә атан шакирдә ону јердән көтүрүб зибил габына атмағы тәклиф едән нөвбәтчи шакирд өз нөвбәтчилик дөврү битдикдән сонра өзү јерә зибил атмаз.

Алышдырма просесиндә тәдриҹилијә хүсуси фикир вермәк лазымдыр. Ушагда бирдән-бирә чохлу адәт јаратмаға ҹәһд едәркән мүвәффәгијјәтсизлик баш верә биләр. Буна көрә һәр дәфә 2—3 јени адәтин јарадылмасына чалышмаг лазымдыр. Јени адәтләрин јарадылмасы заманы мүәллим көһнәләрин дә јаддан чыхмамасы гејдинә галмалыдыр.

Јени, јахшы адәтләр јаратмагла бәрабәр мүәллим бә'зи ушагларда көк салмыш пис адәтләрин дә ләғв едилмәсинә чалышмалыдыр. Адәтләри тәрк етдирәркән бир тәрәфдән зәрәрли һәрәкәтләрин јаранмасына сәбәб олан амилләри мүмкүн гәдәр ушаглардан узаглашдырмаг вә ејни заманда ушагын фәалијјәтини башга фајдалы истигамәтә јөнәлтмәк лазымдыр. К. Д. Ушински һаглы олараг дејир ки, әкәр пис адәти тәрк етдирәркән ејни заманда ушага јени фәалијјәт үчүн имкан верилмәсә, о, көһнә гајда үзрә һәрәкәт едәҹәкдир. Чүнки ушаг фәалдыр. Онун пис фәалијјәтини дајандырдыгда ону јени, јахшы фәалијјәтә гошмаг лазымдыр.

Пис адәти тәрк етдирмәк мүәллимләрдән сәбр истәјир. Бунун үчүн нәзарәти күчләндирмәк вә шакирдләрдә узун мүддәт иш апармаг лазымдыр.

Әмәкдә вә иҹтимаи ишләрдә иштирак етмәк. Ушагларын әхлаг тәрбијәсиндә онларын әмәкдә вә иҹтимаи ишләрдә иштиракы чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Әмәк инсанын бүтүн варлығына тә'сир едәрәк онун шәхсијјәтинин тәшәккүлү вә инкишаф етмәсиндә олдугҹа бөјүк рол ојнајыр.

Синфи ҹәмијјәтдә әмәјин истисмар мәнбәјинә чеврилмәси онун јүксәк мә'нәви тә'сирини хејли әксилтмишдир. Лакин инсанын һәр ҹүр истисмардан азад олдуғу бизим өлкәдә әмәјин әхлага тә'сири чох гүввәтләнир. Азад әмәкдә иштирак етмәк совет адамларынын шүурларындакы капитализм галыгларындан азад олмаға имкан јарадыр, онларын әмәк просесиндә совет вәтәнпәрвәрлији, социализм һуманизми, јүксәк шүурлу интизам, социалист мүлкијјәтинә гајғылы мүнасибәт вә с. нәҹиб әхлаги сифәтләр кәсб етмәси үчүн гүввәтли амил кими тә'сир көстәрир.

Әмәјин әхлага бу мүсбәт тә'сири кәнҹ нәслин инкишафында даһа кәсәрли олур. Ушаг вә кәнҹин әмәкдә иштиракы онун дүнјакөрүшүнүн инкишафында һәлледиҹи рол ојнајыр.

В. И. Ленин Русија Коммунист Кәнҹләр Иттифагынын III гурултајындакы мәшһур нитгиндә јенијетмә вә кәнҹләрин иҹтимаи әмәк руһунда тәрбијә олунмасына хүсуси гијмәт верәрәк, һәр бир шакирдин мәктәбдә олдуғу мүддәтдә мәһсулдар әмәкдә, иҹтимаи әмәкдә иштирак етмәсини тәләб етмишдир. В. И. Ленин демишдир: кәнҹ нәсл «...бүтүн өз тә'лим вәзифәләрини елә гурмалыдыр ки, һәр күн һәр бир кәнддә вә һәр бир шәһәрдә кәнҹләр үмуми әмәк саһәсиндә бу вә ја башга бир вәзифәни, һәтта ән кичик вә ән садә бир вәзифәни әмәли сурәтдә јеринә јетирсинләр»[1]. Мәһз халгын фајдасына үмуми әмәкдә иштирак едә-едә, үмуми ишдә өз күчү сәвијјәсиндә иштирак едә-едә јенијетмә вә кәнҹ совет вәтәндашы сифәтләрини кәсб едир, өлкәмиз үчүн фајдалы вәтәндаш олур.

Бизда әмәк Вәтәнә хидмәт етмәјин бир формасыдыр. Чүнки әмәк мәһсулу биринҹи нөвбәдә ҹәмијјәтин фајдасы, халгын рифаһ һалынын јахшылашдырылмасы үчүн сәрф едилир. Ушагы мәктәб јашындан е'тибарән иҹтимаи-фајдалы әмәкдә иштирак етдирмәк, ону халгын фајдасына чалышдырмаг демәкдир.

ССРИ Али Советинин мәктәб һаггындакы Гануну тә'лимин әмәклә, коммунизм гурмаг тәҹрүбәсиндә мөһкәм әлагәләндирилмәсини тә'лим вә тәрбијә ишиндә әсас принсип е'лан етмәк вә «мәктәблиләрин өз јашларына ујғун олараг иҹтимаи-фајдалы әмәк формаларына кениш ҹәлб едилмәсини» тәләб етмәклә, онларын әхлаг тәрбијәсинин дә јахшылашдырылмасыны нәзәрдә тутмушдур.

Мәктәбләрдә ушагларын комсомол, пионер тәшкилаты, шакирд комитәси хәтти илә иҹтимаи ишләрә ҹәлб етмәк дә онларын тәрбијәсинә мүсбәт тә'сир едир. Иҹтимаи вәзифә дашыјан шакирд бу васитә илә коллективин мәнафејинә чалышмаға алышыр.

Иҹтимаи вәзифә дашымаг тапшырылан иш үчүн ушагларда мәс'улијјәт һисси тәрбијә едир, онлары тәшкилатчылыға алышдырыр.

Бүтүн бу јухарыда гејд етдикләримиздән көрүндүјү үзрә, әмәкдә иштирак етмәк ушагларын ҹәмијјәтимиздә јашајыб чалышмаға һазырламагла бәрабәр, онларда нәҹиб әхлаги кејфијјәтләрин дә тәрбијә олунмасына чох көмәк едир.

Әмәјин белә бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтини нәзәрә алараг мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда, аиләдә бүтүн шакирдләрин иҹтимаи-фајдалы әмәкдә вә иҹтимаи ишләрдә чалышмасына наил олмаг лазымдыр.

Шакирдләрин әхлаги тәрбијәсиндә ојун вә идманын ролу. Ојун вә идман шакирдләрин физики тәрбијәсиндә мүһүм васи-

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 31, сәһ. 300. Азәрнәшр.

тамар олдугу кими онларын әхлаги тәрбијәсиндә дә бөјүк рол ојнајыр. Ојун бүтүн јашларда ушагларын һәјатында бөјүк јер тутур. А. С. Макаренко ојунун әһәмијјәтиндән бәһс едәрәк јазыр: «Јашлы адамын һәјатында иш, фәалијјәт, гуллуг нә кими әһәмијјәтә маликдирсә, ушағын да һәјатында ојун о гәдәр вачиб вә әһәмијјәтлидир. Ушаг ојунда нечәдирсә, бөјүјәндән сонра да бир чох чәһәтдән, елә олачагдыр. Она көрә дә кәләчәк хадимин тәрбијәси һәр шејдән әввәл, ојун просесиндә кечир».[1]

Ојун вә идманда иштирак едәркән ушагда бир чох әхлаги сифәтләр инкишаф едир.

Һәр шејдән әввәл ојун вә идман шакирдләр арасында јолдашлыг вә достлуг һиссинин инкишаф етмәсинә чох көмәк едир. Чүнки ојунлар, адәтән, коллектив шәкилдә олур, ушаглар дәстәләрә бөлүнүрләр, һәр ушаг өз дәстәсинә дахил олан јолдашыны һимајә етмәли, ону дардан гуртармалы олур. Бүтүн бунлар дөнә-дөнә тәкрар едилдикдә јолдашлыг вә достлуг һиссинин мөһкәмләнмәсинә сәбәб олур.

Ојун вә идман ушаглары һәм дә гајдаја алышдырыр. Чүнки ојун вә идман һәмишә мүәјјән гајдаларла кечир вә бу гајдалары көзләмәк һәр кәс үчүн мәчбури олур. Гајдаја әмәл етмәјән, ону тез-тез позан ушағы шакирдләр өзләри ојундан чыхарыр, ону бу гајдалары көзләмәјә мәчбур едир. Ушаглар бу гајдалара һәр дәфә әмәл етмәклә үмумијјәтлә гојулмуш гајдалара әмәл етмәјә алышырлар.

Ишдә олдуғу кими, ојунда да бир ушаг она тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт һисс едир, она тапшырылан сәһәни доғрултмаға сә'ј едир. Бүтүн бунлар интизам вә мәс'улијјәт кими әхлаги кејфијјәтләрин тәрбијәси үчүн чох мүһүмдүр.

Ојун вә идман һәмишә иштиракчылардан фәаллыг вә мә'нәви көркинлик тәләб едир. Макаренконун дедији кими, «һәр бир јахшы ојунда һәр шејдән әввәл әмәли сә'ј вә дүшүнчә сә'ји вардыр». Шакирд ојун вә идманда тез-тез тәсадүф едилән чәтин вәзијјәтләрдән гуртармаг, галиб чыхмаг үчүн өз сә'јини, гүввәсини топламалы олур. Бу исә онда ирадә вә әхлаги кејфијјәтләрин тәмрин олунмасына вә инкишаф етмәсинә сәбәб олур.

4. Рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма

Ушагларын әхлаг тәрбијәсиндә **инандырма вә алышдырма** үсулларындан башга рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма үсулларындан да истифадә олунур. Ушағы рәғбәтләндирмәк онун һәрәкәтләринә мүсбәт, чәзаландырмаг исә мәнфи гијмәт **вермәк демәкдир.**

[1] А. С. Макаренко, Сечилмиш педагожи әсәрләри, 1950, сәһ. 376 Азәрнәшр.

Јахшы һәрәкәтә мүсбәт гијмәт вермәк, о һәрәкәти мөһкәмләтмәјә хидмәт етдији кими, пис һәрәкәтә мәнфи гијмәт вермәк, ондан әл чәкмәјә сөвг едир. Ушаг әхлаглы һәрәкәт едәркән, ону тә'рифләјирләр; о, бундан ләззәт һисс алыр. Беләликлә тә'рифләнмәк илә јахшы һәрәкәт арасында ассосиатив әлагә јараныр; ушаг һәмин һәзз һиссини бир дә јашамаг үчүн јенә әхлаглы һәрәкәт едир.

Еләчә дә пис һәрәкәт чәза илә нәтичәләнир. Ушаг исә чәзадан кәдәрләнир, изтираб чәкир. Бу изтираб һисси илә пис һәрәкәт арасында ассосиатив әлагә јараныр. Ушаг бир даһа һәмин изтираб һиссини јашамамаг үчүн о һәрәкәтдән әл чәкир.

Буна көрә јахшы һәрәкәт үчүн рәғбәтләндирмә вә пис һәрәкәтләр үчүн чәзаландырма әхлаги тәрбијәдә тә'сирли үсуллардандыр.

Һәр бир шәхс һәрәкәтләринин башгалары вә коллектив тәрәфиндән гијмәтләндирилмәсинә диггәтли мүнасибәт бәсләјир. Ушаг исә тәчрүбәси аз олдуғундан о, бу гијмәтләндирмәјә даһа чох еһтијач һисс едир. Кичик јашлы ушагларын ата вә ја анасындан, бағча тәрбијәчисиндән тез-тез өз һәрәкәтләри һаггында — «јахшымы етдим?» — дејә сорушмасы мә'лумдур. Кичик мәктәб јашында да, ушаг һәрәкәтләринин педагог вә ја коллектив тәрәфиндән нечә гијмәтләндирилмәсинә чидди мүнасибәт бәсләјир. О, бу заман рәғбәтләндирмә вә чәзаны чох һәјәчанла кечирир. Рәғбәтләндириләркән ачыгдан-ачыға севинир, һәмин һиссләри шад вә күмраһлыгла јашајыр; еләчә дә чәза аланда, бә'зән көз јашларыны төкүр. Буна орта вә јухары јашлы шакирдләр дә аз-чох мөһтачдырлар.

Шакирдин һәрәкәтләринә јашлыларын вердији мүсбәт вә ја мәнфи гијмәт ону өз һәрәкәтләри үзәриндә дүшүнмәјә, онлары гијмәтләндирмәјә сөвг едир вә бу, нәтичә е'тибарилә ајры-ајры әхлаги һәрәкәтләр һаггында онда мүәјјән анлајыш вә фикрин јаранмасына сәбәб олур.

Рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма анчаг рәғбәтләнән вә чәзаланан шакирдә тә'сир етмәклә мәһдуд галмыр. О, һәм дә ушаг коллективинә гүввәтли тә'сир көстәрир. Ушаг коллективи өз үзвүнүн рәғбәтләндирилмәси вә ја чәзаландырылмасындан ибрәт алыр. Рәғбәтләндирилмиш һәрәкәтләрә коллектив нүмунә, јахшы һәрәкәт кими бахыр вә онун һәр бир үзвү о һәрәкәтә чан атмаға чәһд едир. Еләчә дә ушаг коллективи чәзаланмыш һәрәкәтә мәнфи һәрәкәт кими бахыр вә ондан чәкинмәјә чәһд едир.

Бизим тәрбијә системиндә рәғбәтләндирмә вә чәзаландырмадан анчаг тәрбијә үсулу кими истифадә олунур.

Бизим мәктәбләримиздә рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма шакирдә инсан ләјагәтини тәрбијә етмәјә јөнәлир. Рәғбәтләндирмә ушагда өз гүввәсинә инам јарадыр, онда даһа јахшы олмаг үчүн әзм ојадыр. Еләчә дә чәза ушағы коммунист әхла-

ун чәрчивәси дахилиндә һәрәкәт етмәјә тәһрик едәрәк, ону инсан ләјагәтини итирмәкдән чәкиндирир.

Рәғбәтләндирмә вә чәзаландырманын әхлаға белә мүсбәт тә'сирини нәзәрә алараг онун тәтбигини анҹаг мүәллимин шәхси характериндән асылы етмәк олмаз. Бәјәнмә вә мәзәммәт һәм мүәллимин һүгугу вә һәм дә тәтбиги лазым ҝөрүлдүкдә борҹудур.

XV ФӘСИЛ

СОВЕТ ВӘТӘНПӘРВӘРЛИЈИ ВӘ ПРОЛЕТАР БЕЈНӘЛМИЛӘЛЧИЛИЈИ ТӘРБИЈӘСИ

1. Шаҝирдләри совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәнин вәзифәләри. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчији тәрбијәси коммунист әхлагы тәрбијәсинин тәркиб һиссәсидир. Вәтәнпәрвәрлик һисси инсанын ән али вә ән дәрин һиссләриндән биридир. В. И. Ленин јазыр: «Вәтәнпәрвәрлик—әсрләр вә мин илләр боју вәтәнләрин бир-бириндән ајры олмасынын доғурдуғу ән дәрин дујғулардан биридир»[1]. Бәшәријјәтин тарихи инкишафында вәтәнпәрвәрлик һиссинин маһијјәти вә тәзаһүр формалары јашајыш шәраитиндән вә инсанлар арасында олан әлагәләрин дәјишмәси илә бағлы олараг дәјишмиш вә инкишаф етмишдир. Совет адамларына хас олан совет вәтәнпәрвәрлији һисси вәтәнпәрвәрлијин ән јүксәк мәрһәләсини тәшкил едир.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси, ҝәнҹ нәсли социалист вәтәнинә һәдсиз сәдагәт руһунда, ону шүурлу вә фәал бир тәрздә севмәк руһунда, бүтүн гүввә вә габилијјәтләрини вәтәнин сәадәти уғрунда сәрф етмәк, әҝәр лазым ҝәләрсә ҹаныны да бу јолда гурбан вермәјә бачармаг руһунда тәрбијә етмәкдән ибарәтдир.

Коммунист партијасы ҝәнҹ нәслин совет вәтәнпәрвәрлији руһунда тәрбијә едилмәсинә хүсуси фикир верир.

Сов. ИКП XXI гурултајында сөјләдији мә'рузәдә Н. С. Хрушшов јолдаш гејд едир ки: «Партијамызын вә дөвләтин бүтүн идеоложи иши совет адамларында јени кејфијјәтләри инкишаф етдирмәли, онлары коллективизм вә әмәјә мәһәббәт, социалист бејнәлмиләлчилији вә вәтәнпәрвәрлик, јени ҹәмијјәтин јүксәк әхлаг принсипләри руһунда, марксизм-ленинизм руһунда тәрбијә етмәлидир»[2].

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсинин диггәт мәркәзиндә олмасынын сәбәби ондадыр ки, Бөјүк Октјабр социалист ингилабы вә совет гурулушунун галәбәси нәтиҹәсиндә әмәлә ҝәлмиш совет

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 28, сәһ. 186, Азәрнәшр.
[2] Н. С. Хрушшов, 1959—1965-ҹи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафына даир контрол рәгәмләр һаггында, сәһ 60. Бакы, 1959.

вәтәнпәрвәрлији, коммунизм ҹәмијјәти гуруҹулуғунун иштаклары һөрмәт гујмасына чеврилмишдир. Совет адамларынын мә'нәви симасы һәр шејдән әввәл онларын вәтәнә мәһәббәт һиссләриндә, вәтән уғрунда ҹан-дилдән фәалијјәт көстәрмәләриндә тәзаһүр едир. Совет адамларынын шүурлу интизам, әмәјә вә дөвләт әмлакына коммунист мүнасибәти, социализм һуманизми, мәрдлик вә гәһрәманлыг кими јүксәк мә'нәви кејфијјәтләринин әсасыны онларын вәтәнпәрвәрлик дујғулары, вәтәнпәрвәрлик әгидәләри тәшкил едир. **Совет вәтәнпәрвәрлији совет адамларынын апарыҹы әхлаги сифәтидир.** Мәһз она көрә дә кәнҹ нәсли совет вәтәнпәрвәрлији руһунда тәрбијә едилмәси коммунист әхлагы тәрбијәсинин ән мүһүм вәзифәси сајылыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси илә сых бир сурәтдә әлагәдардыр. Совет адамлары өз вәтәнләринин аловлу вәтәнпәрвәрләри олмагла бәрабәр харичи өлкәләрдә олан халгларын һүгуг вә истиглалијјәтләринә һөрмәт едирләр, халглар арасында һәмрә'јлик, сүлһ вә достлуг мүнасибәти олмасына чалышырлар.

Пролетар бејнәлмиләлчилији дүнјада бүтүн бөјүк вә ја кичик халгларын азадлыг вә истиглалијјәтләрини тә'мин етмәји нәзәрдә тутур, тәләб едир. Кәнҹләри пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәк — онлары ССРИ халгларынын гардашлыг достлуғу руһунда тәрбијә етмәк демәкдир, халг демократијасы өлкәләриндә јашајан халглара гардашлыг мүнасибәти бәсләмәк руһунда тәрбијә етмәк демәкдир, дүнјанын бүтүн зәһмәткеш халглары илә достлуг вә һәмрә'јлик етмәк руһунда тәрбијә етмәк демәкдир. Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси һәр чүр милләтчилик вә космополитизм кими мүртәҹе буржуа мәфкурәсинин галыглары илә мүбаризә апармағы да нәзәрдә тутур.

Беләликлә совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси гаршысына ашағыдакы вәзифәләр гојулур:

1. Шакирдләрдә јүксәк вәтәнпәрвәрлик сифәти јетишдирмәк, онларда социалист вәтәнинә, онун халгларына, совет дөвләтинә, коммунист партијасына јүксәк севки һиссләрини инкишаф етдирмәк вә мөһкәмләндирмәк, вәтәнә севкини кәнҹләрдә әгидә вә инам шәклинә салмаг.

2. Ушаг вә кәнҹләрдә коммунизм гуруҹулары үчүн зәрури олан вәтәнпәрвәрлик давранышы, вәтәнпәрвәрлик вәрдиш вә адәтләри јетишдирмәк. Вәтәнпәрвәрлик шакирдләрдә јалныз һиссләрдә дејил, һәм дә онларын фәалијјәтиндә ифадә олунмалыдыр.

3. Ушаг вә кәнҹләри халглар арасында достлуг, башга халгларын зәһмәткешләринә һөрмәт руһунда тәрбијә етмәк.

2. **Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин васитә вә јоллары.** Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин вәзифәләри мәктәбдә бир-

дән дејил, тәдричән јеринә јетирилир. Мәктәбдә олдуғу мүддәтдә шакирддә олан вәтән анлајышы, халг вә халглар анлајышы инкишаф едир, онун ата-анасына, аиләсинә олан мәһәббәти тәдричән кенишләнир доғма шәһәр вә ја кәндинә, јашадығы јерә, өлкәсинә шүурлу бир сурәтдә севмәк дәрәҹәсинә јүксәлир.

Елми биликләр артдыгча шакирддә вәтәнпәрвәрлик, вәтән шәрәфи, халгларын бејнәлмиләлчилик әлагәләри кими анлајышлар да дәринләшир вә мөһкәмләнир. Бир тәрәфдән доғма аиләсинә олан мәһәббәтин инкишафы, о бири тәрәфдән вәтәнпәрвәрлик анлајышынын әмәлә кәлмәси вә дәринләшмәси шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик һисси доғурур, онларда вәтәнпәрвәрлик давранышы, вәрдиш вә адәтләринин јетишдирилмәси үчүн зәмин һазырлајыр. Өлкәмизин, онун сијаси гурулушунун капитализм гурулушундан үстүнлүјүнү, тәбии сәрвәтләрини вә гөзәлликләрини өјрәндикҹә вәтәнпәрвәрлик һисси дәринләшир. Өлкәмиздә олан һадисәләр, һәмчинин дүнјада баш верән мүһүм сијаси һадисәләр бу вә ја башга дәрәҹәдә шакирдләрә тә'сир едир, онларда вәтән мәһәббәтини даһа да гүввәтләндирир, халглар арасында һәмрә'јлик, достлуғун фајдасыны, һәмчинин зәруријјәтини онлара дәрк етдирир.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин вәзифәләрини мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн һәм бүтүн тә'лим фәнләриндән, һәм дә синифдән вә мәктәбдәнкәнар бир сыра тәрбијәви тәдбирләрдән истифадә етмәк лазымдыр.

3. Тә'лим просесиндә шакирдләрә совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси вермәк јоллары. Мәктәбин бүтүн тә'лим фәнләриндән бу мәгсәд үчүн истифадә етмәк мүмкүндүр вә лазымдыр. Бу мәгсәд үчүн тарих дәрсләринин, хүсусән ССРИ тарихи дәрсләринин ролуну ајрыҹа гејд етмәлијик. Тарих дәрсләринин әһәмијјәти һәр шејдән әввәл ондан ибарәтдир ки, әсрләр вә мин илләрлә бир-бириндән ајры олан вәтәнләрин доғурдуғу вәтәнпәрвәрлик анлајышы вә идејасынын маһијјәтини шакирдләрә дәрк етдирир, халгларда, онларын габагҹыл адамларында вәтәнпәрвәрлијин мүхтәлиф формаларда тәзаһүр етдијини тарихин парлаг мисаллары вә һадисәләри үзәриндә көстәрир вә шәрһ едир. Тарих дәрсләри вәтәнин азадлығы вә истиглалијјәтинин, вәтәнин јаделли ишғалчылар тәрәфиндән забт едилмәсинин нә демәк олдуғуну шәрһ едир, вәтәнинин азадлығы уғрунда халгларын нә гәдәр тәкрар-тәкрар вурушмасынын нә демәк олдуғуну парлаг мисаллар үзәриндә баша салыр вә беләликлә ишғалчылара гаршы шакирдләрдә нифрәт һисси ојадыр. ССРИ тарихи ушаглара вәтәнпәрвәрлијә аид зәнкин материал верир. Өлкәмизин узаг кечмишини өјрәнәркән шакирдләр, өз халгынын әсрләр боју јаделли ишғалчыларла гәһрәманҹасына вурушараг өлкәнин азадлығыны мүдафиә етдијини көрүрләр. Шакирдләр рус халгынын вә Русијада јашајан башга халгла-

рын јаделли ишғалчылара гаршы вә өз сәадәти уғрунда апардығы мүбаризә тарихини өјрәнирләр.

Мәсәлән, рус халгынын алман рыцарларына, Полша панларына, Напалеон гошунларына в. с. Загафгазија халгларынын әрәб хәлифәләринә, османлы пашаларына вә Иран шаһларына гаршы апардыглары азадлыг мүһарибәләринә аид шакирдләрә өјрәдилән тә'лим материалы совет халгларынын әҹдадынын узаг кечмишләрдә белә дүшмәнә баш әјмәдијини, вәтәнин шәрәфи вә истиглалијјәти үчүн ҹанларындан вә ганларындан кечдикләрини көстәрир, шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик һиссини дәринләшдирир.

Тарих дәрсләриндә мүәллим шакирдләрә һәм дә зәһмәткеш халгларын чар Русијасында кечирмиш олдуғу ағыр вәзијјәтләриндән мә'лумат верир.

Шакирдләр зәһмәткеш рус халгынын, һәмчинин Русијада јашајан башга халгларын чаризмә гаршы мүбаризәси илә таныш олурлар.

Шакирдләр тарих дәрсиндә Коммунист партијасынын тарихи, Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын јаранмасы илә таныш олурлар. Бу мә'луматын кәнҹ нәслин тәрбијәсиндә хүсуси ролу вардыр, чүнки кәнҹ нәсл мәнһус кечмиши көрмәмишдир.

Шакирдләр совет һөкумәти вә Коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында совет халгынын сијаси, игтисади вә мәдәни гәләбәләри, вәтәндаш мүһарибәси вә Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә көстәрдији һәдсиз гәһрәманлыгларла таныш олурлар.

Тарих дәрсләриндә шакирдләр совет халглары арасында олан гардашлыг достлуғунун көкләрини, онун инкишафыны вә мөһкәмләнмәсини, бу достлуғун совет ҹәмијјәтинин инкишафы үчүн гүввәтли бир амил олдуғуну дәриндән дәрк едирләр.

Тарих дәрсләриндә буржуа вәтәнпәрвәрлијинин ријакарлығы, өз шәхси мәнфәәтләри хатиринә истисмарчыларын вәтәни сатдыглары, буржуа вәтәнпәрвәрлији әсасында милләтчилик вә иргчилик идејаларынын гурдуғу, империалистләрин, хүсусилә АБШ империалистләринин космополитизм идејалары пәрдәси алтында мүстәмләкәчилијин јени формасыны тәтбиг етмәјә чалышмалары ифша олунур.

Тарих дәрсләриндә һәм дә ајдынлашдырылыр ки, мүасир капиталист өлкәләриндә дә вәтәнләрини сәдагәтлә севәнләр, ишбашында олан варлылар дејил, зәһмәткешләр, биринчи нөвбәдә фәһлә синфи вә онун авангарды олан коммунист партијасыдыр. Мәһз она көрә дә сүлһү, демократијаны, сосиализм гәләбәләрини мүдафиә етмәк үчүн совет халглары, халг демократијасы өлкәләри халглары вә капиталист өлкәләринин зәһмәткеш халглары арасында һәмрәјлик вә достлуғун мөһкәмләндирилмәси зәруријјәти шакирдләрә ајдынлашдырылыр.

Бүтүн бунлар шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик һиссини инкишаф етдирмәјә, бејнәлмиләлчилик дујғуларынын дәринләшдирилмәсинә чох јахшы көмәк едир.

ССРИ Конститусијасы дәрсләри дә бу мәгсәд үчүн чох мүһүм бир васитәдир. Совет вәтәнпәрвәрлијинин әсасыны совет гурулушунун капитализм гурулушундан үстүнлүјү тәшкил едир. Мәһз она көрә дә ССРИ Конститусијасы дәрсләриндә ҹанлы мисалларла совет сијаси, игтисади вә мәдәни гурулушунун ән демократик, ән габагҹыл бир гурулуш олдуғу ајдынлашдырылыр. Мәһз совет гурулушунда зәһмәткешләрин әмәк, тәһсил вә истираһәт һүгуглары тә'мин едилир. Конститусија дәрсләриндә һәм дә вәтәндашларын шәрәфли вәзифәләри вә биринчи нөвбәдә өлкәнин шәрәфини горумаг, вәтәни мүдафиә етмәк вәзифәси баша салыныр.

Конститусија дәрсләриндә шакирдләрә мә'лум олур ки, ССРИ-дә јашајан бүтүн милләтләр бәрабәр һүгуга маликдирләр, һеч бир милләт башгаларына нисбәтән имтијаза малик дејилдир, бу исә онлар арасында гаршылыглы инам, гардашлыг достлуғу үчүн әсасдыр. Шакирдләрә ајдын олур ки, ССРИ азад халгларын, мүстәгил республикаларын гардашлыг аиләсини тәшкил едир. Беләликлә шовинизм вә јерли милләтчилијин галыгларына гаршы ҹидди мүбаризә апарылмыш олур.

Бүтүн бунлар шакирдләрдә совет милли ифтихар һисси ојадыр, бу һисси инкишаф етдирир.

Шакирдләри совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәк үчүн дил вә әдәбијјат дәрсләринин дә әһәмијјәти бөјүкдүр.

Коммунист партијасынын Ленин милли сијасәтинин гәләбәси нәтиҹәсиндә Совет Иттифагы халгларынын ана дили вә әдәбијјаты күндән-күнә инкишаф едир, зәнкинләшир. Ана дили дәрсләриндә шакирдләр дилин хүсусијјәтләри вә инҹәликләри илә таныш олур, ана дилинә, ону јарадан халга онларда даһа чох мәһәббәт һисси ојаныр. Азәрбајҹан әдәбијјаты, рус әдәбијјаты, ССРИ халглары әдәбијјаты үзрә көркәмли әсәрләрлә, бу әсәрләрдә верилән вәтәнпәрвәрлик идејалары, һуманизм идејалары илә таныш олдугҹа вәтәнә мәһәббәт һисси онларда күчләнир, онлар өз халгларынын, бүтүн ССРИ халгларынын зәнкин мәдәнијјәтини даһа чох севирләр.

Совет Иттифагында јашајан бүтүн халгларын кәнҹләри өз ана дилләрини өјрәнмәклә бәрабәр рус дилини дә севә-севә өјрәнирләр, чүнки бу дил Совет Иттифагы халгларына бир-бирини баша дүшмәјә, бөјүк рус мәдәнијјәтиндән вә бөјүк Ленинин әсәрләриндән истифадә етмәјә имкан верир.

Бүтүн бунлар кәнҹләрин совет вәтәнпәрвәрлији вә совет халгларынын гардашлыг достлуғу руһунда јетишмәси үчүн әлверишли шәраит јарадыр.

Хариҹи дилләрин өјрәнилмәси дә гисмән бу мәгсәдә хидмәт едир. Алман, инкилис, франсыз дилләрини билмәклә о халгларын мәдәнијјәти илә таныш олмаг үчүн имкан јараныр ки, бу да халглар арасында һәмрәјлијин инкишафына көмәк едир.

Ҹоғрафија дәрсләри дә шакирдләрә совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсини ашылајыр. Шакирдләр ҹоғрафи кәшфләрлә танынмыш олан бөјүк рус сәјјаһларыны (мәсәлән, Пржевалски, Миклухо-Маклај вә с.) илә таныш олурлар. Һәмин сәјјаһларын бөјүк гәһрәманлыглары кәнҹләрдә кечмишимизә мәһәббәт ојатмаја билмәз.

Совет дөврүндә совет ҹоғрафија алимләринин кәшфләри вә мәркәзи елми наилијјәтләри, һазырда Арктика вә Антарктидада апарылан сәјаһәтли елми-тәдгигат ишләрини кәнҹләримиз өјрәнәркән совет елмини вә совет гурулушуну даһа дәриндән севирләр.

Шакирдләр ҹоғрафија дәрсләриндә совет Вәтәнимизин бөјүклүјүнү, онун игтисади гүдрәтини, түкәнмәз тәбии сәрвәтләрини өјрәнирләр. Мәктәбли кәнҹләримиз ҹоғрафија дәрсләриндә Совет Иттифагынын бөјүк наилијјәтләри илә, кәнд тәсәррүфаты вә сәнаје саһәсиндәки сүр'әтли јүксәлишлә илә таныш олурлар. Бунлар да учсуз-буҹагсыз олан өлкәмизи, онун түкәнмәз сәрвәт вә гүдрәтини шакирдләрә севдирир.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәси үчүн физика, кимја, ријазијјат вә с. фәнләрин дә мүһүм ролу вардыр. Бу фәнләрин тәдрисиндә мүәллим кечмиш рус вә совет алимләринин әлдә етмиш олдуглары бөјүк наилијјәтләри шакирдләрә баша салмалыдыр. Һал-һазырда совет алимләринин јени наилијјәтләри илә шакирдләри таныш етмәлидир.

Мүәллим совет гурулушунун ССРИ-дәки гардаш халгларын елм, техника, инҹәсәнәт саһәсиндә сүр'әтлә инкишаф етмәләринә бөјүк шәраит јаратдығыны ајдын олараг баша салыр. Бүтүн бу мә'луматлар мәктәблиләрдә вәтәнә вә совет гурулушуна бөјүк мәһәббәт ојадыр вә инкишаф етдирир, онлары пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәјә хидмәт едир.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә шакирдләрә совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси вермәк јоллары.

Совет мәктәблисинин вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик тәрбијәси тәкҹә дәрсләрдә дејил, һәм дә синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә апарылыр.

Синифдәнкәнар оху, охуҹулар конфрансы, әдәби кечәләр, диспутлар, тамашалар, габагҹыл адамларла көрүш, кино вә театрлара коллектив тамаша тәшкил етмәк вә с. бүтүн бунлар мәктәблиләрин дүнјакөрүшүнү кенишләндирир, онларда вәтәнпәрвәрлик һиссини даһа да гүввәтләндирир.

Бу мәгсәд үчүн јухары јашлы мәктәблиләрә күндәлик һәјатымызын мүхтәлиф саһәләринә даир сијаси мә'лумат вермәји тәшкил етмәк чох фајдалыдыр. Мәсәлән, сәнаје вә кәнд тәсәррүфатымызын јени јүксәлишини тә'мин етмәк үчүн гәбул едилән тәдбирләрдән, бејнәлхалг вәзијјәтдән вә с. шакирдләрә мә'лумат вермәк онлары чох марагландырыр.

Сијаси мә'луматын ајдын олмасы үчүн шүарлар, плакатлар вә хәритәләр тәртиб едилир, әлагәдар фактлар вә мисаллар топ-

ланыр, Вәтән мүһарибәси вә әмәк ҹәбһәси гәһрәманларынын һәјатларындан мисаллар чәкилир, әдәбијјат классикләринин әсәрләриндән истифадә едилир.

Бүтүн бунлар мәктәблиләрдә халга вә вәтәнә мәһәббәт ашыламагдан башга онларда ҹәсарәт вә мәрдлик һисси ојадыр. Синифдәнкәнар оху да бу мәгсәд үчүн дәјәрли тәдбирдир. Чалышмаг лазымдыр ки, мәктәбин китабханасында һәмишә вәтәнимиз һаггында мүхтәлиф китаблар олсун. Синифдәнкәнар оху үчүн шакирдләрә мүнасиб көрүлән китабларын сијаһысы тутулмалыдыр. Охунан китабларын мәзмунуну, орадакы вәтәнпәрвәрлик идејаларыны шакирдләрә даһа ајдын етмәк үчүн конфранслар, сөһбәтләр, әдәби диспутлар тәшкил етмәк лазымдыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсиндә кино вә театрларын да бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсиндә өлкә илә танышлыг, өлкәјә сәјаһәт вә јүрүшләрин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. ССРИ-дә 1947-ҹи илдә 3 млн., 1948-ҹи илдә 6 млн., 1949-ҹу илдә 8 млн. мәктәбли өлкәјә сәјаһәт етмишдир.

М. И. Калинин 1940-ҹы илин јанварында бүтүн Русија вилајәтләри маариф шө'бәләринин мүшавирәсиндә демишдир: «Биз һамымыз вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси һаггында чох данышырыг, анҹаг бу тәрбијә вәтәни дәриндән танымаг әсасында јараныр. Буна көрә дә јерли ҹоғрафијаны мәктәблиләрә танытмаг лазымдыр».

Мәктәбдәнкәнар тәдбирләри мүнтәзәм вә сәмәрәли тәшкил етдикдә мәктәблиләр вәтәнимизин бир чох тәбии сәрвәтләрилә јахындан таныш олур вә ону севирләр. Адәтән өлкәшүнаслыг ишләри белә маршрут әсасында апарылыр: «Өлкәмизин тарихи, совет дөврүндә онун тәсәррүфат вә мәдәнијјәти», «Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләри үзрә», «Көркәмли адамларымыздан—јазычы, рәссам, Вәтән мүһарибәси вә әмәк гәһрәманлары, алимләримизин анадан олдуглары вә јарадыҹылыг фәалијјәти көстәрдикләри јерләрлә танышлыг»; «Бизим доғма тәбиәтимиз—чајлар, мешәләр, чәмәнликләр, јералты мә'дәнләр» вә с. [illegible] бураја дахил едилир.

Мәктәблиләрин совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијәсиндә бөјүк рол ојнајан тәдбирләрдән бири дә ингилаб бајрамлары күнләринә әтрафлы һазырлашмаг вә һәмин күнләри тәнтәнәли гејд едилмәсидир.

Белә күнләрә һазырлашма вә онлары кечирмәк шакирдләрдә руһ јүксәклијинин инкишафына сәбәб олур. Тарихи күнләри гејд едәркән ушагларын алдығы тә'сирләр узун заман јадда сахланылыр.

Шакирдләри пролетар бејнәлмиләлчилији вә совет халгларынын гардашлыг достлуғу руһунда тәрбијә едилмәси үчүн мүхтәлиф гардаш республика мәктәбләри, һәмчинин совет мәктәбләри илә халг демократијасы өлкәләринин мәктәбләри арасында јазышма тәшкил етмәк дә фајдалыдыр. Көндәриләси мәкту-

буи тәртибиндә шакирдләрин билаваситә иштирак етмәси, јазылмыш мәктуба алынан чавабын синифләрдә, пионер топланышларында охунмасы ушагларда достлуг һисси ојадыр, инкишаф етдирир.

Бу чүр мәктубларда адәтән мәктәблиләрин тә'лим вә тәрбијә саһәсиндә әлдә етдикләри наилијјәтләрдән, апардыглары ичтимаи-фајдалы ишләрдән, республиканын игтисади вә мәдәни наилијјәтләриндән, мәктәбин хидмәт етдији колхозун вә с. наилијјәтләриндән јазырлар.

Мә'лум олдугу кими ушаг вә кәнчләрин коммунист тәрбијәсиндә ичтимаи-фајдалы ишләрин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. Шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик дујғусуна аид вәрдиш вә адәтләр тәрбијә етмәк үчүн онлары өз гүввәләри даирәсиндә вәтәнә вә халга хидмәт етмәјә алышдырмаг лазымдыр.

Мәктәблиләрин көстәрдикләри конкрет ичтимаи-фајдалы ишләр онлара вәтәнпәрвәр олмағы ашылајыр. Тә'лимдә олдугу кими ичтимаи-фајдалы ишләрин ичрасында да шакирдләрин психи просесләри инкишаф едир, ејни заманда вәтәнпәрвәрлик һисси там шүурлу форма кәсб етмәјә башлајыр.

Нәһајәт шакирдләрдә гуручулуг, тәшәббүскарлыг вәрдишләри, һәм дә ичтимаи-фајдалы ишләр ичра етмәк вәрдишләри әмәлә кәлир.

Бир чох мәктәбләримизин бу саһәдә олан башлыча нөгсаны ондан ибарәтдир ки, вәтәнпәрвәрлик һаггында нәзәри мә'лумат вермәклә кифајәтләнирләр. Синифдә ајры-ајры фәнләрин тә'лиминдә вәтәнпәрвәрлијин әһәмијјәти һаггында данышмаг, һәттә шакирдләри вәтәнпәрвәрлијин әһәмијјәтинә инандырмаг јенә дә аздыр. Әсас мәсәлә шакирдләрин әмәли ишләрдә вәтәнпәрвәр олмаларына, даһа доғрусу вәтәнпәрвәрлик агидәләринин тәләбинә әмәл етмәләринә наил олмагдыр. Она көрә дә биринчи синифдән тутмуш тәдричән шакирдләри вәтәни, халгы севмәјә, халга ишлә хидмәт етмәјә алышдырмаг лазымдыр. Шакирдләр сөзлә ишин вәһдәт тәшкил етмәсини мәктәб һәјатында адәт етмәлидирләр.

XVI ФӘСИЛ

ӘМӘЈӘ ВӘ ИЧТИМАИ МҮЛКИЈЈӘТӘ КОММУНИСТ МҮНАСИБӘТИ ТӘРБИЈӘСИ

1. Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин вәзифәләри.

Әмәјә коммунист мүнасибәти јени ахлаги бир кејфијјәтдир ки, бу, әмәјин азад олдугу социализм өлкәсиндә доғмуш вә инкишаф етмәкдәдир.

Әмәјә коммунист мүнасибәти социализмдән коммунизмә кечмәк үчүн ән мүһүм шәртләрдән бирини тәшкил едән әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсинә хидмәт едир. Социализм гурулушунун бәргәрар олмасы сајәсиндә әмәк, капитализм шәраитиндә олдугу агыр мүкәлләфијјәтдән, өлкәмиздә һәр бир адам үчүн шәрәф ишинә вә вәтәндашлыг борчуна чеврилмишдир.

Өлкәдә чәмијјәтин хејринә сәрф едилән һәр чүр намуслу вә фајдалы әмәк социализм чәмијјәтиндә јашајан вә онун не'мәтләриндән истифадә едән һәр бир вәтәндашын мүгәддәс вәзифәси олмушдур.

Бу мүгәддәс вәзифәни һәр бир совет адамынын шүурлу бир сурәтдә дәрк етмәси вә јеринә јетирмәси лазымдыр. Она көрә дә кәнч нәслин әмәјә коммунист мүнасибәти руһунда тәрбијә едилмәси актуал бир вәзифә кими гаршыда дурур.

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин—әмәк тәрбијәсинин үмуми вәзифәси кәнч нәсли елә јетишдирмәкдән ибарәтдир ки, о, бүтүн гүввә вә габилијјәтләрини максимал дәрәчәдә коммунизм чәмијјәти гуручулуғуна сәрф етсин.

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин бөјүк әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, кәнч нәсли коммунизм принсипинә әсасән ишләмәјә, јә'ни «һәр кәсдән габилијјәтинә көрә, һәр кәсә тәләбатына көрә» принсипинә әсасән ишләмәјә һазырлајыр.

Бу исә кәнч нәсли коммунист әмәјинә адәт етдирмәк, коммунист әмәји сәрф етмәјә алышдырмагла јеринә јетирилә биләр. Коммунист әмәјинин маһијјәтини шәрһ едәрәк В. И. Ленин көстәрир ки, сөзүн даһа маһдуд вә чидди мә'насында бу, «көнүллү әмәкдир, нормадан кәнар әмәкдир, әвәзини алмаг мүлаһизәси

олмадан, әмәјин мүкафат шәрти гојулмадан сәрф олунан әмәкдир, үмумијјәтлә хејри үчүн чалышмаг адәтиндән вә үмумун хејри үчүн чалышмаг зәрурәтинә шүурлу (адәт шәклини алмыш) мүнасибәтдән доған әмәкдир, сағлам организмин тәләбатындан доған әмәкдир[1].

Бу чүр әмәјә дајанан коммунист әмәји, артыг социалист истеһсалатында өз сағлам башланмышдыр. Өлкәдә истеһсалатын мүхтәлиф саһәләриндә сон вахтларда јаранмыш вә кетдикчә кенишләнмәкдә олан коммунист әмәји бригадаларынын фәалијјәти бу чәһәтдән парлаг нүмунәдир. Вәзифә, бүтүн вәтәндашларын коммунист әмәји сәрф етмәсини тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Бу исә һәр шејдән әввәл кәнч нәслин әмәјә коммунист мүнасибәти руһунда тәрбијә едилмәсиндән асылыдыр.

Мәһз она көрә дә Коммунист партијасы бүтүн совет адамларынын әмәк тәрбијәсинә, әмәјә шүурлу, коммунист мүнасибәтинин инкишаф етдирилмәсинә тәрбијә ишиндә мәркәзи јер верир. Биз буна наил олмаға чалышырыг ки, бүтүн мадди вә мә'нәви не'мәтләр јарадан әмәк инсанларын ән биринчи һәјати тәләбатына чеврилсин»[2].

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин әсас әмәли вәзифәләриндән бири әмәјин коммунизм гуручулуғунда ролуну шакирдләрә дәрин дәрк етдирмәкдән ибарәтдир. Шакирдләри елә јетишдирмәк лазымдыр ки, онлар чәмијјәтдә бүтүн мадди вә мә'нәви не'мәтләрин әмәк нәтичәсиндә әмәлә кәтирилдијини, инсанын әмәк васитәсилә тәбиәти дәјишдирдијини, әмәк сәрф етмәк просесиндә инсанын өзүнүн инкишаф етдијини ајдын бир сурәтдә баша дүшсүнләр. Ајдын олмалыдыр ки, әмәк нә ојун, нә дә әјләнчә дејил, биринчи һәјати тәләбатдыр, «әмәк [illegible]дир». Ајдын олмалыдыр ки, әмәк һәр бир вәтәндашын мүгәддәс борчудур—«Ишләмәјән дишләмәз». Мәктәбин һәјатла әлагәсинин мөһкәмләнмәси һаггында Ганун тәләб едир ки: «Ушагларын кәләчәкдә ичтимаи-фајдалы әмәјә иштирак етмәли олдугларыны фикринә тә'лимин биринчи илләриндән онлара ашыламаг зәрури һесаб едилсин». Әмәк тәрбијәсинин мүһүм әмәли вәзифәси ашағы синифләрдән е'тибарән шакирдләри әмәјә вә әмәк адамларына һөрмәт етмәјә, әмәкдән гачмаг дејил, әмәји севмәјә алышдырмагдан ибарәтдир. Шакирдләри елә јетишдирмәк лазымдыр ки, онлар фәалијјәтләринин ичтимаи чәһәтини дәрк етсинләр, әмәкдән, онун мүсбәт нәтичәләриндән зөвг алмағы һисс етсинләр, онлар әмәјин һәр нөвүнү, тәкчә зеһни әмәји дејил, һәм дә физики әмәји севсинләр, буна адәт едиб алышсынлар. Шакирдләрә ајдын олмалыдыр ки, коммунизм чәмијјәтиндә истеһсалатын

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, ч. 30, сәh. 536. Азәрнәшр.

[2] Н. С. Хрушшов. 1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафына даир контрол рәгәмләр һаггында, сәh. 64, Бакы, 1959.

автоматлашдырылмасы вә механикләшдирилмәси нәтичәсиндә физики әмәк сон дәрәчә јүнкүлләшдириләчәкдир, инсаны үзән бир чох агыр пешәләр арадан галхыр вә кәләчәкдә дә арадан галхачагдыр. Лакин бунунла бәрабәр физики әмәк галачагдыр, «физики әмәк олмаса, бәдәни мөһкәмләндирән вә онун һәјат фәалијјәтини артыран јарадычы вә фәрәһли әмәк олмаса, инсан аһәнкдар сурәтдә инкишаф едә билмәз»[1].

Әмәк тәрбијәсинин ән мүһүм әмәли вәзифәләриндән бири дә кәләчәк фәалијјәтләри үчүн өз гүввә вә габилијјәтләринә мүвафиг олан пешә сечмәкдә шакирдләрә әләверишли имкан јаратмагдан ибарәтдир.

Коммунизм гуручулуғунда һәр чүр ичтимаи-фајдалы әмәк гијмәтлидир. Һәр бир совет адамы она тапшырылан вәзифәни јеринә јетирмәјә борчлудур. Лакин инсан гүввә вә габилијјәтләринә мүвафиг олан әмәк саһәсиндә өзүнү даһа јахшы көстәрир, әмәјиндән даһа чох зөвг алыр. Әмәк тәрбијәсинин вәзифәси кәнч оғлан вә гызлара ичтимаи әмәк саһәсиндә даһа дүзкүн јер тутмаға көмәк етмәкдир. **Әмәк тәрбијәсинин мәркәзи вәзифәси, шакирдләри физики вә зеһни әмәли әмәк вәрдишләри илә силаһландырмагдан, онлары мүәјјән әмәк саһәсиндә ишләмәјә һазырламагдан ибарәтдир.** Әмәјин мүәјјән саһәсиндә мәс'улијјәт һиссилә систематик вә планла ишләјә билмәк, әмәк просесиндә гаршыја чыхан чәтинликләри бөјүк һәвәс вә мәтанәтлә јох едә билмәк мәһз бу вәзифә илә әлагәдардыр. Нәһајәт, әмәк тәрбијәсинин мүһүм бир вәзифәси дә шакирддә әмәк мәдәнијјәти јетишдирмәкдир.

Әмәк мәдәнијјәти тәрбијә етмәк дедикдә шакирдләрдә иш јерини сәлигәдә сахламаг адәти әмәлә кәтирмәк, иши вахтлы бир сурәтдә башлаја билмәк, иши сәмәрәли сурәтдә планлашдыра билмәк, вахты дүзкүн гијмәтләндирә билмәк бачарығы јетишдирмәк нәзәрдә тутулур. Шакирд физики вә зеһни әмәјин сәмәрәли пријом вә үсулларыны тәтбиг едә билмәјә, әмәлә истеһсалатын тәшкил едә билмәјә, ишинин нәтичәсинә дүзкүн гијмәт верә билмәјә алышмалыдыр. Әмәк мәдәнијјәтинә бир сыра тәшкилати вәрдишләр дә дахилдир: о чүмләдән коллективдә әмәк сәрф едә билмәк, јолдаша көмәк едә билмәк, иш јолдашлары арасында иши дүзкүн бөлүшдүрә билмәк, коллектив әмәкдә јарыш вә гаршылыглы јардым тәшкил едә билмәк вә с.

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин бу әмәли вәзифәләри, совет адамларынын үмуми дүнјакөрүшү илә әлагәдардыр вә ондан доғур. Она көрә дә шакирдин әмәк тәрбијәси, тәчрид едилмиш бир шәкилдә дејил, бүтүн коммунист тәрбијәси системиндә јеринә јетирилир.

[1] «Мәктәбин һәјатла әлагәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» Ганундан.

2. Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин әсас васитәләри

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәси бүтүн тә'лим-тәрбијә просесиндә шаҝирдләрин ҝөстәрдикләри һәр нөв фәалијјәт, сәрф етдикләри һәр нөв әмәк васитәсилә јеринә јетирилир. Шаҝирдләр әсасән тә'лимдә, ичтимаи-фајдалы ишдә, мәишәт әмәјиндә вә ојунда фәалијјәт ҝөстәрирләр. Бунларын һәр биринин әмәк тәрбијәсиндә мүәјјән ролу вардыр.

Тә'лим ишләри. Тә'лим шаҝирд әмәјинин әсас нөвүдүр. Лакин тә'лим дедикдә, буну тәкҹә үмумтәһсил фәнләринин тәдрисиндән ибарәт дејил, һәм дә политехники вә әмәк тә'лиминдән, о ҹүмләдән истеһсалат тә'лиминдән ибарәт баша дүшмәк лазымдыр. Тә'лим әмәјин тәшкилинин әсас принсипләри, форма вә үсуллары дидактика бәһсиндә шәрһ едилмишдир. Бурада исә, әмәк тәрбијәси нөгтеји-нәзәриндән тә'лимин нә кими әһәмијјәти олдуғуну шәрһ етмәклә кифајәтләнәҹәјик.

К. Д. Ушински һаглы олараг ҝөстәрмишдир ки, тә'лим ојун дејил, ҹидди әмәкдир вә шаҝирдләр бу әмәјин севмәлидирләр. Тә'лимин әмәк тәрбијәсиндәки ролу һәр шејдән әввәл ондан ибарәтдир ки, шаҝирдләри тәдриҹән, аддымбааддым ишләмәјә, һәтта марагланмадыглары ишә алышдырыр. Шаҝирдләр тә'лимдә сәрф етдикләри әмәјин нәтиҹәләрини ҝөрдүкҹә, јени-јени билик вә вәрдишләр газандыгҹа тә'лим әмәјини даһа чох севирләр, онун чәтинликләриндән горхмур, бу чәтинликләри јох етмәјә, ҝәркин фәалијјәт ҝөстәрмәјә, сә'јлә ишләмәјә алышырлар.

Шаҝирдләрин мүстәгил ишләрини мәктәбдә вә евдә дүзҝүн тәшкил етмәклә, онлара лазыми тәләбләр вермәк вә нәзарәт етмәклә, ишләринин нәтиҹәсинә әдаләтлә гијмәтләр вермәклә шаҝирдләрдә мүһүм иради кејфијјәтләр, о ҹүмләдән ишдә мәс'улијјәт һисси, иши даһа јахшы бир сурәтдә јеринә јетирмәјә сә'ј етмәк, мүнтәзәм бир сурәтдә фәалијјәт ҝөстәрмәк кејфијјәтләри јетишдирилир.

Тә'лимин әмәк тәрбијәсиндә бөјүк ролу һәм дә психоложи ҹәһәтдән шаҝирдләри әмәјә, хүсусән физики әмәјә һазырламагдан ибарәтдир.

Комсомолун XIII гурултајында (1958) Н. С. Хрушшов јолдаш демишдир: «Һәр бир оғлан, һәр бир гыз билмәлидир ки, о, мәктәбдә охујаркән өзүнү әмәјә һазырламалыдыр, инсан үчүн, ҹәмијјәт үчүн фајдалы олан не'мәтләр јаратмаға һазырламалыдыр. Ата-аналарынын вәзијјәтиндән асылы олмајараг, һәр бир ҝәнҹин бир јолу олмалыдыр: охумаға ҝетмәк вә охујуб гуртардыгдан сонра ишләмәк». Шаҝирдләри психоложи ҹәһәтдән ичтимаи-фајдалы ишләрдә, әмәкдә иштирак етмәјә һазырламаг тәдрисин биринҹи илләриндән башланмалы вә бүтүн тә'лим мүддәтиндә давам етмәлидир. Бунун әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, шаҝирдләр, шүурлу бир сурәтдә әввәлҹәдән дәрк едирләр ки, онлар коммунизм гуруҹулуғунда фәал сурәтдә әмәкдә

иштирак етмәлидирләр, габилијјәтләриндән асылы олараг әмәјин мүәјјән саһәсиндә өзләринә јер тутмалыдырлар, ҹәмијјәтин тәләбә вә мәнфәәтинә ујғун олараг, һәм дә өз арзуларына ҝөрә бир әмәк саһәсиндән о биринә кечә биләрләр. Онлар үчүн ајдын олмалыдыр ки, һәр кәсин зеһни әмәклә мәшғул олмаға еһтијаҹы вар, лакин һамынын зеһни әмәклә мәшғул олмасы мүмкүн дејилдир, әһалинин бөјүк әксәријјәти мадди не'мәтләр јаратмагда әсас рол ојнајан физики әмәклә мәшғулдур; физики әмәк өлкәмиздә шан вә шөһрәт иши олмушдур. Минләрлә әмәк гәһрәманларынын дилләрдә дастан олмасы буна парлаг мисалдыр.

Тә'лим фәнләринин тәдриси просесиндә мүәллим әлагәдар материаллардан истифадә етмәклә шаҝирдләрдә әмәјә коммунист бахышы тәшәккүл етдирир, әмәјин капитализм дүнјасында ағыр вә әзаблы мүкәлләфијјәтдән ибарәт олдуғуну, әмәк адамларынын орада инсан јеринә белә гојулмадығыны, социализм дүнјасында әмәк адамларына һөрмәт вә еһтирам едилдијини, онлара һәртәрәфли мадди вә мәдәни һәјатлардан гајғы ҝөстәрилдијини шәрһ едир, ҝөстәрир.

Тә'лим фәнләринин тәдрисиндә ајдын олур ки, физики әмәклә зеһни әмәк арасындакы учурум өлкәмиздә ҝетдикҹә ләғв олур, истеһсалатын механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасы, һәмчинин машынларын тәкмилләшдирилмәси вә јени-јени машынларын ихтира едилиб истисмар олунмасы фәһләдән иш просесиндә мүрәккәб һесабламалар апармаг, чертјожлар вә ескизләр «охумаг», ја'ни һәм дә зеһни әмәклә мәшғул олмаг тәләб едир; фәһләнин әмәји кејфијјәтҹә мүһәндис-техник мүтәхәссисләрин әмәјинә јахынлашыр. Бүтүн бунлар әмәјин ичтимаи сәвијјә дашыдығыны, ҹәмијјәтин инкишафында ојнадығы бөјүк ролу, фәрдин һәртәрәфли инкишафындакы ролуну ајдынлашдырыр.

Әмәк тә'лими. Әмәк тә'лими, мәктәбдә тә'лим ишләринин мүһүм һиссәсини тәшкил едир. Тә'лим просесиндә шаҝирдләр һәм зеһни, һәм дә физики әмәклә фәалијјәт ҝөстәрирләр. Үмумтәһсил фәнләринин тә'лими әсасән зеһни әмәклә, әмәк тә'лими исә әсасән физики әмәклә әлагәдардыр.

Әмәк тә'лими шаҝирдләрин әмәк тәрбијәсиндә һәлледиҹи васитәләрдәндир. Әмәк тә'лиминә сәккизиллик мәктәбләрдә әмәк дәрсләри вә истеһсалат тәҹрүбәси, истеһсалат тә'лими верән орта үмумтәһсил әмәк политехники мәктәбләрдә шаҝирдләрин истеһсалат тә'лими вә мәһсулдар әмәкдә иштирак етмәләри дахилдир.

Сәккизиллик мәктәбин биринҹи синфиндән орта мәктәбин сон синфинәдәк үмуми тәһсил вә политехники тә'лимлә әлагәдар мүнтәзәм бир сурәтдә верилән әмәк тә'лими, шаҝирдләри әмәли вәрдишләрлә силаһландырмағы, онлара әмәк мәдәнијјәти

тәрбијә етмәји, мүәјјән әмәк саһәсиндә онларын фәаллијјәтә һазырламағы нәүән башлыҹа вәзифә гојур.

Бу мүһүм вәзифә мүхтәлиф тә'лим илләриндә тәдриҹән јеринә јетирилир, сон илләрдә исә баша чатдырылыр.

Сәккизиллик мәктәбләрдә әмәк тә'лими мәктәб е'малатханаларында вә тәдрис-тәҹрүбә саһәсиндә ҹәдвәл үзрә апарылан әмәк дәрсләриндә, һәмчинин V синифдән е'тибарән верилән истеһсалат тәҹрүбәсиндә јеринә јетирилир. Орта мәктәбләрдә IX синифдән е'тибарән шакирдләр, һәфтәдә ики күндән бир олмајараг истеһсалат тә'лими кечир, истеһсалатда ишләјирләр. IX синифдә күтләви истеһсалат ихтисасы алдыгдан сонра шакирдләр X—XI синифләрдә билаваситә мәһсулдар әмәкдә иштирак едир вә ихтисасларыны тәкмилләшдирирләр. Мәктәб һаггында Ганунун тәләбинә көрә «бүтүн ҝәнҹләр 15—16 јашларындан өз ҝүҹләри дахилиндә иҹтимаи-фајдалы әмәјә гошулмалыдырлар вә онларын бүтүн сонракы тә'лими халг тәсәррүфатында мәһсулдар әмәклә әлагәләндирилмәлидир».

Иҹтимаи-фајдалы ишләр. Әмәк тә'лиминә мүһүм бир әлавә олмагла, иҹтимаи-фајдалы ишләр дә әмәк тәрбијәсинә хидмәт едир. Шакирдләрә верилән иҹтимаи-фајдалы ишләр: иҹтимаи-фајдалы мәһсулдар әмәк вә иҹтимаи ишләрдән ибарәт олмаг үзрә ики група бөлүнүр. Бунларын һәр бири һәм мәктәбдә, һәм дә мәктәбдән кәнарда апарылмагла шакирдләри үмуми әмәк просесинә ҹәлб едир.

Мәктәбин еһтијаҹларыны өдәмәк үчүн өзүнәхидмәт етмәк јолу илә сәрф едилән шакирд әмәји сон заманларда күтләви һал алмышдыр. Хүсусилә әјани васитәләр һазырламаг, мәктәб мебели вә әјани васитәләри тә'мир етмәк, мәктәб бинасыны тә'мир етмәк, синиф отагларыны тәмизләмәк вә с. ишләрдә шакирдләрдән ҝениш истифадә едилмәси, онлары мәһсулдар әмәјә алышдырыр, физики әмәк сәрф етмәјә өјрәдир.

Бу барәдә гәбул едилән (ијун, 1959) партија вә һөкумәт тәрәфиндә өзүнәхидмәт әмәји әмәк тәрбијәсинин илк мәрһәләси кими гијмәтләндирилир.

Шакирдләри мәктәбдән кәнарда да мәһсулдар әмәјә ҹәлб етмәк лазымдыр. Шакирдләр мәктәбдән кәнарда: шәһәр вә кәндләрин абадлашдырылмасы, хүсусилә јашыллашдырылмасы ишиндә, кәнд тәсәррүфатында зәрәрвериҹиләрлә мүбаризәдә, һәмчинин мәһсул топланышында колхоз вә совхозлара јардым ишиндә, мал-гара үчүн јем топламаг, дәрман биткиләри топламаг, метал гырынтылары топламаг ишиндә вә с. истифадә едилирләр.

Шакирдләрин иҹтимаи ишләри бир тәрәфдән шакирд коллективинә хидмәт етмәји, икинҹи тәрәфдән әһалијә хидмәт етмәји мәгсәд гојур. Мәктәбдә шакирдләрин иҹтимаи ишләринин әсас нөвләри: сечки үзрә олан вәзифәләр апармагдан, синиф вә мәктәб үзрә нөвбәтчилик етмәкдән, мүвәггәти тапшырыглар иҹра

етмәкдән, керидә галан шакирдләрә көмәклик ҝөстәрмәкдән вә с. ибарәтдир.

Мәктәбин орта вә јухары синиф шакирдләри мәктәбдә апардыглары иҹтимаи ишләрдән башга әһали арасында да мүәјјән ишләр јеринә јетирирләр. Онлар иҹтимаи-сијаси кампанијаларда әһали арасында тәблиғат апарыр, јерли вә али советә депутатлар сечкиси дөврүндә әһали арасында дә'вәтнамәләр јајыр, колхоз клубларында мүсамирәләр верир, әһали арасында газет вә журналларын јајылмасына, колхоз дивар гәзетләринин чыхарылмасына көмәк едирләр вә с. Шакирдләрин иҹтимаи-мәһсулдар әмәјә вә иҹтимаи ишләрә ҹәлб едилмәсини В. И. Ленин тә'кидлә мәсләһәт ҝөрмүшдүр. В. И. Ленин ҝөстәрмишдир ки, ҝәнҹләр мәктәбләрдә гапаныб галмамалы, өз тә'лим вә тәһсилини фәһлә вә кәндлиләрин әмәји илә бирләшдирмәлидирләр. В. И. Ленин дејирди ки, јалныз фәһлә вә кәндлиләрлә бирҝә ишләмәклә әсил коммунист олмаг олар.

Бу исә мәктәбин тә'лим ишләрини коммунизм гуруҹулуғу практикасы илә сых бир сурәтдә бағламағы тәләб едир.

Мәишәт әмәји. Шакирдин әмәк тәрбијәсиндә мәишәт әмәјинин дә мүәјјән ролу вардыр. Ата-анасынын, үмумијјәтлә бүтүн јашлы аилә үзвләринин әмәксеверлијини, һәр кәсин мүәјјән иш илә мәшғул олдуғуну ҝөрән ушаг, тәбиидир ки, мәишәтдә олан әмәкдә гүввәсинә мүвафиг иштирак етмәјә мејл вә мараг ҝөстәрәҹәкдир.

Ата-аналарын ушагларла әмәк вә әмәк адамлары һаггында сөһбәтләри, ушағын ҝәләҹәк әмәк јолу һаггында мүсаһибәләри, шүбһәсиз, ушағын әмәјә даһа чох марагланмасына көмәк едәр. Лакин әсл мәсәлә бунда дејил, шакирдин билаваситә мәишәт әмәјиндә иштирак етмәсиндәдир.

Шакирдин мәишәт әмәјиндә иштиракы өзүнә хидмәт етмәкдән (јатаг јерини салмаг вә јығышдырмаг, палтарыны тәмизләмәк вә с.) башламагла тәдриҹән аиләјә көмәк етмәк дәрәҹәсинә кечир ки, бу да отағы тәмизләмәкдә, сүфрә салмаг вә јығышдырмагда, одун доғрамаг вә су ҝәтирмәкдә вә с. ев ишләриндә јашлы аилә үзвләринә көмәк етмәкдән ибарәт олур.

Орта, хүсусилә бөјүк јашлы шакирдләр мәишәт әмәјинин мүәјјән һиссәсини тамамилә өз үзәрләринә ала биләрләр ки, бу да онлары тәдриҹән мүстәгил олараг ишләмәјә алышдырыр.

Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин принсипләри.

1) Тәһсилин мәһсулдар әмәклә бирләшдирилмәси, бүтүн тә'лим вә тәрбијәнин әсас принсипи олдуғу кими, әмәк тәрбијәсинин дә әсас принсипини тәшкил едир.

Тәһсилин мәһсулдар әмәклә бирләшдирилмәси фикри бәшәријјәтин габагҹыл адамларыны чохдан дүшүндүрмүшдүр. Һәлә утопист социалистләрдән Кампанелла, Фур'је, Оуен, бөјүк рус ингилабчы демократы Чернышевски ҝәләҹәк ҹәмијјәти тәсвир едәркән дејирдиләр ки, социализмдә тәһсил мәһсулдар әмәклә

сых әлагәдар олачагдыр. **Бөјүк мүтәфәккирләр—Маркс, Енкелс** вә Ленин тәһсилин мәһсулдар әмәклә бирләшдирилмәси идејасыны пролетариатын сосиализм вә коммунизм уғрунда мүбаризәсинин реал зәмини үзәриндә гурмуш, буну сосиализм чәмијјәтиндә ҝәнҹләрин политехники вә әмәк тәрбијәсилә үзви сурәтдә бағламышлар.

К. Маркс мүәјјән јаша чатмыш бүтүн ушагларын мәһсулдар әмәјинин тәһсил вә идманла бирләшдирмәк зәруријјәтини гејд едәрәк ҝөстәрмишдир ки, бу, «ичтимаи истеһсалы јүксәлтмәк үсулу олмагдан башга, һабелә һәртәрәфли инкишаф етмиш инсанлар јетишдирмәк үчүн јеҝанә бир үсул олачагдыр»[1].

Ф. Енкелс гејд едир ки, «Сосиализм чәмијјәтиндә әмәклә тәрбијә бирләшдириләчәк, бунунла да ҝәнҹ нәсилләрин мүхтәлиф чәһәтли техники тәһсил алмасы, һабелә елми тәрбијә үчүн әмәли тәмәл тә'мин едилмиш олачагдыр»[2].

Ҝөрүндүјү үзрә Маркс вә Енкелс тәһсиллә мәһсулдар әмәји бирләшдирмәји сосиализмин шәртләриндән бири, ичтимаи истеһсалы јүксәлтмәк, һәртәрәфли инкишаф етмиш адамлар тәрбијә етмәк үчүн јеҝанә јол, елми тәрбијә үчүн әмәли тәмәл һесаб едирдиләр.

В. И. Ленин сосиализм чәмијјәтиндә тәһсиллә мәһсулдар әмәјин бирләшдирилмәсинә хүсуси јер верир, мәһсулдар әмәји мүкәммәл нәзәри тәһсил алмаг, нәзәри биликләрлә силаһланмағы исә мәһсулдар әмәклә мәшғул олмаг үчүн вачиб шәрт һесаб едир. В. И. Ленин јазыр: «...Ҝәнҹ нәслин тәһсилини онун мәһсулдар әмәји илә бирләшдирмәдән ҝәләчәк чәмијјәтин идеалыны тәсәввүр етмәк олмаз: нә мәһсулдар әмәк олмадан тәһсил вә елм, нә дә тәһсил вә елм олмадан мәһсулдар әмәк, техниканын вә елми билијин мүасир вәзијјәти вә сәвијјәсинин тәләб етдији јүксәклијә галдырыла билмәз»[3].

Сосиализмдә ҝәнҹләрин тәрбијәсинин дүзҝүн тәшкилини ҝәнҹ нәслин мәһсулдар әмәјилә тәһсилинин бирләшдирилмәси шәраитиндә мүмкүн олачағыны гејд етмәклә В. И. Ленин јазмышдыр ки, «Үмуми мәһсулдар әмәји үмуми тәһсил илә бирләшдирмәк үчүн, јәгин ки, мәһсулдар әмәкдә **һамы** иштирак етдирилмәлидир»[4].

Тәһсилин мәһсулдар әмәклә бирләшдирилмәси дедикдә, ҝәнҹләрин мәһсулдар әмәкдә иштирак етмәклә бәрабәр, јә'ни истеһсалатдан ајрылмамаг шәртилә, тәһсил алмагла мәшғул олмалары вә јахуд мәктәбдә охудуглары мүддәтдә, һәм дә мәһсулдар әмәклә мәшғул олмалары нәзәрдә тутулур.

Бу ики просес бир-бириндән тәчрид едилмиш шәкилдә дејил, үзви әлагәдә апарылмалыдыр, белә ки, тә'лим просесиндә алынан нәзәри мә'луматлар, мүмкүн гәдәр, мәһсулдар әмәк просе-

[1] К. Маркс, «Капитал», ч. 1, сәһ. 479, 1940, Азәрнәшр.
[2] Ф. Енкелс, «Анти-Дүринг», сәһ. 307, 1953, Азәрнәшр.
[3] В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 2, сәһ. 493, Азәрнәшр.
[4] Јенә орада.

синдә истифадә едилсин, мәһсулдар әмәк исә елмләри әсасларынын даһа шүурлу мәнимсәнилмәси үчүн әлверишли зәмин јаратсын.

Лакин бу ики мүһүм просес арасындакы әлагәни сүн'иләшдирмәк доғру дејилдир. А. С. Макаренко мәһсулдар әмәклә тәһсил арасында сүн'и әлагә јаратмағын әлејһинә иди. О, ҝөстәрирди ки, һәм мәһсулдар әмәјин, һәм дә тәһсилин өзләринә мәхсус ганунлары, тәләбләри вә мәгсәдләри вардыр ки, бунлар да бәрабәр дәрәчә өјрәнилмәлидир. А. С. Макаренконун фикринчә, тәһсиллә мәһсулдар әмәк арасындакы әсил әлагә бундан ибарәт олмалыдыр ки, ҝәнҹләр охумагла јанашы мәһсулдар әмәкдә иштирак етсинләр, нәтичәдә һәм мүкәммәл орта тәһсил алсынлар, һәм дә истеһсалата бәләд олсунлар, истеһсалатын тәшкили вә истеһсалат просесләрини билсинләр. Макаренко дејирди: «Нәзәри дүшүнҹә нүмајәндәләри мәнә е'тираз етдикдә мән онлара дејирдим ки, орта тәһсил вә VII дәрәчәли фрезерчи ихтисасы чох ҝөзәл комбинасијадыр вә буна һеч бир шеј әлавә едилмәмәлидир. Адамын дүнјаҝөрүшү ишләтмәји бачармасындан һеч дә шикајәт едилә билмәз»[1].

Мәсәлә нә тәһсилин мәһсулдар әмәјә табе тутулмасында, нә дә мәһсулдар әмәјин тәһсилә табе едилмәсиндә дејилдир, ондадыр ки, бунлар бир-бирилә әлагәдар верилсин, тә'лим әмәклә, коммунизм гурмаг тәҹрүбәсилә әлагәләндирилсин.

Шаҝирдләрин мәһсулдар әмәји дедикдә фајда верән һәр чүр әмәк дејил, елә әмәк нәзәрдә тутулур ки, һәмин әмәјин сәмәрәси өлкәнин мадди нә'мәтләринә әлавә едилмиш олсун, бу әмәк епизодик дејил, мүнтәзәм бир сурәтдә сәрф едилсин, она ҝөрә дә онун һагги өдәнилмиш олсун. Мәһз белә әмәк, јә'ни нәтичәси ҝөрүлән вә шаҝирдләрдә мадди мараг доғуран әмәк бөјүк педагожи васитә кими истифадә едилә биләр. Мәһз белә олдугда шаҝирдләр мәһсулдар әмәјә һәмишәлик вә мүнтәзәм бир сурәтдә чәлб едилә биләр, тәһсиллә бирләшдирилән бу әмәк просесиндә инкишаф едиб јетишәрләр.

Мәһсулдар әмәјә әсасән бөјүк јашлы шаҝирдләр чәлб едилмәлидирләр. Доғрудур, ашағы вә хүсусән орта синифләрин шаҝирдләринин әмәјиндә дә мәһсулдарлыг үнсүрү вардыр, лакин там мә'насында мәһсулдар әмәкдән данышдыгда бурада јухары синиф шаҝирдләринин чәлб едилмәси лазымдыр. Чүнки һәм јаш вә физики инкишаф, һәм дә үмуми вә политехники һазырлыг чәһәтдән мәһсулдар әмәк онлара мүјәссәрдир. Шаҝирдләрин мәһсулдар әмәји билаваситә фабрик вә заводларда, истеһсалат вә тә'мир е'малатханаларында, тә'мир-техники стансијаларда, колхоз вә совхозларда, һәмчинин мәктәб нәздиндә тә'лим-истеһсалат е'малатханаларында тәшкил едилир.

Беләликлә, тәһсиллә мәһсулдар әмәјин бирләшдирилмәсинин бөјүк әһәмијјәти шаҝирдләрин һәртәрәфли инкишаф етмә-

[1] А. С. Макаренко, «Коммунист тәрбијәси һаггында», сәһ. 413, 1954,

сина, онларын һәм зеһни, һәм дә физики әмәклә мәшғул ола билмәсини тә'мин етмәјә, шаҝирдләрә күтләви истеһсалат [illegible] вермәјә, мәктәбин мадди базасыны артырмаға хидмәт етмәсиндәдир.

2) Әмәк тәрбијәсинин икинҹи принсипи ондан ибарәтдир ки, шаҝирдләрин сәрф етдикләри һәр нөв әмәк, ҝөстәрдикләри һәр нөв фәалијјәт тә'лим-тәрбијә мәгсәдләринә, о ҹүмләдән вә биринҹи нөвбәдә әмәк тәрбијәси мәгсәдинә табе едилмәлидир. Чох гүввәли тәрбијә васитәси олан әмәк о заман фајдалы нәтиҹәләр верир ки, бу, нәинки тәсәррүфат тапшырығыны јеринә јетирмәк үчүн дејил, бунунла бәрабәр, шаҝирдләрин тәрбијә едилмәсинә хидмәт етсин. А. С. Макаренко һаглы олараг јазмышдыр ки, «һәр һалда тәһсил илә јанашы кетмәјән, сијаси вә иҹтимаи тәрбијә илә јанашы кетмәјән әмәк тәрбијә саһәсиндә фајда вермир, нејтрал просес олур»[1].

Бурадан чыхарылан нәтиҹә ондан ибарәт олмалыдыр ки, шаҝирдләрә вериләҹәк иҹтимаи-фајдалы ишләр сечиләркән онларын тәрбијәви әһәмијјәтинә хүсуси фикир вермәк лазымдыр. Шаҝирдләрә елә иҹтимаи-фајдалы ишләр вә елә әмәк тапшырығы вермәк лазымдыр ки, бунлары јеринә јетирмәк, шаҝирдләрин физики вә зеһни ҹәһәтдән инкишафына јардым ҝөстәрсин, онларын политехник ҝөрүшүнү ҝенишләндирмәјә, техники јарадыҹылығыны артырмаға, онларда фајдалы әмәк вәрдишләринин јетишдирилмәсинә, нәзәри биликләринин практика илә бирләшдирилмәсинә хидмәт етсин.

3) Әмәк тәрбијәсинин үчүнҹү принсипи — шаҝирдләрин сәрф етдикләри әмәјин маһијјәти е'тибарилә дәрк едилмәси олмасындан ибарәтдир. Шаҝирдләрин әмәк фәалијјәти елә тәшкил едилмәлидир ки, онлар сәрф етдикләри әмәјин иҹтимаи әһәмијјәтини баша дүшсүнләр. Маһз она ҝөрә дә иҹтимаи-фајдалы ишләрин тәшкили заманы сәрф едиләҹәк әмәјин иҹтимаи әһәмијјәтини шаҝирдләрә ајдынлашдырмаг лазымдыр. Мәсәлән, шаҝирдләри мәктәбдә өзүнә хидмәт ишләринә вә ја тәдрис-тәҹрүбә саһәсиндәки ишләрә, мәһсул топланышы заманы колхоза јардым ишләринә ҹәлб едиркән бунун игтисади-иҹтимаи әһәмијјәти онлара ајдынлашдырылмалыдыр. Бу мәгсәдлә шаҝирдләрә апарылан әхлаги сөһбәтләрин фајдасы бөјүкдүр; шаҝирдләрә сәрф етдикләри әмәјин әмәли нәтиҹәсини ҝөстәрмәк даһа чох фајдалыдыр. Тәҹрүбә ҝөстәрир ки, мәктәбин вә ја синифләринин шаҝирдләри әмәкләринин әмәли нәтиҹәсини дәрк етдикдә, о әмәкдән даһа чох зөвг алыр, она даһа артыг ҹәлб олунур, даһа марагла ишләјирләр. V—VII синиф шаҝирдләри дә әмәкләринин нәтиҹәләрини тез ҝөрмәк истәјирләр. Кәнҹләр, әмәкләринин јахын перспективи илә јениләшмәләр гәдәр мараг-

[1] А. С. Макаренко. «Коммунист тәрбијәси һаггында», сәһ. 394, 1954, Азәрнәшр.

ланмасалар да, ҝөрдүкләри ишләрин мәгсәди вә нәтиҹә верәҹәји онлара ајдын олдугда бөјүк ҹиддијјәт вә сә'јлә ишләјирләр.

4) Әмәк тәрбијәсинин дөрдүнҹү принсипи — шаҝирдләрин сәрф етдикләри әмәјин онларын гүввә вә имканларына мүнасиб олмасындадыр. Шаҝирдләр өһдәсиндән мүвәффәгијјәтлә ҝәлдикләри иҹтимаи-фајдалы ишләри даһа чох марагла јеринә јетирирләр. Шаҝирдләрә гүввәләринә мүнасиб олмајан ишләр, һәддән артыг ағыр вә ја һәддән артыг јүнҝүл олан ишләр вермәк јахшы дејилдир.

Чох ағыр ишләр шаҝирдләри тез јорар, онларын нормал зеһни вә физики инкишафына мәнфи тә'сир ҝөстәрәр. Чох ағыр ишләрә онлар мәнфи мүнасибәт ҝөстәрдикләри кими, чох јүнҝүл ишләрдән дә марагланмазлар. Бурада да дидактиканын асандан чәтинә, јүнҝүл ишдән тәдриҹән ағыр ишә кечмәк принсипи тәтбиг едилмәлидир. Әмәк просесиндә раст ҝәлдикләри чәтинликләрә дөзмәк, бу чәтинликләри јох етмәјә онлары алышдырмаг үчүн мәһз белә һәрәкәт етмәк лазымдыр. Һәмишә јүнҝүл ишлә мәшғул олан, јорғунлуг әламәти ифадә едән кими ишдән азад едилән шаҝирд чәтинлијә дөзмәјә алыша билмәз, онда лазыми әхлаги кејфијјәтләр, әмәјә мәс'улијјәт һиссилә јанашмаг адәти әмәлә ҝәлмәз.

Шаҝирдләр арасында әмәк тапшырыгларыны бөләркән онларын фәрди хүсусијјәтләри, мараг вә мејлләри дә нәзәрә алынмалыдыр.

5) Әмәк тәрбијәсинин бир принсипи дә, иҹтимаи-фајдалы ишләрин систематиклијини вә планлылығыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир. Бу мәгсәдлә мәктәби әһатә едән истеһсалат мүһитини, мәктәбин тәрбијә вәзифәләрини, шаҝирдләрин гүввә вә имканларыны нәзәрә алмагла шаҝирдләрә вериләҹәк иҹтимаи-фајдалы ишләр системи мүәјјән едилир. Маһз белә олдугда иҹтимаи-фајдалы ишләри планлашдырмаг, план үзрә апармаг мүмкүндүр ки, бу да онун тәрбијәви ролуну ҝүҹләндирир.

Әввәлҹәдән дүшүнүлмүш вә планлы бир сурәтдә апарылан әмәк ишләринин тәрбијәви мә'насы ондадыр ки, бу иш тәсадүфи сәҹијјә дашымыр, тә'лим ишләринә ҝөрә әһатә едилир, шаҝирдләри гүввә вә имканларына ҝөрә әһатә едир, она ҝөрә дә јахшы нәтиҹә верир.

6) Шаҝирдләрин әмәк фәалијјәтинин мүхтәлифлијини тә'мин етмәк дә әмәк тәрбијәсинин принсипләриндәндир. Јекнәсәк ишләр, узун мүддәт ејни әмәк тапшырығы илә мәшғул олмаг шаҝирдләрин тез јорулмасына сәбәб олур. Маһз она ҝөрә дә әмәк тәрбијәси мәгсәдилә шаҝирдләрә мүхтәлиф нөв вә формаларда иҹтимаи-мәһсулдар әмәк вә иҹтимаи ишләр верилмәлидир. Белә олдугда шаҝирд мәһсулдар әмәк вә иҹтимаи ишләр үзрә һәртәрәфли тәҹрүбә газаныр. Синифдән синфә кечдикҹә шаҝирдләрә верилән әмәк тапшырыглары јениләшдирилир, әмәк формалары дәјишдирилир, нәтиҹәдә шаҝирдләр јени-јени әмәк

вәрдишләрилә силаһланырлар, бу вәрдишләр кетдикчә кенишләниб тәкмилләшдирилир. Мәсәлән, кәнд тәсәррүфаты әмәјинә шакирдләр чәлб олундугда V синифдә бостанчылыгла, VI-да зирәатлә, VII-дә һејвандарлыгла онлары мәшғул етмәк әмәк тапшырыгларынын мүхтәлифлијини тә'мин едәр. Шакирдләрә мүхтәлиф нөв вә формада ичтимаи-мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләр тапшырыларкән онларын мејл вә марағлары нәзәрә алынмалыдыр. Лакин ејни заманда ајры-ајры шакирдләрин мүәјјән ишдә «ихтисаслашмасына» мејдан верилмәмәлидир. Мәсәлән, бә'зиләринин анчаг дивар гәзети үчүн шәкил чәкмәкдә, бә'зиләринин анчаг дивар гәзетинин мәтнини јазмагда «ихтисаслашмасы» фајдалы дејилдир. Иш мүхтәлиф олдугча әмәк тәрбијәси үзрә газанылан әмәк вәрдишләри дә мүхтәлиф олар.

7) Ичтимаи мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләрин көнүллүлүк әсасында тәшкили дә әмәк тәрбијәсинин принсипидир. Әмәк тә'лими програмынын мүәјјәнләшдирдији әмәк тапшырыгларыны јеринә јетирмәк һәр бир шакирд үчүн зәруридир. Лакин ичтимаи-фајдалы мәһсулдар әмәк вә ичтимаи ишләр чидди бир сурәтдә көнүллүлүк әсасында гурулмалыдыр. Ичтимаи-мәһсулдар әмәјин тәшкили заманы һәр шакирдин, бүтүнлүкдә шакирдләр коллективинин мараг вә истәкләри нәзәрә алынмалыдыр. Белә олдугда шакирдләрин тәшәббүскарлығы вә фәаллијјәти даһа габарыг бир шәкилдә ифадә олунар вә инкишаф едәр. Ичтимаи-фајдалы иш формасыны шакирдләр көнүллү бир сурәтдә сечдикчә ишин кејфијјәтлә јеринә јетирилмәсинә даһа чиддијјәтлә јанашыр, ишә даһа чох мәс'улијјәт һисс едирләр. Бу нөгтеји-нәзәрдән һәтта тәгсири олан шакирдләри белә әмәк тапшырығы илә «чәзаландырмағы» дүзкүн һесаб етмәк олмаз. Әмәјә коммунист мүнасибәти «мәчбури» әмәклә дејил, көнүллү әмәклә јеринә јетирилә биләр.

8) Шакирдләрин ичтимаи-мәһсулдар әмәји коллектив сәчијјә дашымалыдыр. Ичтимаи-фајдалы ишә мүмкүн гәдәр шакирдләрин һамысы чәлб олунмалыдыр. Тапшырыглар шакирд коллективләри арасында бөлүнмәли, һәр шакирдин конкрет вәзифәси вә мәс'улијјәти тә'мин едилмәлидир. Коллективдән кәнарда, коллективин мәс'улијјәтиндән вә гајғысындан кәнарда олан әмәк, әмәјә коммунист бахышларын тәшәккүлүндә тә'сирли тәрбијә амили ола билмәз. А. С. Макаренко һаглы олараг јазыр ки: «Јалныз коллектив әмәкдә иштирак етмәк... сајәсиндә инсан һәр бир зәһмәткеши өз доғма вә јахын адамы кими севир, онунла дост олур, әмәкдән бојун гачыран адамлара, тәнбәлләрә нифрәт етмәјә өјрәнир»[1].

[1] А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 301—302, 1950, Азәрнәшр

4. Шакирдләрин ичтимаи-фајдалы ишләринин тәшкили вә јеринә јетирилмәси үсуллары

Шакирдләрин ичтимаи-фајдалы ишләринин тәшкили вә бу ишләри јеринә јетирмәк үчүн мүвафиг үсуллар сечмәк, әмәк тәрбијәсинин јухарыда шәрһ едилән принсипләринә әсасланыр. Бурада һәм дә ишин сәчијјәси вә шакирдләрин јаш хүсусијјәтләри нәзәрдә сахланмалыдыр.

1) Ичтимаи-фајдалы ишләрин мәктәбдә тәшкили, бу ишләрин әввәлчәдән вә дүзкүн бир сурәтдә планлашдырылмасындан башланмалыдыр. Планлашдырма ишдә мүвәффәгијјәт газанмаг үчүн илк мүһүм тәләбдир. Ишин јеринә јетирилмәси чох вахт тәләб едирсә, ону мәрһәләләрә бөлмәк мәсләһәтдир. Иши планлашдырдыгда ашағы вә орта синифләр үзрә ағырлыг мүәллимләрин үзәринә дүшүр. Јенијетмәләр ичтимаи-фајдалы ишдә һәвәслә иштирак едир, лакин ону планлашдырмагда чәтинлик чәкирләр. Јухары синиф шакирдләри ичтимаи-фајдалы ишләри планлашдыра билдикләриндән бу вәзифә онларын өзүнә тапшырылмалыдыр. Онлара гаршыдакы ишин мәгсәдини көстәрмәк кифајәтдир.

Иши мүстәгил бир сурәтдә планлашдырдыгда шакирдләр тәшәббүскар олур, онларда тәшкилатчылыг бачарығы инкишаф едир, иши јеринә јетирмәк үчүн мүвафиг үсуллар сечмәјә алышырлар. Ишин тәшкили вә планлашдырылмасында шакирдләрә сәрбәстлик вермәк һеч дә мүәллимләрин кәнара чәкилмәләри демәк дејилдир. Шакирдләрин фәаллыг вә өзфәаллијјәтини күчләндирмәк мәгсәдилә онлара көмәк етмәк, иши дүзкүн истигамәтләндирмәкдә јенә дә мүәллимләрин ролу бөјүкдүр. Лакин шакирдләр үзәриндә јерсиз вә һәддән артыг гәјјумлуг көстәрмәк јахшы нәтичә вермәз. Ишин планлашдырылмасы вә тәшкилиндә мәктәбин комсомол тәшкилаты, шакирдләр комитәси вә пионерләр тәшкилаты мүһүм рол ојнамалыдырлар.

2) Ичтимаи-фајдалы ишләрин тәшкилиндә икинчи мүһүм чәһәт бу ишләрин шакирдләр арасында дүзкүн бөлүнмәсиндән ибарәтдир. Шүбһәсиз, иш шакирдләрдән тәшкил олунмуш бригадалар арасында бөлүнмәлидир. Бу бригадаларын нисбәтән кичик шакирд групундан, 15—20 нәфәрдән ибарәт олмасы мәсләһәтдир, чүнки, бригада бөјүк олдугда ишин тәшкили, көрүлән ишә нәзарәт етмәк, ону һесаба алмаг чәтинләшир.

Кичик коллективләрдән ибарәт бригадалар тәшкил едилдикдә, даһа чох шакирд рәһбәрлик ишинә чәлб едилир, бу исә онлары тәшкилатчылыға, јолдашларына рәһбәрлик етмәјә өјрәдир. Иш бөлкүсү елә олмалыдыр ки, һәр коллектив өз вәзифәсини ајдын дәрк етсин, һәр шакирд көрәчәји иши, онун јолларыны баша дүшсүн.

3) Она көрә дә, вәзифәләр шакирд коллективләри арасында бөлүндүкдән сонра шакирдләрә тә'лимат вермәк лазымдыр. Шакирдләрә верилән тә'лимат, онлары ишин хүсусијјәтләри, јеринә

јетирилмәси үчүн лазым олан үсул вә пријомлары таныш едир. Ичтимаи-фајдалы ишләрин иҹрасы просесиндә дә чәтинлик чәкән шаҝирдләрә көмәк етмәк лазымдыр, иш пријомларына алышдырмаг үчүн онлара нүмунәләр ҝөстәрилмәлидир.

4) Шаҝирд коллективләри арасында јарыш тәшкил етмәк ичтимаи-фајдалы ишләрин сәмәрәли тәшкили үчүн чох әлверишлидир. Јарыш һәм коллективләр, һәм дә ајры-ајры шаҝирдләр арасында апарылмалыдыр. Јарышын бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти ондадыр ки, һәр шаҝирди мәнсуб олдуғу бригада, дәстә вә ја синфин башга коллективләр арасында биринчилији газанмасы үчүн чиддијјәтлә ишләмәјә сәвг едир, шаҝирдләрә мәс'улијјәт һисси илә јанашмаға алышдырыр.

Јарыш дүзҝүн тәшкил едилдикдә ишә ҝумраһлыг әмәлә ҝәтирир, шаҝирдләрин һәвәслә ишләмәләринә көмәк едир. Лакин гејри-мүтәшәккил олдугда ишин кејфијјәти ашағы дүшүр. Мәһз она ҝөрә дә јарыш шәртләринин дүзҝүн бир суретдә јеринә јетирилмәсинә, шаҝирдләр арасында гаршылыглы јардымын тәшкил едилмәсинә хүсуси фикир верилмәлидир. Шаҝирдләрдә иш јолдашларына гаршы рәгабәт һисси дејил, јолдашлыг вә достлуг һисси, јолдаша чәтинлијә дүшдүкдә көмәк етмәк зәруријјәти һисси тәрбијә едилмәлидир.

Нәзәрдә сахламаг лазымдыр ки, ичтимаи-фајдалы ишләрин тәшкилиндә тәкҹә шаҝирдләрин шүуруна дејил, һәм дә онларын һиссијјатына истинад етмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә јарыш нәтичәләринин ајани бир суретдә нүмајиш едилмәси, бу барәдә дивар гәзетиндә мәгаләләр јазмаг, ишә пионер атрибутикасы илә, јүрүшлә чыхмаг, маһны охумаг вә с. лазымдыр. Бу кими тәдбирләр шаҝирдләрдә һәјәчан ојадыр ки, бу да онларын даһа фәал ишләмәләринә мүсбәт тә'сир ҝөстәрир.

5) Шаҝирдләрин ичтимаи-фајдалы ишләринә нәзарәт етмәк, бу ишләрин нәтичәләрини һесаба алмаг вә гијмәтләндирмәк ән вачиб шәртләрдәндир. Бу иш мүәллимләр, комсомол комитәси, шаҝирдләр комитәси, пионер дәстә рәһбәрләри тәрәфиндән апарылмалыдыр. Ишә нәзарәт етдикдә шаҝирдләр даһа чох мәс'улијјәт һиссилә чалышырлар, нәзарәтсизлик исә, мәс'улијјәтсизликлә нәтичәләнир. Шаҝирдләрин әмәјинин нәтичәләрини әдаләтлә гијмәт вердикдә шаҝирдләрдә чох чалышганлыг, вәзифәсинә мәс'улијјәт һисси, ишдә јүксәк кејфијјәт газанмаға сә'ј етмәк тәрбијә олунур.

Ишә нәзарәт етмәк — һәр бир шаҝирд коллективинин өз вәзифәсини нә чүр јеринә јетирмәсилә јахындан таныш олмагдан, һәр коллективин вәзифәсини сә'јлә јеринә јетирмәсини тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Ишин нәтичәләринә гијмәт вердикдә онун һәм кәмијјәти, һәм дә кејфијјәти, һәмчинин вахтында јеринә јетирилмәси, чәтинликләрлә мүбаризәдә баша чатдырылмасы сәчијјәләндирилмәлидир. Ишә верилән гијмәт коллектив гаршысында: дивар гәзетиндә, мәктәб радиосунда гејд олунур, ишин нәтичәләри сәркиләрдә

нүмајиш етдирилир. Ишләрин нәтичәләринә колхоз, мүәссисә вә идарә ишчиләри тәрәфиндән гијмәт верилдикдә шаҝирдләр даһа чох мүтәәссир олурлар.

Шаҝирдләрин ишдә бурахдыглары нөгсанлар шәрһ едилмәлидир, бунларын сәбәбләри ҝөстәрилмәлидир. Лакин бундан мәгсәд шаҝирдләри утандырмаг дејил, онлары даһа чидди сәфәрбәр етмәк, нөгсанларыны јох етмәк үчүн онлара јоллар ҝөстәрмәкдир.

5. Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәси

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәси әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәси илә сых әлагәдардыр. Әмәк сәрф етмәклә дәјәрли шејләр һасил етдикдә шаҝирдләр әмәјин нәтичәләрини, чәмијјәтә лазым олан шејләри гијмәтләндирмәји өјрәнирләр. Бунун кими халг малына гајғыкеш мүнасибәт ҝөстәрмәклә шаҝирдләр инсан әмәјинә һөрмәт етмәк руһунда јетиширләр.

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинин маһијјәти шаҝирдләрдә ичтимаи мүлкијјәти мүһафизә етмәјә, ону чохалтмаға сә'ј етмәк вәрдиш вә адәтләри јетишдирмәкдән ибарәтдир.

Ичтимаи мүлкијјәтә диггәтли мүнасибәт ҝөстәриб онун сахланылмасы вә чохалдылмасына В. И. Ленин коммунизм чәмијјәтинин тәләбләри нөгтеји-нәзәриндән чох бөјүк гијмәт вермишдир. В. И. Ленин јазыр: «Коммунизм орада мејдана ҝәлир ки, *сыравы фәһләләр* ағыр әмәјә үстүн ҝәлән бир фидакарлыгла әмәк мәһсулдарлығыны артырмаг гајғысына галмаға башлајырлар, шәхсән ишләјәнләрә дејил, вә онларын «јахынларына» дејил, «јадлара», ја'ни үмумиликдә бүтүн чәмијјәтә чатан тахылын, *көмүрүн, дәмирин* вә башга мәһсулларын *һәр пудунун* горунмасы гајғысына галмаға башлајырлар»[1].

ССРИ Конституусијасы һәр бир совет адамындан, совет гурулушунун мүгәддәс вә тохунулмаз әсасыны тәшкил едән ичтимаи, социалист мүлкијјәти мүһафизә едиб мөһкәмләндирмәји тәләб едир, чүнки өлкәнин зәнҝинлији вә игтидарынын, зәһмәткешләрин рифаһ вә мәдәни һәјатынын мәнбәјини мәһз ичтимаи мүлкијјәт тәшкил едир.

Ичтимаи мүлкијјәтә коммунист мүнасибәти тәрбијәсинә мәктәбин биринчи синфиндән башламаг лазымдыр. Шаҝирдләрә баша салмаг олар ки, халг малы, дөвләт малы тохунулмаздыр, бу бүтүн халгын мәнфәәтинә хидмәт едир. Шаҝирдләрдә ичтимаи мүлкијјәтә гајғыкеш, еһтијатлы јанашмағ нисбәтән чәтин олса да буну да јеринә јетирмәк мүмкүндүр. Бу мәгсәдлә халг малына гајғыкеш олмағын әһәмијјәтини шаҝирдләрә баша

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, ч. 29, сәһ. 434, Азәрнәшр.

салмаг, онларын [illegible] мәктәб һәјатында белә буна алышдырмаг лазымдыр.

Бу нөгтеји-нәзәрдән шагирдләри мәктәб әмлакына еһтијатла јанашмаға алышдырмағын, буну онларда адәт һалына салмағын бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шагирдләрә мәктәб әмлакына, китаба гајғыкеш рәфтарын әһәмијјәти вә гајдасы шәрһ едилир, синиф коллективинин үмумијјәтлә мәктәб коллективинин гаршысында бу барәдә конкрет вәзифә гојулур, онларын бу вәзифәни јеринә јетирмәләринә нәзарәт олунур. Мәсәлән, синиф отагларыны, онларын дөшәмә вә диварларыны, һәмчинин орада олан синиф аваданлығыны тәмиз вә сәлигәли бир сурәтдә сахлајыб мүһафизә етмәк шагирдләр гаршысында әмәли бир вәзифә оларағ гојула биләр. Шагирдләрин бу вәзифәни еһтијатла јеринә јетирмәси нәтиҹәсиндә бир чох синиф отағы, бәлкә дә бүтүнлүкдә мәктәбин тә'мирә еһтијаҹы олмур.

Орта вә јухары синиф шагирдләри истеһсалат вә колхозларда әмәк тә'лими вә иҹтимаи-фајдалы ишләрлә әлагәдар оларағ ишләдикдә ишыға, јанаҹаға еһтијатла јанашмаға, аләт вә машынлары гајда илә сахланыб мүһафизә едилмәсинә, мәһсула гајғыкешликлә јанашмаға адәт едирләр, бунун вачиблијини дәриндән дәрк едирләр.

Иҹтимаи мүлкијјәтә гајғыкеш мүнасибәт тәрбијәсинин әсас јолларындан бири дә ондан ибарәтдир ки, һәр бир тәсәррүфатсызлыг фактына, мәктәб әмлакына гајғысызлыг фактына гаршы шагирдләрин фикри ҹәлб едилмәли, мүтләг тәнгид едилмәли, мәктәбә вурдуғу зијаны о, өз әмәји васитәсилә, мүмкүн олмадыгда ата-аналарынын һесабына өдәмәлидир.

Иҹтимаи мүлкијјәтин мүгәддәслији вә тохунулмазлығы һаггында шагирдләрлә әхлаги сөһбәтләр тәшкил етмәнин дә мүәјјән мә'насы вар, бу шәртлә ки, бу сөһбәтләр мүҹәррәд дејил, конкрет сәчијјә дашысын, синиф шагирдләринин давранышы вә интизамы илә әлагәләндирилсин.

XVII ФӘСИЛ

ЕЛМИ-АТЕИСТ ТӘРБИЈӘСИ

1. Елми-атеист тәрбијәсинин вәзифәләри

ССРИ-дә социализмин гәт'и гәләбәси, елмин вә мәдәнијјәтин мисилсиз сурәтдә тәрәггиси вә күтләләр арасында јајылмасы, коммунист партијасы вә совет дөвләтинин һәртәрәфли вә ардыҹыл тәрбијә ишләри нәтиҹәсиндә өлкәдә социализм идеоложијасы галиб ҝәлмишдир.

Бу гәләбә онда ифадә олунур ки, совет адамлары коммунист дүнја ҝөрүшүнә јијәләнмиш, о ҹүмләдән өлкәдә әһалинин бөјүк әксәријјәти дини мөвһуматын тә'сириндән хилас олмуш, артыг дини е'тигадлара дејил, өз гүдрәтинә, елмин ҝүҹүнә инаныр, гурмуш олдуғу социализм ҹәмијјәтинә ҝүвәнир, коммунизм гуруҹулуғу вәзифәләриндән илһам алыр.

Лакин капитализм галыгларынын, о ҹүмләдән дини һисс вә дүшүнҹәләрин, бу гәләбәнин нәтиҹәсиндә инсан шүурундан автоматик сурәтдә силиниб ҝедәҹәјини ҝүман етмәк доғру олмазды.

Дини мөвһумат вә ән'әнәләрин әсрләр боју күтләләр арасында көк салмыш олдуғундан, онларын инсан шүурундакы галыглары давамлы вә чох јашамаға габилдир. Дини төрәдән вә јашадан иҹтимаи вә игтисади шәраитин өлкәдә чохдан јох едилмәсинә бахмајараг совет адамлары арасында, аз да олса, дини инанҹларын варлығы, мәһз дини галыгларын давамлылығы илә изаһ едилир.

Ушаг вә ҝәнҹләрин бир гисми дини инанҹлыларла тәмасда олдуғундан, тәбиидир ки, дини галыгларын тә'сиринә дүшүр, бу галыглар, мүәјјән дәрәҹәдә ҝәнҹ нәслин бир гисминә кечир вә беләликлә, јенидән јашамаг имканы тапыр.

Мәһз она ҝөрә дә инсан шүурундакы дини галыглара вә үмумијјәтлә капитализм галыгларына гаршы кәскин бир сурәтдә идеоложи мүбаризә етмәк инкишафымызын индики јени дөврүндә дә актуал сәчијјә дашыјыр.

Унутмаг олмаз ки, «Коммунизм бахышлары вә әхлаг нормалары капитализмин галыгларына гаршы мүбаризәдә тәсбит олу-

чүр», бу галыгларын иса «Нә заман нә-өзүнә арадан галхачағыны сәбир отуруб көзләмәк олмаз, бунлара гаршы гәти мүбаризә апармаг, ичтимаијјәтин фикрини буржуа бахышларынын вә вәрдишләринин һәр чүр тәзаһүрүнә гаршы... јөнәлтмәк лазымдыр»[1].

Мәктәбләримиздә елми-атеист тәрбијәсинин актуаллығы да мәһз бу тәләблә шәртләнир. Шакирдләрин елми-атеист тәрбијәси коммунист әхлагы тәрбијәсинин тәркиб һиссәләриндән биридир. Елми-атеист тәрбијәсиндә әсас мәсәлә дин әлејһинә тәрбијәдән ибарәт олса да, бу, шакирдләрдә елми дүнјакөрүшү тәрбијә етмәклә сых әлагәдардыр вә она истинад едир.

Она көрә дә **елми-атеист тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири мәһз бундан, јә'ни елми дүнјакөрүшү тәрбијә етмәкдән ибарәтдир.**

Елми дүнјакөрүшү тәрбијәсинин маһијјәти шакирдләрдә елә көрүшләр системи јаратмагдан ибарәтдир ки, онлар тәбиәт вә ичтимаи һәјат һадисәләринин мадди әсасларыны дүрүст баша дүшсүнләр, бу һадисәләрин ганунаујғунлуғуну, әмәлә кәлмәси вә инкишаф етмәсинин сәбәбләрини һаггында айдын дәрк етсинләр. Тәбиәт ганунларынын елми әсасларыны билдикдә, шакирдләр бу ганунлардан инсан мәнфәәтинә истифадә едилдикләрини, тәбиәт гүввәләринин инсан ирадәсинә табе етмәк мүмкүн олдуғуну баша дүшүр, бу иса тәбиәти дәјишдирмәк әзми доғурур, о чүмләдән јени битки нөвләри бечәрмәк, јени чинс ев һејванлары јетишдирмәк јолу илә, һәмчинин истеһсалат техникасыны тәкмилләшдирмәк васитәсилә бол мәһсул алмаг вә беләликлә, сосиалист истеһсалатыны елми әсаслар үзәриндә кенишләндирмәјә имкан верир.

Инсан чәмијјәтинин инкишафынын ганунаујғунлугларыны билмәк, тарихи просеси дәриндән дәрк етмәјә, истеһсалат үсулларынын чәмијјәт тарихиндәки ролуну, синфи чәмијјәтдә синифләрин мәнафејини вә синифләр мүбаризәсинин маһијјәтини, халг күтләләринин вә шәхсијјәтин тарихдә ролуну, һәмчинин идеолоҝијанын мүхтәлиф форма вә нөвләрини баша дүшмәјә әлверишли имканлар јарадыр.

Мәһз бу чүр елми дүнјакөрүшү кәнч нәсилдә өз гүдрәтинә инам әмәлә кәтирир, фатализмә, һәр чүр буржуа дүнјакөрүшүнә гаршы дурур, коммунист дүнјакөрүшүнүн мөһкәм тәмәлини гојур.

Елми-атеист тәрбијәсинин икинчи әсас вәзифәси **динин маһијјәти, онун елмә зидд идеолоҝија формасы олмасы, синфи чәмијјәтдә мүртәче ролу һаггында шакирдләрдә дүзкүн бахышлар әмәлә кәтирмәкдән ибарәтдир.**

[1] Н. С. Хрушшов. Сов. ИКП XXI гурултајында «1959—1965-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын инкишафына даир контрол рәгәмләр һаггында», сәһ. 64, Бакы, 1959.

Шакирдләрә ајдынлашдырмаг лазымдыр ки, дин, мадди аләмин, инсанлары әһатә едән тәбии вә ичтимаи һадисәләрин инсан шүурунда тәһриф олунмуш шәкилдә, хәјали ин'икасындан ибарәт бир идеолоҝи формадыр. Динин маһијјәти марксизм-ленинизм тәрәфиндән әсаслы сурәтдә шәрһ едилмишдир.

Енкелс «Анти-Дүринг» әсәриндә динин маһијјәтини характеризә едәрәк јазыр ки: «...һәр бир дин, инсанларын күндәлик һәјатында онлара һөкмранлыг едән харичи гүввәләрин инсанларын бејниндәки фантастик ин'икасындан, јер үзәриндәки гүввәләрин сәма гүввәләри шәклини алдығы ин'икасдан башга бир шеј дејилдир»[1].

Елмин әксинә оларат дин, чәмијјәтин, ичтимаи истеһсалын артмасы тәләбатындан дејил, мадди не'мәтләр истеһсалы үчүн тәбиәтин гүввәләрилә мүбаризә апармаг зәруријјәтиндән дејил, бу гүввәләри баша дүшмәмәк, бунларын әсири олмаг нәтичәсиндә, ибтидаи инсанларын биликсизлији вә авамлығы нәтичәсиндә мејдана чыхмышдыр.

Ибтидаи чәмијјәтдә истеһсалын инкишаф сәвијјәси ашағы вә истеһсал аләтләри бәсит олдуғундан инсанлар тәбиәтин кортәбии вә горхунч гүввәләрилә мүбаризәдә ачиз вә көмәксиз идиләр, она көрә дә бу гүввәләрә табе олмаг мәчбуријјәтиндә галырдылар. Һәјат шәраитини јахшылашдырманы тәбиәт гүввәләрилә әлагәдар олдуғуну көрән инсанлар, бу гүввәләрә ситајиш едир вә онлары илаһиләшдирирдиләр ки, динин мәншәји дә һәр шејдән әввәл бунунла изаһ едилир. Лакин шакирдләрә һәм дә ајдынлашдырылмалыдыр ки, бунунла бәрабәр динин ичтимаи көкләри дә вардыр. Дин вә дини тәсәввүрләр јалныз инсанларын авамлығы вә чәһаләти нәтичәсиндә јаранмыш олсајды, о заман, шүбһәсиз, елмин тәрәггиси вә јајылмасы илә әлагәдар олараг дин чохдан арадан чыхыб јох оларды. Ајдынлашдырмаг лазымдыр ки, ибтидаи инсанларын тәбиәтлә мүбаризәдә ачизлик кәстәрмәси шәраитиндә доған дин, синфи чәмијјәтдә јени инкишаф имканлары тапмышдыр.

Синфи чәмијјәтин истисмарчы шәраитиндә кениш халг күтләләри еһтијач ичәрисиндә боғулур, зүлм алтында инләјирләр, бу ағыр һәјат шәраитини јахшылашдырмаг мәгсәдилә, синфи мүбаризәдә галиб кәлмәк үмидини олмадығындан, јенә дә динә сарылыр, онлара тәсәлли верирләр.

Тарихдән мә'лумдур ки, христианлыг һәр шејдән әввәл гулларын гул саһибләринә гаршы апардыглары мүбаризәнин нәтичәсиз галмасы, гулларын һәјатда һеч бир азадлыг ишығы көрмәмәси нәтичәси, үмидсизлик нәтичәси олмушдур. Үмидсизлик гулларын «ахирәт дүнјасына» олан е'тигадыны даһа да гүввәтләндирмишди. «Ахирәтә» үмид бәсләмәк иса [illegible] истисмарыны унутмаг, бу истисмара гаршы е'тираз ифадә етмәк иди. К. Маркс јазыр ки: «Динин мискинлик ејни заманда һәгиги сәфил-

[1] Ф. Енкелс, «Анти-Дүринг», сәһ. 301, Азәрнәшр, 1963.

лијән вә һәм дә һәгиги сәфаләтә гаршы е' т и р а з ы н и ф а д ә с и д и р. Дин—әзилән мәхлугун аһы, зүлм дүнјасынын чаны, ағыр илләрин руһсуз руһудур. Дин—халгын тирјәкидир»[1].

Динин ичтимаи-синфи көкләрини шәрһ едәрәк В. И. Ленин дејир ки: «Дин һәр јердә вә һәр тәрәфдә, даима башгалары үчүн ишләмәк, еһтијач вә тәклик нәтичәсиндә боғулан халг күтләләри үзәриндә дүшән мә'нәви зүлм нөвләриндән биридир.

Тәбиәтлә мүбаризәдә вәһшинин ачизлији аллаһлара, шејтанлара, мө'чүзәләрә вә саирәјә иман доғурдуғу кими, истисмарчыларла мүбаризәдә истисмар едилән синифләрин ачизлији дә лабүддән ахирәтдә даһа јахшы һәјат олачағына даир иман ојадыр»[2].

Динин синфи көкләрини шәрһ етмәклә бәрабәр һәм дә көстәрмәк лазымдыр ки, синфи чәмијјәтләрдә дин халг күтләләрини истисмар етмәк үчүн һаким синфин әлиндә мүһүм мүбаризә силаһы олмушдур. Феодал вә буржуа дөвләтләри шәраитиндә дөвләт идарәләри илә килсә вә мәсчидләр арасында, һаким синифләрлә руһаниләр арасында мөһкәм иттифаг олмушдур вә бу да халг күтләләринин әлејһинә чеврилмишдир. Мүртәче дини тәсәввүрләрлә халг күтләләринин шүурну гарышдырмышлар, кәнч нәсли дини е'тигадлара итаәт етмәк руһунда тәрбијә едирләр. Ајдынлашдырылмалыдыр ки, «Дин-өз инсанлыг сурәтләрини, инсана аз-чох лајиг олан һәјат тәләбләрини, капитал колларына унутдуран бир нөв мә'нәви арагдыр»[3].

Һәм дә шәрһ едилмәлидир ки, дин тарихидир, јә'ни мүәјјән ибтидаи һәјат шәраитиндә әмәлә кәлмиш, мүәјјән һәјат шәраитиндә дә јох олуб кедәчәкдир.

Бүтүн бунлар башга динләр кими ислам динини дә сәчијјәләндирир. Ислам дини дә башга динләр кими тарихидир, мүәјјән тарихи шәраитдә дә арадан јох олачагдыр.

Елми-атеист тәрбијәсинин әсас вәзифәләриндән бири дә шакирдләрин шүуруна дахил олан дини мөвһуматын јох едилмәсинә, шакирдләрин мүбариз атеизм руһунда, дин әлејһинә кәскин идеоложи мүбаризә апармаг руһунда тәрбијә олунмасыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Шакирдләрин һәр чүр дини һиссләрдән азад јетишмәсини тә'мин етмәк һәр нә гәдәр вачиб тәрбијә вәзифәси олса да, кифајәт дејилдир. Онлары һәм дә елә тәрбијә етмәк лазымдыр ки, дини галыглары көрә билсинләр, онларла сәбр вә тәмкинликлә, елми вә һәјати фактлара истинадән мүбаризә апармағы бачарсынлар.

Шакирдләрә ајдынлашдырмаг лазымдыр ки, динлә елм бир-биринә зиддирләр, елми әсасы олмајан һәр-һансы е'тигад пуч вә мә'насыздыр. Шәрһ етмәк лазымдыр ки, дини галыгларын

[1] К. Маркс вә Ф. Енгелс, Әсәрләри, ч. I, сәһ. 399 (русча) Биринчи нәшри.
[2] В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 10, сәһ. 74, Азәрнәшр.
[3] В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 10, сәһ. 75, Азәрнәшр.

совет адамларынын һәјатында һәр һансы шәкилдә тә'сир етмәси дә инкишафымызы ләнкидир, коммунизм гуручулуғуна зәрәр верир, совет адамларынын ирадә вә әзмини зәифләдир.

Динә инанан бә'зи вәтәндашларын килсә вә ја мәсчидә кетмәси, дини бајрамлар кечирмәси, дини јолла кәбин кәсдирмәси, фала бахдырмасы, ислам дининә инананларын исә әлавә олараг пирә кетмәси, оруч тутмасы вә намаз гылмасы, мәһәррәмлик кечирмәси, арвадыны вә гызларыны чадрада сахламасы вә с. кими дини адәт вә мөвһуматын нә мадди бир мә'насы вар, нә дә мә'нави; бүтүн бунлар анчаг мәдәни чәһәтдән керидә галмаг әламәти кими гијмәтләндирилир.

Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәси нәтичәсиндә ССРИ-дә дин дөвләтдән вә мәктәб диндән ајрылмыш, вәтәндашларын вичдан азадлығы тә'мин едилмишдир. Динә инанмаг һәр кәсин шәхси иши һесаб едилмишдир. Вәтәндашларын вичдан азадлығыны тә'мин етмәклә бәрабәр Коммунист партијасы күтләләрин шүуруну дини тәсәввүрләрдән тәмизләмәк мәгсәдилә дини адәт вә ән'әнәләрә гаршы ардычыл мүбаризә апармағы мүһүм вәзифә кими гаршыја гојмушдур.

«Фәһлә партијасынын динә мүнасибәти һаггында» мәгаләсиндә В. И. Ленин јазмышдыр: «Биз динә гаршы мүбаризә етмәлијик. Бу бүтүн материализмин вә, демәли, марксизмин әлифбасыдыр. Лакин марксизм әлифба үзәриндә дајанан бир материализм дејилдир. Марксизм даһа ирәли кедир. О дејир: динә гаршы мүбаризә етмәји *бачармаг* лазымдыр, бунун үчүн исә күтләләрдәки е'тигадын вә динин мәнбәјини *материалистчәсинә* изаһ етмәк лазымдыр»[1].

Вәзифә ондан ибарәтдир ки, дин әлејһинә чиддијјәтлә идеоложи мүбаризә апармагла бәрабәр, бу мүбаризәдә динә инананлары вә руһаниләри тәһгиредичи чыхышлара јол верилмәсин. Дин әлејһинә тәблиғат габагчыл совет елминин вә техникасынын наилијјәтләринә әсаслансын.

Шакирдләрин елми-атеист тәрбијәси әсасән ики јолла: мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә вә синифдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә апарылыр.

2. Мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә елми-атеист тәрбијәси

Елми-атеист тәрбијәси әсас е'тибарилә үмумтәһсил фәнләринин тәдриси просесиндә јеринә јетирилир. Елмләрин әсасларыны өјрәнмәклә шакирдләр тәбиәт вә ичтимаи һәјат һадисәләринин инкишаф ганунауғунлугларыны дәрк едирләр, һадисәләр арасында мөвчуд олан әлагәләри, биринин о бириндән асылы олмасыны, бир һадисәнин о биринә әсасән төрәдијини, башгасынын әмәлә кәлмәси үчүн әсас олмасыны, һадисәләрин һәмишә

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ч. 15, сәһ. 412, Азәрнәшр.

инкишафда олмасыны, бир инкишаф мәрһәләсиндән о бири инкишаф мәрһәләсинә кечмәсини вә с. баша дүшүрләр. Беләликлә, шакирдләр бүтүн тәбиәт вә ичтимаи һәјат һадисәләринин, дини тәблиғ етдији кими аллаһын гүввәләрдән асылы дејил, мүәјјән ганунауј ғунлуглара әсасән тәрәјиб инкишаф етдијини, һәр һадисәнин мадди әсасы олдуғуну баша дүшүрләр. Нәтиҹәдә шакирдләрдә елми дүнјаҝөрүшүн вә атеизмин әсасы гојулур, инкишаф едиб тәкмилләшир.

Нәзәрә салмаг лазымдыр ки, шакирдләрин елми дүнјаҝөрүшү тәдриҹән, һәр күн, нәзәрә чарпмадан, мүхтәлиф тә'сир вә тәдбирләр нәтиҹәсиндә, хүсусән, мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә тәшәккүл тапыр, лакин бунун камилләшмәси просеси мәктәб јашындан сонра да давам едир.

Буну да гејд етмәк лазымдыр ки шакирддә елми дүнјаҝөрүшү вә дин әлејһинә бахыш елмләрин әсасларыны мәнимсәдикҹә автоматик сурәтдә әмәлә ҝәлмир. Бу мәгсәдлә тә'лим фәнләринин тәдрисиндән методик ҹәһәтдән дүзҝүн истифадә етмәк лазымдыр. Белә ки, елми һәгигәтләрин мәнимсәнилмәсилә әлагәдар олараг шакирдләрин иштиракилә вә онларын анлаг дәрәҹәсини һесаба алмагла тәбиәт вә ичтимаи һәјат һадисәләринин инкишаф ганунауј ғунлугларына даир нәтиҹәләр чыхармалы, елми һәгигәтләри, тәбии вә ичтимаи ганунауј ғунлуглары дини мөвһумат вә тәсәввүрләрә гаршы гојмалы. Елми биликләр мәһз бу ҹүр мәгсәдәујғун бир шәкилдә истифадә олундугда шакирдләри атеист әһвал-руһијјәдә јетишдирмәк мүмкүндүр.

Бу нөгтеји-нәзәрдән мүхтәлиф мәктәб фәнләринин ролуну, бу фәнләрдән истифадә етмәк јолларыны шәрһ етмәјә чалышаг.

Тәбиијјат фәнләринин тәдрисиндә. Шакирдләрин елми дүнјаҝөрүшүнүн тәшәккүлү вә дин әлејһинә тәрбијәсиндә тәбиијјат фәнләринин хүсуси ролу вардыр. Бу мәгсәдлә тәбиијјат фәнләриндән истифадә етмәк мәктәбин илк синифләриндән башланмалыдыр. Һәтта биринҹи синифдә ана дили китабында белә тәбиәтшүнаслыға даир бәсит мә'луматлар верилир. Мәктәбин ашағы синиф шакирдләриндә тә'лим материалына истинад едәрәк, бә'зи тәбиәт һадисәләринин ганунауј ғунлугларына даир садә тәсәввүрләр јарадылыр. Мәсәлән, илин фәсилләринин ганунауј ғун шәкилдә бир-бирини әвәз етмәсинә, сујун тәбиәтдә дөвр етмәсинә вә с. аид олан мә'лумат бу ҹәһәтдән чох фајдалыдыр.

Тәбиијјат вә ҹоғрафија дәрсләри илә әлагәдар тәбиәт һадисәләри үзәриндә тәшкил едилән мүшаһидәләр, тәбиәт һадисәләринә даир верилән илк вә садә мә'лумат, һәмчинин отаг вә бә'зи биткиләринә шакирдләрин хидмәт етмәси нәтиҹәсиндә онларда тәбиәт һадисәләри арасында сых әлагә олмасына даир илк тәсәввүрләр әмәлә ҝәлир. III—IV синифләрдә дәрслә әлагәдар олараг дини мөвһумат вә ән'әнәләрин мә'насыз вә зәрәрли олдуғуна даир гыса мүсаһибәләр дә апармаг мүмкүндүр.

Тәбиијјат фәнләринин V синифдән е'тибарән мүнтәзәм сурәтдә тәдриси тәбиәтин бир чох һадисәләринин мадди әсасларыны вә сәбәбләрини шәрһ едир, мадди аләмин нә ҹүр әмәлә ҝәлмәси, узун сүрән тәкамүл нәтиҹәсиндә гејри-үзви аләмдән үзви аләмин нә ҹүр әмәлә ҝәлмәси вә инкишафы һаггында шакирдләрдә дүзҝүн тәсәввүрләр доғур вә јетишир. Мәһз бу ҹүр елми мә'лумата әсасән дүнјанын вә дүнјада һәјатын әмәлә ҝәлмәсинә даир дини тәсәввүрләрин уйдурмадан ибарәт олдуғу шакирдләрә ајдынлашдырылыр.

Политехники тә'лимин мәктәбләрдә тәтбиги тәбиијјат елмләринин һәјатла әлагәсини, истеһсалатын мүхтәлиф саһәләринин, о ҹүмләдән кәнд тәсәррүфатынын инкишафындакы ролуну, техниканын мисилсиз сүр'әтлә тәрәггисиндә, инсан әмәјинин јүнҝүлләшдирилмәсиндәки ролуну ачыг бир сурәтдә шакирдләрә ҝөстәрир. Нәтиҹәдә шакирдләр марксизм-ленинизмин мүһүм бир принсипини—нәзәријјә илә практиканын әлагәси принсипини дәриндән дәрк едирләр, онларда совет адамларынын техника вә истеһсалат саһәсиндә харүгәләр јаратмаларына вә јаратмаға гадир олдугларына, елмин түкәнмәз ҝүҹүнә инам әмәлә ҝәлир, дини е'тигадлара үмид бағламағын јерсиз вә мә'насыз олдуғу ајдынлашыр.

Биолоҝи елмләрин тәдриси шакирдләри дини е'тигадлара там зидд олан нәтиҹәләрә ҝәтириб чыхарыр.

Ботаника дәрсләриндә шакирдләрә ајдын олур ки, биткиләрин дәјишмәси онларын һәјат шәраитинин дәјишмәсиндән асылыдыр, биткиләрин мүхтәлиф груплары јер үзәриндә мүхтәлиф заманларда әмәлә ҝәлмишдир, инкишаф нәтиҹәсиндә биткиләрин бә'зи груплары о бириләринә нисбәтән даһа мүрәккәб гурулуша малик олмушдур. Беләликлә, шакирдләр ботаника биликләринин кәнд тәсәррүфатындакы ролуну баша дүшүрләр, биткиләрин дәјишдирилмәсинин мүмкүн олдуғуну дәрк едирләр. Бу ҹәһәтдән И. В. Мичуринин тәҹрүбәләрини, јени битки нөвләри әмәлә ҝәтирмәсини өјрәндикдә шакирдләрдә кәнд тәсәррүфат мәһсулдарлығынын, биткичилијин инкишафынын аллаһ гүввәләрдән дејил, инсанын өз иктидарындан, елмләрдән, торпагдан вә судан бачарыгла вә сәмәрәли истифадә едә билмәсиндән асылы олдуғуна даир там инам әмәлә ҝәлир. Бүтүн бунлар дин әлејһинә тәрбијәдә чох фајдалыдыр.

Зоолоҝија дәрсләриндә дә дин әлејһинә истифадә етмәк үчүн мүәллимин әлиндә бөјүк имканлар вардыр. Зоолоҝија дәрсләриндә шакирдләрә ајдын олур ки, һәјат шәраитинин дәјишмәсиндән асылы олараг һејванларын да организми дәјишир, һәјат шәраитини дәјишдирмәк јолу илә инсан, һејванлар аләмини дә дәјишдирир, бу исә һејванлар аләминин аллаһ тәрәфиндән јарадылмасы вә сабит галмасы һаггындакы дини уйдурмаларын мә'насыз олдуғуну ашкара чыхарыр.

Кимја дәрсләриндә шакирдләр елми-атеист тәрбијәси нөгтеји-нәзәрдән чох гијмәтли олан маддәнин сахланмасы, атом нәз-

рәјјәси, елементләрин периодик системи вә с. илә таныш олурлар. Башга тәбиијјат фәнләрилә бирликдә кимја дәрсләри үзви вә гејри-үзви тәбиәт арасында һеч бир учурум олмадығыны, һәјатын дини тәблиғ етдији кими һечдән дејил, чансыз тәбиәтдән доғдуғуну, зүлали маддәләрин һәјатда ролуну вә с. ајдынлашдырыр, мадди аләмин вәһдәт тәшкил етдијини, тәбиәт һадисәләринин гаршылыглы әлагәсини вә бир-бирини шәртләндирмәләрини шәрһ едир.

Физика дәрсләри шакирдләрин елми-атеист көрүшләрини зәнкинләшдирир вә мөһкәмләдир. Вахтилә дини јаранмасы сәбәбләриндән олан горхунч тәбиәт һадисәләри (кеј курултусу, илдырым вә с.), бунларын маһијјәти физика дәрсләриндә шәрһ едилир. Тәбиәт ганунларынын техникада, истеһсалатда тәтбиги ајдынлашдырылдыгча инсанын игтидарына инам артыр.

Күнәш системинин әмәлә кәлмәсини, фәза чисимләринин һәрәкәт ганунаујғунлугларыны шәрһ етмәклә астрономија дәрсләри шакирдләрин кајнат, онун ганунаујғунлугларына даир биликләрини тамамлајыр, күнәшин вә ајын тутулмасыны, фәза чисимләринин идарә едилмәсинә даир дини тәсәввүрләрин мә'насыз олдуғуну ајдынлашдырыр.

Беләликлә, тәбиәтин об'ектив ганунаујғунлугларыны дәрк етдикчә шакирдләрдә елми дүнјакөрүшү тәкмилләшир. Онлар дини тәсәввүрләр, чанлы вә чансыз аләм һаггындакы елмә зидд бахышларын тә'сири алтына дүшмәмәк имканы газанырлар.

Әдәбијјат дәрсләриндә. Елми-атеист тәрбијәсиндә бәдии әдәбијјатын да бөјүк ролу вардыр. Әдәбијјат дәрсләри динин мүртәчелијини, онун синфи көкләрини, халг күтләләринин шүуруну гарышдырмаг үчүн тирјәк олдуғуну көстәрмәк үчүн мүәллимә кифајәт дәрәчәдә материал верир. Әдәбијјатда дин әлејһинә олан материалларын тәрбијәви күчү вә инандырычылығы ондадыр ки, бәдии, лакин ајдын ифадәләрлә тәсвир едилән һәјат сәһнәләриндә авамлыгдан дини вә'зләрин тә'сиринә дүшәнләр көстәрилир, дини етигадчылар әлиндә аләт олмасы, дин хадимләринин халг күтләләрини алдатмалары ифша олунур, динин ахирәт һаггындакы уйдурмаларынын мәһз мәзлумлары зүлмә сәбр етмәјә, синфи мүбаризәдә онларын әл-голуну бағламаға хидмәт етдији шәрһ едилир.

Бу нөгтеји-нәзәрдән Азәрбајчан әдәбијјатындан кениш истифадә етмәк мүмкүндүр. Гәдим дөврә мәхсус Азәрбајчан әдәбијјаты белә, дин әлејһинә чох гијмәтли материаллар верир. Азәрбајчанын бөјүк шаири Низами Кәнчәвинин әдәби ирсини өјрәдәркән, онун һәлә XII әсрдә, дини мөвһуматын һөкмран олдуғу вә инсанларын мәишәтиндә вә шүурунда дәрин көк салдығы бир заманда, өзүнә хас олан бир мәрдлик вә чәсарәтлә дини вә иргиајры-сечкилијә гаршы чыхдығыны көстәрмәк чох фајдалыдыр. Низаминин әсәрләриндә ислам дининин тәблиғ етдији дини ајрылыға вә дүшмәнчилијә тамамилә зидд олараг мүхтәлиф динләрә хидмәт едән халгларын нүмајәндәләринин бөјүк бир

мәһәббәтлә тәрәннүм едилмәси дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә истифадә едилмәлидир.

XIV әсрин мәшһур Азәрбајчан шаири Имамәддин Нәсиминин әдәби ирси һаггында шакирдләрә мә'лумат верәркән онун илаһијјата вә шәриәтә гаршы мүбаризә етмәсини, бу сәбәбдән руһаниләрин фитвасына көрә, онун дири-дири дәрисини сојдурмагла һәлак едилмәсини көстәрмәк шакирдләрдә һәјәчан һисси, дин хадимләринә гаршы нифрәт һисси доғурмаја билмәз.

Дәриси сојдурулуркән шаирин:

Зәһидин бир бармағын кәссән, дөнүб һагдан гачар
Көр бу мискин ашиги сәрпа сојарлар, ағламаз —

демәси онун өз идејаларына нә гәдәр садиг олдуғуну көстәрир.

Дин әлејһинә тәрбијәдә XIX әсрдә вә XX әсрин әввәлләриндә јарадылмыш олан классик Азәрбајчан әдәбијјаты, һәмчинин зәнкин Азәрбајчан совет әдәбијјаты даһа кениш истифадә едилә биләр.

М. Ф. Ахундовун әдәби ирсини өјрәдәркән онун мөвһумат вә чәһаләт әлејһинә, маариф вә мәдәнијјәтин јајылмасы уғрунда ардычыл мүбаризә апармасы шәрһ едилмәлидир. Өзүнүн фәлсәфи әсәрләриндә, хүсусән «Иран шаһзадәси Кәмалүддөвләнин Һиндистан шаһзадәси Чәлалүддөвләјә мәктубу...», һәмчинин башга әсәрләриндә Ахундов материалист дүнјакөрүшүнү тәблиғ едир. О, материализм вә атеизм мөвгејиндә дурараг ислам дининин, онун еһкамларыны, төрәтдији адәт вә ән'әнәләри кәскин тәнгид атәшинә тутур, онларын руһаниләр тәрәфиндән уйдурулдуғуну вә мә'насыз олдуғуну инандырычы шәкилдә көстәрир. Ахундов дини фанатизмин һөкм сүрдүјү бир шәраитдә чәсарәтлә јазырды ки, «Мән бүтүн динләри бош бир шеј вә уйдурма сајырам».

Ахундовун: «Ким алим олмаг вә инкишаф етмәк истәјирсә, о, диндән әл чәкмәлидир»[1], — дејә ирәли сүрдүјү фикри динлә елмин бир-биринә зидд олмасыны көстәрмәк үчүн истифадә етмәк лазымдыр.

Ахундов, динин халг күтләләринә вердији зәрәри һәјати мисалларла шәрһ едирди. Бу нөгтеји-нәзәрдән Ахундовун «Молла Ибраһим Хәлил кимјакәр», «Мүсјө Жордан вә дәрвиш Мәстәлишаһ», «Алданмыш кәвакиб» вә с. әсәрләри даһа чох фајдалы материал верир.

Азәрбајчан әдәбијјатынын С. Ә. Ширвани, М. Ә. Сабир, Ч. Мәммәдгулузадә, Ә. Һагвердијев кими көркәмли нүмајәндәләринин әдәби ирсини шакирдләрә өјрәдәркән, онларын дини хурафат әлејһинә апардыглары ардычыл мүбаризә, мөвһумат вә дин хадимләрини ифша едән әдәби әсәрләри әтрафлы шәрһ едилмәлидир.

[1] М. Ф. Ахундов, Әсәрләри, ч. III, сәһ. 176, Бакы, 1938.

Мәсәлән, М. Ә. Сабирин:

[illegible]

кими заһидләри ғамчылајан шеʼрләри дин әлејһинә тәрбијәдә усталыгла истифадә едилмәлидир.

Бунун кими дә Ҹ. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» әсәри, Ә. Һагвердијевин «Пир» һекајәси дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә кениш истифадә едилә биләр. Бу мәгсәдлә Азәрбајҹан совет јазычыларынын да ајры-ајры әсәрләриндән истифадә етмәк лазымдыр. Мәсәлән, Ҹ. Ҹаббарлы өзүнүн «Од кәлини» әсәриндә ислам динини, онун мүртәҹе мәгсәдләрини, «аллаһдан башга танры јохдур вә Мәһәммәд онун рәсулудур» кими әсас мүддәасыны, аллаһ наминә ганлы вурушмалары вә халгларын гылынҹдан кечирилмәсини әсаслы сурәтдә ифша етмишдир ки, бу вә бунун кими әсәрләрин атеизм тәрбијәсиндә бөјүк гијмәти вардыр.

Дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә зәнкин рус классик вә совет әдәбијјатындан да әтрафлы истифадә етмәк лазымдыр.

Рус ингилабчы демократлары Белински, Добролјубов вә Чернышевски өлмәз әсәрләриндә дини кәскин бир сурәтдә тәнгид етмишләр.

Чернышевски јазыр ки, аскетизм һаггындакы тәблигләрдән мәгсәд бәдбәхтләрә вә аҹ инсанлара белә бир фикри тәʼлгин етмәкдән ибарәтдир ки, онлар даима аҹ галмалы вә талеләринин белә олмасына севинмәлидирләр.

«Гоголә мәктубунда» Белински јазырды ки, Русијаја мөʼҹүзә лазым дејил, онун ибадәтә еһтијаҹы јохдур, онун дин тәʼлиминә дејил, сағлам зәка вә әдаләтә үјғун һүгуг вә ганунлара вә бунларын мүмкүн гәдәр ҹидди һәјата кечирилмәсинә еһтијаҹы вардыр.

Бөјүк рус јазычылары А. С. Пушкинин, Н. А. Некрасовун, Л. Н. Толстојун әдәби ирсиндә дин вә килсә әлејһинә чохлу фајдалы материал вардыр ки, бунлардан да истифадә олунмалыдыр.

Хүсусилә А. М. Горкинин өлмәз әсәрләриндә мүбариз атеист тәрбијәси үчүн зәнкин материал верилмишдир. Совет әдәбијјатынын баниси А. М. Горкинин ирәли сүрдүјү атеизмин түкәнмәз мәнбәјини онун социализм һуманизминдә һәр чүр истисмара, сијаси вә мәʼнәви зүлмә гаршы барышмаз мүбаризәсиндә ахтармаг лазымдыр. Ону да демәк лазымдыр ки, әдәбијјат дәрсләриндә дин әлејһинә тәрбијә етмәк үчүн бәдии әсәрдә атеизм «үнсүрләри» ахтармаг доғру бир јол дејилдир. Әдәбијјат мүәллимләринин бу мәсәләдә вәзифәләри бәдии әсәрин маһијјәтини там бир шәкилдә шәрһ етмәклә шакирдләри јазычынын јарадыҹылығы илә таныш етмәкдән, әсәрдәки габагчыл идејалары шакирдләрә ајдынлашдырмагла онларда елми дүнјакөрүшүнүн

әсасларыны тәшәккүл етдирмәкдән вә, беләликлә, атеист бахышларын әмәлә кәлмәсинә хидмәт етмәкдән ибарәтдир.

Тарих дәрсләриндә. Тарих дәрсләринин бөјүк әһәмијјәти ондадыр ки, бунлар васитәсилә шакирдләр иҹтимаи һәјатын инкишаф ганунаујғунлугларыны дәрк едирләр. Онлар үчүн ајдын олур ки, ҹәмијјәтин инкишафында истеһсал гүввәләри вә истеһсал мүнасибәтләри һәлледиҹи рол ојнамышлар. Ҹәмијјәтин игтисади вә мәдәни јүксәлиши, мүһүм иҹтимаи һадисәләр аллаһ вә ја шаһлар тәрәфиндән дејил, иҹтимаи ганунаујғунлуглар васитәсилә шәртләнмишдир. Тарих дәрсләри шакирдләрдә белә бир инам әмәлә кәтирир ки, обʼектив тарихи просесдә инсан бир ојунчаг олмамыш, онун «мүгәддәраты» динин тәблиғ етдији кими, сәма гүввәләринин әлиндә олмамыш, әзәлијјәтән аллаһ әмрилә шәртләнмәмишдир. Ҹәмијјәтин инкишаф ганунларына јијәләнән инсан, бу ганунлардан истифадә едәрәк өз тарихини јарадыр. Тарих дәрсләри динин әмәлә кәлмәсини вә инкишафыны, онун иҹтимаи көкләрини, мүртәҹе ролуну фактлар әсасында, инандырыҹы бир шәкилдә шәрһ едир. Тарих материаллары динлә елмин барышмазлығына даир дә кифајәт гәдәр фактлар вә мисаллар верир.

Гәдим тарихи өјрәнәркән шакирдләр динин синфилијјәни баша дүшүрләр, онун гулдарлыг ҹәмијјәтиндә халгы әсарәтдә сахламаг үчүн гул саһибләринин әлиндә кәскин силаһ олдуғуну дәрк едирләр. Бүтүн Јунан мифолокијасы аллаһын инсаны дејил, инсанын өзүнә бәнзәдәрәк аллаһлар јаратмасыны сүбут етмәк үчүн чох зәнкин вә марағлы материаллар верир.

Гәдим тарихдә һәм дә дин әлејһинә о заманлар белә мүбаризә едилдијини көстәрән материаллар вардыр. Гәдим тарихи өјрәндикдә шакирдләрә христианлығын әмәлә кәлмәси сәбәбләрини шәрһ етмәк лазымдыр. Дин әлејһинә тәрбијә үчүн орта әсрләр тарихиндә даһа зәнкин материал вардыр. О заманлар елм, инҹәсәнәт, мәктәб бүтүнлүкдә килсә вә мәсҹидләрә табе едилмишди. Бүтүн тәʼлим дини характер дашыјырды. Дини еһкамлара зидд фикир сөјләјәнләр тәʼгиб олунуб руһаниләрин фитвасилә мәһв едилирдиләр. Коперник, Жордано Бруно, Галилеј кими мәшһур алимләрин килсә тәрәфиндән тәʼгиб едилмәси динин елмә дүшмән олдуғуну көстәрән парлаг мисаллардыр.

Орта әсрләрдә дин хадимләри дә мүлкәдарлар кими, халг күтләләриндән мүхтәлиф верҝиләр алыр, онлары истисмар едирдиләр. Дин хадимләрилә феодаллар арасында мөһкәм иттифаг вар иди.

Јени тарих дә дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә истифадә олуна биләр. Јени тарих дәрсләриндән мәʼлум олур ки, Гәрб өлкәләриндә вахтилә буржуа нүмајәндәләри динә мәнфи мүнасибәт бәсләјирдиләр, һөкумәти әлә алдыглары заман, дини вә дүнјәви феодалларын иттифагыны сарсытмаг үчүн килсәнин дөвләтдән вә мәктәбин килсәдән ајрылмасы тәләбини ирәли сүрүр вә һәјата јетирмәјә чалышырдылар. Лакин буржуа синфи һөкумә-

ти әлә алдыгдан сонра бүтүн дин хадимләри илә иттифага кирди. Хүсусилә индики империалист дөвләтләри синфи мүбаризәдә пролетар синфинин ирадәсини зәифләтмәк мәгсәдилә дини ән'әнәләрә кетдикҹә даһа чох әл атыр.

Јени тарих динин мүртәҹе ролуна даир, онун милли-азадлыг һәрәкатына мане олмаға, мүһарибә гызышдырмаға хидмәт етдијинә даир чох материаллар верир.

ССРИ тарихиндә дин әлејһинә тәрбијә үчүн даһа чох материал вардыр. Чар Русијасында килсә һөкуматин истинадгаһы иди. Истәр 1905—1907-чи илләр ингилабы дөврүндә, истәрсә ондан әввәлки дөврдә килсәләрин фәалијјәти Русијадакы ингилаби һәрәката гаршы чеврилмишди. Мәшһур Зубатов вә кешиш Гапонун фитнәләри, гаракүруһлар иттифагы, милли гыргынлар вә таланлар һамысы килсәләрин иштиракилә апарылырды.

ССРИ тарихинин совет дөврүнә аид олан һиссәсиндә килсә хадимләринин бир гисминин әввәлләр гурулушумузун дүшмәнләри илә әлбир олдугларына даир материаллар верилир. Дин әлејһинә тәрбијә мәгсәдилә Азәрбајҹан тарихиндә даһа зәнкин материаллар верилир. Азәрбајҹан тарихинин өјрәнилмәсиндә шакирдләрә ајдын олур ки, ислам дини VII әсрдә әрәб хәлифәләри тәрәфиндән гылынҹ күчүнә азәрбајҹанлыларын боғазына бағланмышдыр; шиәлик вә суннилик, һәмчинин бәһаиләр, бабиләр, әли-аллаһлылар кими тәригәтләри ирәли сүрмәклә халгы парчалајыр, јаделли ишғалчыларын әсарәтинә верирдиләр. Азәрбајҹанын Бабәк, Ҹаваншир, Нәсими кими габагчыл алимләри ислам дининин јајылмасына вә хәлифәләрин әсарәтинә гаршы амансыз мүбаризә апардылар. Бүтүн бунлар шакирдләрин дин әлејһинә мүбаризә руһунда тәрбијә едилмәсинә јардым көстәрир. Бунлар кими дә ҹоғрафија вә башга фәнләрдән истифадә етмәк олар.

3. Синифдәнхариҹ тәдбирләр васитәсилә елми-атеист тәрбијәси

Дејилдији кими, елми-атеист тәрбијәси әсасән мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә апарылыр. Синифдәнхариҹ тәдбирләр исә буна гијмәтли бир әлавәдир. Елми-атеист тәрбијәсиндә синифдәнхариҹ тәдбирләрин гијмәти, һәр шејдән әввәл, ондадыр ки, көнүллүлүк әсасында гурулдуғундан бурада шакирдләр даһа кениш миграсда фәалијјәт көстәрир, онларын јарадыҹылыг вә тәшәббүсләри инкишаф едир, нәзәри биликләрини практика илә бағламаға алышырлар. Бу нөгтеји-нәзәрдән кәнҹ натуралистләр дәрнәјинин әһәмијјәти бөјүкдүр. Бу дәрнәк үзрә апарылан ишләр шакирдләрдә тәбиәтә олан марағы инкишаф етдирир, тәбиәт һадисәләри арасында вәһдәт вә гаршылыглы әлагә олдуғуну дәрк етмәјә көмәк едир, тәбиәт вә инсан әмәји һаггында онларда дүзкүн бахышларын тәшәккүлүнә хидмәт едир. Бунун кими дә кимја, физика, астрономија үзрә фәнн дәрнәкләриндән истифадә етмәк лазымдыр.

Елми-атеист тәрбијәси мәгсәдилә тәбиәт һадисәләринә даир шакирдләрә мүһазирәләр вә сөһбәтләр тәшкил етмәјин дә чох фајдасы вардыр. Бу мәгсәдлә: «Јер үзәриндә һәјатын әмәлә кәлмәси», «Каинатын мәншәјинә даир елмин јениликләри», «Совет сүн'и пејкләри», «Совет планети», «Күнәш системи», «Динин әмәлә кәлмәси», «Динин ичтимаи көкләри» вә с. бу кими елми-атеист мөвзуларда охунан мүһазирәләр фәнн дәрнәкләриндә һазырланыр вә шакирдләрин анлаг дәрәҹәси, үмумтәһсил сәвијјәсинә мүвафиг бир сурәтдә тәнзим вә тәшкил едилир.

Бу ишләр нөгтеји-нәзәрдән Бакы шәһәри 147 нөмрәли мәктәбин ишләри чох сәмәрәлидир. Һәмин мәктәбин фәнн дәрнәкләринин фәалијјәтләринин мүәјјән һиссәсини елми-атеист мөвзуларда мүһазирәләр һазырлајыб шакирдләр арасында онлары тәшкил етмәјә сәрф едирләр. Мәсәлән, әдәбијјат дәрнәји Д. Ереминин «Рим үзәриндә туфан» адлы романы үзрә «Ватиканын мүһарибә гызышдырмагда ҹинајәткар ролу», «Лермонтовун «Демон» адлы поемасында дин әлејһинә мотивләр», «М. Горкинин публисистик әсәрләриндә дин әлејһинә мотивләр» мөвзусунда, физика дәрнәји «Галилеј», «Каинат нечә әмәлә кәлмишдир», «Дүнјанын сону олмушму?», «Гејри-ади сәма һадисәләри» вә с. мөвзуларда мүһазирәләр тәшкил едирләр. Шакирдләр белә мүһазирәләр вә сөһбәтләрә марагла гулаг асырлар.

Елмин динлә барышмазлығына даир мүһазирәләр даһа чох марагла динләнир. Бүтүн бунларла бәрабәр ислам дининин әмәлә кәлмәси вә јајылмасы, мүртәҹе маһијјәти, һәмчинин бу динин төрәтдији ән'әнә вә мөвһуматын зәрәрләрини көстәрән мүһазирә вә сөһбәтләрин дә тәшкили ваҹибдир. Әлагәдар тәдрис фәнләри вә мүһазирәләр васитәсилә шакирдләрә ајдынлашдырмаг лазымдыр ки, бүтүн башга динләр кими ислам дини дә мүртәҹедир. «Мәһәммәдин дини ингилабы да бүтүн башга дини һәрәкатлар кими, рәсмән иртиҹачы иди[1]».

Синифдәнхариҹ тәдбирләр ҹүмләсиндән шакирдләри әлагәдар музејләрә апармағын, онлара әлагәдар театр, кино, телевизија тамашалары көстәрмәјин, дин әлејһинә јазылмыш китабчалар охутмағын да елми-атеист тәрбијәсиндә ролу вардыр.

[1] К. Маркс вә Ф. Енкелс. Әсәрләри, ч. 21, сәһ. 484 (русча).

XVIII ФӘСИЛ

ШҮУРЛУ ИНТИЗАМ ТӘРБИЈӘСИ

1. Интизам тәрбијәсинин әһәмијјәти вә маһијјәти.

Јени јетишән кәнҹ совет нәслиндә интизам тәрбијә етмәк бөјүк дөвләт әһәмијјәти олан чох мүһүм вәзифәдир. Коммунизм ҹәмијјәти вәтәндашлардан јүксәк интизам, вәзифәләрин иҹрасына шүурлу мүнасибәт, гаршыја чыхан чәтинликләри арадан галдырмаг үчүн мәтанәт тәләб едир. Интизама риајәт едилмәјәнә истеһсалатда ишләмәк, нә мәктәбдә охумаг, нә дә бир кәс истираһәт етмәк мүмкүн олмаз. Чүнки иш дә, тә'лим дә, истираһәт дә гојулмуш гајдалара әмәл етмәји, тапшырылан вәзифәләри иҹра етмәји, башгаларынын ишә, тә'лими вә истираһәти илә һесаблашмағы тәләб едир.

Ичтимаи һәјатымызын тәләб етдији бу интизамлылыг сифәти коммунизм ҹәмијјәтинин кәләҹәк гуруҹуларында нә гәдәр еркән вахтдан тәрбијә едилирсә, онлар бөјүјүб гуруҹулуг ишинә башладыгда, бир о гәдәр мүвәффәгијјәтлә ишләјәҹәк, әмәк мәһсулдарлығынын јүксәлдилмәсини тә'мин едәҹәкләр.

Интизам тәрбијәсиндә мүвәффәгијјәт әлдә етмәк үчүн онун маһијјәтини јахшы дәрк етмәк лазымдыр.

Мәктәб интизамы һәмин ҹәмијјәтдә инсанлар арасындакы мүнасибәтләри әкс етдирир вә биринҹи нөвбәдә әмәк интизамынын тәләбләри илә шәртләнир. Ичтимаи гурулуш дәјишдикдә—инсанлар арасында јени мүнасибәтләр әмәлә кәлдикдә—мәктәб интизамынын да мәзмуну вә характери дәјишир.

В. И. Ленин мүхтәлиф ҹәмијјәт гурулушларында мүхтәлиф интизам олдуғуну көстәрир. Феодализм ҹәмијјәтиндә дәјәнәк интизамы һөкм сүрүр: кәндлиләри итаәтә кәтирмәк үчүн фәал-ки чомагдан, кәтәкдән истифадә едирдиләр.

Бөјүк шаиримиз М. Ә. Сабир бу интизамы

«Вур, вур ки, кәтирмәјибдир әзбәр!
Инсан дејилми бу шәрһ-шәриә»

ше'ри илә һәҹв етмишдир.

Бу кәтәк интизамы феодализм дөврүнүн мәктәбләриндә шакирдләри дәјәнәклә итаәтә кәтирмәкдә өзүнү әкс етдирирди. Хусусән мәһәлләбдән габаг Азәрбајҹанда моллаханаларда молланын чубугу, ушагларын ајагларыны фәләгәјә салыб ган чыхана гәдәр вурмағы, дизләри алтына нохудлар гојуб ушағы дизи үстә отурмаға мәҹбур етмәси—бу кәтәк интизамынын нәҹә ифадә олундуғуну көстәрир.

Капитализм ҹәмијјәтиндә саһибкар фәһләни ишләмәјә мәҹбур етмәк, нәфә табе етмәк үчүн даһа «инҹә» јоллардан истифадә едир — о, фәһләләри ишдән чыхарыб аҹ гојмагла һәдәләјир. В. И. Ленин белә интизамы аҹлыг интизамы адландырыр.

Капиталист ҹәмијјәтиндәки интизам да буржуа мәктәбләриндә өз әксини тапмышдыр. Буржуа ҹәмијјәтиндә истисмарчы синифләрин өвладлары охујан мәктәбләрдә ушаглары агалыг етмәјә һазырлајыр, зәһмәткешләрин ушаглары охујан мәктәбләрдә исә шакирдләри агалара итаәт етмәк руһунда тәрбијә едирләр.

Бүтүн бу дејиләнләрдән көрүнүр ки, истисмарчы ҹәмијјәтләрдә интизамлашдырманын анҹаг формасы дәјишир. Интизам тәрбијәсинин зәһмәткеш ушагларына аид вәзифәси онлардан итаәткар шәхсләр јетишдирмәкдән ибарәт олараг галыр.

Өлкәмиздә совет гурулушу, социализм ҹәмијјәти шәраитиндә интизамын да маһијјәти көкүндән дәјишди, јени кејфијјәтли бир интизам әмәлә кәлди.

Јени интизам һәр шејдән әввәл јүксәк шүура әсасланыр, иш вә гојулмуш гајдалара шүурлу мүнасибәт бәсләмәк үзәриндә гурулур. Бу интизам мүбаризәдә мүтәшәккиллик вә тәшәббүскарлыг көстәрмәк, гојулмуш гајда вә ганунлара һөрмәт бәсләмәк, өз һәрәкәтләрини, коллективин мәнафеји илә һесаблашараг өлчүб-бичмәк, дүшүнүлмәли һәрәкәт етмәк зәрурәтиндән нәш'әт едән кәнүллү табелији нәзәрдә тутур. Буна көрә дә В. И. Ленин белә интизамы шүурлу интизам адландырмыш вә социализм, коммунизм ҹәмијјәтиндәки интизама шүурлулуғун хас олдуғуну гејд етмишдир.

Өз маһијјәти вә характери е'тибарилә совет мәктәбиндә тәрбијә олунан интизам ҹәмијјәтимиздәки интизама ујғундур. Бизим мәктәбләрдәки интизам да шүурлу интизамдыр. Мәктәбләримиздә тәрбијә олунан шүурлу интизам да шүура әсасланан, гојулмуш гајдалара һөрмәт бәсләмәјә, өз һәрәкәтләрини коллективин мәнафеји илә өлчүб-бичмәјә тәләб едән кәнүллү табелик үзәриндә гурулмуш интизамдыр.

Интизамын мәзмунуну шәрһ едәрәк, көркәмли совет педагогу А. С. Макаренко бизим совет вәтәндашларындан даһа мүрәккәб интизам тәләб едилдијини ајдынлашдырыр. О, јазыр: «Биз тәләб едирик ки, о, (совет адамы) нәјин бу вә ја башга әмри нә үчүн, нәјә көрә јеринә јетирмәк лазым олдуғуну баша дүшсүн, һәм дә нәү һәмин әмрин мүмкүн гәдәр јахшы һәјата кечирилмәси үчүн фәал сурәтдә чалышсын. Һәлә бу да аздыр. Биз өз вәтәндашымыздан тәләб едирик ки, о, өз һәјатынын һәр бир

дәмәјиндә сәрәнҹам, јахуд әмр көзләмәдән өз борҹуну јеринә јетирмәјә һазыр олсун[1].

Әлбәттә, бедә бир интизам ушагда бирдән-бирә баш вермир. О, иирад вә сәбрлә апарылан мүнтәзәм тәрбијә иши сајәсиндә әмәлә кәлир.

Интизам анҹаг ушагларла иш апармаг үчүн васитә дејил, о һәм дә онларла апарылан бүтүн ишләрин нәтиҹәсидир.

2. Интизам тәрбијәсинин васитә вә јоллары.

Шакирдләрин интизамында онлара едилән бүтүн тә'сирләрин ролу вардыр. Бураја тә'лимин дүзкүн тәшкили, мүәллимин ҹанлы вә шакирдә јүксәк тәләбләр вермәси, мүәллимин синифдә вә синифдән кәнарда өзүнү неҹә апармасы, мәктәбдә ушаг коллективинин комсомол вә пионер тәшкилатларынын ҹүмрәһ вә дүзкүн фәалијјәти, мәктәбдә тәмизлик вә сәлигә, мәктәбин аилә илә мүнтәзәм иш апармасы, шакирдләрин мәктәбдән кәнар вахтларынын сәмәрәли тәшкили вә с. дахилдир. Интизам бүтүн бу тәдбир вә тә'сирләрин нәтиҹәсиндә әмәлә кәлир.

Интизам мүрәккәб әхлаги һадисәдир вә буну ушагда јаратмаг үчүн онларын һәм шүуруна тә'сир етмәк, һәм ирадә вә һиссијјатыны тәрбијә етмәк, һәм дә онларда интизам адәтләри јаратмаг лазымдыр.

Бөјүк рус педагогу Н. А. Добролјубов бу мүнасибәтлә јазыр ки, ушаглар, онларын неҹә апармаг барәдә онлара верилән мәсләһәт вә сәрәнҹамлары чох тез унудурлар. Она көрә, әкәр биз ушагларын мүәјјән бир һәрәкәти иҹра етмәсини истәјириксә, ону адәт единҹәјә гәдәр онлара дамма иҹра етдирмәлијик.

Әлбәттә, гајдаларын иҹрасыны адәт шәклинә салмаг һеч дә гајдалары баша салмаг, онларын зәрурилијини шакирдләрә инандырмаг үчүн нәсиһәт вә изаһат ишләринин инкар етмир. Ушаглары кор-коранә гајдаларын иҹрасында мәшг етдирмәк олмаз. Бизим интизамымыз бир тәрәфдән там шүурлудур, неҹә рәфтар етмәјин лазым олдуғуну ајдын баша дүшмәјә, о бири тәрәфдән дә гојулмуш мөһкәм гајдалары вә верилән тә'н тәләбләри һеч бир е'тираэсыз, дәнә-дәнә јеринә јетирмәклә адәт әсасында һәрәкәт етмәјә нәзәрдә тутур.

Бу ики ҹәһәтин аһәнкдар шәкилдә бирләшмәси интизам тәрбијәсинин мүвәффәгијјәтини һәлл едир.

Шакирдләр үчүн гајдалар.

Шакирдләрин мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда интизамлы јеридикә, күчәдә, евдә давранышына верилән тәләбләр «Шакирдләр үчүн гајдалар»да ифадә олунмушдур. Бу гајдаларын шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәси һәр бир шакирдин борҹудур, бу

---

[1] А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләри. 1950-ҹи ил, сәһ. 364.

гајдалар үзәриндә иш апармаг исә шакирдләрдә интизам тәрбијә етмәјин әсас ҹәһәтини тәшкил едир.

Бу гајдалар 20-дир. Өз мәзмунуна көрә онлары беләә груплашдырмаг олар:

Шакирдләрин тә'лимә вә мәктәбә мүнасибәтини мүәјјән едән гајдалар (1, 2, 20) онлардан инадла биликләрә јијәләнмәји, тә'лими мә'уллијјәтлә јанашмағы, өз синфинин вә мәктәбинин шәрәфини көзләмәји тәләб едир.

Шакирдләрин мәктәбдә вә дәрсдә давранышыны мүәјјән едән гајдалар (2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12) онлардан мәктәбә мүнтәзәм давам етмәји, зәнкдән әввәл синфә кирмәји, дәрсдә сакит вә диггәтли отурмағы, кәнар ишләрлә мәшғул олмамағы, ҹаваб вермәк истәјиндә әл галдырмағы, ҹаваб верәркән ајаға галхмағы, ев тапшырыгларыны мүнтәзәм јазмағы тәләб едир.

Шакирдләрин мәктәбдән кәнарда, иҹтимаи јерләрдә өзүнү неҹә апармасыны вә јашлылара, гадынлара, мүәллимләрә һөрмәтлә рәфтарыны мүәјјән едән гајдалар (12, 13, 14, 15, 9, 20). Бунлар директорун, мүәллимин вә бүтүн јашлыларын һөрмәтини кәзләмәји, директор вә педагогларын бүтүн сәрәнҹамларыны јеринә јетирмәји, гадынлара, ушаглара көмәк етмәји, һәр јердә өзүнү әдәбли апармағы тәләб едир.

Шакирдләрин социалист әмлакына мүнасибәтини мүәјјән едән гајдалар (7, 18) онлардан мәктәб әмлакыны горумағы, өз шејләри вә јолдашларынын шејләринә гајғылы мүнасибәт бәсләмәји, өз иш јерини сәлигәли сахламағы тәләб едир.

Шакирдләрин вә валидејнинә мүнасибәтини вә евдәки әмәјини мүәјјән едән гајдалар (16) онлардан ата-аналарынын сөзүнә гулаг асмағы, онлара ев ишиндә көмәк етмәји, бачы вә гардашларына гајғы көстәрмәји тәләб едир.

Шакирдләрин кәләјәнәји сәһијјә тәләбләринә аид гајдалар (6, 7, 17) онлардан өз бәдәнини, палтарыны, ајаггабысыны, мәктәбдә вә евдә иш јерини, отагларыны, тәмиз сахламасыны вә үмумијјәтлә тәмизкар олмағы тәләб едир.

Һәр бир мүәллим бүтүн шакирдләрин бу гајдалара әмәл етмәсинә наил олмалыдыр. Буна наил олмағын үсулу исә ашағыда изаһ едиләҹәкдир.

Дәрсдә интизам

Шакирдләрин интизам тәрбијәсиндә, һәр шејдән әввәл, тә'лим просесинин дүзкүн тәшкили вә апарылмасы мүһүм рол ојнајыр. Тәҹрүбә көстәрир ки, чох вахт ејни синифдә дәрс дејән мүхтәлиф мүәллимләрин дәрсләриндә интизам да мүхтәлиф олур. Бир мүәллимин дәрсиндә шакирдләр сакит отуруб мүәллимин марағлы вә мәзмунлу изаһатыны динләјир, дәрсдә фәал иштирак едир, өзүнү мүтәшәккил вә әдәбли апарыр. Бу дәрсдән сонра һәмин синифдә башга мүәллим дәрс кирдикдә синфи танымаг олмур: шакирдләр сәс-күј салыр, мүәллимин данышыгларына гулаг асмыр, ачыгҹа јерләриндән данышыр вә өзләрини чох сәрбәст апарырлар.

Нә үчүн бә'зи мүәллимләрин дәрсиндә ајры-ајры шакирдләр вә бә'зән дә шакирдләрин чоху дәрсдән кәнар иш илә мәшғул олур, јолдашы илә сөһбәт едир, дәрсдә иштирак етмир, мүәллимин дедикләрини динләмир?

Бунун сәбәби чох вахт дәрсдә шакирдләрин дарыхмасы, чансыхынтысы кечирмәсидир. К. Д. Ушински бу мүнасибәтлә јазыр: «...дәчәллик, тәнбәллик, шылтаглыг, охумаға гаршы нифрәт, һијләкәрлик, икиүзлүлүк, јалан вә башга ејбләрин мәнбәји мәктәбдә олан чансыхынтысыдыр. Мәктәбдә чансыхынтысыны мәһв един, о заман педагогу чыхылмаз вәзијјәтә гојан вә ушаг һәјатынын парлаг ахыныны зәһәрләјән бүтүн бу гара булуд өз-өзүнә дағылачагдыр».

Ушағын тәбиәти фәалдыр. О өз енержи вә тәшәббүскарлығыны фајдалы чыхыра, марағлы ишә јөнәлтмәсә, ушаг өзү үчүн марағлы олан кәнар ишләр, — дәрсә аид олмајан мәшғәләләр тапыр, интизамы позур. Бунун үчүн дә һәр бир дәрсин јүксәк елми, сијаси вә педагожи сәвијјәдә апарылмасы лазымдыр.

Интизам тәрбијәсиндә режимин әһәмијјәти. Алышдырма үсулунун әсас васитәләриндән олан режим хүсусән интизам тәрбијәсиндә бөјүк јер тутур. Чүнки интизамлы һәрәкәтләрдә гојулмуш гајдалара әмәл етмәк әсас мәсәләдир. Режим исә јухарыда дејилдији кими ушагларын һәрәкәт вә рәфтарларыны низама салан мүәјјән едилмиш гајдалар кими, шакирдләри дөнә-дөнә гајдаларын тәләбләринә ујғун олараг һәрәкәт етмәјә мәчбур едир вә беләликлә о һәрәкәтләри адәт шәклинә салыр.

Шакирдләрин мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда өзүнү нечә апармасы режими «Шакирдләр үчүн гајдалар»да мүәјјән едилмишдир. Лакин бу «гајдалар»да бир чох маддәләр чох үмуми шәкилдә гејд едилмиш, бә'зи мәсәләләр исә һеч јазылмамышдыр. Габагчыл мәктәбләр «Шакирдләр үчүн гајдалар»ы әсас көтүрәрәк, ону конкретләшдирир, мәктәбин шәраитинә ујғун олараг бә'зи әлавә гајдалар мүәјјән едир вә «Мәктәбдә дахили гајдалар»ы илә педагожи шурада тәсдиг едирләр.

Бу дахили гајдаларда шакирдләрин мәктәбдәки бүтүн һәјат саһәси әһатә едилир: шакирдләрин синифдәки давранышы, тәнәффүсләрдә, дәрнәкләрдә вә ичтимаи тәшкилатлардакы давранышы мүәјјән едилир. Бу дахили гајдаларда «Шакирдләр үчүн гајдалар»а әлавә олараг шакирдләрин мәктәбә кәләркән палто вә папагларыны һарадан асмасы, сәһәр кимнастикасында иштирак етмәси, китабханадан китабы нечә алмасы, тәнәффүсләрдә өзүнү нечә апармасы, либасыны һара атмасы, су крантындан, буфетдән нечә истифадә етмәси вә с. мүәјјәнләшдирилир. Мәктәб аилә илә әлагә сахлајараг шакирдләрин мәктәбдән кәнардакы вахтларыны да гајдаја салмалы, аиләдә шакирдләрин иш режимини дә мүәјјән етмәк һаггында ата-аналара мәсләһәтләр вермәлидир.

«Мәктәбдә дахили гајдалар» јазылыб дивардан асылдыгдан сонра онун һәр бир маддәси шакирдләрә изаһ едилмәлидир.

Тәрбијә ишиндә вә хүсусән интизам тәрбијәсиндә хырда шејләр јохдур. Режимин аз да олса позулмасына е'тинасызлыг көстәрмәк шакирдин тәрбијәсинә мәнфи тә'сир едир. Режим мәктәбин бүтүн педагожи коллективиндән мүтәшәккил вә ардычыл иш тәләб едир.

Тәләб елә бир шәкилдә верилмәлидир ки, нә ону ичра едәчәк ушагда, нә дә ону верән педагогда онун јеринә јетирилмәси һаггында шүбһә галмасын.

Лакин формасындан асылы олмајараг тәләбин јеринә јетирилмәсинә наил олмаг лазымдыр.

Бунун үчүн исә нәзарәтин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Ардычыл вә мүнтәзәм нәзарәт нәтичәсиндә шакирдин тәләби јеринә јетириб-јетирмәдијини мүәјјән етмәк олар. Нәзарәт шакирдә гојулмуш гајдалары, верилмиш тәләбләри јеринә јетирмәјә көмәк едир. Нәзарәт олмадыгда шакирд верилән тәләбләри ичрасыз бурахa биләр вә беләликлә онда интизамсызлыг адәти әмәлә кәләр.

Буна көрә һәртәрәфли, мүнтәзәм нәзарәт шакирдләри гајдаја, интизама алышдырмағын чох мүһүм шәртидир.

Интизам тәрбијәсиндә изаһат ишләри. Интизамын мәктәбдә, иш вахты, тә'лим заманы, ичтимаи јерләрдә, евдә нә үчүн јеринә јетирилмәси вә нечә јеринә јетирилмәси лазым олдуғуну шакирдләрә изаһ етмәк, бунун зәруријјәтини шакирдләрә гандырмаг лазымдыр. Бу мүнасибәтлә мәктәбләрдә «Шакирдләр үчүн гајдалар»а вә ја дахили интизам гајдалары әтрафында мүнтәзәм изаһат ишләри апарылыр, ахлаги сөһбәтләр васитәсилә онун мәзмуну шакирдләрә чатдырылыр.

Шакирдләрин јашы артдыгча бу изаһат ишләри дәринләшмәлидир. Ашағы јашлы шакирдләр мүәллимин нүфузуну тез гәбул едирләр. Ашағы јашлы шакирдләр мүәллимин сөзүнү гәбул етдикләри кими интизам тәләбләрини дә е'тиразсыз гәбул едирләр. Јухары јашларда исә шакирдләр режимә гаршы ләгејд мүнасибәт бәсләјир, бә'зән она әмәл етмәји артыг шеј һесаб едирләр. Буна көрә режимин, гајдаларын истифадәлилијини, јашлыларын һәјатында нечә сәмәрәли олдуғуну, бөјүк шәхсијјәтләрин күн әрзиндә режимә дә дүрүст әмәл етдикләрини шакирдләрә чатдырмаг фајдалыдыр. Белә шакирдләр мүәллимин рәһбәрлији алтында өзләри белә мөвзуларда мә'рузәләр һазырлаја биләрләр.

Интизам һаггында синифдә апарылан белә сөһбәтләрлә јанашы олараг интизамы позан шакирдләрлә бу хүсусда фәрди сөһбәт апармаг, онда өз интизамсыз һәрәкәтини дәрин тәһлил етмәк, бунун нә илә нәтичәләнәчәјини шакирдләрә дәлилләрлә изаһ етмәк лазымдыр.

Интизам һаггында апарылан бүтүн изаһат ишләрини Макаренко ашағыдакы белә әсас мүддәалар әтрафында чәмләмәји вә бу мүддәаларын ушаглар тәрәфиндән дәрк олунмасына наил олмағы лазым көрүрдү.

1. Интизам коллективин мәгсәдләринә даһа јахшы наил олмаг үчүн бир формадыр. Дүзҝүн вә гәти тәшкил едилмиш интизам олмадан коллектив өз мәгсәдинә наил ола билмәз.

2. Интизам һәр бир шәхси даһа сағламат вә даһа сәрбәст бөјүдүр.

3. Интизам коллективин мәнафејини шәхси мәнафејиндән үстүн тутмаға көмәк едир. Коллектив интизамын көмәји илә өз мәнафејини коллективин мәнафејиндән үстүн тутан ајры-ајры шәхсләри коллективин мәнафеји илә һесаблашмаға мәҹбур едир. Онлары коллективин мәнафејини өз мәнафејиндән үстүн тутмаға алышдырыр.

4. Интизам коллективин бәзәјидир. Бу образлы ифадәдә Макаренко коллектив үзвләринин көнүллү сурәтдә гојулмуш гајдалара риајәт етмәси, ән чәтин иши ән јахшы ушаглара тапшырылмасы, чәтинлик вахты аһ-уф едилмәмәсини нәзәрдә тутурду.

5. Интизам мөһкәм о демәкдир ки, инсан хошуна ҝәлмәјән иши дә һәвәслә ҝөрсүн. Адам хошуна ҝәлән иши интизамсыз да һәвәслә ҝөрә биләр. Хошуна ҝәлмәјән, лакин лазым олан иши һәвәслә иҹра етмәк јүксәк шүур вә тәрбијә олунмуш ирадә тәләб едир.

Интизам тәрбијәсиндә рәғбәтләндирмә. Әхлаг тәрбијәсинин үсулларындан бәһс едәркән рәғбәтләндирмә вә ҹәзанын ушагларын тәрбијәсиндә нә кими рол ојнадығыны ҝөстәрдик. Орада ирәли сүрүлән фикирләр интизам тәрбијәсинә хүсусән чох аиддир.

Шагирдләрин интизамлы һәрәкәтләри бәјәнилдикдә бу, һәмин шагирди бәјәнилмиш һәрәкәтләри бир даһа тәкрар етмәјә тәһрик едир. Шагирдләрин интизамлылығына ҝөрә рәғбәтләндирилмәси ејни заманда бүтүн коллективин интизамына мүсбәт тә'сир едир; коллективин үзвләри бундан өзү үчүн мүсбәт нәтиҹә чыхарырлар.

Мәктәбләримиздә рәғбәтләндирмәнин мүхтәлиф нөвләри тәтбиг олунур.

Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији мәктәбдә интизамы мөһкәмләндирмәк һаггындакы 1955-ҹи ил 12 декабр тарихли әмриндә рәғбәтләндирмәнин 5 нөвүнү мүәјјән етмишдир: 1) шагирдин тә'рифләнмәси; 2) шагирдә шифаһи вә јазылы тәшәккүр е'лан олунмасы; 3) шагирдин мүкафатландырылмасы; 4) ә'ла гијмәтләри вә әхлагына ҝөрә синифдән-синфә кечәркән шагирдә тә'рифнамә верилмәси вә 5) орта мәктәби ә'ла гијмәтләрлә вә ә'ла әхлагла битирәркән адыны мәктәбин шәрәф лөвһәсинә јазмагла шагирдин гызыл вә ја ҝүмүш медалла тәлтиф олунмасы.

Тә'рифләмә ән јүнҝүл рәғбәтләндирмә нөвү олмаг үзрә һәр бир мүәллим, синиф вә мәктәб рәһбәри тәрәфиндән тәтбиг едилир. Буну һәм тәкликдә, шагирдин ҝөрдүјү ишдән разылыг шәклиндә ифадә етмәк, һәм дә коллектив гаршысында (синифдә, дәстә топланышында вә с.) шагирдин ишини (һәрәкәтини) тә'рифләмәк, онун хејирли иш ҝөрдүјүнү хүсуси гејд етмәклә һәјата кечирмәк олар.

Тәшәккүр е'лан етмәк нисбәтән јүксәк рәғбәтләндирмә формасыдыр. Буну шифаһи шәкилдә синиф рәһбәри вә мәктәб директору (дәрс һиссә мүдири) ја синиф вә ја бүтүн мәктәб шагирдләри гаршысында е'лан едә биләр; јазылы шәкилдә исә директорун (мәктәб мүдиринин) әмри илә ифадә олунур. Һәр ики һалда, бунун тә'сирини даһа да гүввәтләндирмәк үчүн ону коллектив гаршысында е'лан етмәк мәгсәдә мүвафигдир.

Мүкафатландырма, тәшәккүрү шејлә ифадә етмәкдир. Буну мүәллим, синиф рәһбәри вә мәктәб директору тәтбиг едә биләр. Бу заман шагирдә тәдрис ләвазиматы, кино вә ја театр билети, екскурсија вә ја дүшәрҝә путјовкасы вә с. вермәк мәсләһәт ҝөрүлүр.

Тә'рифнамә, гызыл вә ја ҝүмүш медалла тәлтиф етмә мәктәбләрдә анҹаг дәрс илинин сонунда тәнтәнәли шәраитдә һәјата кечирилир. Бир чох мәктәбдә (мәсәлән, Бакыда 132, 176, 134, 46, 14 нөмрәли мәктәбләрдә) гызыл вә ҝүмүш медал аланларын адлары, бә'зән шәкли дә мәктәбин шәрәф лөвһәсинә вурулур. Бунун шагирдләрә гүввәтли тә'сири олур.

Рәғбәтләндирмә тәкҹә фәрди дејил, һәм дә ушаг коллективи үчүн тәтбиг едилә биләр. Мәсәлән, колхоз тарласында көмәји үчүн бүтүн синфә вә ја бригадаја тәшәккүр е'лан етмәк олар, [illegible] ишләри үчүн ҹоғрафија дәрәҹәли турист путјовкасы илә мүкафатландырыла биләр вә с.

Интизам тәрбијәсиндә ҹәза тәдбири. Шүурлу интизам тәрбијәсиндә дүзҝүн тәтбиг едилән ҹәза да рол ојнајыр. Ҹәза хүсусән интизам гајдалары позулдугда тәтбиг олунур. Ҹәза шагирдин мәнфи һәрәкәтләрини дајандырмаг, ону өз давранышы үзәриндә дүшүнмәјә мәҹбур етмәк, өз интизамсызлығынын нәтиҹәләри үчүн мәс'улијјәт һисс етмәјә тәһрик етмәклә интизам тәрбијәсинә көмәк едир.

Бунунла јанашы олараг бир шагирдин ҹәзаланмасы бүтүн коллектив үзвләрини бундан өзү үчүн нәтиҹә чыхармаға сөвг едир вә бунунла да бүтүн коллективи интизамландырыр.

Совет мәктәбиндә тәтбиг едилән ҹәза тәдбирләри мүхтәлифдир. Һәмин ҹәза нөвләрини садаламадан габаг, хүсуси гејд етмәји лазым билирик ки, совет педагогикасы ушаға физики әзијјәт верән һәр чүр ҹәзаны гәти инкар едир. Итаәткар гул тәрбијә етмәк үчүн јарајан физики ҹәзалар, коммунизм ҹәмијјәтинин ташәббүскар гуруҹуларыны һазырламағы өзүнә мәгсәд гојан совет мәктәбиндән һәмишәлик ҝөтүрүлмүшдүр.

Физики ҹәза тәтбигинин тәрәфдарлары ҹәза васитәсилә интизамсызлыға дәрһал сон гојмаг мүмкүн олдуғуну әсас ҝәтирирләр. Һалбуки физики ҹәза јолу илә әлдә едилән белә итаәт ушағын тәрбијәсинә нә гәдәр бөјүк зијан вурур: ушаг ја итаәткар, нөкәрү, јалтаг бөјүјүр (ҹәзанын горхусундан ҝүнаһларыны ҝизләдир, ҹәза верән шәхсә јалтагланыр), ја да һәјасызлашыр. Һәр ики һалда ушағын тәрбијәси позулур, онда һәсиҹә әхлага зидд олан кејфијјәтләр јетишир.

Физики ҹәзанын бөјүк зәрәрләриндән бири дә онун тә'сирини итирмәсидир. Тез-тез дөјүлмәк васитәсилә итаәтә кәтирилән ушаға сонра тә'сир етмәк олмур. Бундан әлавә совет педагоникасы һәм дә шакирдин шәхсијјәтини алчалдан ону тәһгир едән — сөјмәк, дөјмәк, гојмаг вә с. кими ҹәзалары инкар едир.

Лакин совет мәктәби белә јол верилмәз ҹәзалары инкар етмәклә һеч дә сәрбәст тәрбијә нәзәријјәсинин тәрәфдарлары кими һәр ҹүр ҹәзаны инкар етмир. Бизим мәктәбдә шакирдләри тәрбијәләндирән, онлары пис һәрәкәтләрдән дашынмаға тәһрик едән ҹәзалар тәтбиг олунур.

Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлијинин «Мәктәбдә интизамын мөһкәмләндирилмәси» һаггында јухарыда гејд олунан әмриндә 11 ҹүр ҹәза мүәјјән едилмишдир: 1) данламаг, 2) партанын тахтасы вә ја мүәллимин столу јанында ајаг үстә сахламаг, 3) синиф гаршысында төһмәт вермәк, 4) дәрсдән кәнар етмәк, 5) ичра олунмамыш синиф вә ја ев тапшырығыны ичра етмәк үчүн дәрсдән сонра сахламаг, 6) тә'сир етмәк үчүн шакирди педагожи шураја чағырмаг, 7) әмрлә төһмәт вермәк, 8) әхлаг гијмәтини ашағы салмаг, 9) шакирди бир синифдән о бири паралел синфә көчүрмәк, 10) бир мәктәбдән башга мәктәбә көчүрмәк, 11) мәктәбдән хариҹ етмәк.

Бунларын һәр бирини ајрыҹа изаһ едәк.

Данлаг ән јүнкүл ҹәзадыр. Бу заман мүәллим шакирди ја тәкликдә, ја јолдашлары јанында пис һәрәкәти үчүн мәзәммәт едир, бу һәрәкәтин нә гәдәр зәрәрли олдуғуну көстәрир. Чох заман практикада данлаг нәсиһәтлә бирләшдирилир, јә'ни мүәллим шакирдин пис һәрәкәтини мәзәммәт етмәклә бәрабәр она нечә дүзкүн һәрәкәт етмәк һаггында көстәриш верир.

Тәҹрүбә көстәрир ки, узун-узады данлаг вә нәсиһәт чох вахт јахшы нәтиҹә вермир, шакирдин ҹан сыхынтысы төрәдир вә о бир даһа пис һәрәкәт етмәјәҹәји һаггында вә'д едиб бу нәсиһәтдән тез јаха гуртармаға чалышыр. Данлағы гыса вә кәскин шәкилдә ифадә етмәк даһа јахшыдыр.

Ајаг үстә сахламаг шакирдин пис һәрәкәтләрини дәрһал дајандырмаг мәгсәдини күдүр. Шакирд дәрс вахтында јолдашы илә данышыр вә ја китабы вәрәгләјир. Мүәллим ирад тутурса да, лакин бу көмәк етмир. Бу заман мүәллим «Ајаға галх!» — дејә әмр едир, 5—10 дәгигә ону ја өз партасы јанында, ја мүәллимин столу јанында ајаг үстә сахлајыр.

Синиф гаршысында **төһмәт етмәк** данлағын рәсми формасыдыр. Бу заман мүәллим вә ја синиф рәһбәри шакирдин пис һәрәкәтләрини гыса изаһ етдикдән сонра она төһмәт е'лан етдијини сөјләјир. Төһмәт даһа тә'сирли олмаг үчүн бүтүн синфи ајаға галдырмаг, төһмәт алан шакирди синфин гаршысына чыхарыб төһмәти белә рәсми шәраитдә вермәк лазымдыр. Белә төһмәт шакирдин шәхси ишинә дә гејд олунур.

Дәрсдән кәнар етмәк шакирдин интизамсыз һәрәкәтиндән синфи азад етмәк мәгсәди күдүр. Бә'зи һалларда бир шакирд өз интизамсыз һәрәкәтләри илә дәрсин кедишинә мане олур. Мүәллимин мәзәммәти, тәләби исә көмәк етмир. Белә һалда мүәллим шакирдә синифдән чыхмағы әмр едир. Бу ҹәза формасынын тәтбиги әлејһинә чыхан бә'зи педагоглар буну «шакирди синифдән чыхармагла ону дәрсдән мәһрум едирик» — дејә әсасландырмаға чалышырлар. Лакин нәзәрдә тутулмалыдыр ки, һәмин шакирд онсуз да дәрси позур вә бүтүн синфи, о ҹүмләдән дә өзүнү дәрсдән мәһрум едир.

Дәрсдән сонра сахлајыб, ичра олунмамыш тапшырығы ичра етдирмәк. Бу типдә ҹәзаја тәбии нәтиҹә үсулу илә ҹәзаландырма дејирләр, чүнки бурада ҹәза билаваситә һәрәкәтин тәбии нәтиҹәси кими ифадә олунур. Һәлә мәшһур франсыз педагогу Жан-Жак Руссо бу үсулу әсас ҹәза тәдбири кими ирәли сүрәрәк дејирди ки, бычагла ојнајан ушағын әлиндән бычағы алмајын, гој бармағыны кәссин, бир даһа әлинә бычаг алмаз. Руссонун бу тәклифиндә ушағы педагог јох, әшја ҹәзаландырыр.

Лакин онун фикриндә сәмәрәли ҹәһәт вардыр. Һәрәкәтин тәбии нәтиҹәси кими ифадә олунан ҹәзанын мәнтигини ушаг асанлыгла дәрк едир. Биз онун бу сәмәрәли ҹәһәтини алыб тәтбиг едирик. Шакирд ев тапшырығыны сәлигәсиз ичра едиб вә ја һеч ичра етмәјиб, мүәллим она дәрсдән сонра галараг һәмин тапшырығы сәлигәли јериндә јетирмәји тәклиф едир; шакирд өз тәнбәллијинин нәтиҹәси оларак мәктәбдә бир саат артыг галмаға мәҹбур олур вә иши ичра едиб евә кедир.

Шакирди педагожи шураја чағырмаг гүввәтли ҹәза нөвүдүр. Бу заман габагҹа (һеч олмаса, 3—4 күн габаг) һәмин шакирдә педагожи шуранын иҹласына кәлмәси тәклиф олунур. Буну габагҹадан хәбәр вермәјин мә'насы одур ки, шакирд иҹласа гәдәр олан вахт әрзиндә өз һәрәкәтләринә тәнгиди нәзәр салсын. Бу, бир чох шакирдләри дахили изтираб кечирмәјә, өз пис һәрәкәтләриндән пешиман олмаға тәһрик едир. Педагожи шурада һәмин шакирд һаггында синиф рәһбәри, мүәллимләр, директор данышыр, онун пис һәрәкәтләрини тәһлил едир вә ислаһ олунма јолларыны көстәрирләр.

Әхлаг гијмәтинин ашағы салынмасы шакирд үчүн шиддәтли ҹәзадыр. Маариф Назирлијинин јухарыда адыны чәкдијимиз әмриндә әхлагдан 4 баллы гијмәт мүәјјән едилмишдир.

Мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда өзүнү гүсурсуз апармыш шакирдә «5» гијмәт, «Шакирдләр үчүн гајдалары» нәзәрә чарпаҹаг дәрәҹәдә позмуш шакирдә «4» гијмәт верилир. «Шакирдләр үчүн гајдалары» ҹидди сурәтдә позмуш шакирдә «3» гијмәт верилир ки, бу да һәмин шакирд үчүн мәктәбдән хариҹ едилә биләҹәји һаггында хәбәрдарлыгдыр.

«2» гијмәт исә мәктәбдән хариҹ едилмәси гәрарлашдырылмыш шакирдә верилир.

Әхлагдан гијмәти «5»-дән ашағы олан X синиф шакирди камал аттестаты имтаһанларына бурахылмыр.

Көрүндүјү кими, əхлаг гијмәтинин ашағы ендирилмәси шакирд үчүн бөјүк чəзадыр вә шакирдин интизамы нәзәрә чарпачаг вә ја чидди суретдә позулдугда верилир.

Әхлаг гијмәтинин ашағы салынмасы һаггында гәрар мүтләг шакирдин валидејнинә чатдырылмалыдыр. Бунун үчүн бә'зән әхлаг гијмәтинин мүзакирә олундуғу педагожи шураја валидеји дә чағырылыр.

Педагожи шуранын ајры-ајры шакирдләри әхлаг гијмәти һаггында чыхардығы гәрары кениш шакирд күтләсинә чатдырмаг лазымдыр.

Әмрлә төһмәт вермәк дә бөјүк чəзадыр. Буну анчаг мәктәбин директору верә биләр. Әмрдә шакирдин пис һәрәкәти дә гејд едилмәлидир. Әмр мүвафиг синфин вә ја бүтүн мәктәбин гаршысында охунмалы вә төһмәт алан шакирд исә орталыға чыхмалыдыр.

Паралел синфә көчүрмәк, бир чəза формасы кими, даһа чох, шакирдин, она пис тә'сир едән вә ја онун пис тә'сир етдији групдан ајырмаг мәгсәдилә һәјата кечирилир. Бә'зи һалларда бир нечә шакирд синифдә бүтүн интизамсызлыға башчылыг едир. Бу «дәстәни» дағытмаг мәгсәдилә һәмин шакирдләрин бир икисини башга паралел синфә көчүрмәк фајда верир.

Башга мәктәбә көчүрмәк дә јенә ејни мәгсәди күдүр. Лакин бу тәдбирин РХМШ-нын разылығы илә кирмәк лазымдыр ки, башга мәктәб һәмин шакирди гәбул етмәкдән бојун гачырмасын. Һәмин шакирди гәбул едән мәктәбдә исә онун әтрафында сағлам јолдашлыг мүнасибәти јаратмаг лазымдыр.

Мәктәбдән харич етмәк сон чəза тәдбири кими тәтбиг едилир. Бу чəза, Маариф Назирлијинин әмриндә гејд едилдији кими, хулиганлыгла мәшғул олан вә мүәллим һеј'әтини тәһгир едән, мүнтәзәм суретдә мәктәб мүдирријјәтинин вә педагогларын сәрәнчамларыны јеринә јетирмәјән, мәктәб режимини позан, мәктәб әмлакыны хараб едән вә ја огурлајан шакирдә тәтбиг едилир. Шакирдин мәктәбдән харич едилмәси анчаг педагожи шуранын гәрары вә РХМШ-нын тәсдиги илә һәјата кечирилә биләр. Бу заман педагожи шура шакирдин давранышыны һәртәрәфли мүзакирә етмәли, онун мәктәбдән харич олунмасы зәруријјәтини фактларла әсасландырмалыдыр.

Әлбәттә, мәктәбдән харич етмәк тәдбиринә мүстәсна һалларда јол верилмәлидир. Үмуми-ичбари тәһсилин тәтбиг едилдији шәраитдә буна тез-тез јол вермәк олмаз.

Рәғбәтләндирмә вә чəза тәтбигинин шәртләри. Рәғбәтләндирмә вә чəзаландырма чох инчә үсуллардыр. Онлары дүзкүн тәтбиг етмәдикдә нәинки хејир, һәтта зәрәр дә верир. Рәғбәтләндирмә вә чəзанын шакирдләрә дүзкүн тә'сир көстәрмәси үзәриндә дајанаг.

1. Рәғбәтләндирмә вә чəза објектив олмалыдыр. Јә'ни рәғбәтләндирмә вә чəзаны тәтбиг едәркән онун әдаләтли, һаглы олмасыны тә'мин етмәк лазымдыр. Објектив олмајан рәғбәт-

ләндирмә ушағын тәрбијәсинә мүсбәт тә'сир көстәрмәз, објектив олмајан чəза исә шакирди гәзәбләндирәр, ону мүәллимә гаршы чевирәр.

М. И. Калинин дејир: «Тәрбијә етмәк — шакирдләр гаршысында өзүнү елә апармаг демәкдир ки, мәктәб һәјатында ләбүд олан сајсыз-һесабсыз анлашылмазлыг вә тоггушмалары һәлл едәркән шакирдләрдә јәгинлик һасил олсун ки, мүәллим дүзкүн һәрәкәт едир».[1]

Буну нәзәрә аларак, рәғбәтләндирмә вә чəзаны тәтбиг едәркән мүәллим еһтираса гапылмамалы, ону һәртәрәфли дүшүнмәлидир. Јенә бу тәләби нәзәрә аларак, чəзаны һеч бир вахт шүбһәләнмәк әсасында вермәмәли, шүбһәләнмә әсассыз ола биләр вә белә олдугда чəза наһагдан верилмиш олар, бу исә објективлик тәләбинин әксинәдир.

2. Рәғбәтләндирмә вә чəзаны тәтбиг едәркән мүәјјән һәдд көзләмәлидир. Онлары һәддән артыг тәтбиг етмәк, нечә дејәрләр, сağа-сола пајламаг олмаз. «Рәғбәтләндирмә вә чəза һәддән артыг тәтбиг едилдикдә коллективин күндәлик мәишәтинә дахил олар вә ади бир шејә чевриләрәк, өз тәрбијәви тә'сирини итирәр.»

«Рәғбәтләндирмә вә чəза хүсуси һалларда тәтбиг олунмалыдыр ки, һәр дәфә бир шакирд рәғбәтләндирилдикдә вә ја чəзаландырылдыгда бүтүн коллективин нәзәр-диггәти һәмин һадисәјә чәлб едилсин.»

3. Рәғбәтләндирмә вә чəза мүтләг характер дашымамалыдыр. Ушағы тә'рифләјир вә ја мүкафатландыраркән, онун даһа да јахшылаша биләчәјини, тәкмилләшмәјә еһтијачы олан чәһәтләрини дә гејд етмәк лазымдыр.

Шакирдә чəза верәркән ону, нечә дејәрләр, «өлдүрмәмәли», ислаһедилмәз, тамам позғун адам олдуғуну гејд етмәмәлидир, әксинә, педагог шакирд һаггында чəза тәтбиг едәркән онун ислаһ олуначағына үмид етдијини, вә сәһв һәрәкәтләрини дүзәлдә биләчәјини хүсуси көстәрмәлидир. Чəза верәркән, шакирдин өз үзәриндә ишләјиб ислаһ олуна биләчәји һаггында инамыны гырмамалыдыр. Бунунла әлагәдар оларак, чəза верилдикдән сонра ону тез-тез хатырлатмаг, нечә дејәрләр, шакирдин «көзүнә чырпмаг» лазым дејилдир. Шакирдә чəза верилдикдән сонра онунла нормал, ишкүзар мүнасибәт давам етдирилмәлидир. Белә олдугда, шакирд чəза алдыгдан сонра руһдан дүшмәз, өзүнү коллективдән кәнара атылмыш һесаб етмәз.

4. Рәғбәтләндирмә вә чəза тәтбигиндә шакирдин јашыны вә фәрди хүсусијјәтини нәзәрә алмаг лазымдыр. Мә'лум олдуғу кими, ашағы јашлы шакирдләр тә'рифи севирләр, лакин јенијетмәләр тез-тез тә'рифләнмәјә мәнфи мүнасибәт бәсләјирләр. Онлар даһа сәнбәлли бәјәнмә тәдбиринә (фәхри фәрмана,

[1] М. И. Калинин, «Коммунист тәрбијәси һаггында», 1948, сәһ. 55, Бакы.

тәшәккүрә) чап атырлар. Еләчә дә ашағы јашлы мәктәблијә, мәсәлән синифдә ајаг үстә дургузма вә ја синифдән чыхарылма јазылы тәһмәтдән даһа гүввәтли тә'сир көстәрир, амма јухары јашлы мәктәблијә јазылы тәһмәт, педагожи шураја чағырмаг даһа гүввәтли тә'сир көстәрир. 14—15 јашлы јенијетмәјә кичик ушаг кими јанашыб, она јазы тахтасы гаршысында ајаг үстә дурмағы тәклиф етдикдә, о буну јеринә јетирмәкдән бојун гачыра биләр вә мүәллим чыхылмаз вәзијјәтдә галар. Буна көрә рәғбәтләндирмә вә чәза нөвүнү тә'јин едәркән, ушағын јашыны мүтләг нәзәрә алмаг лазымдыр.

Бунунла бәрабәр ушағын фәрди хүсусијјәтләрини дә нәзәрә алмаг чох вачибдир. Бә'зи шакирдләрә тә'риф вә мүкафат мәнфи тә'сир едир, онлар тәшәккүр вә ја мүкафат алдыгдан сонра өзләрини коллективдән јүксәк тутмаға башлајырлар. Белә шакирдләрә рәғбәтләндирмә тәдбирләрини аз-аз тәтбиг етмәк лазымдыр.

5. Рәғбәтләндирмә вә чәза тәтбигиндә педагоглар ушаг коллективинә архаланмалыдыр. Бу заман онларын тә'сири хејли гүввәтләнир.

Рәғбәтләндирмә вә чәза тәдбиринин тәтбиг едәркән онун әтрафында ушаг коллективинин ичтимаи рә'јини тәшкил етмәк лазымдыр. Белә ки, мүәллим бир шакирдә чәза верәркән ушаг коллективи дә һәмин шакирдин һәрәкәтләрини мәһкүм етсин, еләчә дә рәғбәтләндирәркән коллектив өз үзвүнүн һәрәкәти илә фәхр етсин.

А. С. Макаренко бу мүнасибәтлә јазыр: «коллектив сизин тәрәфиниздә олмадыгда, коллективи өз тәрәфинизә чәкә билмәдикдә, чәза вермәк олмаз. О јердә ки, сизин гәрарынызы һамы инкар едир, орада чәза фајдалы дејил, зәрәрли тә'сир бурахыр. Јалныз коллектив сизин далынызда дурдугда вә сизин кими мүлаһизә етдикдә чәза вермәк мүмкүндүр»[1].

Бу сөзләр ејни дәрәчәдә рәғбәтләндирмә тәдбирләринин тәтбигинә дә аиддир.

Јухарыда көстәрилән беш шәрти көзләмәклә чәза вә рәғбәтләндирмә низам тәрбијәсинин тә'сирли үсулуна чеврилир.

[1] А. С. Макаренко. Тәрбијә ишләри һаггында, 1948, сәһ. 120.

XIX ФӘСИЛ

ЕСТЕТИК ТӘРБИЈӘ

1. Естетик тәрбијәнин вәзифәләри

Естетик тәрбијә коммунист тәрбијәсинин тәркиб һиссәси олмагла көнч нәслин һәртәрәфли инкишафына хидмәт едир.

Естетик тәрбијәнин вәзифәләри шакирдләрдә елә габилијјәтләр јетишдирмәкдән ибарәтдир ки, онлар инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләрини, һәмчинин тәбиәтин вә ичтимаи һәјатын көзәллијини дүзкүн дәрк едә билсинләр, инчәсәнәт васитәсилә әтраф мүһити өјрәнмәји бачарсынлар, бәдии јарадычылыға даир вәрдишләрә јијәләнсинләр.

Естетик тәрбијәнин мүһүм бир һиссәсини инчәсәнәт васитәсилә верилән бәдии тәрбијә тәшкил едир. Бәдии тәрбијә вә үмумијјәтлә естетик тәрбијә шакирдләрин әгли тәрбијәсилә үзви бир сурәтдә бирләшмәклә ону хејли тамамлајыр вә инкишаф етдирир. Естетик тәрбијәнин мүһүм вәзифәләриндән бири инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләрини (бәдии әдәбијјат, мусиги, рәсм вә с.) дүзкүн дәрк етмәк, онлардан зөвг алмағы бачармагдыр. Бу јолла көнч нәсл совет халгынын мүасир, һәм дә тарих боју јаратмыш олдуғу габагчыл мәдәнијјәтини өјрәнмәјә, дүнја мәдәнијјәтинин габагчыл нүмунәләринә бәләд олмаға чалышыр вә, беләликлә, мә'нәви һәјатыны долғунлашдырыр вә зәнкинләшдирир. Ичтимаи һәјатын (мәсәлән, шәһәр вә кәндләримизин дүзкүн салынмасы, күчәләрин, ме'марлыг сәнәтини әкс етдирән јарашыглы бина вә мејданчаларын, тарихи абидәләрин вә с.) тәбиәтин (мәсәлән, даг јерләри, мешә, дәниз мәнзәрәләри вә с.) көзәлликләрини сечә билмәјә, онлары гијмәтләндирә билмәјә, һәмчинин онлардан зөвг ала билмәји шакирдләрә өјрәтмәк дә естетик тәрбијәнин вәзифәләриндәндир. Көнчләр исә ичтимаи һәјат, мәишәт вә тәбиәтдә олан көзәлликләрлә һәмишә тәмасда олдуғундан чох заман бу көзәлликләри лазыми дәрәчәдә гијмәтләндирә билмир. Естетик тәрбијәнин нәтичәсиндә шакирд бунлары да дәриндән дәрк етмәјә алышыр. Естетик тәрбијәнин мүһүм вәзифәләриндән бири дә шакирдләри инчәсәнәт васитәсилә харичи аләми дәрк етмәјә алышдырмагдан ибарәтдир. Мә'лумдур ки, инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләри

бу вә ја башга шәкилдә харичи аләми әкс едир; ичтимаи һәјатын мүхтәлиф һадисәләри вә саһәләри, тәбиәтин мүхтәлиф мәнзәрәләри вә һадисәләри инчәсәнәт васитәсилә шәрһ едилир, көстәрилир. Она көрә дә дүнјаны тәкчә елм васитәсилә дејил, һәм дә инчәсәнәт васитәсилә өјрәнмәк мүмкүндүр. Бу фикри гејд етмәкдә В. Г. Белински јазыр ки, инчәсәнәт дә елм кими шүурун инкишафына көмәк едир. «Әтраф мүһити өјрәнмәкдә елм дә, инчәсәнәт дә ејни дәрәчәдә зәруридирләр. Нә елм инчәсәнәти әвәз едә биләр, нә дә инчәсәнәт елми»[1].

Инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләрини дүзкүн баша дүшән шакирд онун һансы һадисәни әкс етдирдијини, бәләдикдә, әтраф мүһитә аид олан мә'луматларын маһијјәтини дәрк етмәкдә чәтинлик чәкмир. О, бу јолла һәтта халгын тарихини дә мүәјјән дәрәчәдә өјрәнә биләр. Онун үчүн инчәсәнәт тәкчә бәдии зөвг алмаг мәнбәји вә васитәси дејил, һәм дә харичи аләмин маһијјәтини өјрәнмәк васитәси олур, шакирдин мә'нәви һәјатыны зәнкинләшдирән васитә олур.

Естетик тәрбијә әхлаги тәрбијә илә әлагәдар олмагла онун тәкмилләшдирилмәсинә хидмәт едир. Бу, һәр шејдән әввәл, шакирдләрдә доған вә инкишаф едән һәјәчан һиссләри илә бағлыдыр. Инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләри васитәсилә әкс олунан ичтимаи вә тәбии һадисәләрин мәзмунундан асылы оларағ шакирдләрдә мүхтәлиф һәјәчан һиссләри (мәсәлән, севинч, мә'јуслуг, мәһәббәт, нифрәт, ифтихар һиссләри вә с.) доғур вә инкишаф едир. Бу чүр һиссләрин шакирдләрдә доғмасы вә инкишафы онларын әхлаги тәрбијәсинә мүәјјән тә'сир бағышлајыр. Мәсәлән, 26 Бакы комиссарларынын ингилабс гатилләри тәрәфиндән һәлак едилмәләрини әкс едән лөвһәни көрдүкдә шакирд буну лагејдчәсинә сејр етмир, онда дүшмәнә гаршы нифрәт һисси, вәтәнин дүшмәнләринә гаршы мүбаризә етмәк арзусу ојаныр ки, бу да вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси илә бағлыдыр. Бунун кими дә «1905-чи илдә» (Ч. Чаббарлы) пјесинә тамаша етдикдә доған һәјәчан һиссләри пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәсинә хидмәт едир. Естетик тәрбијәнин вәзифәси бу чүр һәјәчан һиссләринин дә инкишафыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Естетик тәрбијәнин бир вәзифәси дә шакирдләрдә бәдии јарадычылыг вәрдиш вә бачарыгларыны јетишдирмәкдир. Бәдии әдәбијјатдан, о чүмләдән ше'ријјәтдән сәмәрәли истифадә едә билмәк, нәғмә охуја билмәк, мусиги аләтләриндән бирини чала билмәк, рәсм чәкә билмәк вә с. һәртәрәфли инкишаф едән јени совет нәслинин вачиб кејфијјәтләриндән олмалыдыр. Бу бачарыглар һәм әгли, һәм дә физики әмәклә мәшғул олдугда лазымдыр. Бәдии јарадычылыға аид олан бу чүр бачарыглар харичи аләми фәал бир сурәтдә вә дәриндән өјрәнмәјә, инсанын һәр нөв әмәк фәалијјәтини сәмәрәләшдирмәјә вә күчләндирмәјә көмәк едир. Естетик тәрбијәнин бүтүн бу вәзифәләринин јеринә јетирилмәси кәнч нәслин никбин, күмраһ, коммунизм гуручулуғунун фәал иштиракчысы кими јетишмәсинә хидмәт едир.

[1] В. Г. Белински. Сечилмиш фәлсәфи әсәрләри, 1948, сәһ. 433. (русча).

2. Естетик тәрбијәнин әсас принсипләри

Естетик тәрбијә бир нечә әсас принсипләрлә шәртләнир. Бу принсипләрә риајәт едилдикдә естетик тәрбијә фајдалы нәтичәләр верир. Естетик тәрбијәнин принсипләри гисмән әхлаги тәрбијәнин принсипләринә ујғун олса да спесифик сәчијјә дашыјыр. Естетик тәрбијәнин әсас принсипләри ашағыдакылардыр.

Биринчи принсип. Естетик тәрбијәдә коммунист идејалылығы вә мәгсәдјөнлүлүјү тә'мин едилмәлидир. Бунун үчүн инчәсәнәтин идејача саф, мәзмунча долғун елә нүмунәләриндән истифадә етмәк лазымдыр ки, орада совет халгынын коммунизм гуручулуғу вә Вәтәни мүдафиәдә көстәрдији фәдакарлыг вә гәһрәманлыглар; социализм һәјатынын вә тәбиәтин көзәлликләри реалистчәсинә дүзкүн әкс олунсун. Мәһз белә инчәсәнәт нүмунәләри шакирдләрин зөвгүнә, һиссијјатына, шүуруна коммунист әхлагы тәрбијәсинин тәләбләри нөгтеји-нәзәрдән дүзкүн тә'сир көстәрәр.

Инчәсәнәт васитәсилә дүнјаны дәрк етмәји шакирдләрә өјрәдәркән онларын диггәтини елә бәдии һадисә вә һәгигәтләрә чәлб етмәк лазымдыр ки, орада социализм гурулушунун тәкчә мүасир вәзијјәти дејил, һәм дә онун әзәмәтли перспективләри әкс олунсун.

Бунларла бәрабәр, шакирдләрин диггәтини инчәсәнәтин һәм дә елә нүмунәләринә чәлб етмәк лазымдыр ки, орада көһнә һәјатын ејбәчәр галыглары гамчылансын, мүасир буржуа чәмијјәти, империалистләрин вәһши симасы, халглары әсарәт алтына алмаг чәһдләри ифша едилсин, һабелә, коммунист партијаларынын рәһбәрлији алтында халгларын империалистләрә гаршы мүбаризәләри әкс олунсун.

Икинчи принсип. Естетик тәрбијә просесиндә шакирдләрдә әмәлә кәлән бәдии һисс вә һәјәчанларла доған јени мәнтиги дүшүнчәләр арасында дүзкүн әлагә јарадылмалыдыр.

Естетик тәрбијәдә бәдии һәјәчанларын инкишафы һәр нә гәдәр вачиб олса да, ону мәнтиги дүшүнчәләрдән ајырмаг, бу дүшүнчәләрә гаршы гојмаг олмаз. Шакирдләрдә мәнтиги дүшүнчәләр бәдии әсәрин мәзмунуну, онун ифадә формаларыны тәһлил етдикдә, бәдии әсәри башгасилә мүгајисә етдикдә әмәлә кәлир. Мәнтиги дүшүнчәләрин инкишафы бәдии әсәрин, онун шәрһ етдији һадисәләрин шүурлу вә мөһкәм мәнимсәнилмәсинә, бәдии һисс вә һәјәчанларын дүзкүн истигамәтләндирилмәсинә, инчәсәнәт васитәсилә харичи аләми дәрк етмәји асанлашдырыр.

Үчүнчү принсип. Естетик тәрбијәнин бәдии мәзмуну илә ифадә васитәләри арасында вәһдәт јарадылмалыдыр. Бу о де-

мәндир ки, шакирдләрин инчәсәнәтә даир мәнимсәдикләри вәрдиш вә бачарыглар мүәјјән мәзмунла бағлы олмалы, онунла бирлик тәшкил етмәлидир. Белә олмазса естетик тәрбијә јахшы нәтиҹә вермәз. Мәсәлән, нәғмә өјрәнәркән онун мәзмунуна маһијјә гојмајыб анчаг техники гајдаларына фикир вермәк, о нәғмәнин ифадәли охунмасыны тә'мин едә билмәз. Бунун кими дә нәғмәнин анчаг мәзмунуна фикир вериб ифадә гајдаларына мәһәл гојмамаг јахшы дејилдир.

Дөрдүнчү принсип. Естетик тәрбијә просесиндә шакирдләрин мараг вә мејлләри, исте'дад вә габилијјәтләри ҹидди бир сурәтдә һесаба алынмалыдыр. Бунун әһәмијјәти һәр бир шакирдин естетик тәрбијәсини даһа дүзқүн тәшкил етмәк, она дүзқүн истигамәт вермәкдән ибарәтдир. Нәзәрдә сахламаг лазымдыр ки, естетик тәрбијә алдығы гурупларда шакирдләрин һамысы инчәсәнәтин әсасларына јијәләнә биләрләр. Лакин онларын мараг вә мејлләриндә, сә'јләриндә, һәмчинин онлара көстәрилән гајғы вә рәһбәрликдән асылы олараг әлдә етдикләри бәдии јарадычылыг вәрдиш вә бачарыгларынын һәҹми вә кејфијјәти, онларын бәдии исте'дад вә габилијјәтләри мүхтәлиф олур. Шакирдин һәр чүр бәдии исте'дады фитри дејил, әлагәдар тәбии имканлар зәмининдә тәрбијә васитәсилә јетишир. Һәтта инчәсәнәтин бу вә ја башга саһәсинә даир (мәсәлән, мусиги, поезија вә с.) зәнкин тәбии имканлары олан ушаг белә тәрбијә едилмәлидир ки, о тәбии имканлар фајдасыз галмасын, исте'дада чеврилсин. Шакирдин бәдии габилијјәтләри исә инчәсәнәтин бу вә ја башга нөвүнүн әсасларыны әмәли сурәтдә мәнимсәмәк просесиндә әмәлә қәлир, инкишаф едиб камилләшир. Бу ишдә шакирдин мараг вә мејлләринин әһәмијјәти бөјүкдүр. Шакирдин инчәсәнәтин бу вә ја башга саһәсинә көстәрдији хүсуси мараг инкишаф етдирилдикдә о, инчәсәнәтин һәмин саһәсиндә ҹидди чалышмаг мејлинә чеврилә билир. Бу исә шакирдин бу саһәдә исте'дад вә габилијјәтләринин сүр'әтлә инкишафына вә камилләшмәсинә хејли јардым едәр. Она көрә дә һәр шакирди естетик тәрбијә просесиндә ҹидди бир сурәтдә өјрәнмәк лазымдыр ки, инчәсәнәтә хүсуси мејл көстәрән бәдии исте'дад вә габилијјәтли шакирдләр үзә чыхарылсын.

Бешинчи принсип. Естетик тәрбијә просесиндә шакирдләрин фәаллығы тә'мин едилмәлидир. Шакирдин фәал иштиракы олмадан она мүкәммәл естетик тәрбијә вермәк мүмкүн дејилдир. Бу саһәдә шакирдин шәхси фәалијјәти инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләрини шүурлу дәрк етмәкдә, инчәсәнәт һаггында мәнтиги мүһакимә јүрүтмәкдә; бәдии јарадычылыг вәрдиш вә бачарыглары әлдә етмәк үчүн билаваситә мүмарисәләр апармагда, инчәсәнәтдән әмәк вә мәишәтдә истифадә етмәсиндә вә с. олмалыдыр.

Алтынчы принсип. Естетик тәрбијәдә тәдриҹилик вә ардычыллыға риајәт едилмәлидир. Естетик тәрбијәнин вәзифәләрилә әлагәдар олараг шакирддә естетик гаврајыш, естетик мүһакимә габилијјәтләри, бәдии јарадычылыг вәрдишләри вә с. јетишдирмәк лазымдыр. Бу кејфијјәтләр шакирддә мүәјјән тәдриҹилик вә

ардычыллыгла верилмәлидир. Һәр шејдән әввәл ушагда естетик гаврајыш тәрбијә етмәк вә ону инкишаф етдирмәк лазымдыр ки, о әдәби әсәрләрдәки вә ја мусиги тәранәләриндәки бәдиилији, ичтимаи һәјат һадисәләриндәки вә тәбиәт мәнзәрәләриндәки көзәлликләри дәрк едә билсин, онлардан зөвг алмағы бачарсын. Лакин естетик гаврајышын тәрбијә едилмәси кифајәт дејилдир. Көзәллик вә әјбәҹәрликләри һисс етмәклә бәрабәр онларын кејфијјәти һаггында да фикир сөјләмәјә ушаглары алышдырмаг лазымдыр. Шакирд инчәлик вә көзәлликләри дәрк едә билдији кими, бунлары тәрәннүм етдирмәји дә бачармалыдыр. Бәдии јарадычылыг вәрдишләри вә бачарыгларынын јетишдирилмәсиндә дә мүәјјән ардычыллыға риајәт етмәк лазымдыр. Ушагын гүввә вә имканларына мүвафиг олан бәдии әсәрләр васитәсилә тәрбијә етмәк лазымдыр. Елә етмәк лазымдыр ки, шакирд естетик гаврајыш вә мүһакимәнин бир пилләсиндән о бири пилләсинә јүксәлсин.

Једдинҹи принсип. Естетик тәрбијә просесиндә шакирдләрин мүхтәлиф јаш дөврләриндәки хүсусијјәтләри дә һесаба алынмалыдыр. Ушаглар көрпәликдән естетик тәрбијә алмаға габилдирләр. Көрпәлик јашында ушаглара естетик гаврајышлар тәрбијә етмәјә башламаг мүмкүндүр. Көрпәнин бешик маһнысындан зөвг алмасы буну ачыг көстәрир.

Бағча јашында ушағын естетик гаврајышлары инкишаф едир, о мусиги инҹәликләрини бир-бириндән сечмәји бачарыр, о мусиги, нәғмә, әлван шәкилләрдән зөвг алыр, нәғмә охумаға башлајыр, ше'рләр әзбәрләјир. Лакин бағча јашында ушағын естетик гаврајышы һәлә мәһдуд олур, о бәдии әсәрдә, мәсәлән, шәкилдә олан инҹәликләри сечә билмир.

Мәктәб јашына кечдикдә ушағын имканлары хејли артыр. **Шүбһәсиз,** мәктәб јашынын мүхтәлиф дөврләриндә дә бу имканлар ејни олмур, кетдикчә зәнкинләшир.

Һәјат тәҹрүбәси, мүшаһидәчилик габилијјәти, билик вә бачарыгларын артмасы илә әлагәдар шакирддә естетик мүһакимә вә гаврајышлар кетдикчә тәкмилләшир, бәдии әсәрләри өјрәнмәк, онлара гијмәт вермәк, бәдии вәрдишләр әлдә алмаг вә с. асанлашыр. Бүтүн бунлар естетик тәрбијә просесиндә нәзәрә алынмалыдыр.

3. Естетик тәрбијәнин јоллары вә васитәләри

Естетик тәрбијә ушаглара мүхтәлиф јоллар вә васитәләрлә верилир. Естетик тәрбијә аиләдә ушаглара даһа кичик јашлардан верилмәјә башлајыр. Көрпәнин илк күнләриндә белә бешик маһнылары она тә'сир көстәрир. Евин тәмизлији, сәлигәли вә бәдии ҹәһәтдән зәнкинлији, отағын сәлигә илә бәзәнмәси, ев әшјасынын симметрик вә сәлигә илә дүзүлмәси, отагда сахланан гүл вә чичәкләр, аквариум вә с. ев шејләринин мүнасиб јердә гојулмасы, бөјүк вә ушагларын тәмиз вә сәлигәли кејими көрпәнин

өзүнә чәлб едир вә онда бәдии зөвгүн тәшәккүл тапмасына вә инкишафына сәбәб олур.

Ушағын јашына мәхсус мусиги верилишләринин динләнмәси, телевизија верилишләринә тамаша етмәси, онун бајрам тәнтәнәләринә апарылмасы, бајрам кејимләри, тәмиз, нахышлы, күллү шәкилли габларда јемәк јемәси дә ушагда бәдии зөвгүн инкишафына јардым едир.

Бағчалардакы бәдии тәртибат евә нисбәтән даһа зәнкин олмалыдыр ки, ушағын аиләдән кәтирдији бәдии зөвг бурада да инкишаф етдирилсин. Бағча јашлы ушаглара рәнкли гәләмләрлә садә шәкилләр чәкдирмәк, килдән мүхтәлиф фигурлар дүзәлтдирмәк, онлара маһнылар охутдурмаг, рәгс өјрәтмәк, мусиги динләтмәк, мусиги аләтләрини чалдырмаг, ата-аналар гаршысында ушагларын чыхышларыны тәшкил етмәк, ушаглары кукла театрларына, кино вә бә'зән дә театрлара апармаг кими тәдбирләри аилә вә бағча јеринә јетирмәлидир. Бундан башга аилә вә бағчада ушаглара систематик олараг бәдии оху, ше'рләр өјрәтмәк, онлара һекајә вә нағыллар сөјләмәк, тәмсилләр данышмаг вә с. лазымдыр. Јарашыглы ојунчаглар да ушағын бәдии зөвгүнә күчлү тә'сир едир, она көрә дә евдә вә бағчада ојунчаглардан да естетик тәрбијә үчүн истифадә едилмәлидир.

Естетик тәрбијә даһа чох мүтәшәккил, планлы вә систематик сурәтдә мәктәбдә верилир. Естетик тәрбијә мәгсәдилә һәр шејдән әввәл мәктәбин истәр харичи вә истәрсә дә дахили көрүнүшү, онун синиф отаглары, коридорлары вә с. садә, лакин бәдии чәһәтдән дүзкүн, салигәли вә тәмиз олмалыдыр. Мәктәб өзүнүн салигәлә вә јарашыглылығы илә аилә вә бағчадан үстүн олмалыдыр ки, шакирди өзүнә чәлб едә билсин, мәктәбә јени дахил олан шакирдин илк сыхынтылары вә дарыхмалары зөвгә вә нәш'әјә чеврилә билсин.

Шакирдләрә естетик тәрбијә ики јолла верилир: синифдә, тәдрис фәнләри васитәсилә, синифдән вә мәктәбдән кәнарда фәалијјәт дәрнәкләри, студијалар вә күтләви тәдбирләр васитәсилә. Мәктәб фәнләринин демәк олар ки, һамысы естетик тәрбијәдә мүәјјән рол ојнајыр. Хүсусилә нәгмә, рәсм, бәдии әдәбијјат естетик тәрбијәнин ән мүһүм васитәләриндәндир.

Естетик тәрбијәнин әсас васитәләрини вә онларын һәр бириндән истифадә етмәк јолларыны шәрһ едәк.

а) **Бәдии әдәбијјат.** Естетик тәрбијәдә бәдии әдәбијјатын ролу бөјүкдүр. Лакин бәдии әдәбијјат шакирдләрә автоматик сурәтдә тә'сир етмир. Бәдии әдәбијјатын шакирдә етдији тә'сирин күчү һәр шејдән әввәл шакирдин охудуғу бәдии әсәри нә дәрәчәдә баша дүшмәсиндән, әсәрин гәһрәманына өз мүнасибәтләрини мүәјјәнләшдирә билмәсиндән асылыдыр. Мәһз она көрә дә шакирди охудуғу бәдии әсәри дәриндән дәрк етмәјә, онун мәзмунуну, идеја васитәләрини баша дүшмәјә алышдырмаг лазымдыр. Әсәр һәртәрәфли вә дәриндән дәрк едилдикдә шакирдин естетик гаврајышыны вә мүһакимәсини тәкмилләшдирмәјә көмәк едир, онун

зөвгүнә, бәдии һисс вә һәјәчанларына тә'сир едир, һәјат һаггындакы мә'луматыны кенишләндирир. Бәдии әсәрләри систематик сурәтдә вә әсаслы охудугда шакирд онларын мүхтәлиф формаларыны (һекајә, тәмсил, нағыл вә с.) ајырд етмәк, бәдии дил хүсусијјәтләрини (епитетләр, мүгајисәләр, мәчази мә'налар вә с.) билмәк, бәдии сөзүн ичтимаи һәјатда әһәмијјәтини анламаг вә с. вәрдишләр әлдә едир. Бәдии сурәтләри баша дүшмәк, шакирдләрдә күчлү емосионал тә'сир јарадыр вә онлара јахшы гираәт имканы верир. Нәтичәдә шакирд јахшы декламасија, бәдии оху, тә'сирли данышыг техникасы әлдә едир. Бу вәрдишләр тә'лим просесиндә тәдричән инкишаф етдирилмәлидир. Бүтүн бунлар шакирдин һәм дә шифаһи вә јазылы дил мәдәнијјәтини зәнкинләшдирмәјә хидмәт едир.

Мүхтәлиф тә'лим дәрәчәләриндә естетик тәрбијә үчүн бәдии әдәбијјатдан мүхтәлиф јолларла истифадә едилир. Мәктәбин ашағы синифләриндә ушаглара ардычыл вә систематик олараг бәдии оху верилир, кичик, садә, лакин ајдын вә образлы һекајәләр, нағыллар, ше'рләр өјрәдилир. Бу чүр оху материалы шакирдләри нә гәдәр чох марагландырса, онларын һәјати тәчрүбәләрилә нә гәдәр чох әлагәдар олса, онларын анлаг дәрәчәсинә нә гәдәр чох мүвафиг олса естетик тәрбијә нөгтеји-нәзәриндән бир о гәдәр чох фајда верәр, шакирдләрин тәхәјјүлүнә, естетик вә әхлаги һиссләринә бир о гәдәр чох тә'сир едәр, әгли инкишафыны сүр'әтләндирәр. Мәһз она көрә дә ашағы синифләрин бәдии оху китабларына дахил едилән оху материалы һәртәрәфли вә диггәтлә сечилмәлидир.

Шакирдләрин естетик тәрбијәсиндә халг јарадычылығынын — халг маһнылары, зәрбмәсәлләри, тапмачалары, хүсусән халг нағылларынын бөјүк ролу вардыр. Шакирдләр анлаг дәрәчәләринә ујғун халг нағылларыны охудугда онларын тәхәјјүлү инкишаф едир, онларда халг дилинин зәнкинлији, образлылығы вә поетиклији һаггында конкрет тәсәввүрләр әмәлә кәлир.

Мәктәбин орта синифләриндә естетик тәрбијә үчүн бәдии әдәбијјатдан истифадә етмәк имканлары кенишләнир. Шакирдләрә бу дөврдә верилән әдәби гираәт дәрсләри онлары бәдии әдәбијјата јахынлашдырыр, әдәби һадисәләрлә бағлајыр. Шакирдләрин бәдии әдәбијјат охумаг имканлары артыр, онлар хүсусилә тарихи, совет халгынын вәтәни мүдафиәдә вә әмәк сәһәсиндә көстәрдији гәһрәманлыглара һәср едилән, Лиза Чајкина, Космодемјанскаја, Олег Кошевој, Меһди Һүсејнзадә кими гәһрәманларын һәјат вә фәалијјәтинә, көстәрдикләри шүчаәтә даир олан әдәбијјаты даһа чох марагла охујурлар, онлардан даһа чох мүтәәссир олурлар.

Мәһз она көрә дә охудуглары бәдии әсәрләри дүзкүн гијмәтләндирмәк үчүн шакирдләрә көмәк етмәк лазымдыр. Бу мәгсәдлә әдәби гираәт дәрсләриндә өјрәнилән әсәрләрин [illegible] тәһлил едилмәсинин әһәмијјәти бөјүкдүр. Бу вә ја башга бәдии әсәри тәһлил етмәкдә мүәллим әсәрдәки гәһрәманын образыны, онун

хүсусијјәтләрини, гүввәтли вә зәиф чәһәтләрини шәрһ едир, әсәрин бәдии формасыны, сүжет вә композисијасыны дүзҝүн баша дүшмәкдә шакирдләрә көмәк едир.

Мәктәбин јухары синифләриндә әдәбијјат тарихинин систематик бир курс кими кечилмәси естетик тәрбијә мәгсәдилә бәдии әдәбијјатдан истифадә етмәк имканларыны хүсусилә ҝенишләндирир.

Шакирдләр Н. Ҝәнчәви, М. Фүзули, М. Ф. Ахундов, Ч. Мәммәдгулузадә, М. Ә. Сабир, Ч. Чаббарлы, С. Вурғун кими Азәрбајҹан әдәбијјаты классикләринин, А. С. Пушкин, Л. Н. Толстој, А. М. Горки, А. Фадејев кими рус әдәбијјаты классикләринин, Шекспир, Балзак, Ҝөте кими Гәрби Авропа әдәбијјаты нүмајәндәләринин әсәрләрини өјрәндикдә бәдии әдәбијјатын һәјаты нечә мәһарәтлә әкс етдијини дәриндән баша дүшүрләр. Әдәбијјат тарихинин систематик вә мүфәссәл курсу, әдәби һадисәләрин ганунаујғун инкишафыны ҝөстәрмәклә, бу һадисәләрин даһа дәриндән дәрк едилмәси үчүн әлверишли имканлар јарадыр, шакирдләрин естетик гаврајыш вә естетик мүһакимә јүрүтмәк габилијјәтләри хејли тәкмилләшир. Мәктәбин јухары синифләриндә тәшкил едилән әдәби диспутлар бу нөгтеји-нәзәрдән дә чох фајдалыдыр. Әдәби диспутларын бөјүк әһәмијјәти һәр шејдән әввәл ондадыр ки, шакирдләр бу вә ја башга бәдии әсәри мүстәгил оларағ тәһлил етмәк бачарығы газанырлар, әдәби һадисәләрә вә мәфһумлара гијмәт верә билмәк өјрәнирләр вә беләликлә, бәдии зөвгләрини тәкмилләшдирирләр.

Бәдии әсәрләрин ифадәли охунмасынын да естетик тәрбијәдәки ролуну хүсусилә гејд етмәлијик. Ушагларын өзләри вә ја бөјүкләр тәрәфиндән охунан ифадәли оху шакирдләрин әдәбијјата марағыны артырыр, онларын бәдии зөвг вә габилијјәтләринә мүсбәт тә'сир едир. Үмумијјәтлә, бәдии инкишафларына хидмәт едир. Бәдии әсәри ифадәли охудугда шакирд мәтнин һәр бир һиссәсинә хүсуси фикир верир, әсәрин мәзмунуну, бәдии формасыны дәриндән дүшүнүб дәрк едир. Ифадәли оху шакирдләрин шифаһи дил мәдәнијјәтини зәнкинләшдирир, ону сәрбәст вә рәван етмәјә хидмәт едир.

Бөјүк јазычыларын әсәрләри бәдии сөз усталары тәрәфиндән ифадәли охундугда шакирдләрдә бәдии һәјәчанлар ојадыр, онлары мүтәәссир едир, онларын диггәти әсәрин тәкҹә идеја мәзмунуна дејил, һәм дә бәдии формасына ҹәлб олунур. Әсәрин гәһрәманы, онун фәалијјәти, динләјичиләрин ҝөзләри гаршысында ҹанланыр, һафизәләриндә мөһкәм јер тутур.

Бәдии әсәри охудугдан сонра она пјес шәклиндә сәһнәдә бахмаг вә ја чәкилмиш кино шәклиндә тамаша етмәк әсәри мәзмун вә бәдии ҹәһәтдән даһа мүкәммәл өјрәнмәјә имкан верир. Бүтүн бу иш формалары естетик тәрбијә мәгсәдилә бәдии әдәбијјатдан мухтәлиф шәкилләрдә истифадә едилдијини ҝөстәрир.

2) Мусиги вә нәгмә. Естетик тәрбијәнин мүһүм васитәләриндән бири дә мусиги вә нәгмәдир. Мусиги дә бәдии әдәбијјат кими инсанын дахили һисс вә дүшүнҹәләрини ифадә едир. Бу мәгсәдлә о, сөзләр вә ја шәкилләрдән дејил, сәсләрдән истифадә едир. Мусиги мелодијаларынын мүәјјән ардычыллыгла тәнзим едилмәси «мусиги дилини» әмәлә ҝәтирир ки, инсанын һиссијјатына вә зөвгүнә тә'сир едән дә будур.

Нәгмә мусигинин чох тез дәрк едилә билән бир нөвүдүр, чүнки нәгмәдә мүәјјән мәзмуну ифадә едән сөзләрлә мелодијалар бирләшир. Мәһз она ҝөрә дә ушагларын мусиги тәрбијәси нәгмә динләмәкдән, ону өјрәнмәкдән вә ифа етмәкдән башлајыр. Мусиги тәрбијәсинин мәктәбдә әсас васитәси хорла нәгмә охумагдыр. Хорла нәгмә охумаг шакирдләри ирадә вә һиссијјат е'тибарилә бир коллективдә бирләшдирир, онларда севинҹ вә ҝүмраһлыг әмәлә ҝәтирир. Нәгмә һиссијјата вә тәхәјјүлә даһа ҝүчлү тә'сир едир. О тәкҹә хорла нәгмә охујанлары дејил, һәм дә ону динләјәнләри үмуми фикир әтрафында бирләшдирмәјә хидмәт едир ки, бу да онун јүксәк тәрбијәви әһәмијјәтини ҝөстәрир.

Мәшһур Азәрбајҹан шаири А. Сәһһәт нәгмәнин мүһүм тәрбијә васитәси олдуғуну чох јахшы ҝөстәрмишдир. «Нәгмә вә мусигинин мәктәбләрдә әһәмијјәти» адлы мәгаләсиндә о, јазыр ки, «...мусигинин ән бөјүк фајдасыны ифадә етдији дујғулар вә тәрәннүм етдији сөзләрдә арамалыдыр. Мәнзум сөзләрин асанлыгла һифз едилмәси һәр кәсин мә'лумудур. Демәли ки, нәгмә, вәзн вә сөзләри зеһинләрдә јерләшдирир, үрәјә гәдәр нүфуз етдирир вә бу васитә илә инсанда әхлаги вә вәтәни дујғулар ојадыр. Сырф нәсиһәт гајдасында сөјләнән сөзләр ушаглара о гәдәр тә'сир етмәз ки, әхлаги ше'рләр вә вәтәни нәгмәләр о гәдәр артыг тә'сир едәр вә бу тә'сир сајәсиндә дәрсләрин ирәли кетмәсинә чох көмәк едәр»[1].

Нәгмә һәгигәтән шакирдләри мусиги динләмәјә алышдырыр, онларда ритмик һиссләр јарадыр, вокал мусигисинин јахшы баша дүшүлмәсинә көмәк едир. Нәгмә, үмумијјәтлә мусиги, ушағын мә'нәви аләминә, тәәссуратына, һисс вә һәјәҹанларына, әһвал-руһијјәсинә тә'сир ҝөстәрир. Тәдрис планы үзрә мәктәбләрдә нәгмә дәрсләри I—VIII синифләрдә верилир. Бу дәрсләрин әмәли вәзифәләри шакирдләри ачыг сәслә, низамла, шүурлу вә ифадәли нәгмә охумаға алышдырмагдан, онларда хор охумаг һәвәси вә еһтијачы ојатмаг вә јетишдирмәкдән ибарәтдир. Нәгмә дәрсләриндә шакирдләр тәдриҹән маһны охумаг вәрдиши газаныр, нәгмә охујаркән дүзҝүн нәфәс ала билмәји, сөзләри дүзҝүн тәләффүз етмәји, сәсләрини дәјишдирә билмәји өјрәнирләр. Ешитмә тәсәввүрләринин инкишафы әсасында онлар мусиги савадына јијәләнирләр. Мәктәбдә хорла нәгмә охумаг синифдә нәгмә өјрәнмәклә мәһдудлашдырылмыр. Нәгмә охумаға даһа чох мејл ҝөстәрән, әввәлә нәгмә охумағы бачаран шакирдләр, мәктәбин хор дәрнәјиндә вә јахуд үмуммәктәб хор дәстәсиндә бирләшир вә мүәјјән коллектив јарадырлар. Бу чүр мәктәб хор дәс-

[1] Бах, «Совгат» газети, 4 нојабр 1916, № 53.

талары алтатан ҝөнүллүлүк принсипи әсасында шакирдләрин јаш дәрәҹәләринин һесаба алмаг шәртилә тәшкил едилир.

Хорла охунан нәғмәләрин мәзмунуна ҝәлинҹә бу, мәктәб програмы илә мүәјјән едилир. Нәғмәләрин мәзмун вә идејаҹа сафлығына хүсуси фикир верилмәлидир. Һәр бир синифдә, пионер дәстәсиндә, хор дәрнәјиндә өјрәнилән нәғмәләр әсасән Совет Иттифагы пионерләри вә мәктәблиләринин һәјатына, һәмчинин вәтәнимиздә социализм гуруҹулуғунун мүхтәлиф ҹәһәтләринә һәср едилән, бәстәкарларымыз тәрәфиндән бу мәгсәд үчүн јазылмыш нәғмәләрдир. «Азәрбајҹан», «Чүмәләрим» кими нәғмәләр мәктәблиләр тәрәфиндән хүсуси марагла өјрәнилир. Нәғмә дәрсләри програмына Азәрбајҹан халг маһныларындан да шакирдләрин јашларына мүвафиг олан нүмунәләр салмаг олар. Шакирдләрә гардаш ССРИ халглары, һәмчинин халг демократијасы өлкәләри маһныларынын нүмунәләриндән дә өјрәтмәк чох фајдалыдыр.

Шакирдләрин мусиги тәрбијәси тәкҹә хорла нәғмә охумаг јолу илә дејил, һәм дә мусиги аләтләриндән бирини чалмаг өјрәнмәк јолу илә верилир. Бу мәгсәдлә мәктәбләрдә мусиги дәрнәји тәшкил едилир, орада чалмаг өјрәнән шакирдләрдән мәктәб оркестри вә ја халг чалғы аләтләри оркестри тәшкил едилир.

Орада, мусигијә хүсуси мараг вә мејл ҝөстәрән шакирдләр ҹәлб олунур. Бу ҹүр оркестрләрин мәктәбдә тәшкили вә фәалијјәти шакирдләр арасында мусиги мәдәнијјәтинин јајылмасына көмәк едир. Бу мәгсәдлә мәктәбдә мусиги ишләринин мүхтәлиф формаларындан да истифадә етмәк фајдалыдыр. Бәстәкарларла, хүсусән ушаг маһнылары јазан ҝәнҹ бәстәкарларла шакирдләрин ҝөрүшүнү тәшкил етмәк, мусигинин мәншәји вә тарихинә даир, халг чалғы аләтләринин јаранмасы вә тәкмилләшдирилмәси тарихинә даир, мәшһур бәстәкарларын һәјат вә фәалијјәтинә даир вә с. мүһазирәләр вә сөһбәтләр тәшкил едилдикдә шакирдләрин мусигијә даир мә'луматлары ҝенишләнир, онларын мусигијә һәвәс вә мејлләри артыр.

Мәктәбләрдә шакирдләрин өзфәалијјәт әсасында тәшкил етдикләри мусиги мүсамирәләри, хүсусән инҹәсәнәт усталарынын иштиракы илә верилән белә мүсамирәләрин дә естетик тәрбијәдә ролу гејд олунмалыдыр.

Мусиги тәрбијәсинин әсас үсулларына ҝәлинҹә бунлар әлагәдар изаһатла мусигинин динләмәкдән вә ону ифа етмәкдән ибарәтдир. Мусиги динләркән шакирдләрдә естетик гаврајыш вә мүһакимә тәрбијә олунур, ифа едәркән бунлардан әлавә бачарыг вә вәрдишләр әмәлә ҝәлир.

Нәғмә (үмумијјәтлә мусиги) үзәриндә ишләмәк шакирдләрдән әввәлҹә гаврајыш, сонра дәрк етмәк, нәһајәт ифа етмәк мәрһәләләриндән кечә нәғмәнин ифасыны нүмајиш етдирмәк, онун идеја мәзмунуну вә мусиги хүсусијјәтләрини шәрһ етмәк тәләб едир. Лазымлы вәрдиш вә бачарыгларын ашыланмасы үчүн шакирд-

ләрин мүәјјән ардычыллыгла алагәдар мүмарисәләр апармасы зәруридир.

б) Рәсм. Естетик тәрбијәнин мүһүм васитәләриндән бири дә рәсмдир. Рәсм дәрсләри тәдрис планы үзрә мәктәбләрдә I—VII синифләрдә кечилир. Рәсм дәрсләринин әсас вәзифәси шакирдләрә тәсвири савад өјрәтмәкдән ибарәтдир ки, бунун да маһијјәти әшја вә ја һадисәләри һәртәрәфли дәрк етмәјә вә онларын әсас кејфијјәтләрини ҝөстәрмәк шәртилә, рәсмдә әкс етмәјә бачармагдан ибарәтдир. Рәсм тә'лими шакирдләрин мүшаһидәчилик габилијјәтләрини инкишаф етдирир. Мүшаһидәчилијин инкишафы исә әшја вә һадисәләрин әсас, сәҹијјәви ҹәһәтләрини тез гаврамаға вә ону дүзҝүн тәсвир етмәјә әлверишли имкан јарадыр. Әшјанын формасыны, һиссәләри арасында олан нисбәти, фәзада тутдуғу мөвгеји, рәнҝини диггәтли мүшаһидә нәтиҹәсиндә дәрк едән шакирд ону даһа мүкәммәл тәсвир едә биләр, онун дүзҝүн рәсмини чәкә биләр. Рәсм чәкмәк ушагларда карандашла ишләмәк бачарығы ашылајыр. Рәсм чәкмәк техникасы, боја илә ишләмәк вә инкишафына тә'лими шакирдләрдә фәза тәсәввүрләринин дә хидмәт едир. Рәсм чәкмәк саһәсиндә әлдә едилән бүтүн бу габилијјәтләр вәрдиш вә бачарыглар, шүбһәсиз, мәктәбин јухары синифләриндә кечилән рәсм-хәтт дәрсләри нәтиҹәсиндә дә фајдалыдыр. Рәсм дәрсләри шакирдләри рәсм-хәттә әсаслы мәшғул олмаға һазырлајыр. Рәсм вә рәсм-хәттин ме'марлыгда да бөјүк ролу вардыр. Рәсм вә рәсм-хәтт ил әмәјә, ријазијјат, физика, кимја, тәбиијјат, ҹоғрафија, тарих вә политехники тә'лим фәнләринин тәдриси илә дә сых әлагәдардыр: ескизләр, диаграмлар, чертјожлар, схемләр, тәбиәт һадисәләринин әкси вә с. рәсм вә рәсм-хәтт савады илә өјрәнилир вә охунур.

Мүкәммәл рәсм чәкмәк савады фәһлә вә мүһәндис үчүн чох зәруридир.

Рәсм дәрсләриндә үч нөвдә рәсм чәкдирилир. Әсас нөв-әшјанын натурадан рәсмини чәкмәкдир. Бу, сада әшјаны диггәтлә өјрәниб тәһлил етмәк, онун әсас әламәтләрини гејд етмәк нәтиҹәсиндә јеринә јетирилир. Икинҹи нөв-мөвзулар үзрә рәсм чәкмәкдир ки, бурада бир тәрәфдән биринҹи әсас нөв рәсмдән алдығы, икинҹи тәрәфдән әтраф мүһити диггәтлә мүшаһидә едәрәк вәрдишләриндән истифадә олунур. Рәсмин бу нөвүнүн бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти вардыр, чүнки шакирдләрин тәшәббүс вә јарадыҹылыг габилијјәтләрини, һәмчинин тәсәввүрләрини инкишаф етдирмәклә онлар тәкҹә әшјаны дејил, һәм дә мүәјјән мәзмуну ифадә едән рәсмләр чәкмәји өјрәнир. Бу нөв рәсмләр үчүн мөвзулар әтраф мүһитдән вә ја әдәби әсәрләрдән алыныр.

Үчүнҹү нөв-бәзәк (декоратив) рәсмләрдир ки, бу да шакирдләри халг јарадыҹылығы илә таныш етмәклә онлара рәсмин техникасына даир бир сыра мүһүм вәрдишләр ашылајыр, онларда ритм, симметрија кими анлајышлар әмәлә ҝәтирир, онлара нахышлар өјрәдир вә с.

Рәсм тә'лиминдә шакирдләрдән мүшаһидәчилик, рәсмини чәкәчәкләри әшја вә һадисәләрин әсас әламәтләрини чидди өјрәнмәк вә чох мүмарисә апармаг тәләб олундуғу кими рәсм мүәллимләриндән бүтүн бу әмәлијјатын шакирдләрә ардычыл верилмәсини тә'мин етмәк тәләб олунур.

г) Тәсвири инчәсәнәт. Тәсвири инчәсәнәтин дә естетик тәрбијәдә ролу бөјүкдүр. Тәсвири инчәсәнәтин әсас хүсусијјәтләриндән бири онун әјанилијидир. Әтраф мүһити парлаг көрмә сурәтләрилә әкс етдирән тәсвири инчәсәнәт ушаглара гүввәтли емосионал тә'сир едир, онларын дүшүнчәсинин совет халгынын кечмиши вә мүасир һәјатына даир, башга өлкәләрин һәјаты вә тәбиәтинә даир конкрет тәсәввүрләрлә зәнкинләшдирир. Мәсәлән, шакирдләр Низаминин јарадычылығына һәср едилән лөвһәләрә бахдыгда Азәрбајчанын кечмишинә даир, Көјкөлүн тәсвирини верән шәкилләр республиканын тәбиәтинә даир, нефт дашлары мәнзәрәләрини әкс едән таблолардан республиканын тәбии сәрвәтләринә даир мүәјјән вә конкрет тәсәввүрләр алырлар. Бүтүн бу вә бунлар кими лөвһәләр шакирдләрдә әхлаги вә естетик һиссләр доғурур.

Шакирдләрин анлаг дәрәчәсинә мүвафиг олан лөвһәләрин тәһлили онларын мүшаһидәчилијини, тәхәјјүлүнү инкишаф етдирир, шәклин башлыча идејасыны, рәссамын она мүнасибәтини дәрк етмәк бачарығы верир. Шәклин естетик гавранышы тәкмилләшдирилдикчә шакирдләр киналлији тәнчә шәклин өзүндә дејил, һәм дә һәјатда асанлыгла сечә билмәјә алышырлар.

Шакирдләрә мәктәб вә пионер һәјатыны әкс едән шәкилләрин көстәрилмәсинин хүсусилә әһәмијјәти вардыр. Онлар јахшы бәлә олдуглары һәјатә аид олан шәкилләри даһа тез дәрк едир вә беләликлә тәдричән мүрәккәб һадисәләрә һәср едилмиш тәсвири инчәсәнәт әсәринин маһијјәтини вә идејасыны баша дүшмәјә алышырлар.

Сијаси тәрбијә мәгсәдилә шакирдләрә јени, кениш коммунизм гуручулуғу дөврүнүн әзәмәтли әламәтләрини әкс едән шәкилләр көстәрилмәклә бәрабәр онлары кечмишин ејбәчәр галыгларыны амансыз бир сурәтдә гамчылајан шәкилләрлә дә таныш етмәк лазымдыр.

Шакирдләрә һәм дә совет ме'марлыг нүмунәләри, мәсәлән, ичтимаи јарашыглы биналар, мејданчалар, салығалы гурулмуш күчәләр, көрпүләр вә с. көстәрилмәлидир. Бүтүн бунлар мүәллимин көмәји илә шакирдләрә ајдынлашдырылмалыдыр, коммунизм гуран совет халгынын јаратдығы јени инчәсәнәт кими гијмәтләндирилмәлидир.

Дәрс китабларында мәтнин баша дүшүлмәсини асанлашдырмаг мәгсәдилә верилән шәкилләрин дә естетик тәрбијәдә ролу вардыр, она көрә дә бу чүр шәкилләрин реалистлијинә, ајдынлығына, гәшәнклијинә хүсуси фикир верилмәлидир.

Тәсвири инчәсәнәтдән естетик тәрбијә мәгсәдилә даһа кениш

истифадә етмәк үчүн синифдән вә мәктәбдән кәнар мүхтәлиф мәшғәләләр тәшкил етмәк лазымдыр.

Бу мәгсәдлә тәсвири инчәсәнәт дәрнәји вә студијаларында мүәјјән ишләр апармаг, тәсвири инчәсәнәтә даир шакирдләрә сөһбәтләр етмәк, онлары инчәсәнәт музејинә, шәһәр үзрә ушаг шәкилләри сәркисинә апармаг, məшһур рәссамларла онларын көрүшүнү тәшкил етмәк, рәссамлыг е'малатханаларыны онлара көстәрмәк вә с. чох фајдалыдыр. Тәсвири инчәсәнәт үзрә синифдән вә мәктәбдән кәнар тәдбирләрин әсас вәзифәси шакирдләрин бәдии-јарадычылыг габилијјәтләрини, инчәсәнәтин бу нөвүнә ушагларда доған мараг вә мејлләри даһа да инкишаф етдирмәкдир. Бу мәгсәд үчүн бајрам тәнтәнәси мүнасибәтилә мәктәбин бинасыны бәдии чәһәтдән бәзәмәк ишинә ибтидаи синифләрин шакирдләрини даһа чох чәлб етмәк лазымдыр. Орта вә јухары синиф шакирдләриндән тәсвири инчәсәнәтә даһа чох мејл көстәрәнләрин дәрнәјини тәшкил етмәк вә ја онлары пионер евләринин нәздиндә олан мүнасиб студијалара чәлб етмәк лазымдыр. Дәрнәк вә студијаларда һәвәскар шакирдләр алағадар мүәллимин рәһбәрлији алтында натурадан, мөвзуја көрә тәхәјјүлләри... тәхәссисләрин рәһбәрлији алтында натурадан, мөвзуја көрә ва с. шәкилләр чәкмәк вә ја тәсвири инчәсәнәтин башга нөвләри үзәриндә (мәсәлән парча үзәриндә нахыш салмаг, хәлчә тохумаг вә с.) чалышыр вә бәдии-јарадычылыг габилијјәтләрини инкишаф етдирирләр.

Көрүлән ишләрә јекун вурмаг, һәмчинин тәсвири инчәсәнәтә шакирдләри даһа чох марагландырмаг мәгсәдилә тәдрис илинин сонунда мәктәбләрин јарадычылыг ишләринин (шәкилләр вә с.) сәркисини тәшкил етмәк лазымдыр. Белә сәркиләрин хејли тәрбијәви әһәмијјәти вардыр.

Естетик тәрбијәнин синифдән вә мәктәбдәнкәнар бә'зи башга васитә вә јоллары да вардыр, бунлар да рәгс вә драм дәрнәкләриндән, театр вә кинодан ибарәтдир.

д) Рәгс дәрнәји. Рәгс ушаглар арасында ән кениш јајылмыш инчәсәнәт нөвләриндән биридир ки, бу да естетик тәрбијә васитәси кими истифадә едилмәлидир. Бајрам тәнтәнәләриндә, мәктәб балы вә ја мүсамирәләриндә, јолка бајрамларында шакирдләр бөјүк мараглы рәгсдә иштирак едирләр. Шакирдләр «Узундәрә», «Иннабы» кими халг ојун һавалары илә рәгс етмәкдән даһа чох марагланырлар. Дүзкүн гурулмуш ушаг рәгсләринин тәрбијәви әһәмијјәти вардыр. Ојун һаваларына илә ритмик-физики һәрәкәтләрин апарылмасы ушагларда күмраһлыг вә шән әһвали-руһијјә јарадыр. Рәгс бир тәрәфдән мусиги һаваларынын динләнмәсини, дикәр тәрәфдән ушағын ритмик һәрәкәтләр етмәсини тә'мин едир, бәдии тәрбијәнин инкишафына сәбәб дә вердиш әмәлә кәтирир, бәдии тәрбијәнин инкишафына сәбәб олур.

Коллектив васитәсилә ифа едилән рәгс фәаллыг вә јүксәк әһвали-руһијјәдән башга ушагларда јолдашлыг гаршы диггәтли олмаг, мүтәшәккиллик, мүәјјән саһәдә чалд һәрәкәтләрини тәнзим мәт, мүтәшәккиллик, мүәјјән саһәдә чалд һәрәкәтләр кими кејфијјәтләр јетишдирир. Рәгсә хүсуси мејл көстәрә билмәк кими кејфијјәтләр јетишдирир.

тәрәң шакирдләр мәктәбин рәгс дәрнәјиндә вә ја мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрин рәһбәрлији алтында мүхтәлиф рәгсләр ифа едирләр. Сәһнәдә, консертдә, бәдии өзфәалијјәт бахышларында нүмајиш едилән рәгсләр шакирдләрә естетик тә'сир ҝөстәрир. Рәгсә верилән әсас тәләб онун садәлији, гәшәнҝлији вә мүкәммәл ифасыдыр. Рәгсин мүвәффәгијјәтлә кечмәсиндә әлагәдар ҝејимин дә бөјүк мә'насы вардыр.

Драм дәрнәји. Драм дәрнәји мәктәбләрин, демәк олар ки, чохунда вардыр. Шакирдләр орта вә хүсусән јухары јашда бу дәрнәјә чәлб олунурлар. Мәктәбин кичик јашлы шакирдләрилә дә бу барәдә мүәјјән иш апарылыр. Бу иш әсәрин—тәмсилин садәчә гираәтиндән башламалыдыр. III—IV синиф шакирдләри үчүн тапмача шәклиндә драмлашдырылмыш ојунлар, тәмсилләр, ше'рләр, нағыллар вә һекајәләрин сәһнәләшдирилмәси онлары чох марагландырыр.

Мәктәбләрдә бәдии әсәрин драмлашдырылма формалары мүхтәлифдир. Хүсусилә орта синифләрдә әдәби гираәт, јухары синифләрдә әдәбијјат тарихи дәрсләриндә «роллар үзрә» ифадәли, бәдии охулар чох јер тутур. Лакин белә охуларда драмлашмыш һәрәкәтләр верилмир. Бу һәрәкәтләр бәдии әсәр сәһнәдә тамашаја гојулдуғу заман ҝөстәрилир. Бәдии әсәрин драм дәрнәјиндә һазырланыб тамашаја гојулмасы естетик тәрбијә нөгтеји-нәзәриндән чох фајдалыдыр. Бу ишдә әсәрин сечилмәсинә хүсуси фикир вермәк лазымдыр. Тамашаја гојулан әсәр идеја вә бәдиилик ҹәһәтдән кејфијјәтли олмагла бәрабәр шакирдләрин јаш хүсусијјәтләринә дә ујғун олмалыдыр. Бәдии әсәри мәктәб сәһнәсиндә тамашаја гојмаг үчүн һазырларкән онун әсаслы тәһлилинә, ораданы характерләрин шәрһинә, гәһрәманларын һәрәкәт мотивләринин ајдынлашдырылмасына вә с. хүсуси диггәт вермәк лазымдыр ки, әсәр даһа дәриндән баша дүшүлсүн. Мәһз белә олдугда шакирдләр сәһнәдә өз ролларыны дүзҝүн ифа едә биләрләр. Драм әсәрләринин тамашаја гојулмасы шакирдләрдә јарадычылыг габилијјәтләрини инкишаф етдирир, онларда јарадычылыг арзулары ојадыр, емосионал һиссләрин инкишафына сәбәб олур.

Театр вә кино. Театр вә кинонун тәрбијәви тә'сир гүввәси хүсусилә бөјүкдүр, чүнки бурада бүтүн инчәсәнәт нөвләри: бәдии сөз, актјорун усталығы, тәсвири инчәсәнәт (декарасија, албәсә), мусиги-нәғмә, рәгс бирләшдирилир, тамашачыја бирҝә тә'сир едилир.

Совет бәдии филмләри шакирдләрин естетик тәрбијәси үчүн даһа ҝениш имканлара маликдир. Онлар реал чанлы һәјаты ајдын вә инкишафда ҝөстәрмәклә, гәһрәманларын сәчијјәсини ачыр, шакирдләрин тәхәјјүл вә һиссијјатына ҝүчлү тә'сир едир. Совет филмләри вәтәнимизин мүхтәлиф тәрәфләрини, онун тәбии зәнҝинликләрини, совет адамларынын фәалијјәтини, коммунизм гуруҹулуғунун нәһәнҝ ишләрини тамашачыларын ҝөзләри гаршысын-

да ҹанландырыр, онлара һәм әхлаги, һәм дә естетик тә'сир ҝөстәрир.

Ејни сөчијјә совет театрына да, о ҹүмләдән ҝәнҹ тамашачылар театрына да аиддир. Бурада, тәкҹә тамашаја гојулан пјес дејил, һәм дә сәһнә усталарынын тамашачыларда ҝөрүшү тәрбијә едир. Мүәллимин вәзифәси исә шакирдләри кино вә театра тамаша етмәјә һазырламаг, бахылмыш филм вә пјеси мүзакирә етмәкдән ибарәтдир.

Ушагларын һәр бир бәдии драм әсәриндән алдығы тәәссүрат, бәдии зөвг, севинҹ һисси, күмраһлыг вә с. мүәллим тәрәфиндән мүшаһидә едилмәли вә дүзҝүн истигамәтләндирилмәлидир.

Тәбиәт. Естетик тәрбијә үчүн тәбиәтин ҝөзәлликләриндән дә ҝениш истифадә етмәк лазымдыр. Тәбиәтин ҝөзәлликләри шакирдләрә чох ҝүчлү тә'сирләр ҝөстәрир. Бу тә'сирләр вәтәнин учсуз-буҹагсыз зәмиләриндән, чәмәнләриндән, бөјүк чајларындан, јашыл мәнзәрәли мешәләриндән, башы гарлы дағларындан, нәһәнҝ коммунизм тикинтиләриндән, дәниз вә ҝөлләриндән, јолларындан вә с. алыныр. Она ҝөрә дә шакирдләри ајры-ајры фәнләрин тәдриси илә әлагәдар олараг тәбиәт екскурсијаларына апармаг, онлары туризм ишләринә—алпинизм өјрәнмәк ишләринә ҹәлб етмәк, онлара мүхтәлиф мөвсүмләрдә мүхтәлиф ландшафтлары сејр етдирмәк лазымдыр ки, бу да бәдии севҝи вә зөвгүн инкишафына хејли мүсбәт тә'сир едир.

XX ФӘСИЛ

ФИЗИКИ ТӘРБИЈӘ

1. Мәктәбдә физики тәрбијәнин мәзмуну вә вәзифәләри

Физики тәрбијә, коммунист тәрбијәсинин тәркиб һиссәләриндән бири олмагла әгли тәһсил, политехники вә әмәк тә'лими, әхлаги тәрбијә вә естетик тәрбијә илә бирликдә кәнч нәслин һәртәрәфли инкишаф етмәсинә хидмәт едир. Физики тәрбијәнин мәктәбдә мүһүм вәзифәләриндән бири шакирдләрин бәдәнчә аһәнкдар вә нормал инкишафына, һәмчинин онларын сағламлығынын мөһкәмләндирилмәсинә хидмәт етмәкдән ибарәтдир.

Физики тәрбијә шакирдләрин әгли инкишафына да хејли көмәк едир. Мәшһур рус педагогу П. Ф. Лесгафт физики тәрбијәјә даир ирәли сүрдүјү нәзәријјәдә көстәрир ки, инсанын әгли јүксәлиши вә инкишафы мувафиг физики инкишаф тәләб едир.

Мә'лумдур ки, физики чәһәтдән сағлам олмајан ушаглар тә'лимдә керидә галырлар. Хүсусилә синир системиндә олан хәстәликләр, тә'лим ишинә даһа бөјүк зәрәр вура билир. Белә хәстәликләрин нәтичәсиндә ушаглар тәдрис материалларыны дәриндән дәрк едә билмәзләр.

Бәдәнчә зәиф инкишаф етмиш вә хәстә ушагларын јаддашлары зәиф олур. Онларын диггәтләри исә тез зәифләјир. Әмәлә кәлмиш белә вәзијјәт баш бејин күрәләринин фәалијјәтинә мәнфи тә'сир едир. Бу һал исә мәктәблинин нормал әгли инкишафына, гисмән дә онун тәфәккүрүнүн инкишафына мане олур.

Физики инкишафын әхлаги тәрбијәјә дә тә'сири вардыр. Нәкбинлик, һәјата мүнис бахыш, ичтимаи гајда вә ганунларын мүдафиә едилмәси, әхлаги нормаларын мөһкәмләнмәси вә с. сағламлыгла чох әлагәдардыр.

Физики тәрбијәнин бәдии тәрбијә илә дә сых әлагәси вар вә она мүсбәт тә'сир көстәрир. Инчәлик, чевиклик, аһәнкдар һәрәкәтләр, заһири көзәллик вә с. бәдии тәрбијәсинин нәтичәләриндәндир.

Физики тәрбијә билаваситә политехники вә әмәк тә'лимилә дә әлагәдардыр. Әмәклә әлагәдар һәрәкәтләрин тәнзим едилмәси, гәнаәтлә әмәк сәрф етмәк, ишин өһдәсиндән кәлмәк, чәтинликләри

тез вә мәсәрәтлә арадан галдырмаг, чевиклик вә с. кејфијјәтләрин јетишмәсиндә физики тәрбијәнин мүәјјән ролу вардыр.

Лесгафта көрә бәдән тәрбијәси кәнчләри елә һазырламалыдыр ки, онлар өз һәрәкәтләрини шүурлу идарә едә билсинләр, бу һәрәкәтләри мәналарда ујғунлашдыра билсинләр, манеәләри мүмкүн гәдәр чевиклик вә тә'кидликлә рәф етмәјә бачарсынлар вә аз мигдарда гыса мүддәт ичәрисиндә шүурлу олараг чох мигдарда иш көрмәјин өһдәсиндән кәлсинләр.

Кәнч нәслин јетишмәсиндә физики тәрбијәнин бөјүк ролу олдуғуну гејд едәрәк М. И. Калинин јазыр ки: «Биз истәјирик ки, адамлар һәртәрәфли инкишаф етсин, јахшы јүјүрсүн, јахшы үзсүн, чевик вә чалд олсун, бүтүн ә'залары јериндә вә сағлам олсун, бир сөзлә нормал вә сағлам, әмәјә вә мүдафиәјә һазыр олсун, бир адам олсун, бәдәнчә инкишаф етмәклә бәрабәр зеһни чәһәтдән дә дүзкүн инкишаф етсин»[1].

Физики тәрбијә шакирдләри әмәјә, коммунизм гуручулуғунун фәал үзвү олмаға һазырламағы, онлары Вәтәнин чәсур вә мәрд мүдафиәчиләри кими јетишдирмәји өзүнүн башлыча вәзифә гојур. Физики тәрбијәнин вәзифәси һәм дә шакирдләрдә елә мөһкәм ирадә тәрбијә етмәкдән ибарәтдир ки, онларда тәмкинлик, мәрдлик, тә'кидлилик, өзүнү әлә алмаг, һәрәкәтләрини идарә едә билмәк кими мүһүм ирадә кејфијјәтләринин јетишмәси тә'мин олунсун.

Физики тәрбијәнин мәктәбдә мәзмуну физики тәрбијә үзрә габул едилән програмла мүәјјән едилир. Програмда систематик вә ардычыл олараг һәр бир тәһсил или үзрә кимнастика, јүнкүл атлетика, идман ојунларындан вә с.-дән бүтүн физики мүмарисә вә мәшғәләләрин шәкилләри, еләчә дә онларын норма вә мәзмунлары верилмишдир.

Бу нормалар комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә габул едилмиш олан дөвләт бәдән тәрбијәси комплекси—«Әмәјә вә ССРИ-нин мүдафиәсинә һазырам» (ӘМҺ) комплексинә ујғундур.

Бундан башга «Әмәјә вә Мүдафиәјә һазыр ол!» («ӘМҺО») комплекси дә вардыр.

«ӘМҺО» дәрәчәсинин гаршысында дуран вәзифә шакирдләри бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә мүнтәзәм сурәтдә чәлб етмәк, бәдән тәрбијәсилә онларын дүзкүн физики инкишафыны тә'мин етмәк, бәдән тәрбијәси вә идманла мәшғул олмаға онлары алышдырмагдан ибарәтдир. Һәмин дәрәчә орта јашлы шакирдләрә аиддир. Бунун нормаларыны шакирдләр VIII синфи битирәнәдәк верирләр.

«Әмәјә вә ССРИ-нин Мүдафиәсинә һазырам» (ӘМҺ) комплекси өз нөвбәсиндә ики дәрәчәјә бөлүнүр: Биринчи дәрәчәли «ӘМҺ» комплекси орта мәктәбин јухары синиф шакирдләринин бәдән тәрбијәсини тә'мин едир. Бунун нормаларыны шакирдләр орта мәктәби битирәнәдәк вермәлидирләр.

[1] М. И. Калинин, «Коммунист тәрбијәси һаггында». Ушагкәнчнәшр, Бакы, 1948, сәһ. 19.

Икинчи дәрәчәли «ӘМҺ» комплекси 17 јашдан јухары олан ҝәнчләрин физики инкишафларыны јүксәк сәвијјәјә галдырмаға, һәмчинин онларын идман усталығына јијәләнмәләринә хидмәт едир.

Шакирдләрин «ӘМҺО» вә биринчи дәрәчәли «ӘМҺ» комплексләринин нормаларыны һазырламалары әсасән бәдән тәрбијәси дәрсләриндә апарылыр. Бу нормаларын бәдән тәрбијәси дәрсләриндә кечирилмәси мүмкүн олмајан идман нөвләрини (үзмә, кимнастика, кросс вә с.) јеринә јетирмәк үчүн мүмарисә групплары тәшкил едилир вә синифдәнкәнар тәдбирләр апарылыр. Һәмин нормаларын шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәси бәдән тәрбијәси үзрә мүәллимләрин вә синифдәнкәнар ишләрин кејфијјәтләринә даир мүһүм ҝөстәричиләрдир.

2. Мәктәбдә физики тәрбијәнин васитәләри.

Физики тәрбијәнин гаршысында дуран мүхтәлиф вәзифәләри јеринә јетирмәк мәгсәдилә совет мәктәбләри ашағыдакы систем васитәләрдән истифадә едир: физики мүмарисәләр: кимнастика, идман, һәрәки ојунлар вә с.; тәбиәт гүввәләри: күнәш, су, һава, шәхси вә ичтимаи ҝиҝијена; шакирдләрин әмәк вә истираһәтинин дүзҝүн низамланмыш режими.

Физики тәрбијәнин мүхтәлиф систем васитәләри сырасында физики мүмарисәләр системинә хүсусилә чох јер верилир.

Мүмарисәләр мүәјјән һәрәкәтләрин дәфәләрлә тәкрарыны тәләб едир. Һәрәкәтләрин тәкрары сајәсиндә исә онларын ичрасы асанлашыр.

Дүзҝүн физики мүмарисәләр нәтиҹәсиндә ушаг бөјүјүр, инкишаф едир, онун организминин функсионал иш бачарығы артыр, ган дөвраны, тәнәффүс, һәрәкәт органлары арасында олан функсионал әлагәләр јахшылашыр, һәрәкәтләрин тәкрары сајәсиндә һәрәкәт вәрдишләри вә бачарыглары јараныр.

Физики мүмарисәләр әсас е'тибарилә кимнастиканын ашағыда шәрһ едилән мүхтәлиф нөвләри васитәсилә апарылыр:

Әсас кимнастика: мәктәбин ашағы вә орта синифләриндә апарылыр. Ашағы синифләрдә әсасән сыраја дүзүлмә, үмуми инкишаф мүмарисәләри, јериш, јүрүш, тулланма, даш атма вә с. кими кимнастика мәшгләри верилир. Јухары синифләрдә исә буна ҝениш һәчмдә вә мүрәккәб идман нөвләри әлавә едилир.

Јухары синифләрин бәдән тәрбијә програмына сәрбәст һәрәкәтләр, аләт илә (ағач, топ, даш вә с.) мәшгләр, акробат һәрәкәтләри, кимнастика аләтләриндә сәрбәст һәрәкәтләр вә с. дахилдир. Кимнастика мүмарисәләринин мәктәбин идман залында вә ја идман мејданчаларында апарылмасы мәсләһәт ҝөрүлүр.

Әсас кимнастика нөвүнә ҝиҝијена кимнастикасы да дахилдир. Сәһәр ҝиҝијена кимнастикалары өлкәдә ҝениш јер тутур. Сәһәр кимнастикалары јатагдан галхан кими вә ја јемәк јемәмиш апарылса даһа сәмәрәли олар. Кимнастика апарылан отағын дөшә-

мәси нәм әски илә силинмәли, пәнҹәрә (форточка) ачылмалы, кимнастикадан сонра гуршагдан јухары әввәлчә јаш, сонра гуру дәсмалла мөһкәм силинмәлидир. Хәстәлик вахты кимнастика етмәк мәсләһәт ҝөрүлмүр. Хәстәликдән сонра һәким мәсләһәти илә јенидән кимнастиканы давам етдирмәк лазымдыр.

Идман кимнастикасы. Бураја сәрбәст һәрәкәтләр, аләтләрдә мәшгләр вә мүмарисәләр дахилдир. Идман кимнастикаларынын илк әсас үнсүрләри V синифдә идман дәрсләринин кечирилмәси илә башлајыр.

Идман кимнастикалары мүәјјән идман нөвүнүн ән характерик ҹәһәтләри вә елементар хүсусијјәтләри илә танышлыг, онун техникасыны мәнимсәмәк, нәһајәт, хүсуси мәшг вә јарышлардан ибарәтдир. Идман кимнастикаларына «ӘМҺО» нормаларынын һазырланмасы вә верилмәси дә дахилдир. Мәктәбләрдә идманын ән ҝениш јајылмыш: јүнҝүл атлетика, атычылыг, кросладыгач, волејбол, баскетбол, футбол, теннис, хоккеј, үзҝүчүлүк, авар чәкмә, классик ҝүләш, гылынч дөјүшү, столүстү вә хырда теннис вә с. бу кими нөвләри верилир.

Мәктәб програмларында идман нөвләри ушагларын јашына вә гүввәсинә ҝөрә чидди мүәјјән едилмишдир. Мәсәлән, орта синифләрдә јүнҝүл атлетиканын әсас нөвләриндән јүрүш, узунуна вә һүндүрлүјүнә тулланма, гылынч вурма вә бу кими мәшгләр верилир. Бундан башга идман ојунлары илә танышлыг да бу синифләрдән башлајыр.

Јухары синифләрин програмларында, орта синифләрдә верилән идман кимнастикалары вә идман ојунлары мәшгләри тәкмилләшдирилир вә мүрәккәбләшдирилир. Теннис, футбол, баскетбол, волејбол вә бу кими идман ојунларынын техникасы да бу синифләрдә өјрәдилир. Идман кимнастикасынын футбол, конкида јүрүш, үзмәк вә с. кими нөвләри бәдән тәрбијәси програмына әлавә олунур. Ејни заманда белә мәшгәләләр әсасән мәктәбдәнкәнарда апарылыр.

Јардымчы кимнастикалар. Јардымчы кимнастикалардан бири һәкими мүаличә кимнастикасыдыр. Белә кимнастика јалныз һәкимин тә'јини вә нәзарәти алтында, мүаличә кабинеләриндә вә ја бәдән тәрбијәси диспансерләриндә апарылыр. Бу јолла бир сыра органларын һәрәкәтини тәнзимләшдирмәк вә нормал вәзијјәтә гајтармаг мүмкүндүр.

Јардымчы кимнастикалардан бири дә дәрсдән әввәл апарылан кимнастикадыр. Бу нөв кимнастикалар һәр күн сәһәр дәрсдән әввәл, 10—15 дәгигә мүддәтиндә бүтүн шакирдләрлә апарылыр. Белә бир тәдбирин систематик апарылмасы тәдрис күнүнүн мүтәшәккил вә сәмәрәли кечмәсинә хидмәт едир.

Дәрсдән әввәл апарылан кимнастикалар ашағыдакы мәрһәләләри әһатә едир. Биринчи кириш һиссәсидир: бу һиссәјә 1—2 кириш мүмарисәси дахилдир. Кириш мүмарисәләри икинчи мәрһәлә үчүн һазырлыг характери дашыјыр. Икинчи мәрһәлә кечән дәрсләрдә өјрәдилмиш мүмарисәләрин тәкрары вә јени мүмарисәлә-

јини нормаллашдырыр. Бу да әсас әзәлә групларынын мөһкәмләнмәсинә, ган дамарларынын һәрәкәтә кәлмәсинә, чијәрин һава тутумунун нормаллашмасына вә с. хидмәт едир. Тәҹрүбә көстәрир ки, белә кимнастика мәркәзи әсәб системини мөһкәмләндирир, әзәлә вә тәнәффүс системләрини инкишаф етдирир.

Үчүнҹү мәрһәлә, организмин нормал вәзијјәтә кәлмәси (сакитләшмәси) үчүн көрүлән тәдбирләрдир. Бу мәрһәләдә башлыҹа оларағ ағыр-ағыр аддымларла һәрәкәт апарылыр вә мәшғәлә баша чатдырылыр. Белә мәшғәләләр ачыг һавада апарылдыгда даһа сәмәрәли нәтиҹәләр верир. Сәһәр кимнастикаларына бәдән тәрбијәси мүәллими рәһбәрлик едир. Сәһәр кимнастикаларынын мүтәшәккил вә мәзмунлу кечмәси үчүн биринҹи саатда дәрси олан мүәллимләр, синиф рәһбәрләри вә хүсусилә бәдән тәрбијәси фәаллары јахындан јардым етмәлидирләр.

Јардымчы кимнастиканын бир нөвү дә **«Бәдән тәрбијәси дәгигәсидир»** (физкултминутка). Бу нөв кимнастика әсасән ибтидаи мәктәбләрдә тәдрис күнүнүн икинҹи јарысында апарылыр. Белә бир тәдбир һәрәкәтсиз отурмалардан әмәлә кәлән јорғунлуг (дурғунлуг) һалларыны арадан галдырыр вә мәркәзи әсәб системинин истираһәтини тә'мин едир.

Бәдән тәрбијәси дәгигәси 2—3 дәгигә давам едиб 3—5 һәрәкәтдән ибарәт олур. Бу һәрәкәтләр сада мүмарисәләр илә гисмән парталарда дуруб отурмаг, гисмән дә парталар арасында сада гол, бојун, бел, дөш һәрәкәтләри, дәриндән нәфәс алмаг, әјилиб галхмаг, ашағы нәһијәләри һәрәкәт етдирмәк, чөмбәлиб галхмаг, пәнҹә үзәриндә һүндүрә галхыб нәфәс алыб вермәк вә с. илә апарылыр. «Бәдән тәрбијәси дәгигәси» ибтидаи мәктәб мүәллимләринин мүлаһизәси илә күнүн икинҹи јарысында истәнилән вахт апарыла биләр.

Ојунлар. Һәрәки вә идман ојунлары анҹаг синифдән харичдә дејил, һәм дә бәдән тәрбијәси дәрсләриндә өзүнә кениш һүгуг газанмышдыр. Хүсусилә мәктәбин ашағы (I—II) синифләриндә бәдән тәрбијәси дәрсләринин чох һиссәси һәрәки ојунлара һәср едилир. Һәрәки ојунларын мәзмунуну һәрәки мәтнләр тәшкил едир. Бураја «Довшан-довшан», «Сәрчәләр», «Бәнөвшә», «Газлар», «Лејләк», «Сычан-пишик» вә с. дахилдир. Орта мәктәб јашлыларда бу ојунлар даһа мүрәккәб шәкилдә јарыш командалары вә командаларла апарылыр. «Бајраг архасынча јүрүш», «Косалдыгач», «Ағачы вер» вә с. бу ојунлардандыр. Бундан башга мүхтәлиф естафетләр дә бу дөврә мәхсусдур.

Јухары мәктәб јашларында да һәрәки ојунлар өз әһәмијјәтини итирмир. Бу дөврдә идман ојунлары кәнҹләрин севимли мәшғәләләриндәндир. Бу ојунлардан: волејбол, баскетбол, хоккеј, футбол вә с. ән марағлы ојун нөвләриндәндир. Кәнҹләр идман ојунларында, јарадыҹылыг, мүстәгиллик, дөзүмлүлүк, чәтинликләрдән горхмамаг, коллективин шәрәфини көзләмәк вә б. к. нәҹиб сифәтләр газанырлар. Һәр бир ојунчу өз «рәгибә» илә мәдәни

рәфтар етмәјә бачармалы, мүәллимләрин әмр вә сәрәнҹамларыны данышыгсыз јеринә јетирмәлидир.

Тәнәззүһләр, сәјаһәтләр вә јүрүшләр. Тәнәззүһләр, сәјаһәтләр вә јүрүшләр мәктәбләримиздә кениш јајылмышдыр. Она көрә ки, тәнәззүһ вә сәјаһәтләр јалныз бәдән тәрбијәси тәдбирләриндән дејил, һәм дә үмуми фәнләрин тәдрисилә әлагәдар оларағ тәшкил едилирләр. Сәјаһәтләр дә тәнәззүһләр кими, мәктәблиләри чох марагландырыр.

Бәдән тәрбијәчиләри мүтәшәккил вә мәгсәдә мүвафиг оларағ мешәләрә, дәниз, көл вә чај саһилләринә, дағлара вә с. сәјаһәт тәшкил едә биләрләр. Бәдән тәрбијәчиләринин белә тәдбирләри әлавә пијада, миникдә (велосипед, машын, ат вә с.) вә ја јары миник, јары пијада кетмәклә тәшкил едилир. Чох һалда бу сәјаһәтләр һәм дә јүрүш мәгсәди дашыјыр. Белә сәјаһәтләрә мәсафәдән асылы оларағ ики саатдан бир күнә гәдәр вахт сәрф етмәк олар. Бу тәдбирләрдә 10—15 нәфәрдән 100—200 нәфәрә гәдәр иштирак едә биләр.

Тәнәззүһ вә сәјаһәтләрин тәшкилиндә бәдән тәрбијәси мүәллими илә бирликдә ајры-ајры синиф рәһбәрләри дә јахындан иштирак етмәлидирләр. Синиф рәһбәрләри (мүәллимләр) бәдән тәрбијәчи фәалларындан өзүнүн ән јахшы көмәкчиләри кими истифадә етмәлидир. Јүрүш вә сәјаһәтләрин иштиракчылары груплара ајрылмалыдырлар. Һәр група иса көмәкчиләрдән груп рәһбәрләри тә'јин едилмәлидир.

Тәнәззүһ, сәјаһәт вә јахуд јүрүшләрә кетмәздән әввәл онларын мүфәссәл вә дәгиг планларыны тәртиб етмәк тәләб олунур.

Тәнәззүһ вә сәјаһәтләр әсасән үч мәрһәлә кечирир. Бунлардан һазырлыг мәрһәләси, тәнәззүһләрин кечирилмәси вә јекун мәрһәләләрини көстәрмәк олар.

Биз әввәлки фәсилләрдә тәнәззүһләрин мәрһәләләриндән бәһс етдијимиз үчүн бурада онлары шәрһ етмәјә лазым билмәдик.

Сәјаһәтләр демәк олар ки, тәнәззүһләрин сада формасыдыр. Сәјаһәтләрин планы (маршрут) вә дајаначаг мәнтәгәләри әввәлҹәдән тәртиб едилир. Белә маршрутларда ушағын јаш хүсусијјәтинә әсасланараг 3-дән 10 км-ә гәдәр (һәр ики баш) мәсафәни әһатә етмәлидир. Һәрәкәт 2—4 саатдан артыг нәзәрдә тутулмамалы вә ушагларын јаш вә гүввәләринә чидди истинад едилмәлидир.

Ҝиҝијена режими. Күндәлик ҝиҝијена режими шакирдләрин тәһсил вә әмәјинин мәһсулдарлығыны артырмаг, онларын сағламлығыны тә'мин етмәк ишиндә чох бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Мәктәбдә һәр бир синфә мәхсус мәҹбури мәшғәлә вахты мүәјјән едилмиш вә тәдрис планында әкс етдирилмишдир. Мәктәблинин ев тапшырыгларынын да иҹра етмә вахты чидди мүәјјән едилмишдир. Тапшырыгларын иҹрасы үчүн мүәјјән едилмиш вахт позуларса, шакирдин ишкүзарлығы позулар, ишин кејфијјәти зәифләјәр, онун сағламлығына пис тә'сир едәр вә јуху мүддәтини азалдар.

Ев тапшырыгларынын ичрасы мәктәбли тәрәфиндән һәр ҝүн ејни вахтда вә ејни мүддәтлә олмалыдыр.

Мәктәб ишләринин нөвләри чохдур. Бу ишләрин ичрасы исә шакирддән вахт тәләб едир. Лакин дәгиг тәртиб едилмиш план вә сәмәрәли иш һәм тәһсил, һәм дә ичтимаи фајдалы ишләрин ичрасыны хејли асанлашдырыр.

Шакирдин ҝүндәлик һәјат режиминә онун фәрди марағы да дахил едилмәлидир. О, техника илә мәшғул олур, бәдии әдәбијјат мүталиә едир. Јахуд мусиги аләтиндә чалыр вә ја шәкил чәкир. Әлбәттә, онун фәрди марағынын тә'мин едилмәсинә дә вахт лазымдыр. Шакирдин әгли әмәк просесиндә кечирдији ҝәрҝинлији, әлбәттә, истираһәтлә низамлашдырмаг тәләб едир. Бу истираһәт, истәр мәктәб, истәрсә дә аиләдә ачыг һавада апарылса даһа сәмәрәли олар. Гыш мөвсүмүндә белә мүхтәлиф јашлар үзрә 2—3,5 саата гәдәр һавада олмаг зәруридир.

Ҝүндәлик һәјат режиминин әсас чәһәтләриндән бири дә јухудур. Ширин вә узун мүддәтли јуху үчүн бәдәнин тәмизлијинин, јатағын сәлигәли олмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Режимдә шакирдин јашына ҝөрә онун јухусунун мүддәти дә мүәјјәнләшдирилир. Шакирдин кичик јашларда јухусу даһа узун мүддәтли олмалыдыр. Мәсәлән, 7 јашлы шакирд ҝүндә 12 саат, 8—10 јашлы шакирд 11 саат вә с. јатмалыдыр.

Шакирд биринчи нөвбәдә охудуғу тәгдирдә дәрсдән сонра бир саат јатмалыдыр.

Һава, су вә ҝүнәшдән истифадә етмәк. Шакирдләрин сағламлығыны мөһкәмләтмәдән онларын бәдәнҹә инкишафыны тә'мин етмәк олмаз. Бу мәгсәдлә тәбии гүввәләр: су, һава вә ҝүнәшин шүа вә истиси әлдә едилмә васитәләридирләр. Шакирдләри исти вә сојуға-мүхтәлиф температура дәјишмәләринә алышдырмағ, мүәјјән нормалар үзрә онларын чылпаг бәдәнлә суда, һавада вә ҝүнәш шүалары алтында олмалары чох ваҹибдир. Бу тәдбирләр шакирд бәдәнинин мөһкәмләшмәсинә хидмәт едир.

Шакирд синиф отағында һәр ҝүн 4 саатдан 6 (академик) саата гәдәр отурур. Синифдә һава тез-тез дәјишдирилмәдикдә ҝетдикҹә писләшир, онун тәркибиндә зәһәрли маддәләр сүр'әтлә артыр. Бу да шакирдләрин нормал тәнәффүс вә ган дөвранларынын позулмасына сәбәб олур. Нәтиҹәдә онлар тез јорулурлар.

Мә'лумдур ки, ушағын организминдә фәал физиоложи просесләр ҝедир. Бу просес һәр шејдән әввәл, чохлу вә тәмиз һаваја олан еһтијаҹы артырыр. Буна ҝөрә дә ушаг нә гәдәр ачыг һавада оларса, физиоложи просесләри ҝедиши даһа сәмәрәли олар. Бәдән тәрбијәси мәшғәләләринин ачыг һавада апарылмасы тәләби дә мәһз буна ҝөрәдир. Бәдән тәрбијәсинин ачыг һавада кечирилән мүрәккәб нөвләри—динамик һәрәкәтләр—ојунлар, јүрүшләр, сәјаһәтләр, тамашалар, авар чәкмәк, үзмәк, алпинистлик вә с. ҹијәр һәрәкәтләри вә дөш гәфәсинин һәрәкәти илә билаваситә әлагәдардыр. Ҝүнәш алтында, ачыг һавада вә суда апарылан һәрәкәтләр бир тәрәфдән бәдәнин мөһкәмләнмәсинә, дикәр тәрәф-

дән исә бир сыра хәстәликләрә (зөкам, сојугдәјмә, бејин јорғунлуғу вә с.) гаршы давамлы олмағы тә'мин едәр.

Бүтүн бунлар, һәмчинин шакирдин вахтлы-вахтында вә кејфијјәтли јемәклә гидаланмасы, исти вә сојуг мөвсүмләрдә мүнасиб палтар ҝејмәси онун нормал физики инкишафыны тә'мин едән зәрури васитәләрдир.

3. Бәдән тәрбијәси мәшғәләләринин тәшкили

Бәдән тәрбијәси үзрә апарылан мүхтәлиф мәшғәләләрин бөјүк әксәријјәти мәктәбин дәрс ҹәдвәли үзрә кечирилән бәдән тәрбијәси дәрсләриндә апарылыр. Бәдән тәрбијәси үзрә тәшкил едилән дәрсләр синфин бүтүн шакирдләрини әһатә етмәклә дидактиканын үмуми әсасларына истинад едир. Лакин бунунла бәрабәр бәдән тәрбијәси дәрсләринин хүсусијјәтләри дә вардыр. Бу хүсусијјәтләр һәм тәдрис үсулларынын бу дәрсләрдә спесифик сурәтдә истифадә едилмәсиндә, һәм дә дәрсләрин хүсуси мәрһәләләрә бөлүнмәсиндә ифадә олунур. Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә ән чох истифадә олунан үсуллар: мүәллимин јени мүмарисә нөвүнү нүмајиш етдирмәсиндән, онун әһәмијјәтини шәрһ етмәсиндән, шакирдләрин өзләринә ҝимнастика вә идман мүмарисәләрини ифа вә тәкрар етдирмәсиндән ибарәтдир. Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә ән чох тәтбиг едилән тә'лим үсулу мүмарисәдир.

Бәдән тәрбијәси дәрсләринин мәрһәләләринә ҝәлинҹә бу әсас е'тибарилә ашағыдакылардан ибарәтдир:

1. **Дәрсин ҝириш һиссәси** (3—5 дәгигә). Бурада шакирдләрин тәшкили, онларын диггәтләринин дәрс әтрафында топланмасы вә онларда ҝүмраһ әһвали-руһијјәнин әмәлә ҝәлмәси тә'мин едилир. Бу мәгсәдлә шакирдләри дүзүрләр, мүәллимә рапорт верилир, мүәллим гаршыдакы вәзифә илә мүхтәсәр олараг шакирдләри таныш едир, сонра низамла јеримәк, јүјүрмәк кими мүмарисәләр вә ја ојунлар апарылыр.

2. **Һазырлыг һиссәси** (8—15 дәгигә). Бунун мәгсәди шакирдләрин организмини дәрсин әсас һиссәсиндә вериләҹәк мүмарисәләрә һазырламагдыр. Бунун үчүн мүәллим аләтләрдән истифадә етмәдән бә'зи һазырлыг мүмарисәләри кечирир. Бу заман рәгс вә ојун үнсүрләриндән дә истифадә олунур.

3. **Дәрсин әсас һиссәси** (20—30 дәгигә). Бурада програм үзрә нәзәрдә тутулан мүмарисәләр вә о ҹүмләдән тулланмаг, даш атмаг, ағырлыг галдырмаг, акробатика үнсүрләри, манеәләри рәф' етмәк, топ атыб тутмаг кими мүмарисәләр апарылыр. Дәрсин бу һиссәсиндә әлагәдар аләтләрдән истифадә едилир.

4. **Дәрсин сон һиссәсинин мәгсәди** (3—5 дәгигә) шакирдләрин организмини нисбәтән сакит вәзијјәтә ҝәтирмәк, дәрси јекунлашдырмагдыр. Бунун үчүн шакирдләрин ағыр-ағыр јеримәләри, дәриндән нәфәс алмалары лазымдыр. **Бурада мүәллим һәм дә ҝәлән дәрс үчүн тапшырыг верир.**

Бәдән тәрбијәси дәрсләриндә шакирдләрин мигдары чох олдуғда онлары дәрсин әсас һиссәсиндә ики јарым група да бөлмәк олар.

Дәрсләрин мүнтәзәм кечирилмәсинә, шакирдләрин интизамына, һәр шакирдин мүмарисәләри тәкрар етмәсинә, оjун кејфијјәтинә хүсуси фикир вермәк лазымдыр. Она көрә дә бәдән тәрбијәси мүәллими һәр дәрсә ҹидди бир сурәтдә һазыр олмалыдыр.

Бәдән тәрбијәси мәшғәләләринин икинҹи бир гисми синифдән кәнар тәдбирләр васитәсилә апарылыр. Бу мәгсәдлә сәккизиллик вә орта мәктәбләр нәздиндә бәдән тәрбијә коллективләри тәшкил едилир. Бу коллективләр шакирдләри бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә ҹәлб етмәји, онлары «ӘМҺО» вә биринҹи дәрәҹәли «ӘМҺ» комплекси нормаларыны өдәмәјә һазырлашдырмағы өзләринә әсас мәгсәд гојурлар.

Бәдән тәрбијә коллективләринин үзвләри арасында идман ишләри, идманын мүхтәлиф нөвләри (кимнастика, јүнкүл атлетика, баскетбол, футбол вә с.) үзрә тәшкил едилән бөлмәләрдә апарылыр.

Истәр дәрсләрдә вә истәрсә синифдәнкәнар мәшғәләләрдә бәдән тәрбијәсинин дүзкүн вә мүвәффәгијјәтли тәшкили үчүн ушағын јаш хүсусијјәтинин билмәјин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Мүәллим бәдән тәрбијәси вә идманын кедишиндә тәтбиг едәҹәји васитә вә үсуллардан истифадә едиркән, шакирдин тәбии инкишафыны, онун узунуна вә енинә артымыны, хүсусилә јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини нәзәрә алмалыдыр. Чүнки бәдән тәрбијәси ушағын ајры-ајры органларынын инкишафынын ганунауғунлуғу әсасында апарылдыгда јахшы сәмәрә верә биләр. Хүсусилә бәдән тәрбијәси просесиндә шакирдләрин јаш вә ҹинси хүсусијјәтләри ҹидди нәзәрә алынмалыдыр.

Јенијетмәләр өз имкан вә күчләрини јүксәк дәрәҹәдә гијмәтләндирирләр. Онлар идманла ҹидди марагланыр вә јорғунлугларыны һисс етмәдән онунла мәшғул олурлар. Она көрә дә бәдән тәрбијәси мүәллими мәктәблиләрин идманла дүзкүн мәшғул олмаларыны тәрбијә етмәли вә онларда дүзкүн вәрдишләр јаратмалыдыр.

13—14 јашлы мәктәблиләрин јаш хүсусијјәтләри онларын кимнастика, идман вә идман ојунларынын мүхтәлиф нөвләри илә мәшғул олмаларыны тәләб едир. Елә бу дөврдән дә үзмәнин, конкида јүјүрмәнин, хизәклә кәзмә вә гачманын, идман ојунларындан: волејбол, теннис вә саирә техникасына јијәләнирләр.

Кичик мәктәб јашына нисбәтән орта мәктәб јашлары дөврүндә идмана, кимнастикаја, идман ојунларына, туризм вә с. мараг даһа да артмыш олур. Јенијетмәләр һәр бир идман һәрәкәтини һәддән артыг тәкрар етмәк, бәдән тәрбијәси нөвләрини бирдән-бирә өјрәнмәјә ҹан атыр вә тәләсирләр. Белә бир тәшәббүс исә өз нөвбәсиндә ушаг организми үчүн сон дәрәҹәдә

зәрәрлидир. Она көрә дә ушаг организминин јаш вә гүввәләринә көрә ишләдилмәси, мәшг едилмәси тәләб олунур. Ушаг јашына мүвафиг олмајан, чохлу гүввә вә енержи тәләб едән, мүгавимәтли вә узун мәшгләр тәләб едән һәрәкәтләр јенијетмә јашлары үчүн горхулудур. Она көрә дә бу јашларда анҹаг бир ики идман нөвләринин өјрәдилмәси мәсләһәт көрүлүр.

Мүрәккәб һәрәкәтли идман вә онларын мүхтәлиф тәрзләрини өјрәнмәк кәнҹлик јашына мәхсусдур.

Тәкҹә јаш хүсусијјәтләрини билмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Ејни јашда олан ајры-ајры шакирдләрин организминин инкишафында баш верән дәјишикликләр дә ејни олмаја биләр. Белә бир тәбии вәзијјәт исә идман вә ојун нөвләринин тә'лим едилмәсиндә шакирдләрә фәрди јанашманы да тәләб едир. Шакирдләрә фәрди јанашма үчүн, бәдән тәрбијәси мүәллими ајры-ајры шакирди мәшғәлә вә ојунлар просесиндә мүшаһидә јолу илә өјрәнмәлидир. Әкәр организмин инкишафында баш верән дәјишикликләр өјрәнилмәзсә вә онун гаршысы вахтында алынмазса, бу һадисәләр пис нәтиҹәләнә биләр; бә'зи һалларда исә чијәр вә үрәјин ган дамарлары хәстәләнәр вә өз фәалијјәтини дә итирә биләр.

Дидактиканын әксәр принсипләри бәдән тәрбијәси саһәсиндә дә бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Хүсусилә шакирдин физики инкишафы мәсәләсиндә тә'лимин мүнасиблији вә ушагларын күчүнә мүвафиг олмасы принсипи, бәдән тәрбијәсиндә дә ҹиддијјәтлә тәтбиг едилмәлидир.

Кичик мәктәб јашлы шакирдләрә әксәрән идман ојунлары вә сада-сәрбәст һәрәкәтләр верилир. Орта вә јухары мәктәб јашлы шакирдләрә I вә II дәрәҹәли нисбәтән мүрәккәб нормаларын ичрасы верилир. Бу јашда гызлар исә бәдән кимнастика, ритмик (мусигили) јеришләр, рәгс вә с. илә даһа чох марагланырлар. Физики тәрбијә шакирдин јаш вә күчүнә мүвафиг гурулдугҹа, шакирд физики тәрбијә вә идман ишинә даһа да мараглы олар.

Һәр бир синфин шакирд коллективинин, демәк олар ки, јаш хүсусијјәтләри ејнидир. Она көрә дә бәдән тәрбијәси програмында верилән мөвзулар шакирдләрин јашына вә күчүнә мүвафиг гурулмушдур. Бу да шакирдләрин физики ҹәһәтдән дүзкүн инкишаф етмәсини тә'мин едир.

Лакин бу принсип бир сыра һалларда, дәрнәк мәшғәләләриндә, мәктәблиләрин спартакиадаларында, мәктәбләр арасы јарышларда вә с. позулур. Бу да јенијетмәләрин зәиф вә көврәк организми үчүн сон дәрәҹәдә зәрәрлидир. Јаш вә күчә мүвафиг гурулмамыш бәдән тәрбијәси, ушағын физики инкишафыны да јандырар вә ону ејбәҹәр һала сала биләр.

Мәктәб рәһбәрләри вә мүәллимләр, мәктәбдә физики тәрбијә тәһсилинин инкишафына јахындан гајғы көстәрмәлидирләр

411—8

Шакирдләр арасында физики тәрбијәнин вә идманын бүтүн нөвләринин кенишләнмәсинә, шакирдләрин бу бөјүк тәдбирә шүурлу мүнасибәт көстәрмәләринә тә'сир етмәлидирләр.

Шакирдләрин идман мүвәффәгијјәтләриндә дә, дәрс мүвәффәгијјәтләриндә олдуғу кими, синиф рәһбәрләри марагланмалыдыр. Физики тәрбијәнин синифдахили тәшкилиндә синиф рәһбәри, шакирдләрдән бәдән тәрбијәсинин һансы саһәси илә марагландығыны мүәјјән етмәли, онлары ајры-ајры бөлмәләрә чәлб етдирмәли вә онларын фәалијјәтини тез-тез јохламалыдыр.

Валидејнләрин физики тәрбијәнин инкишаф етмәсинә, ушагларын бу ишә марағынын артмасына, онларын арзу вә мәгсәдләринин јеринә јетирилмәсиндә тә'сири аз дејилдир.

Кәнчләр арасында бәдән тәрбијәси саһәсиндә апарылан иш чох мүһүм вә мәс'ул бир ишдир. Бу, тәрбијәчиләрдән өз ишләринә бөјүк мәс'улијјәтлә јанашмағы тәләб едир.

XXI ФӘСИЛ

МӘКТӘБДӘ ШАКИРД КОЛЛЕКТИВИНИН ТӘШКИЛИ ВӘ ТӘРБИЈӘСИ

1. Шакирд коллективинин тәшкили.

Шакирд коллективинин ролу вә маһијјәти.

Совет мәктәбиндә шакирд коллективинин тәшкилинә биринчи дәрәчәли әһәмијјәтли олан мәсәлә кими гијмәт верилир вә коллективин тәшкили, она рәһбәрлик едилмәси әсас вәзифәләрдән һесаб олунур.

Совет мүәллими, јетишән нәслә коммунист тәрбијәси вермәк ишиндә шакирд коллективинә архаланыр. Шакирдә тәрбијә етмәк үчүн она бир тәрәфдән мүәллим, о бири тәрәфдән дә шакирд коллективи тә'сир едир. Шакирд коллективинин өз үзвләринә тә'сир көстәрмәси үчүн мүәллим тәләбләрини бүтүн коллективә верир, коллектив исә бу тәләби өзүнүн ајры-ајры үзвләринә чатдырыр. Бу чүр тә'сири А. С. Макаренко «паралел педагожи тә'сир» адландырмышдыр. «Паралел педагожи тә'сир»дә шакирдә едилән ичтимаи тә'сирин характери әслиндә мүәллим тәрәфиндән мүәјјән едилир. Анчаг мүәллим усталыгла һәрәкәт етдикдә онун тә'сири һәм билаваситә, һәм дә коллектив васитәсилә шакирдләрә чатдырылыр; ејни заманда бу тә'сир ушагларын тәшәббүскарлығыны, сәрбәстлијини богмур. Шакирд она верилән тәләби мәһз коллективин, өз јолдашларынын тәләби кими гәбул едир. Лакин коллективин өз үзвләринә дүзкүн тәләбләр вермәси үчүн ону дүзкүн тәшкил етмәк, онун тәрбијәсилә мәшғул олмаг лазымдыр.

Ушаг коллективи проблемләрини совет педагокикасында ән мүкәммәл ишләмиш олан А. С. Макаренко коллективә белә тә'риф вермишдир: «Коллектив—мүтәшәккил коллектив органлара малик олан шәхсијјәтләрин мүәјјән мәгсәдлә вәһдәти демәкдир»[1].

Бу тә'рифдә коллективин ики әламәти диггәти чәлб едир. Бу әламәтләрдән бири коллектив үзвләринин бирә, ичтимаи-фајдалы сәчијјәси олан мәгсәд әтрафында бирләшмәси, икинчи әламәти исә коллективин органлара малик олмасыдыр.

[1] А. С. Макаренко, Тәрбијә [illegible], 1949-чу ил, сәһ. 18 (русча).

Биринчи әламәтдән көрүнүр ки, јалныз гаршыда бирҝә мәгсәд гојулдугда, бу мәгсәд уғрунда мүбаризә апарылдыгда коллектив јараныр, мөһкәмләнә биләр. Ушаг коллективләриндә бу мәгсәд коммунист тәрбијәси вәзифәләринә ујғун олмалыдыр.

Икинчи әламәтдән көрүнүр ки, гаршыја гојулмуш мәгсәдә наил олмагдан өтрү коллективдә үмуми мәгсәдә табе олан ајры-ајры вәзифәләри јеринә јетирилмәси үчүн мүвафиг органлар јарадылмалыдыр; бу органларын башында коллективин тә'јин етдији (сечдији) мүвәккилләр вә ја бу органын иши үчүн мәс'ул шәхсләр дурур. Коллективин бу икинчи әламәти А. С. Макаренконун коллективә вердији башга тә'рифдә хүсусилә ајдын көстәрилмишдир. Бу тә'рифдә дејилир: коллектив ичтимаи чанлы бир организмдир, она көрә организмдир ки, онун органлары вардыр, орада сәлаһијјәт, мәс'улијјәт, һиссәләрин мүнасибәти, гаршылыглы асылылыг вардыр. Әҝәр бунларын һеч бириси јохдурса, демәли коллектив дә јохдур, јалныз дәстә вә јығынчаг вардыр.[1]

Бу тәрифдән көрүнүр ки, коллективин јаранмасы вә јашамасы онун мүхтәлиф органлары арасында вә мүвәккилләрлә коллективин башга үзвләри арасында гаршылыглы мүнасибәт вә асылылыг олмалыдыр. Мәктәбләримиздәки шакирд коллективләри бу тәләбләрә чаваб вермәлидир.

Үмуммәктәб коллективи вә синиф коллективи

Үмуммәктәб шакирд коллективи әдәтән чох мүрәккәб вә чохпилләли коллективдир. Јаш, билик вә инкишаф сәвијјәси е'тибарилә мүхтәлиф шакирдләри вә еләчә дә бир сыра илк коллективләри бирләшдирир. Ајры-ајры синиф коллективләри мәктәбдә илк шакирд коллективи һесаб олунур.

Үмуммәктәб шакирд коллективи мәһз бу илк коллективләрдән әмәлә ҝәлир. Синиф коллективләри гапалыб галмамалыдырлар, онларла үмуммәктәб коллективи арасында сых әлагә јаратмаг лазымдыр. А. С. Макаренко дејир ки, «Өз чәрчивәси дахилиндә бирләшдирилмиш белә бир илк коллектив һәмишә үмуми коллективин мәнафејиндән узаглашмаг, илк коллективин мәнафеји чәрчивәсинә гапылмаг мејли көстәрир. Белә һалларда илк коллектив өзүнүн илк коллектив олмаг е'тибарилә әһәмијјәтини итирир вә үмуми коллективин мәнафејини унудур, беләликлә үмуми коллективин мәнафејинә кечмәк чәтин олур»[2]. Мәктәбдә коллективин тәшкилиндә бу ҹәһәти нәзәрә алмаг ән вачиб мәсәләләрдәндир.

Илк коллективләри үмуммәктәб коллективи илә бирләшдирән васитәләр чохдур. Мәктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатларынын бу ишдә дә ролларı бөјүкдүр.

III—IV синиф шакирдләриндән пионер дәстәси јарадылдыгдан сонра пионер дружинасы васитәсилә һәмишә синиф коллек-

[1] А. С. Макаренко. Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 360. Азәрнәшр, 1954.

тивләринин үмуммәктәб коллективи илә әлагәси мөһкәмләнир. V—VIII синифләрдә синиф нүмајәндәләри, ајры-ајры иш саһәләринә мәс'ул олан шәхсләр вар, шакирдләрин әксәријјәти пионер тәшкилатынын үзвүдүрләр. Шакирд комитәси, комсомол тәшкилатындан тә'јин олунмуш дәстә рәһбәри, бу синифләр үзәриндә һамилик едән синиф комсомол тәшкилаты васитәсилә V—VIII синифләрин коллективләри үмуммәктәб коллективләри илә бағланыр. V—VIII синиф шакирдләринин дружина шурасына, шакирд комитәсинә, үмуммәктәб үзрә тәшкил едилән мүхтәлиф комиссијалара сечилмәси дә бу илк коллективләрин үмуммәктәб коллективинин әлагәсини мөһкәмләндирир.

Јухары синиф шакирдләринин әксәријјәти комсомолчулардыр. Бунлар комсомол тәшкилаты хәтти илә шакирдләр арасында мүхтәлиф ишләр апарырлар. Комсомолчу олмајан мәктәблиләрлә шакирд комитәси хәтти илә иш апарылыр. Бунун нәтичәсиндә һәмин синифләрин коллективләри үмуммәктәб коллективи илә бағланырлар.

Синиф коллективләринин үмуммәктәб коллективиндә бирләшмәсинә көмәк едән васитәләрдән бири дә синифләрин мүәјјән тәдбирләри бирликдә һәјата кечирмәләридир. Синиф коллективләрини үмуммәктәб коллективиндә бирләшдирмәјин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирд коллективинин органлары.

Үмуммәктәб шакирд коллективинә шакирд комитәси рәһбәрлик едир. Шакирд комитәси мәктәбин орта вә јухары синиф шакирдләринин јығынчағында ачыг сәсвермә илә 7—15 нәфәрдән ибарәт бир ил мүддәтинә сечилир. Әҝәр мәктәбдә орта вә јухары синиф шакирдләринин һамысынын јығынчағыны чағырмаг үчүн мүнасиб бина јохдурса, шакирд комитәси һәмин синифләрдән ҝәлән нүмајәндәләрин конфрансында сечилир. Сечки сентјабр ајында кечирилир. Шакирд комитәси өз сырасындан комитәнин сәдрини, онун муавинини вә катибини сечир. Комитәнин үзвләри арасында иш бөлкүсү апарылыр. Шакирд комитәси өз иши һаггында шакирдләрин јығынчағында һесабат верир.

Шакирд комитәси шакирдләрин дәрсдәки мүвәффәгијјәтини јүксәлтмәк, шакирдләр үчүн гајдаларын шакирдләрин һамысы тәрәфиндән јеринә јетирилмәси уғрунда көрүлән тәдбирләрдә директор вә мүәллимләрә көмәк көстәрир; синиф нүмајәндәләринин ишинә көмәк вә нәзарәт едир; нөвбәтчи мүәллимләрә көмәк үчүн јухары синиф шакирдләриндән бир дәстә нөвбәтчи тә'јин едир; шакирдләрә вә ја бүтүн синиф коллективинә ичтимаи тапшырыглар верир; һәр јарымилдә бир дәфә шакирдләрин үмуммәктәб јығынчағыны кечирир.

Шакирд комитәси шакирдләри ичтимаи-фајдалы ишләрә, синифдән вә мәктәбдән кәнар тәдбирләрә, бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә чәлб едир, онларын истираһәтини тәшкил едир.

Мәктәбин орта вә јухары синифләриндә шакирдләр синиф јығынҹағында ачыг сәсвермә илә тәдрис илинин јарым или үчүн синиф нүмајәндәси сечирләр. Синиф нүмајәндәләри синиф рәһбәрләринин башчылығы илә пионер дәстә шурасы (V—VIII синифләрдә) вә комсомол груплары (VIII—XI синифләрдә) илә әлагә сахлајараг ишләјир вә өз иши үчүн синиф коллективи вә мәктәбин шакирд комитәси гаршысында һесабат верир.

Синиф нүмајәндәси синифдә сағлам ичтимаи рә'јин јаранмасында, шакирдләрдә өз вәзифәләринә шүурлу мүнасибәт тәрбијә олунмасында, јүксәк дәрс мүвәффәгијјәти вә мөһкәм интизам әлдә едилмәсиндә синиф рәһбәрләри тәрәфиндән ҝөрүлән тәдбирләрдә она көмәк едир. Синиф нүмајәндәси синиф үзрә нөвбәтчилик тәшкил едир, интизамын позулмамасына, синиф отағынын тәмиз сахланмасы, синифдәки әшјанын горунмасы гајғысына галыр, синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин һазырланыб кечирилмәсиндә фәал иштирак едир. Синиф нүмајәндәси синиф рәһбәринин башчылығы алтында синфин јығынҹагларыны кечирир.

2. Шакирд коллективинин тәрбијә едилмәси јоллары

Коллективдә мәс'ул вәзифәләрин дүзҝүн бөлүнмәси

Коллективин ишинин сәһмана салынмасы, коллектив гаршысында гојулан тәләб вә вәзифәләрин һәјата кечирилмәси, шакирдләрин өз вәзифәләринә ҹиддијјәтлә јанашмасы, бир сөзлә коллективин тәрбијә олунуб мөһкәмләндирилмәси ишиндә коллектив ичәрисиндә вәзифәләрин дүзҝүн бөлүшдүрүлмәси вә тәшкил олунмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Буна ҝөрә дә коллективин һәр бир үзвүнә иш тапшырмаг, вәзифә вермәк лазымдыр. Һәр бир шәхсә вәзифә тапшырмағын әһәмијјәти ондадыр ки, коллектив үзвләринин һамысы ишә ҹәлб олунур. Һәр шакирдә вәзифә вермәјин әһәмијјәти, һәм дә ондадыр ки, шакирдин үзәринә мәс'улијјәт дүшдүкдә онда тәшәббүскарлыг, ушаг коллективи үчүн зәрури олан фәалијјәт мејдана кәлир вә шакирддә коллективин иши үчүн мәс'улијјәт һисси тәрбијә олунур.

Шакирд коллективиндә, әсасән, үч нөв вәзифә олур:

1. У з у н м ү д д ә т л и в ә з и ф ә л ә р. Комсомол комитәси вә синиф комсомол бүросу, дружина вә дәстә шурасы, шакирд комитәси үзвлүјү, дружина вә дәстә дивар гәзетинин редаксија һеј'әти, синфин сәһијјә комиссијасы, даирәләрин бүросу, үзвлүјү узун мүддәтли вәзифәләрә мисал ола билир.

2. Н ө в б ә и л ә д ә ј и ш ә н в ә з и ф ә л ә р. Мәсәлән, синиф нөвбәтчилији, мәктәб үзрә синифләрин нөвбәтчилији, нөвбәли дивар гәзети редаксијалары вә с. нөвбә илә дәјишән вәзифәләрдир.

3. А ј р ы - а ј р ы т а п ш ы р ы г л а р ш ә к л и н д ә м ү в ә г г ә т и в ә з и ф ә л ә р. Мәсәлән, мүәјјән мөвзуда кечәни һазырламаг, сәрҝи тәшкил етмәк, киноја коллектив ҝетмәји ишини тәшкил етмәк вә с. Тапшырыг јеринә јетирилдикдә бу вәзифә дә вә-

зифәдән ләғв олунур. Бүтүн коллектив үзвләринин бу вәзифәләрин һәр үч нөвү илә әһатә олунмасына ҹәһд етмәк лазымдыр.

Бир сыра мәктәбләрдә коллективин рәһбәр органларына (шакирд комитәси сәдрлијинә, синиф нүмајәндәлијинә вә с.) бир нечә ил далбадал ејни шакирдләр сечилир. Беләликлә мәктәбдә бир груп «әвәзедилмәз» фәаллар јараныр. Белә олдугда бир груп фәал һәддиндән артыг јүкләнир. Бә'зи исә бу фәалларда ловғалыг әмәлә ҝәлир, онлар өзләрини јолдашларындан үстүн тутмаға башлајырлар. Дикәр тәрәфдән бу һал коллективдә даһа чох шакирдин тәшкилатчылыг бачарығы газанмасына мане олур.

Коллективдә һәр кәсә вәзифәләр ајырмаг азлыр. Һәр вәзифәнин иш вә мәс'улијјәт даирәсини дә конкрет мүәјјән етмәк чох вачибдир. Бә'зи мәктәбләрдә ишин бу ҹәһәтинә фикир верилмәдијинә ҝөрә шакирдләрдә тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт тәрбијә етмәк мүмкүн олмур. Мәсәлән, синиф нөвбәтчиләринин вәзифәләри олдугу, синиф нүмајәндәси, сәһијјә комиссијасынын үзвләри ҹавабдеһлик дашыдығыны тә'јин етмирләр, нәтиҹәдә онлардан нәјә тәләб етмәк мүәллимин тәдбирдарлығындан асылы олур.

Јахшы коллективләрдә һәр вәзифәнин даирәси гәти мүәјјән едилир вә һәтта мүәјјән бир јердә тә'јин олунуб вәзифә сәһибинә јетдирилир.

Вәзифәләр дәгиг мүәјјән едилдикдә шакирддән иш тәләб етмәк дә асанлашыр, бу маддәләрдән бири ичра едилмәдикдә вә ја пис ичра едилдикдә ону мәс'улијјәтә ҹәлб етмәк олур.

Она ҝөрә истәр узун мүддәтли, истәрсә нөвбә илә дәјишән вә истәрсә дә ајры-ајры мүвәггәти тапшырыг шәкли верилән вәзифәләрин вә мәс'улијјәт даирәсинин бүтүн шакирдләрә чатдырылмасына хүсуси фикир вермәк лазымдыр.

Ушаг коллективи даима ирәли ҝетмәлидир.

Коллективин мөһкәмләниб јашаја билмәси үчүн ән мүһүм шәртләрдән бири онун өз гаршысында ҝетдикҹә мүрәккәбләшән вә чәтинләшән вәзифәләр гојмасы вә бу вәзифәләри јеринә јетирилмәси үчүн мүбаризә апармасы, даима габаға һәрәкәт етмәси, ирәли ҝетмәлидир. Коллективин һәјатында бир јердә дајанмаға јол вермәк олмаз. Гаршысында јени вәзифәләр гојулмајан коллектив зәифләмәјә, дағылмаға доғру ҝедир.

Әмәли ишләр, коллектив зәһмәт коллектив үзвләрини коллектив үчүн вә коллектив васитәсилә тәрбијә етмәкдән өтрү ән јахшы васитәдир. Коллектив суретдә әмәли иш јеринә јетирәркән шакирдләр арасында гаршылыглы көмәк, бир-биринә ишәнмә һиссләндирмәк, үмуми иш үчүн өзүнү мәс'ул һисс етмәк кими коллективчи сифәтләри инкишаф едир. Буна ҝөрә дә мәктәб шакирд коллективинин тәшкилинә әмәли ишдән башламаг вә сонралар да коллективдә әмәли ишләрин арасыны кәсмәмәк лазымдыр. Бу ишләр фајдалы мәгсәдлә әлагәләндирилмәли, о мәгсәдә чатмаг үчүн бир васитә кими ирәли сүрүлмәлидир.

Шакирд коллективи гаршысында дуран фәрәһли мәгсәд вә вәзифәләр онун перспективини мүәјјән едир. Фәрәһли перспективин олмасы инсанда енержи доғурур, һәјата даһа чидди јанашмаға тәһрик едир; бәлә бир әмәк арзусу доған јердә исә коллективи тәшкил етмәк асанлашыр. Макаренко дејир ки, инсаны тәрбијә етмәк онун сабаһкы шадлығынын кечәчәји јолларыны тәрбијә етмәк демәкдир. Перспектив коллективи фәаллашдырыр, күмрәһләшдирир вә мөһкәмләндирир.

А. С. Макаренко ушаг коллективинин үч чүр перспективи олдуғуну мүәјјән етмишдир. Бу перспективләр јахын, орта вә узаг перспективләрдир. Јахын перспективләр, сабаһ вә јахын вахтда, 2—3 һәфтә вә ја 2—3 ајда наил олунан перспективләрдир. Мәсәлән, мәктәбин һәјәти ојнамаг үчүн мүвафиг дејилдир— дашлы, кол-коллудур. Ојнамаг үчүн һәјәти дашлардан, кол-коллардан тәмизләмәк вәзифәси ирәли сүрүлүр. Бу фәрәһли вәзифә һамыны ишә киришмәјә тәһрик едир. Имечилик е'лан едилир, еһдәләр синифләр арасында бөлүнүр, вәзифәләр мүәјјәнләшдирилир, һесабат формасы ајдынлашдырылыр вә 1—2 һәфтәдә гојулмуш вәзифә јеринә јетирилир. Бу вәзифә битәркән јени фәрәһли вәзифә ирәли сүрүлүр — мәсәлән, мәктәби бәзәмәк вә ја тәмизләмәк вә с.

Шакирд коллективи гаршысында мүәјјән вахт үчүн вәзифәләрин гојулмасында мүәллимләр һеј'әти, мәктәбин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатлары тәшәббүскарлыг көстәрмәлидирләр.

Вәзифәләрин гаршыја гојулмасында шакирдләрин өзләринин ирәли сүрдүјү тәклифләрә бөјүк јер верилмәси, онларын тәшәббүсүнә рәвач верилмәси коллективин фәаллығыны даһа да артырыр, коллектив үзвләринин һамысынын гаршыја гојулмуш вәзифәнин һәјата кечирилмәси үчүн даһа үрәклә чалышмасына сәбәб олур.

Беләликлә, коллектив бир јахын перспективдән о биринә кечмәклә тәдричән мөһкәмләнир вә даима күмрәһ әһвали-руһијјә илә јашајыр.

Орта перспективләр, јеринә јетирилмәси нисбәтән узун вахт тәләб едән вәзифәләрдир. Орта перспективләрә мәктәбдә бунлары дахил етмәк олар: рүбү вә ја тәдрис илини е'ла вә јахшы гијмәтләрлә битирмәк, ингилабы бајрамларын кечирилмәсинә һазырлыг көрмәк, ушаг мүәссисәләринин тәшкил олунмасынын илдөнүмүнү вә мүәссисәнин адыны дашыдығы адамын јубилеј күнләрини гејд етмәк, тәдрис илинин башланмасы вә гуртармасы, бурахылыш, мүәссисәнин мүәјјән бир мүсабигәдә иштирак етмәјә һазырлашмасы, јај мә'зунијјәтини сәмәрәли кечирмәк үчүн һазырлыг вә с. Бу перспективләр коллективдә кениш мүзакирә олунур, она наил олмаг үчүн јоллар вә васитәләр ајдынлашдырылыр, кичик коллективләрә вә ајры-ајры комиссија вә шә'бәләрә мүвафиг вәзифәләр верилир, онларын вахташыры һе-

сабаты тәләб едилир вә с. Беләликлә, орта перспектив дә коллективин күмрәһ вә фәал һәјатла јашамасына сәбәб олур.

Үмумиттифаг мигјасына гәдәр кенишләнән перспективләри Макаренко узаг перспектив адландырыр.

Мәктәбин шакирд коллективи гаршысында үмумиттифаг әһәмијјәти олан перспективләр гојмаг имканы да вардыр. Шакирдләрин јашадыглары кәнд вә шәһәрдә ичтимаи-фајдалы әмәкләри узаг перспектив әһәмијјәтинә маликдир. Шәһәрләри вә гәсәбәләри јашыллашдырмаг, кәнди абадлашдырмаг вә радиолашдырмаг, јүксәк мәһсул верән биткиләри јетишдириб јајылмасы мәгсәдилә тәчрүбә саһәләринә хидмәт етмәк, ҮИКТС-дә иштирак етмәјә наил олмаг вә с. кими ишләр дөвләт әһәмијјәти олан перспективләрдир. Мәктәбин шакирд коллективи гаршысында һәм јахын, һәм орта, һәм дә узаг перспективләр гојулмалыдыр.

Коллективдә һесабатларын тәшкили. Коллективин тәрбијәсиндә тапшырылмыш иш үчүн коллектив гаршысында һесабатларын мүнтәзәм олараг динләнилмәси чох әһәмијјәтлидир. Бу чүр һесабатлар коллективин һәр бир үзвүнүн коллектив гаршысында мәс'улијјәтини артырыр. Һесабат коллективин нәзарәт етмәсинә, һәмчинин коллективин үмуми ишинин кејфијјәтини јахшылашдырмаға имкан верир. Коллектив гаршысында коллективин ајры-ајры үзвләринин, бир груп коллектив үзвүнүн һесабаты тәшкил едиләркән тәшкилатчылыг ишинә коллектив бүтөвлүкдә чәлб олунур. Әкс һалда бу ишлә анчаг сечилмишләр машғул олур. Һесабат олан јердә тәнгид вә өзүнү тәнгид инкишаф едир.

Мәктәб ән'әнәләри. Коллективи мөһкәмләндирән факторлардан бири дә о коллективдә јаранан тәрбијәви ән'әнәләрдир. Тәрбијәви ән'әнәләр дедикдә, ушаг мүәссисәсиндә илләрлә ејни тәрздә ичра олунмагла һамы тәрәфиндән гәбул олунмуш вә һамынын һөрмәтини газанмыш сарсылмаз, мөһкәм гајдалар, илдән-илә тәкрар едән тәдбирләр нәзәрдә тутулур. Һәр бир ушаг коллективиндә тәрбијәви ән'әнәләрин јарадылмасы вә мүһафизә едилмәси мәсәләси педагожи ишин мүһүм вәзифәсидир. Бу ән'әнәләр јығылдыгда ушаг коллективинин өзүнә махсус иш үслубунун јаранмасына сәбәб олур.

Ушаг коллективи өзү бу ән'әнәләрин кешијиндә дурдуғундан нә коллективин көһнә үзвү олан ушаглар, нә дә коллективә јени кәлән ушаглар бу ән'әнәләри поза билмирләр. Беләликлә, коллективдә ән'әнә шәклинә дүшмүш гајдаларын олмасы мүәллимин ишини хејли асанлашдырыр, ичтимаи гајдаларын кешијиндә мүәллимдән габаг ушаглар өзләри дурур вә гајданы позан јолдашларыны өзләри интизама да'ват едирләр.

Даһа сонра бу ән'әнәләр коллективи дағылмаға гојмур. Көһнә үзвләр коллективдән кедәндән сонра, коллективдә галан үзвләр гојулмуш гајдалары, ән'әнәләри давам етдирирләр. Буна

көрә дә А. С. Макаренко тәрбијәви ән'әнәләри «ичтимаи јапышган» адландырырды.

Ән'әнәләрин тәрбијәви әһәмијјәти бир дә бундадыр ки, ән'әнәләрин бир чоху топтанылан шәраитдә кечирилдијиндән, ојун характери дашыјыр вә буна көрә дә ушаг коллективинин һәјатына күмраһлыг вә көзәллик верир.

Белә ән'әнәләр бизим мәктәбләрдә чохдур: мәктәбин дәрнәкләринин фәалијјәтинә илин сонунда јекун вурмаг, мәктәбин көһнә мә'зунлары илә мүәллим вә шакирдләр коллективинин көрүшүнү һәр ил мүәјјән вахтда тәшкил етмәк, гыш тә'тилиндә јолка бајрамы кечирмәк вә с. Белә ән'әнәләр узун мүддәтлә тәҹрүбә нәтиҹәсиндә јараныр вә сонрадан һамынын һөрмәтини газаныр.

Бунлары нәзәрә алараг мүәллимләр ушаг коллективиндә јаранмыш ән'әнәләри позулмагдан горумалы, јени-јени ән'әнәләрин јаранмасына чалышмалыдырлар.

Бакынын 14, 10, 160, 23 нөмрәли мәктәбләриндә мәктәбин мә'зунлары илә көрүш кечәси тәшкил етмәк ән'әнәси јаранмышдыр. Һәр ил мүәјјән күн (һәр мәктәбин өзүнүн мүәјјән күнү вар) мәктәбин мә'зунлары, мүәллим вә шакирдләри ахшам мәктәбә топлашыр. Узагда оланлар телеграм көндәрирләр. Кечәдә мәктәбин директору мәктәбин вәзијјәти, мә'зунларын коммунизм гуруҹулуғунун мүхтәлиф саһәләриндәки вәзијјәти һаггында мә'рузә едир вә мәктәбин Совет Иттифагынын һансы јерләри илә әлагәдә олдуғуну көстәрир. Мә'зунлардан бир нечә нәфәр чыхыш едиб өзүнүн ишиндән данышыр вә ахырда мүәллимләринә, мәктәбә миннәтдарлыгларыны билдирир. Рәсми һиссәдән сонра мә'зунлара мүсамирә верилир, мә'зунлар мүәллимләрилә көрүшүр, сөһбәт едирләр, мәктәбдәки јениликләрлә, јени шакирд коллективи илә таныш олурлар.

Мәктәбләримизин бир чохунда һәр шакирдин мәктәбдә охудуғу мүддәтдә мәктәб бағында бир ағач јетишдирмәси, сон синиф шакирдләринин мәктәб үчүн һөкмән бир јадикар (әјани вәсаит вә с.) гојмасы, һәр бир шакирдин колхозда мүәјјән әмәкүнү газанмасы кими јахшы ән'әнәләр јаранмышдыр.

Бу ән'әнәләр шакирддә өз мәктәби үчүн ифтихар һисси тәрбијә едир вә ону мәктәб коллективинә бағлајыр.

Шакирд коллективинә мүәллимин рәһбәрлији

Ушаг коллективиндә шакирдләрин тәшәббүскарлығына јер верилмәси зәрури олдуғу кими, онун ишинә рәһбәрлик едилмәси дә ваҹибдир. Ушаг коллективинә рәһбәрлијин характери вә ушагларын фәаллијјәтинә нә дәрәҹәдә јер верилмәси мәсәләси чох мүрәккәб мәсәләдир. Бу мәсәләдә әввәлләр бизим мәктәбләримиздә ҹидди сәһвләрә јол верилмишди. Бу сәһвләр бундан ибарәт иди ки, ушаг коллективиндә шакирдләрин тәшәббүскарлығы «сәрбәст тәрбијә» руһунда изаһ едилир, ушаг коллективинин там «өзүнүидарә» принсипиндә тәшкил етмәјә вә мүәллимләри ушаг коллективинин ишинә рәһбәрликдән тамам узаглашдырмаға сә'ј едилирди. Нәтиҹәдә ушаг коллективи өзүнүн тәрбијә-

едиҹи тә'сирини итирәрәк мүстәгил «ушаг республикасы»на чеврилирди, ушагларын тәшәббүскарлығы дүзкүн олмајан, бир чох һалларда тәрбијә ишинә ҹидди зәрәр вуран истигамәт алырды.

Мүәллим ушаг коллективинин фәалијјәтинә рәһбәрлик едәркән һансы мәсәләләрдә онлара там сәрбәстлик вермәк, һансы мәсәләләрдә исә онларын фәалијјәтини билаваситә истигамәтләндирмәк, һәрәкәтләрини мәһдудлашдырмаг лазым кәлдијини онларын јаш хүсусијјәтиндән, конкрет шәраитдән асылы оларағ һәлл етмәји баҹармалыдыр. Ушаг коллективинә рәһбәрликдә һәр бир кичик ишдә, һәр аддымда онлара гәјјумлуг етмәк олмаз. Бу ушаг тәшкилатынын тәшәббүсүнү боғур вә коллективи формал бир шејә чевирир.

Шакирдләр арасында јолдашлыг вә достлуг мүнасибәтләри

Шакирд коллективи ичәрисиндә јолдашлыг вә достлуг тәрбијәсинә хүсуси фикир вермәк лазымдыр.

М. И. Калинин совет адамларынын јолдашлыг бирлијинин бөјүк әһәмијјәтини гејд едәрәк дејирди: «Кәрәк јолдашлыг бирлији мөһкәм ола... Совет адамлары ушаглыгдан јолдашлыг бирлији руһунда тәрбијә едилмиш оларларса, онларын јолдашлыг бирлији мәктәб јашларындан е'тибарән һәгигәтән мөһкәм оларса, ССРИ онда даһа күчлү олар»[1].

Мә'лум олдуғу кими, достлуг вә јолдашлыг мүнасибәтләринин јаранмасы вә мөһкәмләнмәси үчүн адамларын ејни мәгсәд уғрунда мүбаризә апармасы чох мүһүмдүр. Бу мәгсәд нә гәдәр јүксәк олса, инсанларын јолдашлыг вә достлуг мүнасибәтләри дә о гәдәр мөһкәм олар.

Мүхтәлиф саһәдә чалышмаларына, мүхтәлиф јердә јашамаларына вә мүхтәлиф милләтдән олмаларына бахмајараг, вәһид мәгсәд уғрунда мүбаризә апаран—коммунизм гуран совет адамлары бир-бирләрилә јолдашдырлар.

Достлуг јолдашлығын јүксәк формасыдыр. Јолдашлығын достлуга кечмәси үчүн үмуми мәгсәд бирлијиндән, бирка фәалијјәтдән әлавә мејл вә марағ бирлији, бир-биринә һүсн-рәғбәт, мәһәббәт дә олмалыдыр. Достлар бир-бирини севинҹлә гаршылајыр, бир-биринин дәрдләрини вә севинҹләрини даһа јахындан шәрик олурлар. Јолдашлыға нисбәтән достлуғун даирәси мәһдуд олур. Адәтән адамын 2—3 јахын досту олур.

Совет мәктәбләриндәки јолдашлыг вә достлуг әсасән бирка тәһсилдә јараныр вә мөһкәмләнир. Бунунла белә мүхтәлиф јашда олан шакирдләр арасында достлуг әмәлә кәлмәсинин өзүнә мәхсус хүсусијјәтләри вардыр.

Кичик мәктәб јашлы ушагларын бир синифдә, бир мәктәбдә охумалары, бирликдә ичтимаи вә ичтимаи-фајдалы иш көрмәләри, мәишәт мәсәләләриндә бир-биринә көмәк көстәрмәләри, валидејнләринин танышлыг вә достлуғу, бир бинада јашамалары,

[1] М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында. Бакы, 1948, сәһ. 44—46.

һәр јердә ојнамалары онларын досталашмасына сәбәб ола биләр. Лакин бу јашда олан ушагларын достлуғу һәлә кифајәт гәдәр мөһкәм олмур. Онлар тез досталашдыглары кими, тез дә ајрыла билирләр.

Орта вә бөјүк јашлы мәктәблиләрин достлуғу кичик мәктәбјашлы ушагларын достлуғуна нисбәтән даһа мәзмунлу вә мүрәккәб олур. Бу јашда ушагларын достлуғуна таһсил, мәктәб, пионер, комсомол вә шакирд тәшкилатларынын ишилә әлагәдар олан мәсәләләрә марағ ҝөстәрмәләри; фәнн, јарадычылыг вә техники дәрнәкләрдә, елми ишләриндә бирҝә иштирак етмәләри сәбәб ола биләр. Бу јашда әмәлә ҝәлмиш достлуг әсасән позулуб ҝетмир, бу достлуг ҝетдикҹә мөһкәмләнир вә онун позулмасы һаллары ушаглара ағыр руһи тә'сир ҝөстәрир.

Коллективдә сәмими јолдашлыг вә достлуг мүнасибәтләринин олмасы коллективин үмуми ишинин мүвәффәгијјәтлә ҝетмәсинә сәбәб олур: ирәлидә ҝедәнләр ҝеридә галан јолдашларына көмәк едир, бири о биринин нөгсанлы ҹәһәтләрини тәнгид едир, һәр кәс һамы, һамы да һәр кәс үчүн чалышыр. Әксинә коллективдә бирлик олмадыгда, јолдашлар бири-биринә пахыллыг етдикдә, јолдашларынын мүвәффәгијјәтсизлијиндән мүтәәссир олмадыгда коллектив парчаланар, үмуми мәгсәд уғрунда мүбаризә етмәк олмаз. Бурадан мүәллимләрин, синиф рәһбәрләринин, мәктәб директорунун вә мәктәб тәшкилатларынын гаршысында шакирдләр арасында јолдашлыг вә достлуғу мөһкәмләндирмәк вәзифәси дурур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәк үчүн бир сыра јоллардан истифадә олунур.

Шакирдләрдә јолдашлыг, достлуг һиссинин, онларын арасында јолдашлыг вә достлуг мүнасибәтләринин инкишафы вә мөһкәмләндирилмәси үчүн һәр шејдән әввәл мәктәбдә тә'лим-тәрбијә иши дүзҝүн тәшкил едилмәлидир. Тә'лим-тәрбијә ишинин дүзҝүн тәшкил едилдији, шакирдләрин елмләрин әсасларына јијәләнмәк үчүн сә'ј ҝөстәрдикләри мәктәбләрдә шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг һиссләри даһа јахшы инкишаф едир.

Шакирдләрин ичтимаи ишләринин вә ичтимаи-фајдалы әмәкләринин дүзҝүн тәшкили онларда јолдашлыг вә достлуг һисси тәрбијәсинин мүһүм васитәләриндән биридир.

Дүзҝүн јолдашлыг вә достлуг мүнасибәти тәрбијә етмәкдә синифдәнхариҹ тәдбирләрин дә әһәмијјәти бөјүкдүр.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәкдә мүәллимләр арасында јолдашлыг вә достлуг мүнасибәтинин јахшы олмасы мүһүм рол ојнајыр. Бу, достлуг шакирдләр үчүн ҹанлы нүмунә олур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг һиссләринин инкишаф едиб мөһкәмләнмәсиндә бу мәсәләләри габарыг верилдији бәдии әдәбијјат вә кинофилмләрин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәкдә онлар үчүн совет ҝәнҹләринин јолдашлыг вә достлуғуна аид сөһбәт вә мүһазирәләр тәшкил етмәјин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу сөһбәтләрдә шакирдләр үчүн сәһв достлуғун ачы нәтиҹәләр вермәсинә аид мисаллар (белә мисаллары һәр мәктәбдә тапмаг олар) ҝәтирмәли, бир сыра һалларда өзүнү ҝөстәрән вә тәрбијә ишинә чидди зәрәр вуран сәһв достлуғун, дүзҝүн олмајан мүнасибәтләрин арадан галдырылмасына наил олмаг лазымдыр.

Јолдашлыг вә достлуг һаггында дүзҝүн олмајан фикир вә һәрәкәтләри изаһ едәркән јолдаш вә достун нөгсанынын коллектив гаршысында, мүәллимин јанында ачыб ҝөстәрилмәсинин «јолдашы сатмаг» кими гијмәтләндирилмәси үзәриндә хүсусилә дајанмаг лазымдыр. Чүнки белә бир фикрин шакирдләрин бир һиссәсинин шүурунда көк салмасы шакирд коллективиндә тәнгид вә өзүнүтәнгидин инкишафына имкан вермир, коллектив үзвләри арасындакы сәмимијјәти позур вә нәтиҹәдә коллективин мөһкәмләнмәсинә бөјүк зәрәр вурур.

Шакирдләрдә јолдашлыг вә достлуг тәрбијә етмәк үчүн мүһүм васитәләрдән бири дә мәктәбдә бу мәсәләјә һәср едилмиш диспутлар кечирмәкдир. Хүсусән, јолдашлыг вә достлуг һаггында јанлыш фикирләрин ҝениш јајылдығы, јолдашларын һаглы тәнгидләринин «сатмаг» кими гијмәтләндирилмәси һалларына чох тәсадүф едилән синиф вә мәктәбләрдә бу мөвзуда диспут кечирмәк мәгсәдәујғун вә фајдалыдыр.

Шакирдләрдә, хүсусән ашағы мәктәб јашлы ушагларда, јолдашлыг вә достлуг һиссини тәрбијә етмәкдә ојунун бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Шакирд коллективиндә оғланларла гызлар арасында јолдашлыг вә достлуг тәрбијәсинә хүсуси фикир верилмәлидир. Гызларла оғланларын сәмими достлуғуну лаға гојмаг (буна ән чох јенијетмә јашында раст ҝәлмәк олар) һалларына гаршы мүбаризә апармалыдыр. Совет коллективиндә оғланларла гызларын достлуғунун нә үчүн зәрури олдуғу, гызлара һөрмәт етмәјин ваҹиблији шакирдләрә изаһ едилмәлидир.

Јухары синифләрдә гызларла оғланлар арасында достлуғун даһа дүзҝүн әсасларда инкишафы, бу достлуғун мә'налы ичтимаи-фајдалы ишләрлә зәнҝинләшдирилмәсинә, коллективин үмуми мәнафејинә јөнәлдилмәсинә көмәк етмәк лазымдыр.

XXII ФӘСИЛ

В. И. ЛЕНИН адына ПИОНЕР ТӘШКИЛАТЫНЫН ИШИ

Пионер тәшкилатынын јаранмасы вә гаршысындакы вәзифәләр. Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабынын гәләбәси нәтичәсиндә өлкәмиздә әмәлә кәлмиш јени сијаси вә игтисади шәраит, совет гурулушу кәнч нәслин инкишафы үчүн әлверишли зәмин јаратды. Belә бир әлверишли зәмин үзәриндә бөјүмәкдә олан зәһмәткеш ушаглары, фәаллыг вә тәшәббүскарлыг көстәрмәјә башладылар ки, бу да, онларда коммунистләрә, совет адамларына көмәк етмәк һәвәсинин догмасында, ушагларын бир тәшкилатда бирләшмәк, бирҝә һәрәкәт етмәк мејлиндә ифадә олунурду.

Бирләшмәјә мејл едән совет кәнч нәслинин ичтимаи мәнафејинин, тәшәббүс вә фәаллығынын бу чүр објектив инкишаф просеси, Коммунист партијасы тәрәфиндән кәнч пионерләр тәшкилатынын јарадылмасы үчүн әсас шәртләрдән бири олду.

Пионер тәшкилаты 1922-чи илдә әсасландырылды. Һәмин илдә партијанын тәшәббүсү үзрә, РККИ-нин 2-чи конфрансы, ушагларын тәшкилатланмаг һәвәсини вә арзусуну нәзәрә алараг коммунист истигамәтли јени ушаг групларынын тәҹрүбәсини кениш бир сурәтдә јајмаг һаггында гәрар гәбул етди. Бу гәрарын гәбул едилдији күн (19 мај 1922-чи ил) пионер тәшкилатынын јарандығы күн һесаб едилир. Азәрбајҹанда пионер тәшкилаты илк дәфә 1923-чү илдә Бакы шәһәриндә јарадылды.

1924-чү илдә партијанын мәсләһәтилә, пионер тәшкилаты, В. И. Ленинин вәфатындан сонра, онун адына адланды. В. И. Ленин адына пионер тәшкилаты, ушагларын көнүллү, күтләви-сијаси тәшкилаты олмагла совет кәнч нәслинин коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсинә хидмәт етмәји өзүнә вәзифә гојмушдур.

Шакирдләрин һәртәрәфли мејл вә марагларыны һесаба алмагла пионер тәшкилаты, онларын һәртәрәфли инкишафыны тә'мин етмәјә, елмләрин әсасларыны мәнимсәмәләринә, онлардан фәал, тәшәббүскар коммунизм гуручулары јетишдирмәјә хидмәт едир. Пионер тәшкилаты мәктәбин һәјатла әлагәсинин мөһкәмләнмәсинә, тә'лим-тәрбијәнин коммунизм гуручулуғу илә сых әлагәдә

инкишафына көмәк едир. ҮИЛККИ-нин XIII гурултајы (1958) пионер тәшкилатынын индики дөврдә вәзифәләрини мүәјјәнләшдирәрәк өз гәтнамәсиндә көстәрир: «...пионер дәстә вә дружиналары мәктәблиләрдә јахшы охумаг сә'ји тәрбијә етмәли, дәрин вә мөһкәм билик уғрунда, шүурлу интизам уғрунда мүбаризә етмәли, шакирдләрә өзләриндә дүзҝүн сијаси көрүш вә әгидә тәрбијәләндирмәкдә... көмәк етмәлидирләр». Шакирдләри әмәјә коммунист мүнасибәти руһунда тәрбијә етмәк—пионер тәшкилатынын әсас вәзифәләриндәндир.

Бүтүн бунлар пионер тәшкилатынын, совет мәктәби илә бирликдә коммунист тәрбијәси мәгсәдинә хидмәт етдијини көстәрир. Лакин пионер тәшкилаты совет мәктәбилә бирҝә олан вәзифәләрини, совет мүәллимләринин көмәјилә мүстәгил, спесифик сәчијјә дашыјан иш формалары вә үсуллары тәтбиг етмәклә јеринә јетирир. Пионер тәшкилатынын гурулушу, ишинин мәзмуну, форма вә үсуллары, тәшкилатын ганунлары, әсаснамәси, тәшкилат һаггында ҮИЛККИ-нин гәрар вә гәтнамәләрилә мүәјјәнләшдирилир. Пионер тәшкилаты үзәриндә партија рәһбәрлији Ленин комсомолу васитәсилә јеринә јетирилир.

Пионер тәшкилатынын гурулушу. Пионер тәшкилатынын әсасыны пионер дружинасы тәшкил едир. Пионер дружинасы мәктәбдә, ушаг евиндә вә мүвәггәти вахт үчүн пионер дүшәрҝәсиндә јарадылыр. Мәктәбдә вә ушаг евиндә азы үч нәфәр пионер олдугда пионер дружинасы јарадылыр. Дружинаја рәһбәрлик етмәк үчүн рајон комсомол комитәси комсомолчулардан баш дәстә рәһбәри ајырыр.

Дружинанын ишини дружинанын топланышында ачыг сәсвермә јолу илә сечилмиш (3—15 нәфәр) дружина шурасы тәшкил едир. Дружина шурасы үзвләриндән бир нәфәр сәдр сечилир. Дружинада пионерләрин сајы 10 нәфәрдән аз олдугда орада дружина шурасы дејил, анчаг дружина сәдри сечилир.

Дружина шурасы баш дәстә рәһбәринин рәһбәрлији алтында пионерләрлә мәктәбдә, мәктәбдәнкәнарда вә онларын јашадығы јерләриндә тәрбијә иши апарыр. Дружина шурасы «Кәнч пионерләрин тәнтәнәли вә'дини», «Кәнч пионерләрин ганунларыны» пионерләрә изаһ етмәк саһәсиндә иш апарыр. «Јаш дәрәчәләриндә» көстәрилән бачарыг вә вәрдишләрә јијәләнмәкдә пионерләрә көмәк едир. Дружина шурасы шакирдләрин мүхтәлиф дәрнәкләрә чәлб едилмәсинә көмәк едир, пионер топланышларыны тәшкил едир, техника, идман вә с. мәсәләләр үзрә пионерләрин јарышларыны, екскурсијаларыны кечирир.

Дружина шуралары јанында валидејнләрдән, мүһарибә вә әмәк ветеранларындан вә пионерләрлә ишләмәјә бөјүк һәвәс көстәрән башга шәхсләрдән ибарәт «достлар шурасы» јарадыла биләр. Мәсәлән, Бакыдакы 165 нөмрәли мәктәбдә јарадылмыш достлар шурасы дружина шурасына онун апардығы ишләрдә бөјүк көмәк көстәрир.

Пионер дружинасынын гырмызы бајрағы олур. Бу бајраг ишләрин Вәтәнә, Коммунист партијасынын ишинә сәдагәтләринин символудур. Бајраг топланышларда, тәнтәнәли јығынҹагларда кәтирилир, һәмчинин нүмајишә чыхаркән ҝәтүрүлүр. Дружинанын һәм дә шејпуру вә тәбили олур.

Дружинанын тәркибиндә 20-дән чох пионер оларса, дружина пионер дәстәләринә бөлүнүр. Бир гајда олараг дәстә ејни синифдә охујан пионерләри бирләшдирир.

Әҝәр мүвафиг шәраит олса пионер дәстәси пионерләрин јашадығы јерләрдә, фәһлә клубларында да јарадыла биләр. Бу ҹүр дәстәләр мәктәбин пионер дружинасына дахил олур вә дружинанын планы үзрә пионер баш дәстә рәһбәринин рәһбәрлији алтында ишләјир. Пионер анҹаг бир дәстәнин үзвү ола биләр. Дәстәдә иши тәшкил етмәк үчүн дәстәнин топланышында ачыг сәсвермә јолу илә 3—5 нәфәрдән ибарәт дәстә шурасы сечилир. Дәстә шурасынын сәдри топланышда сечилир.

Пионер дәстәсинин ишинә рәһбәрлик етмәк үчүн комсомол тәшкилаты комсомолчу фәһләләрдән, тәләбәләрдән, шаҝирдләрдән дәстә рәһбәри тә'јин едир. Дәстә рәһбәри пионер баш дәстә рәһбәринин рәһбәрлији алтында, синиф рәһбәри вә илк комсомол тәшкилаты илә сых әлагәдә ишләјир.

Дәстәнин кичик гырмызы бајрағы олур. Дәстә дружина топланышына, нүмајишә, мүхтәлиф топланышлара, јүрүшә бу кичик бајрагла ҝедир.

Пионерләрин сајы 10 нәфәрдән чох олан дәстәләрдә пионер манғалары јарадылыр. Бөјүк јашлы пионерләрдән ибарәт олан дәстәләрдә тәкҹә даими манғалар јох, марага ҝөрә (мәсәлән, техника һәвәскарлары, мусиги, довшан вә гуш бәсләмә һәвәскарлары вә с.) вә мүәјјән бир тапшырығы јеринә јетирмәк үчүн манға јарадыла биләр. Кичик јашлы пионерләрин дахил олдуғу дәстәләрдә манғалар јарадылмаја да биләр. Манғаја рәһбәрлик етмәк үчүн манға топланышында манға рәһбәри сечилир.

Пионер тәшкилатында бүтүн сечкиләр ачыг сәсвермә јолу илә илдә бир дәфә олур. Пионер баш дәстә рәһбәри дружина шурасына вә дәстә рәһбәри дәстә шурасына дахил олурлар.

Пионер фәалларыны фәргләндирмәк үчүн фәргләнмә нишанлары мүәјјән едилмишдир: дружина шурасынын сәдри сол голунда 3 гырмызы золаг, дәстә шурасы сәдри вә дружина шурасы үзвләри 2 гырмызы золаг, дәстә шурасы үзвләри вә манға рәһбәрләри бир гырмызы золаг ҝәздирир. Гырмызы золағын узунлуғу дөрд вә ени бир сантиметрдир.

Пионер тәшкилатына гәбул

Пионер тәшкилатына 10 јашындан 15 јашынадәк олан мәктәблиләр гәбул едилир. Шаҝирдләри пионерә, мәктәб вә ушаг евләриндә олан пионер дружина вә дәстәләри гәбул едир. Пионерә гәбул олунан шаҝирдин гаршысында һеч бир шәрт гојулмур.

В. И. Ленин адына пионер тәшкилатына гәбул олмаг истәјән шаҝирд бу һагда дәстә вә ја дружина шурасы сәдринә, ја да дәстә рәһбәринә хәбәр верир. Бөјүк јашлы пионерләр, пионерә гәбул олунмаг истәјән шаҝирди ҝәнҹ пионерләрин тәнтәнәли вә'ди вә ганунлары, пионер рәмзләри илә таныш едир. Дәстә шурасы һәмин мәктәблијә мүәјјән бир тапшырыг верир. Шаҝирдин пионерә гәбул едилмәси мәсәләси дәстәнин топланышында ачыг сәсвермә јолу илә һәлл едилир. Пионерә јени гәбул едилән шаҝирд бөјүк халг бајрамлары мүнасибәтилә вә ја В. И. Ленинин, социалист ингилабы мүбаризләринин, вәтәндаш вә Бөјүк Вәтән мүһарибәси гәһрәманларынын абидәси јанында кечирилән пионер топланышында тәнтәнәли вә'д верир.

Әҝәр пионер дәстәси тәзә јарадылырса гәбулун гајдасы бир гәдәр башга олур. Бу һалда пионерә гәбул олунмаг истәјән шаҝирдләр өз арзусуну ја пионер баш дәстә рәһбәринә, ја да дружина шурасына билдирирләр. Дружина шурасынын ҝөстәриши илә дәстәләрдән бири (јахшы олар ки, һәмин синифдә ишләсин, онун үзвүндә һамилик етсин дәстә) һәмин шаҝирдләри пионерә гәбул етмәк мәсәләсини мүзакирә едир.

Шаҝирдләри пионерә дахил олмаг үчүн һазырламагда мүәллимин дә ролу бөјүкдүр. I вә II синиф мүәллими оху дәрсләриндә пионер гәзетинин материалларындан истифадә едир. Пионерләр һаггында олан ше'р вә һекајәләри ифадәли охумағы шаҝирдләрә өјрәдир, шаҝирдләри пионерләрин фајдалы ишләри илә таныш едир. Мүәллим комсомолчу вә бөјүк јашлы пионерләрдән октјабрјатларла иш апармаг үчүн ајрыланлара тәдбирләри һазырлајыб кечирмәјә көмәк едир.

Пионерә гәбулун ардычыллығы белә олур: шаҝирдин пионерә дахил олмаг һаггындакы хаһиши е'лан олунур, пионерләр разылығыны билдирир вә бундан сонра баш дәстә рәһбәри вә ја дәстә рәһбәри онун боҝнуна гырмызы галстук бағлајыр вә «Пионер, Коммунист партијасынын иши уғрунда мүбаризәјә һазыр ол!» чағырышы илә она мүраҹиәт едир. Пионерә гәбул едилән ушаг тәнтәнәли вә'дини сөјләјир: «Мән Совет Иттифагынын ҝәнҹ пионери, өз јолдашларымын гаршысында тәнтәнәли сурәтдә вә'д едирәм ки: «Өз Совет Вәтәнимi гызғын мәһәббәтлә севәҹәјәм, бөјүк Ленинин васијјәт етдији вә Коммунист партијасынын өјрәтдији кими јашајаҹаг, охујаҹаг вә мүбаризә апараҹағам».

Ҝәнҹ пионер Совет Иттифагы ҝәнҹ пионерләринин Ганунларыны јеринә јетирмәјә борҹлудур. Ҝәнҹ пионерләрин ганунларында узун илләр боју пионер тәшкилатынын һәјатында әсас јер тутмуш мәсәләләр вә әнәнәләр тә'мин едилмишдир. Һәмин ганунлар ашағыдакылардан ибарәтдир:

Пионер өз Вәтәнини, Совет Иттифагы Коммунист партијасыны севир. О ҮЛКҜИ-нә үзв олмаг үчүн һазырлашыр.

Пионер азадлыг уғрунда, Совет Вәтәнинин тәрәггиси уғрунда вә һәјатыны гурбан вермиш адамларын хатирәсини әзиз тутур.

Пионер дүнјанын бүтүн өлкәләринин ушаглары илә достлуг едир.

Пионер сә'јлә охујур, интизамлы вә нәзакәтлидир.

Пионер әмәји севир вә халг малыны горујур.

411—9

Пионер — јахшы јолдашдыр, балачаларын гајғысына галыр, бөјүкләрә көмәк едир.
Пионер чәсарәтлидир вә чәтинликләрдән горхмур.
Пионер доғру данышыр, о, өз дәстәсинин шәрәфини горујур.
Пионер өз бәдәнини мөһкәмләндирир, һәр ҝүн идманла мәшғул олур.
Пионер тәбиәти севир, о, јашыллыгларын, фајдалы гушларын вә һејванларын мүдафиәчисидир.
Пионер — бүтүн ушаглара нүмунәдир.

Пионер дәстә вә дружинасы јанында октјабрат групплары.

Пионерин ән гијмәтли ән'әнәләриндән бири кичик јашлы ушаглара гајғы ҝөстәрмәкдир ки, бу да пионер дәстә вә дружиналары јанында октјабрат групларынын јарадылмасында вә она рәһбәрлик етмәкдә ифадә олунур.

Октјабрат групплары мүстәгил бир тәшкилат олмадығы үчүн октјабрат групуна гәбулун хүсуси гајдасы јохдур. 7 јашдан 10 јаша кими олан бүтүн мәктәблиләр октјабрат ола биләр. Әҝәр I вә II синиф шаҝирдләри октјабрат олмағы арзу едирләрсә, пионер дәстәләриндән биринин јанында октјабрат групу јарадылыр. Биринчи синиф шаҝирдләринин дахил олдуғу октјабрат групуну V синифдәки, икинчи синиф шаҝирдләринин дахил олдуғу октјабрат групуну исә VI синифдәки пионер дәстәси јанында јаратмаг мәсләһәтдир.

Октјабрат групуна дахил олмуш I синиф шаҝирдләринә октјабр ҝүнләриндә улдузчуг верилир. Бу ҝүн онларын һәјатында бөјүк һадисәдир вә ону елә тәнтәнәли шәраитдә етмәк лазымдыр ки, һафизәләриндә дәрин из бурахсын. Улдузчуғу октјабрат сол дөшүндә ҝәздирир.

Һәр октјабрат групу 5—6 нәфәрдән ибарәт улдузчуглара бөлүнүр.

Комсомолчу шаҝирдләрдән вә ја бөјүк јашлы пионерләрдән бир нәфәр октјабрат групуна рәһбәр тә'јин олунур.

Октјабратлар үчүн гајда вар. Һәмин гајда бунлардан ибарәтдир: октјабратлар—ҝәләчәк пионерләрдир; октјабратлар чалышган ушаглардыр, јахшы охујур, мәктәби севир, бөјүкләрә һөрмәт едирләр; әмәји севәнләри октјабрат чағырырлар; октјабратлар намуслу вә дүзҝүн данышан ушаглардыр; октјабратлар сәмими ушаглардыр, охујур вә шәкил чәкир, ојнајыр вә маһны охујур, шән јашајырлар.

Октјабратларла бүтүн иш бу гајдалар әтрафында апарылыр.

Пионер ишинин мәзмуну.

Пионер ишинин мәзмуну, пионер тәшкилаты гаршысында гојулан тәрбијә вәзифәләринә әсасән мүәјјән едилир. Пионер ишинин мәзмуну, пионерин һәртәрәфли инкишафына, онун јахшы охумасына, јүксәк әхлаги кејфијјәтләрә малик олмасына, о чүмләдән идејалы вәтәнпәрвәр, бејнәлмиләлчи, интизамлы олмасына хидмәт етмәлидир.

Пионер ишинин мәзмунуна, пионерләри елм вә техникаја јијәләнмәјә һәвәсләндирән, онларын идеја-сијаси тәрбијәсини ҝе-

нишләндирән, әмәк тәрбијәсини ҝүчләндирән, естетик вә бәдән тәрбијәләрини јахшылашдыран тәдбирләр дахилдир.

Мәктәбин һәјатла әлагәсинин мөһкәмләнмәси вә ССРИ-дә халг маарифи системинин даһа да инкишаф етдирмәк һаггында гәбул едилмиш ганунун јеринә јетирилмәсилә әлагәдар олараг пионер тәшкилатында әмәк тәрбијәсинә хүсуси фикир верилмәлидир.

Комсомолун III гурултајында сөјләдији тарихи нитгиндә В. И. Ленин ҝөстәрмишдир: ҝәнч нәслин тә'лим-тәрбијә ишләрини елә гурмаг лазымдыр ки, һәр бир кәнддә вә һәр бир шәһәрдә ҝәнчләр үмуми әмәк саһәсиндә бу вә ја башга бир иши, һәтта ән сада вә ән хырда бир иши әмәли бир сурәтдә јеринә јетирсинләр.

В. И. Ленинин бу ҝөстәриши, пионер тәшкилатынын бүтүн тәрбијә ишләринин әсасына гојулур[1].

Әмәк тәрбијәси мәгсәдилә пионерләр шәһәр вә кәндләрин јашыллашдырылмасы, метал гырынтыларынын топланмасы, кәнддә һејванлара һамилик едилмәси, довшан вә ев гушлары јетишдирилмәси, бағлар вә үзүмлүкләр салынмасы, јүксәк гарғыдалы мәһсулу јетишдирилмәси, мәктәб үчүн әјани дәрс вәсаитләри һазырланмасы, мәктәб е'малатханаларынын саһманы салынмасы кими ишләрдә иштирак едирләр.

Пионерләрин әмәк тәрбијәсинә көмәк етмәк, әмәк ән'әнәләринин мөһкәмләндирилмәси үчүн пионер дәстә вә дружиналары мүәссисәләр-истеһсалат коллективләри илә даим әлагә сахлајыр, мүәссисәдә, колхоз вә совхозларда пионер топлантылары кечирир, истеһсалат габагчыллары илә ҝөрүш тәшкил едир.

Пионерләри интернасионал ән'әнәләр руһунда тәрбијә етмәк үчүн һәр ил апрелин 22-дә В. И. Ленинин хатирәсинә һәср олунмуш пионер топлантылары, тонгалары вә В. И. Ленин абидәләринә сәфәр тәшкил едилир; 28 апрел, 1 Мај вә Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабына һәср олунмуш тәнтәнәли пионер топлантылары кечирилир; ингилаб иштиракчыларынын, вәтәндаш мүһарибәси вә Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөјүшчүләринин мәзарлары башына вә абидәси јанына ҝедилир; кечмиш коммунист вә мүһарибә ветеранлары илә ҝөрүшләр тәшкил едилир; октјабрын 29-да комсомолун јаранмасы ҝүнү тәнтәнәли кечирилир. Бу мәгсәдлә һәр ил мај ајынын 19-да В. И. Ленин адына пионер тәшкилатынын јаранмасы ҝүнүндә Үмумиттифаг пионер тәшкилатынын бајрамы кечирилир. Бу бајрам ҝүнү дәстә вә дружиналар ил ишләринә јекун вурур, ичтимаи-фајдалы әмәкдә, идманда, бәдии өзфәалијјәтдә, техники јарадычылығында вә саир ишләрдә әлдә етдикләри наилијјәтләри ҝөстәрмәк үчүн сәркиләр дүзәлдилир, истеһсалат коллективләринә пионер рапортлары верилир вә и. а.

Пионер тәшкилатларынын мүһүм вәзифәләриндән бири пионерләри Совет Иттифагы халгларынын достлуғу вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәкдир. Бу мәгсәдлә

[1] Бах: «В. И. Ленин адына пионер тәшкилаты ишинин јахшылашдырылмасы тәдбирләри һаггында» ҮИЛКҜИ МК VIII пленумунун гәрары.

мәктәбләрин, рајонларын, шәһәрләрин, мүттәфиг вә мухтар республикаларын пионерләри мәктубләшир, бир-биринә пионерләрин һүмајәсиндә һејәтларинин, материаллар, коллексија вә һербарилләр ҝөндәрирләр, гијаби бәдии тәрбијәви јарышлары, мүсабигәләр, достлуг топлантылары кечирирләр. Јај заманы пионер дүшәргәләринә истираһәт етмәк үчүн бир-биринә дәстә-дәстә пионерләр ҝөндәрирләр. Пионерләрин пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси үчүн харичи өлкәләрин кәнч вә ушагларына һәср едилмиш пионер фестиваллары, кечәләри, Совет Иттифагында охујан харичи өлкә тәләбәләри илә ҝөрүшләр кечирилир, харичи өлкәләрдән ҝәлән нүмајәндә һејәтләринин үзвләри пионер топланышына дә'вәт олунур. Чинин вә диҝәр халг демократијасы өлкәләринин пионер тәшкилатлары илә коллектив јазышмаг кими тәдбирләрдән ҝениш истифадә олунур. Бу вә бунлар кими тәдбирләр пионерләрин идеја-сијаси тәрбијәләринин ҝүчләндирир.

Пионер тәшкилаты пионерләрин естетик вә бәдән тәрбијәси саһәсиндә мүнтәзәм олараг иш апарыр. Мәсәлән, пионерләрин естетик тәрбијә ишини јахшылашдырмаг үчүн мүнтәзәм олараг пионер маһны бајрамы кечирилир, һәр бир дружина вә мәктәбдән кәнар мүәссисәдә бәдии өзфәалијјәт дәрнәји, пионер хору, ири шәһәрләрдә пионер маһны вә рәгс ансамбллары јарадылыр. Пионерләрин бәдән тәрбијәси ишинә көмәк етмәк үчүн дружина вә дәстәләрдә бәдән тәрбијәси бајрамы вә јарышлары тәшкил едилир.

«Кәнҹ пионерин дәрәҹәләри» пионерләр үчүн зәрури олан бачарыг вә вәрдишләрин мүәјјән сијаһысыны верир.

Пионерләр үчүн үч дәрәҹә мүәјјән едилмишдир. Биринҹи дәрәҹәјә III—IV синифләрдә охујан, икинҹијә V—VI синифләрдә охујан, үчүнҹүјә VII—VIII синифләрдә охујан пионерләр дахилдир. Пионер дәрәҹәләриндә сијаһысы верилән билик, бачарыг вә вәрдишләр пионерләрин идеја-сијаси тәрбијәси, әмәк тәрбијәси, бәдии вә физики инкишафына хидмәт едир.

Јаш дәрәҹәләриндә ҝөстәрилән бачарыг вә вәрдишләри пионерләрә дәстә рәһбәрләри, мүәллимләр, дә'вәт едилмиш мүтәхәссисләр өјрәдир. Бу иш һесаба алыныр вә пионерин шәхси китабчасына гејд олунур. Пионер бир дәрәҹәдә ҝөстәрилән тәләбләри јеринә јетирдикдән сонра даһа јүксәк дәрәҹәјә кечирүрләр, она мүвафиг нишан верирләр.

Пионер ишинин форма вә үсуллары

Пионер ишинин форма вә үсуллары мәктәб ишләринин форма вә үсулларындан фәргли олмагла пионер ишинин мәзмунуна әсасән, пионерләрин јаш хүсусијјәтләрини һесаба алмагла мүәјјәнләшдирилир. Пионер ишинин форма вә үсулларыны мүәјјән едәркән пионер тәшкилатынын өзфәалијјәт вә коллективчилик әсасында гурулдуғуну да унутмаг олмаз. Пионер ишинин форма вә үсуллары пионер ишинә мараг ојатмалы, онларда фәаллыг вә ҝүмраһлығы тә'мин етмәјә јарамалыдыр. Бунларла бәрабәр пионер ишинин форма вә үсуллары мүхтәлиф олмалыдыр.

Пионер топланышы, пионер тәшкилатында дружина, дәстә вә манғаларын әсас коллектив формасы һесаб олунур.

Пионер топланышы—шаҝирдләрин дәрнәк мәшғәләсиндән, дәрс вә ичласларындан әсаслы сурәтдә фәргләнир. Пионер топланышынын өзүнә мәхсус хүсусијјәтләри вардыр. Топланыш васитәсилә пионер тәшкилаты бүтүн манға, дәстә вә дружинанын фәалијјәтинә истигамәт верир; топланышда мүхтәлиф мәзмунлу ишләр мүхтәлиф үсулларла јеринә јетирилир; топланыш ачыг һавада, мәктәб клубунда, идман салонунда, тонгал әтрафында әлагәдар пионер рәсмијјәтләрилә башланыр вә бу рәсмијјәтләрлә дә тамамланыр. Бунларла бәрабәр дружина, дәстә вә манға топланышлары арасында да иш мәзмуну илә әлагәдар фәргләр вардыр.

Дружина топланышлары ики-үч ајдан бир кечирилир, адәтән ингилаби бајрамлара, өлкәнин, мәктәбин вә ја пионер тәшкилатынын һәјатында олан мәркәзи һадисәләрә, рүбүн јекунуна һәср олунур. Дружинанын топланышы пионер тәшкилатынын ән бөјүк тәдбирләриндән олдуғундан онун һазырланыб кечирилмәсиндә мүәллимләр, комсомол тәшкилаты вә валидејнләр комитәси иштирак етмәлидир.

Һәр ил дружинанын бир топланышы дружинанын һесабат-сечкисинә һәср олунур. Бу, пионер дружинасынын чох мүһүм тәдбирләриндән биридир. Бир сыра мәктәбләрдә дружинанын һесабат-сечки топланышында һәр бир дружина шурасы үзвү она тапшырылмыш саһәдә ҝөрүлән ишләрә аид һесабат верир. Һәм дә һесабатда һәмин саһәдә пионерләрин әлдә етдикләри ән јахшы нәтиҹәләри нүмајиш етдирмәјә әсас јер верилир.

Пионер дәстәсинин топланышы ајда бир дәфә кечирилир. Дәстә топланышында коммунист әхлагынын ајры-ајры мәсәләләри һаггында сөһбәт кечирилир, пионерләр арасында интизам, јолдашлыг вә достлуг, намуслулуг кими мәсәләләр мүзакирә едилир, ән јахшы охујанларын, ојнајанларын, халг маһныларыны ифа едәнләрин мүсабигәси, пионерләрин охудуглары китабын мүзакирәси кечирилир. Дәстә топланышында идманын мүхтәлиф нөвләри үзрә дәстә биринҹилији уғрунда јарыш да кечирилә биләр. Дәстә топланышы екскурсија шәклиндә кечирилә биләр, ичтимаи-фајдалы ишләрин ҝөрүлмәсинә һәср едилә биләр. Бунунла әлагәдар олараг сон заманларда мәктәбләримиздә әјани васитә һазырламаг, китабхананын китабларыны чилдләмәк, ушаг бағчалары үчүн ојунҹаглар дүзәлтмәк, синфи јујуб тәмизләмәк, мәктәбдә идман мејданчасы дүзәлтмәк, метал гырынтылары топламаг, биткиләрә зијанверичи һашәратла мүбаризә етмәк, мәһсул топланышында колхоза көмәк етмәк вә с. бу кими, дәстә топланышларына тез-тез раст ҝәлирик. «Пионер! Әлинин бачарыглы ҝөстәр», «Пионер! Билдијини јолдашына өјрәт» мөвзуларында кечирилән дәстә топланышларынын бөјүк тә'сир вә тәрбијәви әһәмијјәтини нәзәрә алараг бу чүр топланышлара ҝениш јер вермәк лазымдыр.

Дәстә топланышларында шакирдләрин бирҝә ишләмәси, өјрәнмәси онлары бир-биринә јахынлашдырыр вә синифдә әлбир шакирд коллективинин јаранмасына көмәк едир.

Манга топланышлары даһа кичик пионер коллективинин бирләшдирмәк ҹәһәтдән чох әһәмијјәтлидир. Манга ајда 1—2 дәфә топланыш кечирир. Һәр бир пионерин вә јарадычылыг гүввәсини, габилијјәт вә тәшәббүсүнү көстәрмәси үчүн манга топланышларынын кечирилмәси ән јахшы васитәдир.

Манга топланышында пионерләр мәктәб һәјатындан олан мәсәләләри, дәстәнин тапшырыгларыны мүзакирә едир, дәстә вә дружинадан алынан тапшырыглары бирликдә јеринә јетирирләр.

Манга топланышында пионерләр охудуглары китаблары мүзакирә едир, бирликдә китаб охујур, мүхтәлиф ојунлар тәшкил едирләр.

III—IV синифләрин пионер мангасы топланышларында пионер тәшкилатынын шүарларындан, пионер галстукундан, дружинанын гырмызы бајрағындан, мәктәблинин әдәб гајдаларындан, пионер шәрәфиндән, сәһијјә гајдаларындан, күндәлик режимин тәшкилиндән, шакирдин аиләдәки вәзифәләриндән вә с. сөһбәтләр кечирилә биләр. Бу сөһбәтләрин гуру нәсиһәт характери дашымамасы үчүн јери кәлдикҹә марагла китаб вә һекајәнин ифадәли охунушуну тәшкил етмәк, сөһбәтә фото-материаллар, албомлар үзрә кечирмәк мәсләһәтдир. Китабын ифадәли охунушуна јухары синифдә јахшы ифадәли охумағы бачаран шакирдләри дә ҹәлб едилә биләр. Кечирилән сөһбәтләрдә манганын һәјатындан ајры-ајры пионерләрдән нүмунәләр кәтирмәклә һәмин мөвзу манганын иши илә бағланмалыдыр.

V—VIII синифләрдә дә манга топланышында китаба ишә мүһүм јер верилмәлидир.

Јухары јашлы пионерләрин манга топланышында пионерләрин сијаси мә'луматла чыхышыны динләмәк олар. Белә мә'луматлар һазырламаг шакирдләри гәзет вә мәҹмуәләри ардычыл охумаға алышдырыр. Мә'лумат вермәк үчүн пионери мүәллим вә баш дәстә рәһбәри өзү дә һазырлаја биләр.

Манга топланышында јухары јашлы пионерләрин алдыглары тапшырығы неҹә јеринә јетирмәси һаггында һесабат вермәсини тәшкил етмәк олар.

Пионер топланышларынын һазырланмасы вә кечирилмәси ишиндә бир сыра ҹәһәтләр көзләнилмәлидир.

Һәр шејдән әввәл топланышын мөвзусу, формасы мүәјјән едиләркән пионерләрин арзу вә марагларыны нәзәрә алмалыдыр. Сонра, мөвзу өзү бир нечә даһа кичик һиссәләрә ајрылыр. Әкәр топланыш дружина мигјасында кечириләҹәксә, о заман бу кичик һиссәләр дәстәләр арасында бөлүнүр. Топланыш дәстә мигјасында кечириләҹәксә һиссәләр мангалар арасында бөлүнүр. Топланышда бу вә ја дикәр иши һазырламаг тапшырығыны алмыш дәстә вә ја манга ишә бүтүн манга үзвләрини, ја'ни һәр бир пионери ҹәлб едир. Һәр бир пионерин топланыша һазырлашмасы пионер

тәшкилатынын ишини ҹанландырыр, коллективин даһа да мөһкәмләнмәсинә, шакирдләр арасында меһрибанчылығын артмасына сәбәб олур. Әкәр топланышын һазырлығында бир нечә пионер иштирак едир вә галанлары кәнарда галырса, бу топланыш өз гаршысына гојдуғу мәгсәдә наил ола билмир.

Бәдии тәрбијә ишләрини кениш тәблиғ етмәк мәгсәдилә топланышларда пионерләрин бәдии тәрбијәси вә идман наилијјәтләринин нүмајиш етдирилмәсинә мүмкүн гәдәр кениш јер верилмәлидир.

Топланышда иштирак етмәк үчүн јерли колхозчу истеһсалат габагчыллары, јүксәк мәһсул устасы олан памбыгчылар, Совет Иттифагы гәһрәманлары, Сосиалист Әмәји гәһрәманлары, гоҹаман мүәллимләр, алим вә јазычылар, идман усталары вә инҹәсәнәт хадимләри дә'вәт едилмәлидир. Танынмыш адамларын топланыша дә'вәт едилмәси топланышы даһа мараглы едир.

Пионер топланышларынын кечирилмәсиндә пионер тәшкилатында јаранмыш рәмзләрин (дәстәнин сыраја дүзүлмәси, бајрағын кәтирилмәси, дәстә шурасы сәдринин рапорт вермәси, пионер маһнылары охунмасы) мәнимсәнилмәсинин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Рәмзләрин көзләнилмәси топланышы даһа тәнтәнәли едир, пионерләр даһа јахшы тәшкил олунурлар.

Пионер ишинин формалары ичәрисиндә дружина вә дәстә шураларынын топланышы да мүһүм јер тутур.

Пионер тәшкилатынын иш формаларындан бири пионер фәаллары топланышыдыр. Бу топланыш мәктәбдә дружина шурасы, рајон, шәһәр вә республика мигјасында мүвафиг комсомол комитәләри тәрәфиндән кечирилир. Бу топланыш пионерләрин бу мүәјјән саһәдәки (техника јарадычылығы, бәдии өзфәалијјәт, бәдән тәрбијәси саһәсиндәки) наилијјәтини нүмајиш етдирмәк үчүн кечирилир. Бу топланыш кечирилмәздән әввәл дружиналарын, дәстә вә мангаларын наилијјәтләри мүәјјән едилир.

Пионер ишинин мүвәффәгијјәти үчүн ән мүһүм шәртләрдән бири пионер фәалларынын дүзкүн сечилмәси вә онларла мүнтәзәм иш апарылмасыдыр. Пионер фәаллары мүәллимин, пионер баш дәстә рәһбәри вә дәстә рәһбәрләринин ән јахшы көмәкчиләридир.

Дружинада сечки гуртардыгдан сонра јени сечилмиш пионер фәаллары топланыр вә онлар дружинанын иш планы илә таныш едилир. Дружина шурасы јени сечилмиш пионерләрә тәклиф едир ки, онлар бу планда нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрдән бир вә ја нечәсинин һәјата кечирилмәсини өз үзәрләринә көтүрсүнләр. Тәдбирләр пионер фәаллары арасында онларын габилијјәт вә марагларына көрә бөлүнүр. Еләҹә бу топланышда көһнә пионер фәаллары јени фәаллара өз тәҹрүбәләриндән данышырлар. Мәктәбдә пионер фәалларынын топланышында пионер ишинин ајры-ајры мәсәләләри (топланыша неҹә һазырлашмаг, пионерләрин ичтимаи-фајдалы әмәјини, мүхтәлиф мәсәләләрә аид јарышларыны, вериләҹәк галанлара көмәји неҹә тәшкил етмәк, дәстә вә мангада апарылан ишләри неҹә марагла етмәк вә с.) мүзакирә едилир.

Мүәјјән тәдбир кечирилдикдән сонра онун нәтиҹәсә фәалларын топланышында мүзакирә олунур вә нәтиҹәләр үзә чыхарылыр.

Дәстәләрдә апарылан ишләрин марагла олмасы тәкҹә пионер фәалларынын дејил, һәм дә пионер дәстә рәһбәрләринин һазырлығындан асылыдыр. Буна ҝөрә дә габагҹыл мәктәбләримиздә пионер дәстә рәһбәрлинин пионерләрлә иш үчүн һазырланмасына хүсуси фикир верилир. Бу ишдә комсомол тәшкилаты бөјүк рол ојнамалыдыр.

Пионер ишиндә јарыша ҝениш јер верилмәлидир. Иҹтимаи-фајдалы әмәк, техники јарадыҹылыг, бәдии тәрбијә вә идман, ҝәнҹ тәбиәтчиләр, тимурчулар иши вә с. саһәсиндә ән јахшы пионер дәстәси, дружинасы рајон вә шәһәр пионер тәшкилаты адына алмаг үчүн јарышлар тәшкил едилир. Јарышда биринҹилик газанан пионер коллективләринә үчүн вымпелләр, бајрагчыглар, кубоклар верилир.

Јарышларын галибләри олан ән јахшы пионерләрин адлары, манга, дәстә вә дружиналар шәрәф лөвһәсиндә гејд олунурлар.

Мүәјјән иш үсулу кими екскурсијалара да пионер ишиндә ҝениш јер верилир. Екскурсијалар тарихи абидәләрә, ингилаби-тарихи јерләрә, музејләрә вә с. тәшкил едилир.

Пионерләрдә охумаға, әмәјә вә иҹтимаи ишләрә олан һәвәси гүввәтләндирмәк, онларын өз вәзифәләринә мәс'улијјәтини артырмаг; пионерләр арасында интизамы мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә рәғбәтләндирмә вә тәнбеһ тәдбирләриндән дә истифадә едилир. Пионер тәшкилатында ашағыдакы рәғбәтләндирмә нөвләри тәтбиг олунур: дәрсдә, әмәкдә вә иҹтимаи ишдә мүвәффәгијјәт әлдә етмиш пионерләрә дәстә шурасынын гәрары илә манганын вә ја дәстәнин сырасы гаршысында тәшәккүр е'лан етмәк; дружина шурасынын гәрары илә дружинанын сырасы гаршысында тәшәккүр е'лан етмәк; дружинанын, рајон вә ја шәһәр пионер тәшкилатынын бајрағы гаршысында фотошәклини чәкмәк; ән јахшы пионерләри вилајәт вә шәһәр комсомол комитәләринин, мүттәфиг республикаларын ЛККИ МК-ларынын вә ҮИЛККИ МК-нын фәхри фәрманы илә тәлтиф етмәк. Дәрсдә, әмәкдә вә иҹтимаи ишләрдә хүсусилә фәргләнмиш олан пионерләрин пионер дәстәләринин, дружиналарынын, пионер ишчиләринин ады В. И. Ленин адына пионер тәшкилатынын фәхри китабына јазылыр.

Пионер тәшкилатында өз вәзифәләринә әмәл етмәјән пионерләр һаггында ашағыдакы тәнбеһ тәдбирләри тәтбиг едилир. Пионер дәстә вә ја дружина шурасы тәрәфиндән мәзәммәт етмәк; пионерин мәсәләсини дәстәнин вә ја манганын топланышында мүзакирә етмәк; дәстә шурасынын гәрары илә пионерә манганын вә ја дәстәнин сырасы гаршысында төһмәт е'лан етмәк; пионерә дружина шурасынын гәрары илә төһмәт вермәк.

Пионер ишинин планлашдырылмасы.

Дружинанын иш планыны дружина шурасы тәртиб едир. Дружинанын иш планы һәр дәрс рүбү, гыш, јаз вә јај тә'тили үчүн тәртиб олунур. Анҹаг онлар билир ки, бә'зи ишләр бир рүб үчүн јох, бир

дәрс или үчүн нәзәрдә тутулсун. Мәсәлән, бир нечә күнлүк јүрүш, ушаг техники јарадыҹылығы сәркисинә, мәктәблиләрин јај вә гыш спартакиадасына һазырлыг белә тәдбирләрдәндир. Белә ишләрин ҝөрүлмәси илә әлагәдар олан тәдбирләр бүтүн рүбләрин планында әкс олунур.

Дружинанын иш планы тәртиб олунаркән биринҹи нөвбәдә пионерләрин өз тәклиф вә арзулары нәзәрә алынмалыдыр. Әлбәттә, дружина шурасы бир нечә јүз пионерин арзу вә тәклифини ајрыҹа билмәз. Одур ки, бир сыра мәктәбләрдә «дружинанын иш планы үчүн ән јахшы тәклиф вермәк» һаггында јарыш кечирилир. Пионерләрин тәклифләри дәстә шуралары тәрәфиндән топланыр, дружина шурасында бу тәклифләр мүзакирә олунур вә ән јахшы тәклифләр дружинанын иш планына дахил едилир. Дружинанын иш планында пионерләрин әмәк тәрбијәсинә кемәк едән иҹтимаи-фајдалы ишләрин ҝөрүлмәсинә, мәктәбин еһтијаҹыны өдәмәјә аид ишләрә кифајәт гәдәр јер верилмәлидир. Дружинанын иш планы тәртиб едиләркән, һәмчинин пионерләрин сијаси вә әхлаг тәрбијәси мәсәләләринә дә лазымынҹа јер верилмәлидир.

Пионер дәстәсинин иши дәрс илинин рүбләри үзрә планлашдырылыр. Гыш вә јаз тә'тили үчүн ајрыҹа план тәртиб олунур.

Пионерләр үчүн конкрет ишләр сечәркән пионерләрин тәклифләри, онларын синфә, мәктәбә, рајона вә кимә кемәк ҝөстәрә билмәкләри вә онларын нә илә марагландығы нәзәрә алынмалыдыр. Кичик јашлы пионерләрин дахил олдуғу дәстәләрин иш планында пионерләрин вәзифәләрини дәрк етмәјә, пионер рәмзләрини (галстук, нишан, пионер саламы, бајрагчыг, бајраг) билмәјә, сада әмәк вәрдишләринин газанылмасына, ојун вә бәдии тәрбијә ишләринә аид тәдбирләрә лазымынҹа јер верилир.

Дәстәнин иш планы тәртиб олунмаздан әввәл мүәллим (синиф рәһбәри) дәстә рәһбәри вә дәстә шурасы пионерләрин арзуларыны, марағыны (бунлары манга рәһбәрләри өјрәниб хәбәр верир), пионерләрин јеринә јетирә биләҹәкләри иҹтимаи-фајдалы ишләри нәзәрдән кечирир вә лазым ҝөрүләҹәк планын лајиһәси [illegible] едилир. План лајиһәси дәстә шурасында мүзакирә едилир вә ајры-ајры тәдбирләрин кимләрә тапшырылаҹағы, тәдбирин јеринә јетирилмәси вахты нәзәрдә тутулур. Дәстәнин иш планы дәстәнин пионерләри тәрәфиндән мүзакирә вә тәсдиг едилир. Бунун үчүн дәрсдән сонра 15—20 дәгигәлик топланыш кечирмәк кифајәтдир. Бөјүк јашлы пионерләрин дахил олдуғу дәстәдә иш планынын лајиһәсини әввәлҹәдән синифдә асмаг мәгсәдәујғундур.

Манганын хүсуси јазылы иш планы олмур. Манга рәһбәри дәстәнин планында нәзәрдә тутулмуш тәдбирләрин онун мангасындакы пионерләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәсинә нәзарәт вә кемәк едир.

Пионер ишинин тәшкилиндә мүәллимин ролу

Бүтүн тә'лим-тәрбијә ишинин јахшылашдырылмасында һәлледиҹи рол ојнајан мүәллим, пионер ишинин дә тәшкили вә јахшылашдырылмасында бөјүк рол ојнајыр. Мүәллимин кемәји олмадан пионер ишини лазымынҹа сәвијјәдә апармаг

олмаз, чүнки пионерләрин һәјат тәҹрүбәси һәлә аздыр, онлар бир чох һалда пионер тәшкилатынын вәзифәләрини, иш формаларыны белә јахшы билмирләр. Бу ишләрдә мүәллимин пионерләрә көмәји зәруридир.

Пионерләрә көмәк тәшкил едәркән мүәллим пионер тәшкилатынын хүсусијјәтини һөкмән нәзәрә алмалыдыр. Коммунист партијасы вә комсомолун пионер тәшкилаты һаггында олан гәрарларында тә'лим ишинин үсулларыны, һәмчинин јашлылара мәхсус иш үсулларыны пионер тәшкилатынын ишинә тәтбиг етмәк һаллары кәскин тәнгид олунмушдур. Мәсәлән, мүәллимин пионер топланышында өзүнү дәрсдә апардығы кими апармасына, пионер тәдбириндә иштирак едәркән, тез-тез гылыглар вә нәсиһәтләрдән истифадә етмәсинә, дәстә рәһбәри, дәстә шурасы сәдри вә башга фәал пионерләри сајмамасына, онларын тәшәббүскарлығыны боғмасына, мәһдудлашдырмасына јер верилмәмәлидир. Әксинә, мүәллим пионер ишиндә пионерләрин фајдалы тәшәббүсләрини рәғбәтләндирмәли, онлары јени-јени фајдалы тәклифләр ирәли сүрмәјә һәвәсләндирмәлидир. Мүәллим дәстә рәһбәри вә пионер фәалларына һәр пионерин мејл вә марагыны мүәјјәнләшдирмәкдә көмәк етмәлидир, онлары пионерләрин јаш хүсусијјәтләри илә таныш етмәлидир.

Мүәллим јени тәшкил олунан пионер дәстәсинә даһа чох көмәк етмәлидир. Мүәллим пионерләрин мараг вә габилијјәтләрини, јолдашлыг мүнасибәтләрини нәзәрә алараг, манғаларын јарадылмасына көмәк едир. Мүәллим илк заманлар дәстә рәһбәри вә дәстә шурасы сәдринә пионерләрин сырасыны дүзәлтмәкдә, галстук бағламағы, пионер саламы вермәји вә с. пионерләрә өјрәтмәкдә көмәк едир.

Мүәллимләр пионер дружина вә дәстәләринин планларынын дүзкүн тәртиб едилмәсинә, пионерләрин тапшырылан дүрлү вәзифәләри јеринә јетирилмәсинә тәрәф јөнәлдилмәсинә хүсуси јардым етмәлидирләр. Пионер дәрнәкләриндә кәстәрилән бачарыг вә вәрдишләрлә пионерләрин силаһланмасы ишиндә мүәллимләр јенә дә мүһүм рол ојнамалыдырлар.

Пионер баш дәстә рәһбәринин мәктәбдә ролу вә вәзифәләри.

Рајон комсомол комитәси дружинаја рәһбәрлији пионер баш дәстә рәһбәри васитәсилә һәјата кечирир. Пионер баш дәстә рәһбәри педагожи тәһсилли олан комсомолчулардан тә'јин олунур. Пионер баш дәстә рәһбәри пионерләрин бөјүк јолдашы вә достудур, онларын фәалијјәтинә рәһбәрлик едир. Мүәллимләр пионер баш дәстә рәһбәрләрилә күндәлик әлагә сахлајыр, пионерләрлә апарылан ишдә она көмәк көстәрирләр. Дружинанын иш планыны тәртиб етмәк, дәстә рәһбәрләри вә пионер фәалларыны өјрәтмәк, дружина шурасы илә бирликдә дружинанын топланышыны, дәстәләр арасында мүхтәлиф тәдбирләр кечирмәк пионер баш дәстә рәһбәринин әсас вәзифә даирәсини тәшкил едир.

Пионер баш дәстә рәһбәри пионер тәшкилатына рәһбәрлик едәркән, чалышмалыдыр ки, пионерләрин тәшәббүскарлығы, фәаллығы өн планда дурсун; о анҹаг јашлы вә тәҹрүбәли јолдаш кими бу ишә өз мәсләһәт вә көстәришләри илә истигамәт вермәлидир.

Пионерләрлә јајда иш апарылмасы.

Јај тә'тили мәктәблиләрин динҹәлмәси үчүндүр. Лакин бу о демәк дејил ки, пионерләрин иши дә үч ај дајандырылыр. Тәрбијә ишиндә гырыглыға јол вермәк олмаз. Буна көрә дә пионерләрлә јајда да тәрбијә ишини давам етдирмәк лазымдыр. Јај вахты пионерләрлә тәрбијә иши ја мәктәб дружиналарынын өзүндә, ја да јығма дружиналарда апарылыр. Јығма дружиналар шәһәрдән кәнар, колхозлар арасы вә ја шәһәр типли (мәктәбләрдә вә бөјүк евләрин һәјәтиндә) пионер дүшәркәләриндә јарадылыр. Пионер дүшәркәләриндә тәрбијә ишләрини комсомол вә халг маариф органлары тәшкил етдијиндән мүәллим бу ишин тәшкилини, формасы вә мәзмунуну билмәлидир.

Һәлә дәрс или гуртармамыш синиф рәһбәри, синиф мүәллими вә баш дәстә рәһбәри шакирдләрин јај тә'тилини һарада кечирәҹәјини өјрәнир. Шакирдләрә мәктәбин нәздиндә вә ја бөјүк евләрин һәјәтиндә тәшкил едиләҹәк дүшәркә һаггында мә'лумат верир. Шәһәрдә галан шакирдләр бу дүшәркәләрә ҹәлб олунмаг үчүн сијаһыја алыныр. Пионер вә комсомол фәалларындан шәһәрдә галанларын дәстәләрдә ишә ҹәлб олунмасына хүсуси фикир верилмәлидир. Дүшәркәнин тәшкили вә орада апарылаҹаг тәрбијә ишләринә валидејнләр ҹәлб олунур.

Дүшәркәдә јығма дружина бир нечә дәстәләрә бөлүнүр. Дәстәләр тәшкил едиләркән јаш хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Дәстәләрдә манғалар тәшкил едиләркән ушагларын танышлығыны, достлугларыны нәзәрә алмалыдыр. Дәстә, дружина шураларына, манға рәһбәрлијинә мәктәбдә фәал олан, һәмчинин кечән илләрдә дүшәркәдә бу вәзифәләрдә чалышмыш пионерләр мәсләһәт көрүлә биләр.

Дүшәркәдә тәрбијәви тәдбирләр әсасән дәстә вә манға мигјасында апарылмалыдыр. Чүнки бу јаш хүсусијјәтини нәзәрә алмағы, һәр бир фәрдә тә'сир етмәјә о даһа јахшы имкан верир.

Дүшәркәдә олан мүәллимләр дәстә рәһбәрләрилә бирликдә дәстәләрдә апарылан тәрбијә ишләрини тәшкил едир, кечириләҹәк тәдбирләрин идеја-сијаси ҹәһәтдән јүксәк, педагожи ҹәһәтдән дүзкүн олмасынын гајғысына галыр. Мүәллимләр дүшәркәдә олан дәрнәкләрә (кәнҹ тәбиәтчиләр, алпинистләр вә и. а.) рәһбәрлик едирләр. Дүшәркәјә кәләнләр арасында пајызда имтаһаны галан олса мүәллим онларла иш апарыр.

Пионер дүшәркәсиндә апарылан ишин мәзмунунда ушагларын әмәк тәрбијәсинә көмәк едән тәдбирләрә лазымынҹа јер верилмәлидир. Дүшәркәдә пионерләри сәнаје, кәнд тәсәррүфаты вә мәдәни гуруҹулуг саһәсиндәки наилијјәтләрилә таныш етмәк үчүн тәдбирләр кечирмәлидир. Дүшәркәдә дәрнәк ишләринә кениш јер верилмәлидир. Мәсәлән, Бузовнадакы «Нефтчи» пионер

дүшәркәсиндә «Бачарыглы әлләр», кәнд модели, кинокадр, фото, кәнч тәбиијјатчылар дәрнәкләри тәшкил едилмишдир. Дүшәркәдә идман бөлмәләри, бәдии фәалијјәт дәрнәкләри тәшкил едилмәлидир. Пионерләрин әмәк тәрбијәсинә көмәк етмәк мәгсәдилә дүшәркәдә ичтимаи хидмәт ишинә кениш јер верилмәлидир.

Дүшәркәдә шакирдләрин өз мәктәбләри үчүн һәдијјә (әјани васитә, һербари, коллексија) һазырламасы ишинин тәшкилинә дә фикир верилмәлидир.

Дәрс илинин әввәлиндә мәктәбдә шакирдләрин јај истираһәтинә һәср едилмиш сәрки дүзәлтмәк фајдалы тәдбирдир. Бу чүр сәркинин дүзәлдилмәсинин тәшәббүскары дружина шурасы олмалыдыр.

XXIII ФӘСИЛ

МӘКТӘБ КОМСОМОЛ ТӘШКИЛАТЫНЫН ИШИ

Мәктәб комсомол тәшкилатынын вәзифәләри

Өлкәмиздә 1918-чи илдә јаранан вә 1924-чү илдән бөјүк Ленинин адыны дашыјан комсомол тәшкилаты, социализм гуручулуғунун бүтүн башга саһәләриндә олдуғу кими, совет мәктәбләриндә дә өзүнә көркәмли јер тутмушдур. В. И. Ленинин РКГИ-нын III гурултајында (1920-чи ил) сөјләдији тарихи нитги кәнч нәсилләрин коммунист тәрбијәси ишиндә әсаслы програм гәбул етмәклә комсомол тәшкилаты, өлкәнин бүтүн габагчыл вә фәал кәнчләрини өз сыраларында, ушаглары исә кәнч пионерләр сырасында бирләшдирир. Мәктәб комсомол тәшкилатынын башлыча вәзифәси, мәктәбли кәнчләрин вә үмумијјәтлә мәктәблиләрин коммунизм руһунда тәрбијә едилмәсини тә'мин етмәкдән, бу мүһүм вә шәрәфли ишдә мәктәбин педагожи коллективинә јардым етмәкдән ибарәтдир.

Н. С. Хрушшов јолдаш ҮЛКГИ-нын XIII гурултајындакы нитгиндә кәнч нәслин коммунист тәрбијәси вәзифәләриндән данышаркән демишдир: «Кәнч нәсли һәјата, фајдалы әмәјә һазырламаг, кәнчләри социализм чәмијјәти принсипләринә дәрин һөрмәт руһунда тәрбијә етмәк вәзифәси мәктәбләримизин башлыча вәзифәси олмалыдыр. Комсомол, пионер тәшкилатлары бу саһәдә чох иш көрә биләрләр».

«Мәктәбин һәјатла әлагәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» Ганунун јеринә јетирилмәсиндә комсомол тәшкилатынын вәзифәләрини гејд едәрәк ҮЛКГИ МК-нын IV Пленуму (1959) өз гәрарларында көстәрир ки: «Ленин комсомолу совет мәктәбинин даһа да инкишаф етдирилмәсиндә фәал иштирак етмәји өзүнүн борчу вә мүгәддәс вәзифәси һесаб едир».

Совет мәктәбинин инкишаф етдирилмәсиндә мәктәб комсомол тәшкилатларынын ролу бөјүкдүр. Бу мәгсәдлә комсомол тәшкилаты мәктәбдә мөһкәм шакирдләр коллективи тәшкил етмәјә, шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәсинә, елмләрин әсасларына јијәләнмәләринә, шакирдләрин мәһсулдар әмәјә, ичтимаи-фајда-

лы ишләрә ҹәлб едилмәләринә, бәдән тәрбијәси вә идманла мәшғул олмаларыны вә с. тә'мин етмәјә чалышмалыдыр.

Мәктәбин һәјатла, коммунизм гуруҹулуғу практикасы илә әлагәсини мөһкәмләндирмәк ишиндә комсомол тәшкилатынын үзәринә мүһүм вәзифәләр дүшүр.

Мәктәбдә мүштәрәк олан бу үмуми вә мүһүм вәзифәләри комсомол тәшкилаты өзүнә махсус иш формалары вә үсулларила јеринә јетирир.

Мәктәбдә комсомол тәшкилатынын гурулушу.

Үмумиттифаг Ленин Коммунист Ҝәнҹләр Иттифагынын Низамнамәсинә әсасән ән азы 3 нәфәр комсомолчусу олан һәр бир мәктәбдә илк комсомол тәшкилаты јарадылмалыдыр. ҮИЛКҜИ-нын Низамнамәси комсомолун илк тәшкилатларында комсомол групларыны јаратмаға иҹазә верир. Буна ҝөрә дә мәктәбләримиздә мәктәб комсомол тәшкилатындан башга синиф комсомол груплары да јарадылыр.

Мәктәбдә комсомол тәшкилатынын ҹари ишләрини апармаг үчүн ачыг сәсвермә јолу илә бир ил мүддәтинә комсомол комитәси сечилир. Комсомол комитәсинин нечә нәфәрдән ибарәт сечиләҹәјини мәктәб комсомолчуларынын үмуми јығынҹағы мүәјјән едир. Адәтән комитә үзвлүјүнә 7—9 нәфәр сечилир. Сечилмиш комитә өз үзвләриндән комсомол комитәсинин катибини вә муавинини сечир. Комитәнин јердә галан үзвләри арасында вәзифәләрин (ајры-ајры иш саһәләри үзрә) бөлкүсү апарылыр.

10 нәфәрдән чох комсомолчусу олан синифләрдә ҹари ишләри апармаг үчүн синфин комсомол јығынҹағында 3—5 нәфәрдән ибарәт бүро сечилир.

Мәктәбдә комсомол ишинә верилән әсас тәләбләр.

Мәктәбдә комсомол ишинә бир сыра тәләбләр верилир ки, бунлары јеринә јетирмәдән комсомол тәшкилаты шаҝирдләрин тәрбијәси саһәсиндә мүвәффәгијјәт газана билмәз. Бу тәдбирләр ашағыдакылардыр:

1. Комсомолун бүтүн тәдбирләри шаҝирдләрин коммунист тәрбијәсинә јөнәлдилмәлидир вә јүксәк идеја сәвијјәсиндә кечирилмәлидир. Комсомол тәшкилатынын тәдбирләри шаҝирдләрдә коммунист әхлагы кејфијјәтләри тәрбијә етмәлидир.

2. Мәктәб комсомол тәшкилатынын тәдбирләриндә комсомолчуларын мүстәгиллијинә хүсуси фикир верилмәлидир. В. И. Ленин јазырдыр ки, «... там мүстәгиллик олмадан ҝәнҹләр нә өзләриндән јахшы социалист һазырлаја биләҹәкләр, нә дә социализми ирәлиләтмәк үчүн һазырлана билмәзләр»[1].

3. Мәктәб комсомол тәшкилатынын ишиндә мүнтәзәмлик вә мүтәшәккиллик олмалыдыр. Комсомол тәшкилаты шаҝирдләрин коммунист тәрбијәсинә көмәк едән тәдбирләри тәсадүфдән-тәсадүфә дејил, мүнтәзәм олараг вә һәм дә мүәјјән системлә кечирмәлидир. Мәктәб комсомол тәшкилатынын сечилмиш вә јарадыл-

[1] В. И. Ленин. Әсәрләри, ҹилд 23, сәһ. 172. Азәрнәшр.

мыш органлары мүнтәзәм ишләмәли, тәшкилатын ишинә нәзарәт етмәли, өз ишләри һаггында комсомолчулар вә табе олдуглары органлар гаршысында һесабат вермәлидирләр.

4. Комсомол ишинин тәшкилиндә шаҝирдләрин јаш хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр. Мәһз бу ишдә мүәллимин комсомол фәалларына өз мәсләһәтләри илә көмәк етмәси лазымдыр.

5. Комсомол тәшкилаты шаҝирд коллективинин бүтөвлүкдә тәрбијәси илә мәшғул олмагла бәрабәр ајры-ајры шаҝирдләрин тәрбијәсини диггәт мәркәзиндә сахламалыдыр. Н. С. Хрушчов јолдаш ҮИЛКҜИ-нын XIII гурултајындакы нитгиндә комсомолун диггәтини мәһз бу мәсәләјә хүсуси ҹәлб едәрәк демишдир ки: «Минләрлә адамы әһатә едән бөјүк кампанијалар арасында ајры-ајры адамлар, онларын мәнафеји вә тәләбаты унудулмадыгда комсомолда тәрбијә иши мүвәффәгијјәтлә ҝедир».

ҮИЛКҜИ МК-нын IV пленуму өз гәрарларында ҝөстәрмишдир ки: «Комсомол вә пионер тәшкилатларынын сә'јләри һәр бир пионерин, һәр бир комсомолчунун, һәр бир шаҝирдин тәрбијә олунмасына доғру јөнәлдилмәлидир, чүнки һәр бир коллективин мүбаризә габилијјәти вә иш ҝөрмә бачарығы һәмин коллективин һәр бир үзвүнүн нә дәрәҹәдә шүурлу олмасы илә мүәјјән едилир».

Мәктәбдә комсомол ишинин әсас мәзмуну.

Мәктәбдә комсомол ишинин мәзмуну, комсомол тәшкилаты вә мәктәбин гаршысында дуран тәрбијә вәзифәләринә әсасән мүәјјән едилир. В. И. Ленин ҝөстәрмишдир: «Ҝәнҹләрин... вәзифәләрини бирҹә сөзлә ифадә етмәк олар: ө ј р ә н м ә к д ә н и б а р ә т д и р»[1]. Мәктәб комсомол тәшкилатынын әсас иш саһәләриндән бири шаҝирдләрин һәртәрәфли вә дәрин билик алмалары уғрунда мүбаризәдән ибарәтдир.

Мәктәб комсомол тәшкилаты һәр бир шаҝирдин өз тә'лим вәзифәләрини јахшы јеринә јетирмәси үчүн мәктәб директоруна, мүәллимләрә вә синиф рәһбәрләринә көмәк етмәлидир. Мүәллим коллективинин нүфузуну шаҝирдләр арасында галдырмаға чалышмалыдыр.

Мәктәбли ҝәнҹләрә Сов.ИКП-нын тарихинә даир, өлкәмиздә коммунизм гуруҹулуғу вәзифәләринә даир, ССРИ-нин бејнәлхалг вәзијјәтинә даир вә с. мә'лумат вермәк, онлары өлкәнин мүһүм сијаси вә игтисади һадисәләрилә таныш етмәк мәктәбдә комсомол ишинин мүһүм саһәсини тәшкил едир.

Мәктәбдә комсомол ишинин мүһүм бир саһәсини мәктәблиләрин, хүсусән орта вә јухары синиф шаҝирдләринин иҹтимаи-фајдалы әмәјә ҹәлб едилмәси тәшкил едир. В. И. Ленин демишдир: «Коммунист Ҝәнҹләр Иттифагы һәмишә ҝәнҹ јашындан шүурлу вә интизамлы әмәклә тәрбијә етмәлидир»[2], ҝәнҹ нәсил тә'лим вәзифәләрини елә гурмалыдыр ки, һәр ҝүн һәр бир кәнддә вә һәр

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 31, сәһ. 287. Азәрнәшр.
[2] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 31, сәһ. 300. Азәрнәшр.

бир шәһәрин мәктәбләр үчүн әмәк саһәсиндә бу вә ја башга бир тәсәррүфатын әмәли сурәтдә јеринә јетирирләр. Бу мәсләһәтләри рәһбәр тутан мәктәб комсомол тәшкилаты шагирдләри пешәләрә вә ачыг һәјатда әмәјә һазырламагда мүәллимләрә һәртәрәфли көмәк едир. Комсомол тәшкилаты пионер тәшкилаты илә бирликдә тә'лимин бириҹи илләриндән мәктәблиләри јашларына ујғун ичтимаи-фајдалы әмәјин мүхтәлиф нөвләринә: тарлалары јетишдирмәјә, довшан вә ев гушлары бәсләмәјә, шәһәрләрин кәндләри, јолларын кәнарларыны јашыллашдырмаға, метал вә кағыз туллантылары топламаға; мәктәбләрдә вә ушаг евләриндә иҹтимаи хидмәт ишләрини, шагирдләри мәктәб һәјатларынын абадлашдырылмасына вә с. ҹәлб едир. Комсомол тәшкилаты мәктәбдә тә'лим үчүн мадди базанын мөһкәмләндирилмәсиндә фәал иштирак едир. Комсомолчулар шефликлар тәшкил, мәктәб е'малатханасынын аваданлашмасында иштирак едир, мәктәбин тәҹрүбә саһәсини абадлашдырырлар.

Комсомолчулар хараб олмуш мәктәб аваданлығыны, әјани вәсаитләри тә'мир едир, өз әлләри илә јени әјани вәсаит һазырлајырлар.

Кәнд тәсәррүфатынын зијанвериҹиләринә мүбаризәдә, мәһсул топланышында, колхоз фермасы үчүн чаван һејванларын бәсләнмәсиндә, јем биткиләринин јетишдирилмәсиндә колхозлара көмәк едән шагирдләрин сајы илдән-илә артыр.

Шәһәр мәктәбләринин бир чохунда комсомол тәшкилатлары завод вә фабрика илә јахындан әлагә сахлајыр, бу мүәссисәләрә истеһсалат ишиндә көмәк едирләр.

Индики шәраитдә техникаја аид билик газанмағын хүсуси әһәмијјәтә малик олдуғуну нәзәрә алараг комсомол тәшкилатлары мәктәблиләрдә техниканы сә'јлә өјрәнмәк һәвәси тәрбијә едир, техникаја аид олан биликләри мүнтәзәм олараг јајыр, шагирдләрин дүшүнүб јаратмаларына, радиотехниканын вә електротехниканын әсасларыны, моторлары, тракторлары, автомобилләри, мотосиклети өјрәнмәләринә көмәк едән тәдбирләр кечирирләр. Мәктәб комсомол тәшкилаты, мәктәбли кәнҹләри истеһсалат әмәк вәрдишләрини силаһландырмаға, коммунист әмәјиндә иштирак етмәјә алышдырмаға, мүасир техникаја јијәләнмәјә сәј едир; бу тәдбирләрин кечирилмәси дә мәктәбдә комсомол ишинин әсас саһәләриндән бирини тәшкил едир.

Комсомол тәшкилаты мәктәбдә шүурлу интизамы мөһкәмләндирмәкдә мүәллимләрин ән јахын көмәкчисидир.

Комсомолун һәјаты Низамнамә илә бағлыдыр вә комсомолчуларын коммунист әхлагы нормаларына әмәл етмәләрини [illegible] үчүн Низамнамәјә һөрмәтлә [illegible] етмәлидир.

Комсомол комитәсинин интизамы мөһкәмләндирмәкдә көмәк едән ән мүһүм тәдбирләриндән бири, комсомолчуларын һамысынын ичтимаи тапшырыгла тә'мин едилмәсидир. Комсомолчуларын ичтимаи ишләри онларын тәшәббүскарлығыны артырмыр, тәшкилатчылыг габилијјәти газанмаларына көмәк етмәклә бәрабәр мәктәбдә интизамын мөһкәмләнмәси үчүн мәс'улијјәтләрини дә артырыр.

Мәктәбдә интизамын мөһкәмләнмәсиндә мәктәб үзрә кечирилән синифдәнкәнар тәдбирләрә комсомолчуларын кениш ҹәлб едилмәсинин дә бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Мәктәб комсомол тәшкилаты ишинин мәзмунундан данышаркән шагирдләр арасында бәдән тәрбијәси вә идманын кенишләнмәсиндә комсомолун ролуну хүсуси гејд етмәлидир. Комсомол тәшкилаты шагирдләри мүхтәлиф идман бөлмәләринә ҹәлб едир, һәр бир шагирдин, бириҹи нөвбәдә комсомолчуларын сәһәр кимнастикасы илә мүнтәзәм мәшғул олмасына чалышыр.

Комсомол тәшкилатынын бир сыра тәдбирләри шагирдләрин бәдән тәрбијәсинә хејли көмәк едир. Беләликлә, мәктәб комсомол тәшкилаты ишинин мәзмуну, әсас [illegible] коммунист тәрбијәси ишинин мәзмуну илә мүәјјәнләшир.

Мәктәбдә комсомол ишинин әсас форма вә үсуллары

Коммунист тәрбијәси ишиндә комсомол тәшкилатынын истифадә етдији әсас васитә вә иш формаларындан бири комсомол јығынчағыдыр. Комсомолчулара апарылан әсас коллектив иш формасы олан јығынчаг, комсомолчуларын коммунист тәрбијәси мәктәбидир. Јығынчаг комсомолчуларын тәшкилатын гаршысында дуран мәсәләләрә марағы артырыр, мәктәб шагирд коллективинин мөһкәмләнмәсинә көмәк едир. Ачыг комсомол јығынчаглары комсомолда олмајан комсомол јашлы шагирдләрә тә'сир етмәјин ән јахшы васитәләриндәндир.

Комсомол јығынчагларында тәрбијәви сәвијјә дашыјан мәсәләләрин мүзакирәсинә кениш јер верилир. Мәсәлән, «В. И. Ленинин комсомолун III гурултајында сөјләдији нитг бизә нәјә өјрәдир», «Совет кәнҹләринин мә'нәви симасы», «Һисси вә хошбәхтлији әмәк јарадыр», «Билик коммунизм уғрунда мүбаризәдә силаһдыр», «Комсомолчунун мәдәни рәфтары вә давранышы» вә с. мәсәләләр үзрә комсомол јығынчағы кечирмәк чох фајдалыдыр.

Синиф комсомол јығынчаглары исә нисбәтән кичик, мәсәлән, «Бизим синифдә шүурлу интизам вармы», «Комсомол принсипиаллығы вә доғручулуғу һаггында» вә с. мөвзусунда мәсәлә мүзакирә едә биләр.

Бә'зи мәктәб комсомол јығынчағында мүзакирә едиләҹәк мәсәләнин ајры-ајры саһәләри әввәлҹә синиф комсомол јығынчагларында мүзакирә олунур. Мәсәлән, «Совет кәнҹинин мә'нәви симасы» мөвзусунда комсомол јығынчағы кечирмәк үчүн бу һагда бир ај әввәл комсомолчулара хәбәр верилир. Һәмин јығынчаға һазырлашаркән комсомол групларында: «Башгасыны вә өзүнү тәнгид етмәк баҹарығы», «Јолдашлыг вә достлуг әлагәси», «Сосиализм Вәтәнинә әмәјә мүнасибәт», «Совет адамынын зәнҝинлији», «Шәхси ләјагәт һисси» вә с. мөвзуларда мәсәлә мүзакирә

едиләр. Бунун нәтиҹәсиндә комсомолчулар јығынҹаға һазыр ҝәлирләр.

Комсомол јығынҹағынын тә'сирли олмасы, онун ҹанлы кечмәсиндән, ҹанлы кечмәси исә мә'рузәләрин тәшкили гурулмасындан, мәктәбин (синфин) һәјатындан характерик фактлар ҝәтирилмәсиндән асылыдыр. Комсомол јығынҹағында едиләҹәк мә'рузәнин тәртиб едилмәсиндә мүәллимләр комсомол фәалларына көмәк етмәлидирләр. Комсомол јығынҹағы еланынын комсомолчулара вахтында чатдырылмасы, бинанын вә лазым олан шејләрин әввәлҹәдән һазырланмасы, јығынҹағын вахтында башланмасы онун тә'сирини артырыр. Јығынҹагда гәбул едилән тәдбирләр конкрет олмалы, кимин үзәринә нә кими вәзифәләр гојулдуғу, иҹра вахты вә с. гејд едилмәлидир. Комсомолчуларын јығынҹагда вердикләри фајдалы тәклифләр гәбул едилән гәрарда мүтләг алынмалыдыр. Бу, комсомолчуларын фәаллашмасына сәбәб олдуғу кими гәбул олунан гәрар үчүн мәс'улијјәтләрини дә артырыр. Комсомол јығынҹагларынын тә'сирли олмасы үчүн гәрарларын јеринә јетирилмәси һаггында нөвбәти јығынҹагда хәбәр верилмәлидир.

Мәктәб комсомол тәшкилатынын иш формаларындан бири дә мүхтәлиф әхлаги мөвзуларда диспутлар тәшкил етмәкдир. Бу диспутларда ҝәнҹләрин фәал иштиракыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Мәктәбләрдә комсомол тәшкилатларынын тәшәббүсү илә «Совет ҝәнҹинин мә'нәви сималы», «Әмәјә коммунист мүнасибәти», «Доғручулуг вә намуслулуг», «Интизамлы олмаг совет адамынын ән мүһүм кејфијјәтләриндән бирдир» вә с. мөвзуларда диспутлар кечирилир.

Күтләви иш формаларындан адлы-санлы совет адамлары, биринҹи нөвбәдә истеһсалат габагҹыллары илә шаҝирдләрин ҝөрүшүнү тәшкил етмәк, сијаси, игтисади, бәдии мөвзуларда фотовитриналар, мүһазирә вә сөһбәтләр тәшкил етмәк, инглаби бајрамларын һазырланмасы вә кечирилмәсиндә иштирак етмәк, В. И. Ленинин анадан олдуғу ҝүнү, комсомолун јарандығы ҝүнү тәнтәнәли бир шәкилдә гејд етмәк үчүн тәнтәнәли јығынҹаглар кечирмәк комсомол ишиндә ҝениш јер тутур. Бу ҹүр тәшкил едилән тәдбирләр шаҝирдләри өлкәмиздә ҝедән бөјүк коммунизм гуруҹулуғу ишләри, өлкәмизин бејнәлхалг вәзијјәти илә таныш едир, онларын сијаси ҝөрүш даирәсини ҝенишләндирир. Иш формаларындан бири дә комсомолчулары мүхтәлиф фәнн дәрнәкләринә, идман вә бәдии өзфәалијјәт дәрнәкләринә, техники дәрнәкләрә ҹәлб етмәкдир, онларын бу дәрнәкләрдә фәал иштиракларыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

Бир сыра мәктәбләрдә комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә автомобили, трактору өјрәнән дәрнәкләр јарадылмышдыр ки, бу дәрнәкләрдә шаҝирдләр һәмин истеһсалара даир билик вә бачарыглар газанырлар. Бу ҹүр билик вә бачарыглар исә ҝәнҹләрә күтләви истеһсалат пешәсы вермәк үчүн чох фајдалыдыр.

Комсомолчуларын вә үмумијјәтлә мәктәблиләрин әмәк тәрбијәсинин ҝенишләндирилмәси мәгсәдилә истеһсалата јардым етмәк үчүн имеҹиликләр тәшкил етмәк, колхоз тарласында мүәјјән саһәни агротехники әсасда беҹәрмәк үчүн комсомолчу шаҝирдләрдән хүсуси бригадалар јаратмаг да комсомол ишинин чох мүһүм формалары кими ҝениш истифадә едилмәлидир. Иш формаларындан бири дә комсомолчуларын китаб вә гәзет охумаларыны тәшкил етмәкдән, охуҹулар конфрансы кечирмәкдән, дивар гәзети нәшр етмәкдән ибарәтдир.

Мәктәб комсомол тәшкилатларынын иш формалары олдуҹа мүхтәлифдир. Һамынын мүвәффәгијјәтлә охумасыны тә'мин етмәк үчүн комсомол тәшкилаты үзрлү сәбәбләри (хәстәлик вә с.) олмадан дәрсләри бурахан шаҝирдләрә ә'ла вә јахшы охујан шаҝирдләрин јолдашлыг көмәјини тәшкил едир. Комсомол тәшкилаты шаҝирдләрин зеһни иш мәдәнијјәтинә јијәләнмәләринә көмәк етмәк үчүн ә'лачы шаҝирдләрин иш тәҹрүбәсини јајыр. Бу мәгсәдлә ә'лачы шаҝирдләрин өз јолдашлары гаршысында чыхышы тәшкил едилир, дивар гәзетиндә мәгаләләри чап олунур, ев тапшырыгларынын һазырланмасында чәтинлик чәкән шаҝирдләр мүәјјән мүддәт ә'лачыларла бир јердә чалышыр. Шаҝирд дәрсдә мүәллимин изаһыны диггәтлә динләмәдијинә, ев тапшырыгларыны јеринә јетирмәјә сә'ј етмәдијинә ҝөрә ҝеридә галдыгда комсомол тәшкилаты она коллективин ичтимаи рә'ји илә тә'сир етмәк ишини тәшкил едир.

Комсомол тәшкилаты шаҝирдләрин дәрсдә алдыглары биликләрин мөһкәмләнмәсиндә вә ҝенишләнмәсиндә бөјүк әһәмијјәти олан тарихи јерләрә, истеһсалата, тәбиәтә екскурсија, елми күтләви вә тарихи кино филмләрә бахыш тәшкил едир вә с. Комсомол тәшкилатынын мәктәбдә тәтбиг етдији иш үсулларына ҝәлинҹә, һәр шејдән әввәл, ону гејд етмәк лазымдыр ки, комсомолчуларын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини һесаба алмагла мүхтәлиф тәрбијә үсулларындан истифадә едилир. Бүтүн ишләрини низамнамә әсасында гуран мәктәб комсомол тәшкилаты өз фәалијјәтини инандырма јолу илә, комсомолчулары фәал ишә ҹәлб етмәк, онлары фајдалы иш үзәриндә тәҹрүбә етдирмәк, онлара тапшырыглар вермәк, бу тапшырыгларын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт етмәкдән истифадә едир.

Бүтүн комсомолчулары мәктәбдә ичтимаи ишә, ичтимаи-фајдалы әмәјә ҹәлб етмәк, комсомол ишинин мүһүм үсулларындандыр.

Комсомол тәшкилаты тә'лимдә вә әмәкдә хүсуси фәргләнәнләрә тәшәккүр етмәк вә ја тәшәккүр етмәк үчүн мүвафиг тәшкилатлара тәгдим етмәклә, комсомол јығынҹағынын гәрарында габагҹылларын адларыны чәкмәклә һәвәсләндирмә үсулундан да истифадә етмәлидир. Комсомол комитәси (бүросу) вә јығынҹағы интизамсызлыг, сәһлəнкарлыг етмиш комсомолчулара мүвафиг ҹәза (хәбәрдарлыг, төһмәт, шиддәтли төһмәт) вермәклә ичтимаи тә'сир васитәсилә онлары тәрбијә едир.

Көстәрилән бу үсулларла јанашы олараг комсомол тәшкилаты јығынҹаглары, тәнгид вә өзүнүтәнгиддән дә кениш истифадә едир. Дүзкүн тәшкил едилмиш јығынҹаг комсомол ишинин ҹанландырылмасына, комсомолчуларын фәаллығына чох көмәк едир. Бөјүк јашлы мәктәблиләрдә башгаларынын вә өзләринин һәрәкәтләринә тәнгиди јанашмаг мејли вә бачарығынын олмасы хүсусијјәти комсомолда шакирдләрин тәрбијәси ишиндә тәнгид вә өзүнүтәнгиддән кениш истифадә етмәјә имкан верир.

Мәктәб комсомол комитәсинин шакирд комитәсинә көмәји.

Комсомол тәшкилаты мәктәбин шакирд тәшкилаты илә әлбир ишләјир. Мәктәбин комсомол тәшкилаты өз гаршысында дуран вәзифәләри мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәси үчүн бүтүн шакирд коллективини өз әтрафында топламалы, ону архасынча апара билмәли, мәһз үмуммәктәб шакирд коллективини јаратмаға чалышмалыдыр. Комсомол комитәси шакирд комитәси васитәсилә өз тә'сирини бүтүн шакирд коллективинә кечирир вә бу јолла комсомолда олмајан кәнҹләри дә өзүнүн тәдбирләринә кениш ҹәлб едир.

Комсомол комитәсинин шакирд комитәсинә тә'сиринин мүһүм јолларындан бири комсомолчуларын шакирд комитәси тәркибинә дахил олмасыдыр.

Комсомол комитәси бу комсомолчулар васитәсилә шакирд комитәсинин ишинә тә'сир едир, онун фәалијјәтини лазыми истигамәтә јөнәлдир.

Комсомол тәшкилатынын пионерә рәһбәрлији.

Пионер тәшкилаты өзүнүн бүтүн ишләрини билаваситә комсомолун рәһбәрлији алтында апарыр.

Комсомол пионер тәшкилатыны кадрларла тә'мин едир. Мәктәб комсомол комитәси ушагларла ишләмәјә һәвәси олан комсомолчу фәала, тәләбә вә шакирдләрдән пионер дәстәләринә рәһбәрләр тә'јин едир вә онлары бу иш үчүн һазырлајыр. Комсомол тәшкилаты пионер дәстә рәһбәрләри васитәсилә пионер фәалларыны үзә чыхарыб тәрбијә едир.

Комсомол тәшкилаты пионерләрин өзфәалијјәтләринә архаланараг, пионер тәшкилатынын нәзәрдә тутдуғу тәдбирләри һәјата кечирмәкдә көмәк едир.

Бунлардан әлавә комсомол комитәси дәрсләриндән керидә галан пионерләрә комсомолчуларын көмәјини тәшкил едир.

Мәктәб комсомол тәшкилатынын мүәллимләрә көмәји.

Мәктәб комсомол тәшкилатынын бирләшдирдији кәнҹләрин вә онларын тәрбијәсиндән тәшкилатын ишләринә рәһбәрлик етмәк үчүн сечилән комсомолчуларын кифајәт гәдәр һәјат тәҹрүбәләри олмадығындан, мүәллимләрин вә мәктәб директорунун онлара көмәк етмәләри вачибдир. Бу көмәк һәр шејдән әввәл мәктәб комсомол тәшкилатынын тәрбијә ишләринин планлашдырылмасында, тәшкилатын гаршысындакы тәрбијә вәзифәләринин һәллинә тәрәф дүзкүн истигамәтләндирилмәсиндә,

шакирдләр арасында тәшкилатын нүфузуну јүксәлтмәкдә вә с. ифадә олунмалыдыр.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрә аид мәсәлә мүзакирә едиләндә комсомол комитәси катиби педагожи шураја дә'вәт олунур. Педагожи шурада мүзакирә едилән һәмин мәсәләдә комсомол тәшкилатынын үзәринә дә һансы вәзифәләр дүшдүјү вә бу вәзифәләри нечә јеринә јетирмәк һаггында она мәсләһәтләр верилир.

Директор вә комсомолчу мүәллимләр комсомол комитәсинин иҹласларында, комсомолчуларын јығынҹагларында иштирак едир вә мәсәләләри дүзкүн мүзакирә етмәкдә, мүзакирә едилән мәсәләјә аид дүзкүн гәрар гәбул едилмәсиндә онлара өз мәсләһәтләри илә көмәк едирләр.

Мәктәб директорунун мәктәб комсомол тәшкилатынын фәалијјәтинә педагожи ҹәһәтдән истигамәт вермәсинин ән мүһүм јолларындан бири онун мәктәбин комсомол фәаллары илә мүнтәзәм ишләмәсидир. Комсомол тәшкилатынын шакирд коллективинә рәһбәрлик етмәси вә ону өз архасынча апара билмәси үчүн һазырлыглы фәаллар олмалыдыр. Мәктәбин комсомол фәаллары директор вә комсомол комитәсинин шакирдләр ичәрисиндән јаратдығыдыр. Лакин бу фәаллар өз-өзүнә јараныб јетишмир, тез бир заманда вә асанлыгла мејдана кәлмир. Бунун үчүн хејли вахт бу комсомолчуларла сәбрлә, инадла ишләмәк вә онларын инкишафыны сүр'әтләндирмәк лазымдыр.

Мәктәб директору мәктәбин комсомол фәаллары илә тез-тез көрүшүр, онларла мәсләһәтләшир, партија тәшкилаты вә рајон комсомол комитәсилә бирликдә онларын јығынҹағыны чағырыр, фәаллар арасында иш тәҹрүбәси мүбадиләсини тәшкил етмәкдә комсомол комитәсинә көмәк едир. Директор мәктәбин вә комсомол тәшкилатынын ајры-ајры иш саһәләрини јахшылашдырмаг үчүн нә етмәк лазым кәлдији һаггында комсомол фәалларына мәсләһәтләр верир.

Бундан әлавә мәктәб директору вә мүәллимләр комсомол тәшкилатынын бөјүк тәдбирләриндә (әхлаги мәсәләләрә аид диспут, адлы-санлы адамларла көрүш кечәси, јубилејләр, екскурсијалар вә с. тәшкилиндә) иштирак едирләр, бу тәдбирләрин һазырланыб кечирилмәсиндә комсомол фәалларына педагожи мәсләһәтләр верирләр.

Мәктәб комсомол тәшкилаты ишинин тәләб олунан сәвијјәдә олмасы үчүн она мәктәб партија тәшкилаты тәрәфиндән мүнтәзәм сијаси рәһбәрлик олмалыдыр.

Синиф комсомол бүросу вә ја комсомол тәшкилатчысы мәктәб комсомол комитәсинин билаваситә рәһбәрлији алтында ишләјир. Синиф рәһбәри дә өз мәсләһәтләри илә комсомол бүросуна вә ја тәшкилатчысына комсомол групунда иши тәшкил етмәкдә, мәктәб комсомол комитәсинин тапшырыгларыны һәјата кечирмәкдә көмәк едир.

Синиф рәһбәри чалышмалыдыр ки, синиф комсомол бүросу вә ја комсомол тәшкилатчысы мүәјјән тәдбири һәјата кечирәркән ишин һамысыны өзү көрмәјиб бу ишә бүтүн комсомолчулары чәлб етсин вә биринчи нөвбәдә синфин фәалларына архалансын, јени фәаллар тәрбијә едиб јетишдирсин.

Синиф рәһбәри өз синифдә апардығы тәрбијә ишләриндә комсомол тәшкилатына архаланмагла бәрабәр, комсомол тәшкилатынын кечирдији бүтүн күтләви тәдбирләрдә иштирак едир, бу вә ја дикәр мәсәләнин һәллиндә тәчрүбәли чәһәтдә онлара мәсләһәт верир.

Синиф рәһбәри чалышмалыдыр ки, комсомолчулар өзләринин тә'лим вәзифәләрини вә ичтимаи тапшырыгларыны лајигинчә јеринә јетирмәклә кифајәтләнмәјиб, синфин комсомолчу олмајан шакирдләрини дә өз архаларынча апарсынлар.

Комсомолун ишинә көмәк едәркән, она мәсләһәт вә көстәришләр верәркән мүәллимләр өз ирадәләрини онлара гәбул етдирмәли дејил, онларын тәшәббүс вә фәалијјәтинә истигамәт вермәји нәзәрдә тутмалыдырлар. Әлбәттә директор вә мүәллимләр комсомол тәшкилаты гаршысында мәктәбин тә'лим-тәрбијә ишиндә бу вә ја дикәр вәзифәни гоја биләр вә гојмалыдыр. Лакин чалышмаг лазымдыр ки, бу вә ја дикәр мәсәлә һаггында комсомол тәшкилаты өзү тәшәббүс көстәрсин. Белә ки, комсомолчулар һәмин мәсәләнин «јухарыдан» көстәришлә дејил, комсомол тәшкилатынын өз тәшәббүсү олдуғуну һисс етсинләр. Ишин бу чүр тәшкилиндә директор вә мүәллимләр биринчи нөвбәдә комсомол фәалларынын гүввәсинә архаланмалыдыр.

Мүәллимләр һәмишә нәзәрдә сахламалыдырлар ки, комсомол, кәнчләрин фәалијјәтинә, һәм дә сијаси тәшкилатлар вә комсомолчуларын тәшәббүскарлығына, онларын јарадычылығына кениш јер вермәлидирләр.

Синиф рәһбәри, мүәллимләр вә күндәлик тәрбијә ишләриндә комсомол тәшкилатынын, комсомол фәалларынын шакирдләр арасында һөрмәт вә нүфузуну јүксәлтмәјә чалышмалыдырлар.

XXIV ФӘСИЛ

СИНИФДӘН ВӘ МӘКТӘБДӘНКӘНАР ИШ

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрин мәгсәди

Мәктәбдә охудуглары мүддәтдә шакирдләр әмәк, елм вә техниканын мүхтәлиф саһәләрини, инчәсәнәтин мүхтәлиф нөвләрини, бәдән тәрбијәси вә идман ишләрини вә с. мејл вә марағ көстәрирләр.

Буна кәрә мәктәбин тәдрис програмына дахил олмајыб, лакин шакирдләрин биликләринин кенишләнмәси вә дәринләшмәсиндә вә үмумијјәтлә онларын коммунист тәрбијәси ишиндә бөјүк әһәмијјәтә малик олан бир сыра тәдбирләр синифдән вә мәктәбдәнкәнар керүлән ишләр васитәсилә јеринә јетирилир.

Синифдәнкәнар иш мәктәбин өзүнүн тәшкил едиб кечирдији дәрсдәнкәнар мәшғәлә вә тәдбирләрә дејилир. Мәктәбдәнкәнар иш исә мәктәбдәнкәнар хүсуси ушаг мүәссисәләри тәрәфиндән апарылан тәдбирләрә дејилир. Сөз јох ки, мәктәбдәнкәнар ишләрин дә тәшкилиндә мәктәб иштирак едир, лакин бу ишин әсас тәшкилатчысы һәмин ушаг мүәссисәләридир.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш синифдә апарылан тәдрис иши илә үзви сурәтдә бағлыдыр. Лакин өзүнүн метод, форма вә мәзмуну илә синиф мәшғәләсиндән фәргләнир.

Һәр шејдән әввәл бу ишләр синифдәки кими мәчбури олмајыб, көнүллүдүр. Шакирд синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишин бу вә ја дикәр нөвү илә өз марағына, өз арзусуна кәрә мәшғул олур. Бу нөгтеји-нәзәрдән синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш ушагларын гаршысында јарадычылыг үчүн кениш имканлар ачыр. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишин көнүллү олмасы принсипини нәзәрә алараг бу ишдә рәсмијјәтчилијә вә мәчбуријјәтә јол верилмәмәлидир.

Синиф иши илә синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрин бир фәрги дә ондадыр ки, синиф ишләри чидди сурәтдә мүәјјән едилмиш бир синфин тәркибилә апарылыр. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә исә гоншу синифләр груплашдырылыр.

Нәһајәт, синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә шакирдләрин тәшәббүскарлығы нәфәалијјәти вә јарадычылығы өн плана кечирилир.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишин тәшкилинә верилән әсас педагожи тәләбләр.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрин тәшкилинә бир сыра педагожи тәләбләр верилир. Бу тәләбләр ашағыдакылардыр:

1. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләр коммунист идеја-сијаси истигамәтиндә олмалыдыр. Бу тәләби јеринә јетирмәк үчүн тәдбирләрин мөвзулары, онун конкрет материалы әввәлчәдән јахшы дүшүнүлмүш олмалыдыр. Мәсәлән, јухары синиф шакирдләри үчүн совет әдәбијјатыны өјрәнән дәрнәк тәшкил едилирсә, шакирдләрин коммунист әхлаги тәрбијәси үчүн ән јахшы әдәби әсәрләрдән истифадә едилмәлидир.

2. Дәрнәк ишләри вә башга тәдбирләр һәјатла бағланмалыдыр. Мәсәлән, кәнҹ тәбиәтчиләр дәрнәјинин иши јашыллашдырма тәдбирләрилә, радио дәрнәјинин иши мәктәбин, гәсәбәнин радиолашдырылмасы илә вә с. әлагәләндирилмәлидир.

3. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләр марагы, ҹәлбедиҹи олмалыдыр. Бунун үчүн тәдбирләр мүхтәлиф, рәнкарәнк олмалыдыр. Мәсәлән, физика дәрнәјиндә мә'рузәләрлә бәрабәр марагы тәҹрүбәләр гојулмалы, физика кечәләри, екскурсијалар тәшкил едилмәли; тарих дәрнәјиндә мә'рузәләр гојмагла бәрабәр дәрнәк үзвләринин музејләрә, тарихи јерләрә, сәфәрләрә екскурсијасы тәшкил едилмәли, кәндин, абидәләрин тарихи өјрәнилмәли вә с.

4. Сечилән тәдбирләрин мәзмуну, онларын кечирилмә формасы ушагларын јашына, билик сәвијјәсинә мүвафиг олмалыдыр.

5. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин кечирилмәсиндә шакирдләрин тәшәббүскарлығына кениш јер верилмәли, онлар фәал ишә ҹәлб олунмалыдыр. Ишин планлашдырылмасында вә тәшкилиндә, тәдбирин кечирилмәсиндә, онун нәтиҹәсинин һесабы алынмасында, бу нәтиҹәнин нүмајиш етдирилмәсиндә шакирдләр өзләри фәал иштирак етмәлидирләр.

6. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрдә јолдашлыг јардымынын тәшкилинә кениш јер верилмәлидир.

7. Синифдәнкәнар тәдбирләр әввәлчәдән планлашдырылмалы. Һәр бир күтләви тәдбирин кечирилмә планы олмалыдыр. Бу планын шакирдләр тәрәфиндән мүзакирә олунуб гәбул олунмасы чох фајдалыдыр.

8. Синифдәнкәнар кечирилән тәдбирләрин һесабаты апарылмалыдыр.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрин тәшкили формалары.

Синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш әсас үч формада кечирилир:

1. Күтләви шәкилдә кечирилән тәдбирләр. Мәсәлән, мүһазирә динләмәк, сәһәрчикләр вә кечәләр, кино вә театр тамашасына бахмаг, имеҹиликдә иштирак етмәк.

2. Дәрнәк шәклиндә кечирилән тәдбирләр.

3. Фәрди иш шәклиндә кечирилән тәдбирләр. Мәсәлән, шакирдә мүәјјән китабы охутмаг, мә'рузә һазырлатмаг, мүшаһидә

апармаг, әјани вәсаит вә ја башга шеј һазырламаг тапшырығы верилмәси бу формаја дахилдир.

Синифдәнкәнар күтләви тәдбирләр.

Сијаси-иҹтимаи, елми мүһазирә вә сөһбәтләр. Ушаглар, хүсусән јенијетмәләр, өлкәмизин иҹтимаи-сијаси һәјаты илә, социализм гуруҹулуғу саһәсиндәки наилијјәтләримиздә, коммунизм тарихи, бејнәлхалг саһәдәки һадисәләрлә чох марагланырлар.

Буна көрә дә шакирдләрин сијаси тәрбијәсиндә бөјүк әһәмијјәти олан сөһбәтләр, мүһазирәләр тәшкилинә мәктәбләримиздә кениш јер верилир.

Кечирилән бу сөһбәт, мүһазирәләр шакирдләрин јашларындан асылы олараг мүхтәлифдир. Мәсәлән, Физули шәһәриндә олан Натәван вә Сәрдаров адына орта мәктәбләрдә ашағы јашлы мәктәблиләр үчүн партија вә совет һөкумәтинин рәһбәрлији алтында өлкәмиздә сәнаје вә техниканын неҹә инкишаф етдирилмәсинә, кәнд вә динҹә гојулмуш торпаглардан истифадә едилмәсинә, бөјүк су-електрик стансијалары, атом енержиси илә ишләјән електрик стансијалары тикилмәсинә вә и. а. аид сөһбәтләр кечирилир. Шакирдләрә фәһлә вә кәндлиләрин кечмишиндән данышылыр, онлар зәһмәткешләрин һазырда капиталист өлкәләриндә неҹә јашадыглары илә, халгларын сүлһ уғрунда мүбаризә апармалары илә таныш едилир.

Јухары синиф шакирдләри үчүн һәмин мөвзуларда материалы даһа кениш вә дәрин әһатә едән мә'рузә вә мүһазирәләр кечирилир. Јухары синиф шакирдләри үчүн совет елми вә техникасынын наилијјәтләринә, техникаја, әдәбијјата, инҹәсәнәтә, идмана вә и. а. аид мүһазирәләр тәшкил едилир.

Сон вахтларда бир чох мәктәбләрдә мүәллимләр вә валидејнләр үчүн мүһазирә отағы јарадылмышдыр. Бурада мүнтәзәм олараг мә'рузә вә сөһбәтләр кечирилир. Мүһазирә охумага елми ишчиләр, республиканын адлы-санлы адамлары, истеһсалат габагҹыллары дә'вәт олунурлар.

Сијаси мә'лумат. Мәктәбләримиздә синифдәнкәнар ишләр ичәрисиндә шакирдләрә сијаси мә'лумат вермәк дә бөјүк јер тутур. Бу тәдбирин шакирдләрин сијаси савадыны артырмагда ролу бөјүкдүр. Сијаси мә'лумат мүхтәлиф мөвзуларда кечирилә биләр. Мәктәбләримиздә сијаси мә'луматын ән чох јајылан ики нөвү вардыр: биринҹи, ҹари сијаси һадисәләрин үмуми иҹмалы; икинҹи, мүһүм сијаси мөвзуларын ишыгландырылмасы.

Сијаси мә'лумат кечириләркән даһа парлаг фактлар сечилмәли, әјани васитәләрдән — хәритәдән, диаграмлардан вә с. истифадә едилмәлидир. Ҹари мәсәләләрдән данышаркән шакирдләрин радиодан ешитдикләри, гәзетләрдән охудуглары мә'лумата да истинад едилмәлидир. Ашағы синифләрдә сијаси-мә'луматы мүәллим өзү кечирир. VIII—X синифләрдә исә бунун кечирилмәсини һазырлыглы шакирдләрә тапшырмаг вә она материал сечмәкдә рәһбәрлик лазымдыр. Јухары синифләрдә бә'зән гәзет хәбәрләри мәзмунуна көрә бир нечә шакирд арасында бөлүнүр

вә һәфтәнин бир күнү коммунизм гуручулуғуна, о бириси харичи хәбәрләрә вә с. һәср едилир. Сијаси мә'лумат ја сәһәр кимнастикасындан габаг беш дәгигә, ја мәктәбин радио говшағы васитәсилә бөјүк тәнәффүсдә шакирдләрә чатдырылыр. Ја да һәфтәдә бир күн бу ишә јарым саат вахт ајрылыр вә бу иш үчүн ајрылмыш шакирдләр һәфтә әрзиндә јениликләр һаггында гыса мә'лумат верирләр.

Бир чох мәктәбләрдә (мәсәлән, Бакыдакы 23, 58 нөмрәли мәктәбләрдә) хүсуси сијаси мә'лумат витриналары тәшкил едилир. Бу витриналара тәзә-тәзә, кечирилмиш мүсаһибәләрин мәзмунуна аид фактлар вә шәкилләр, һадисәләри әкс етдирән хәритәләр, ушагларын охумасы үчүн лазым көрүлән китаб вә мәгаләләрин сијаһылары, мәгаләләрин өзү асылыр. Белә витриналарын тәшкилинә мүәллимләр рәһбәрлик етмәлидирләр. Мүәллимләр исә бу ишә даһа чох марағы олан шакирдләрдән ибарә комиссијалар сечирләр.

Синифдәнкәнар мүталиәнин тәшкили. Шакирдләрә китабы севдирмәк, онларда мүталиә вәрдиши јаратмаг мүәллимин гаршысында дуран мүһүм мәсәләләрдәндир. Шакирдләри дүнја әдәбијјатынын ән јахшы нүмунәләрини, совет јазычыларынын әсәрләрини, совет алимләринин вә габагчыл харичи алимләрин јаратдығы елми-күтләви китаблары охумаларыны тәшвиг етмәк, онларда бу китаблара мараг артырмаг лазымдыр. Бунун үчүн мүәллим китаб охумағын әһәмијјәтини ушаглара баша салмалы, марксизм-ленинизм классикләринин, башга көркәмли адамларын китаба јүксәк гијмәт вердикләриндән данышмалыдыр.

Ушаглары китабла марагландырмаг мәгсәдилә мәктәб китабханасында ән јахшы китабларын сәркисини, мараглы нағыл вә һекајәләрин ифадәли охунушуну тәшкил етмәк лазымдыр.

Охунмуш китабларын мәктәбдә мүзакирәсини кечирмәк дә фајдалыдыр. Бу, бир тәрәфдән китабын мәзмунуну дүзкүн баша дүшмәјә, дикәр тәрәфдән ушагларда китаб охумаға марағы артырыр. Бу мүзакирәләри дәрнәк, синиф вә үмуммәктәб мигјасында тәшкил етмәк олар. Бунун үчүн габагчадан шакирдләрин мүзакирә олунан китабы охумаларыны тәшкил етмәк лазымдыр.

Мәктәбдә ән чох китаб охујанлардан китабхана фәаллары тәшкил етмәлидир. Бу фәалларын вәзифәси охудуглары јахшы китаблар һаггында јолдашларына данышмаг, онларда бу китаблара һәвәс вә мараг ојатмаг, китаблары тәблиғ етмәкдир.

Мүәллим ушаглар үчүн һансы китаблар охумаг лазым кәлдијини мәсләһәт көрмәли, бу китабларын сијаһысыны шакирдләрә чатдырмалы, онларын китабханадан алдыглары китаблары һагигәтән охујуб охумадыгларына нәзарәт етмәлидир.

Мүәллим китаб охумағы планлашдырмагда, охунудан китаблара аид гејдләр көтүрмәкдә шакирдләрә мәсләһәт вермәлидир.

Синифдән кәнар мүталиәнин тәшкилиндә тәк бәдии китабларын јох, һәм дә елми-күтләви китабларын, ушаг вә кәнчләр үчүн гәзет вә мәчмуәләрин охунмасынын тәшкилинә хүсуси фикир верилмәлидир.

Шакирдләрин синифдәнкәнар оху ишинин тәшкилиндә мүәллим һәм мәктәбин китабханасы вә һәм дә хүсуси ушаг китабханалары илә сых әлагә сахламалыдыр.

Мәктәбдә ингилаби бајрамларын вә хүсуси кечәләрин тәшкили. Мәктәбдә һәр ил ингилаби бајрамлар кечирилир. Совет Иттифагынын һәјатында олан тарихи күнләрә, дәрс илинин башланмасы вә гуртармасына һәср едилмиш кечәләр тәшкил едилир. Бир чох һалларда кечәләр мәктәбин öз һәјатына, шакирдләрин наилијјәтләринә, идман јарышларына, көркәмли адамларла көрүшә һәср едилир.

Ингилаби бајрамлара һазырлыг үчүн хүсуси план тәртиб едилир. Планда бајрам кечәсиндә кимин мә'рузә едәчәји, кимләрин кечәјә дә'вәт едиләчәји, бәдии һиссәдә кимләрин вә нә кими чыхыш едәчәкләри көстәрилмәлидир. Бу план мәктәбин педагожи шурасында мүзакирә едилир. Планын һәмчинин комсомол, пионер вә шакирд тәшкилатларынын јығынҹагларында мүзакирә едилмәси мәсләһәтдир.

Бајрам мүнасибәтилә мәктәбдә сәрки дүзәлдилмәси мәсләһәтдир. Ингилаби бајрамлар мүнасибәтилә ашағы синиф шакирдләри үчүн сәһәрчик кечирилир. Бу сәһәрчикдә ушаглар үчүн ојунлар вә әјләнчәләр тәшкил олунур. Сәһәрчикдә мәктәб директору бајрам мүнасибәтилә ушаглары тәбрик едир.

Мәктәбдә суал-ҹаваб кечәләринин тәшкили. Мәктәбләрдә физика, кимја вә с. аид суал-ҹаваб кечәләри тәшкил етмәк дә күтләви тәдбирләрдәндир. Шакирдләр онлары марагландыран суаллары јазыб мәктәбдә хүсуси олараг бу иш үчүн ајрылмыш гутуја салырлар. Сонра бу суаллар чыхарылыб онлара ҹаваблар һазырланыр. Бә'зән шакирдләрин вердији суала ҹаваб вермәк ишинә алимләри, мәтбуат ишчиләрини, һәким вә мүһәндисләри дә ҹәлб етмәк олар.

Суал-ҹаваб кечәсиндә шакирдләрин өзләринә дә суаллар верилә биләр. Мәсәлән, белә суаллар вермәк олар: «Әкәр пинт маркасы атомун нүвәсиндән олса иди, онда билирсинизми онун чәкиси нә гәдәр оларды?», «Дүнјанын ән бөјүк көлү, ән уча дағы, ән узун чајы һансыдыр?», «Дүнјанын ән бөјүк су-електрик стансијасы һарададыр?», «Нәзакәтли вә нәзакәтсиз һәрәкәтләри саја биләрсәнми?», «Ушаглар нә үчүн валидејнләрини бөјүкләрә һөрмәт етмәлидирләр?» вә и. а.

Екскурсијалар тәшкили, кино вә театр тамашалары. Мәктәбдә тәдрис програмларынын кечилмәси илә әлагәдар олан екскурсијалардан башга бир дә әсасән тәрбијәви мәгсәд күдән екскурсијалар тәшкил едилир. Шакирдләр бу екскурсијалар васитәсилә тарихи јерләрлә, завод, фабрика, ири тикинтиләрлә, шәһәрин архитектурасы илә, бир сыра музејләрлә таныш олурлар. Бу

екскурсијалар дәрс екскурсијаларындан фәргли олараг даһа чох шакирдләрин көрүш даирәсини кенишләндирмәк мәгсәди дашыјыр.

Кино вә театрлара шакирдләрин коллектив кетмәсинин бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти вардыр. Шакирдләр бу тамашаларда гәһрәманлыг, тәшәббүскарлыг, доғручулуг, сәдагәтлилик вә гејри әхлаги нүмунәләр көтүрүрләр.

Кино-театр тамашаларынын күтләви бахыш тәшкил едәркән онларын мәзмунуна фикир верилмәлидир. Бунун үчүн мүәллим әввәлчәдән о тамашанын мәзмунундан хәбәрдар олмалыдыр.

Тамашадан сонра дәрсдәнкәнар вахтда әсәрин мәзмунуну ушагларла бирликдә мүзакирә едәрәк гаранлыг јерләр ајдынлашдырылмалы, нәтичәләр чыхарылмалы, ушагларын әсәрдән алдыглары тәәссүрат өјрәнилмәлидир.

Мәктәбләрдә кино-мүһазирәдән кениш истифадә едилмәлидир. Бу мәгсәдлә ән чох елми-күтләви, техника јениликләри, елмин наилијјәтләри көстәрилән филмләрдән истифадә едилмәлидир. Бурада әсас јери мүһазирәчинин шәрһи тутур, кино исә мүһазирәчинин дедикләрини әјани олараг нүмајиш етдирир.

Мәктәбдә дивар газети вә бүллетенләрин нәшри. Һәр мәктәбдә дивар газети чыхарылыр. Бир сыра дәрнәкләр исә бүллетен бурахырлар. Дивар газетинин тәрбијә ишиндәки әһәмијјәтини нәзәрә алараг мүәллимләр мәктәб вә синиф газетләри редаксија һеј'әтинин сечилмәсиндә, ишин планлашдырылмасында, газет әтрафында фәаллар јарадылмасында, дивар газетләри мүсабигәсинин кечирилмәсиндә шакирд тәшкилатларына вә редаксија һеј'әти үзвләринә мәсләһәтләр вермәлидирләр.

Бакынын 190 нөмрәли мәктәбиндә күндәлик «Ити көзләр» газети чыхарылыр. Бу иш елә тәшкил едилмишдир ки, мәктәбдә бүтүн јухары синифләри әһатә едир. Һәр синифдән 5 нәфәрдән ибарәт редаксија һеј'әти сечилмишдир. Һәр редаксија һеј'әти ики һәфтәдән бир (нөвбә үзрә һәр синфин газет чыхармаг нөвбәси мүәјјәнләшдирилмишдир). «Ити көзләр» газетини чыхарыр вә бурада мәктәбдә шакирдләр арасында олан нөгсанлара аид тәнгиди мәгаләләр, карикатуралар дәрч едир. Һәр синиф өз нөвбәсиндә «Ити көзләр» газетини даһа мәзмунлу вә даһа бәдии чыхармаға сә'ј едир. Синиф рәһбәрләри өз синфинин нөвбәсиндә чыхардығы газетләрә үмуми истигамәт верирләр.

Күндәлик дивар газетинин тә'сири чох бөјүк олур, шакирдләр һәр күн бу газетләрин дивардан асылмасыны сәбрсизликлә көзләјирләр. Мәктәбләрдә V синифдән јухары синифләрдә синиф дивар газети чыхарылыр. Бу дивар газетләри ајда ики-үч дәфә чыхыр вә синфин күндәлик һәјатыны әкс едир. Бунун үчүн дә синфин редаксија һеј'әти сечилир.

Дәрнәкләр

Мәктәбдә иш мәзмунуна көрә 6 нөв дәрнәк тәшкил едилир: фәнн дәрнәкләри, техники

дәрнәкләр, кәнч тәбиәтчиләр дәрнәји, [illegible] дәрнәји, бәдии јарадычылыг дәрнәкләри вә бәдән тәрбијәси дәрнәји.

Фәнн дәрнәкләри. Мүәллим тәкчә дәрсдә дејил, дәрсдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә дә шакирдләрдә өз фәннинә мараг вә мәһәббәт ојатмалыдыр. Бунун мүһүм јолларындан бири ушагларын һәмин фәнн үзрә јарадылмыш дәрнәјә чәлб едилмәсидир.

Дәрнәк тәшкил етмәздән габаг дәрнәк һаггында, онун мәгсәдинә аид сөһбәтләр кечирмәли, шакирдләри дәрнәјин фәалијјәтилә, индијә гәдәр дәрнәкдә үзв олмуш шакирдләрин дәрнәкдә әлдә етдикләри наилијјәтлә таныш етмәлидир. Дәрс илинин әввәлиндә дәрнәјин наилијјәтини әкс етдирән сәрки тәшкил етмәк фајдалыдыр.

Дәрнәјә үзв олмуш һәр бир шакирд орада садәчә мүшаһидәчи кими галмајыб, дәрнәјин ишиндә фәал иштирак етмәлидир. Дәрнәк үзвләринин дәрнәјин тәләбләрини «адамларыны», тапшырыглары вахтында чатдырмаларына нәзарәт олмалыдыр.

Фәнн дәрнәкләрини тәшкил едәркән ораја мүмкүн гәдәр билик сәвијјәләри бир-биринә јахын олан шакирдләри чәлб етмәлидир. Паралел синифләри чох олан мәктәбләрдә, һәтта мүәјјән синифләр үчүн дәрнәк тәшкил едилир. Бу һалда мәктәбдә ејни фәнн үзрә бир нечә дәрнәк олур ки, бу да шакирдләрин дәрнәкдә фәаллығыны тә'мин етмәк үчүн фајдалыдыр. Лакин, әдәтән фәнн дәрнәкләри V—VIII вә IX—XI синифләри әһатә едир.

Мүәллим дәрнәји тәшкил едәркән һансы мәсәләләрин шакирдләри марагландырдығыны өјрәнәркән о мәсәләләри дәрнәјин планына дахил етмәлидир.

Дәрнәјин планы дәрнәк рәһбәри вә дәрнәк үзвләринин иштиракилә тәртиб едилир. Дәрнәјин планы шакирдләри марагландыран мәсәләләри әһатә етмәклә бәрабәр тәдрис програмына мүвафиг олмалыдыр. Лакин бу о демәк дејилдир ки, дәрнәкдә тәдрис програмы өјрәнилир. Дәрнәкдә тәдрис програмы тәкрар олмајыб, лакин програм материалынын әсаслы өјрәнилмәсинә көмәк едән, о саһәдә дәрнәк үзвләринин билијини кенишләндирән вә дәринләшдирән мәсәләләрин өјрәнилмәсинә кениш јер верилмәлидир.

Тәчрүбә көстәрир ки, дәрнәкдә ишләрин нөвбәнөв вә иш үсулларынын мүхтәлиф олмасы ушагларын дәрнәкдә һәвәслә вә фәал иштирак етмәләринә сәбәб олур. Мәсәлән, Бакынын 31 нөмрәли мәктәбинин кимја дәрнәјиндә дәрнәк үзвләри дәрнәјин мәшғәләсиндә мә'рузәләр етмәклә кифајәтләнмәјәрәк әјани васитәләр һазырлајыр, әјани васитәләрдән хараб олмушлары тә'мир едир, дәрнәк үзвләринин гүввәсилә кимја кечәси кечирир, дәрнәк үзвләринин кимја истеһсалатына екскурсијаларыны тәшкил едирләр.

Тәбиијјат дәрнәји үзвләри мүәллимин рәһбәрлији алтында сечилмиш мөвзу үзрә ишләјир, минераллардан коллексијалар, биткиләрдән һербарилар дүзәлдир, әјләнчәли мәсәләләр һәлл едирләр.

Орта мәктәбин јухары синифләриндә дәрнәк үзвләри әлавә әдәбијјатдан истифадә едиб мә'рузәләр һазырлајыр, бунларла әлагәдар олан тәҹрүбәләр һазырлајыб ҝөстәрирләр.

Шаҝирдләр дәрнәкдә мә'рузә етмәјә һазырлашаркән тәкҹә әдәбијјатдан дејил, өз мүшаһидәләриндән, тәҹрүбә вә екскурсија материалларындан да истифадә едирләр.

Бир чох һалларда бир мөвзуну даһа дәриндән өјрәнмәк үчүн мөвзу ајры-ајры һиссәләрә бөлүнүр вә дәрнәк үзвләриндән бир нечәсинә тапшырылыр. Бунун бир әһәмијјәти дә ондадыр ки, ушаглары бирҝә ишләмәјә өјрәдир.

Бир сыра мәктәбләрдә «ҝәнҹ физик», «ҝәнҹ ријазијјатчы», «ҝәнҹ тәбиәтчи», «әдәбијјат һәвәскарлары» ады алтында шаҝирдләрин көнүллү ҹәмијјәтләри тәшкил едилир. Ҹәмијјәтә рәһбәрлик етмәк үчүн шура (фәнн мүәллими бу шуранын сәдри) сечилир. Ҹәмијјәтин елми рәһбәрлијинә али мәктәбин мүәллим вә тәләбәләри дә дә'вәт олуна биләр. Бу «ҹәмијјәтләрдә» елмин јениликләринә даир мүһазирәләр охунур. Мәсәлән, «ҝәнҹ физикләр» ҹәмијјәтиндә «електрон», «далғаларын һәрәкәти», «ишығын тәбиәти», «фото елемент», «атомун дахили енержиси» мөвзуларында мүһазирәләр охуна биләр.

Техники дәрнәкләр. Мәктәбдә тәшкил олунан техники дәрнәкләрин әһәмијјәти бөјүкдүр. Мәктәбләрдә баҹарыглы әлләр дәрнәји, авиамодел дәрнәји, автомобил, трактор, мотосиклет өјрәнән дәрнәкләр, радио, фото, електротехника дәрнәкләри тәшкил олунур. Белә дәрнәкләрин политехники тә'лимин һәјата кечирилмәсиндә бөјүк әһәмијјәти вардыр. Шаҝирдләр бу техники дәрнәкләрдә мүхтәлиф техники ишләр ҝөрмәклә техники вәрдиш вә баҹарыглар кәсб едир, техника илә дәриндән таныш олурлар.

Техники дәрнәкләрин үзвләри мәктәбин физика, кимја лабораторијалары үчүн әјани вәсаит һазырлајыр, бу лабораторијалардакы хараб олмуш ҹиһазлары тә'мир едир, мәктәбин китабханасыны чилдләјир, һәрәкәт едән мүхтәлиф моделләр һазырлајыр, техники сәркиләр дүзәлдир. Мәсәлән, Бакынын 6 нөмрәли мәктәбиндә физика үзрә тәшкил олунмуш техники дәрнәк («Ҝәнҹ физикләр клубу») фәалијјәт ҝөстәрдији 10 ил әрзиндә дәрнәк рәһбәри физика мүәллими Н. Н. Шишкинин рәһбәрлији илә 1441 физика ҹиһазы һазырламыш, 3300 физика ҹиһазы тә'мир етмиш, 5 дәзҝаһ гурашдырмышдыр.

Техники дәрнәкләрин рәһбәрлијинә шаҝирдләрин валидејнләриндән, мәктәб үзәриндә һамилик едән истеһсалат мүәссисәләринин мүтәхәссисләриндән дә'вәт олунур.

Ҝәнҹ тәбиәтчиләр дәрнәји. Мәктәблиләримизи Мичурин тә'лими чох марагландырыр. Ушаглар өз һәјәтләриндә вә мәктәбин тәдрис-тәҹрүбә саһәсиндә Мичуринин иш тәҹрүбәсинә әсасән јени мејвә вә тәрәвәз нөвләри јетишдирирләр. Мәктәбдә шаҝирдләрин тәбиәтшүнаслыг ишләринин тәшкил вә инкишаф етдирмәк үчүн тәбиәт мүәллиминин рәһбәрлији алтында ҝәнҹ тәбиәтчиләр вә мичуринчиләр дәрнәји тәшкил олунур. Бу

дәрнәјин өз ишини мүвәффәгијјәтлә апармасы үчүн мәктәбдә ҹанлы күшә тәшкил едилир вә тәдрис-тәҹрүбә саһәсинин бир һиссәсинин һәмин дәрнәјә тә'јин етмәк мәсләһәтдир. Дәрнәк үзвләри ҹанлы күшәдә кичик һејванлар, акваријумда сахланан балыглар топлајыб онлара гуллуг едирләр, спиртдә гојулмуш препаратлар, гурудулмуш һәшәратлар олан гутулар, үзәринә мүхтәлиф јарпаг вә чичәк јапышдырылмыш лөвһәләр һазырлајырлар.

Дәрнәк үзвләринин тәбиәтә тәнәззөһләри тәшкил едилмәлидир. Бу тәнәззөһ вахты дәрнәк үзвләри биткиләри мүшаһидә едир, һәшәрат, битки топлајыр вә и. а.

Республиканын бир сыра мәктәбләриндә (мәсәлән, Бакы шәһәриндә 189 вә 202 нөмрәли мәктәбләр) ҝәнҹ тәбиәтчиләр инкубатор әлдә едиб јумуртадан ҹүҹә чыхарыр вә тојуг сахлајырлар. Нуха, Кировабад, Исмајыллы рајонунун бә'зи мәктәбләри ҹанлы күшәдә барама гурду сахлајыр, ипәкчилик ишини әмәли өјрәнирләр. Ҝәнҹ тәбиәтчиләр дәрнәји мәктәбин тәдрис-тәҹрүбә саһәсиндә бөјүк ишләр ҝөрүрләр. Республикада Астара рајонундакы Пенсәр, Ордубад рајонундакы Ванәнд, Бакы шәһәриндәки 64, 14 нөмрәли, Загаталадакы 1 вә 2 нөмрәли мәктәбләрдә ҝәнҹ тәбиәтчиләрин әлилә ҝөзәл тәдрис-тәҹрүбә саһәләри јарадылмышдыр.

Өлкәшүнаслыг дәрнәји. Сон заманларда мәктәбләримиздә өлкәшүнаслыг дәрнәји дә ҝениш јајылмышдыр. Бу дәрнәјин әсас мәгсәди биринҹи нөвбәдә өз јашадығы јери, рајону, республиканы, онун тәбии зәнҝинликләрини вә тарихини јахшы өјрәнмәкдир. Бу мәгсәдлә ушагларын тез-тез тәнәззөһләри тәшкил едилир. Јахшы тәшкил едилмиш тәнәззөһләр исә ушагларда јашадығы јерә, рајонларына марағы артырыр. Тәнәззөһ вахты шаҝирдләр бир сыра тарихи абидәләрлә, һәмин јерин флора (битки) вә фаунасы (һејваны), торпағы, фајдалы газынтылары вә и. а. илә таныш олурлар. Тәнәззөһ вахты топланмыш шејләр мәктәбин өлкәшүнаслыг музејинә верилир.

Өлкәшүнаслыг дәрнәјинин ишләри тәкҹә тәнәззөһләр тәшкил етмәклә мәһдуд едилмир. Дәрнәк үзвләри газынты ишләриндә, архивләрдә дә чалышырлар. Мәсәлән, Бакынын 56 нөмрәли вә Шамахы рајону Чухур-јурд кәнд мәктәбиндә өлкәшүнаслыг дәрнәкләри газынты ишләри апармагла, Азәрбајҹанын тарихинә аид чохлу материаллар (пуллар, силаһлар, сахсы габлар вә с.) топламыш вә бу материаллардан мәктәбдә зәнҝин өлкәшүнаслыг музеји тәшкил етмишләр. Әдәбијјат дәрнәјинин үзвләри халг нағылларыны, ел бајатыларыны, гошмалар, аталар сөзләри топламагла өлкәшүнаслыг ишләри апара биләрләр.

Бәдии-өзфәалијјәт дәрнәкләри. Бәдии-өзфәалијјәт дәрнәкләри (халг ојунлары, маһны, хор вә с.) мәктәбләримиздә ҝениш јајылмышдыр. Бу дәрнәкләрдә апарылан иш васитәсилә шаҝирдләр инҹәсәнәт әсәрләри илә таныш олур, чалмаг, охумаг, шәкил чәкмәк вә с. саһәсиндәки бәдии јарадыҹылыг габилијјәтләрини инкишаф етдирирләр.

Мәктәб бәдии фәалијјәт дәрнәјинин иштиракчылар вә фәаллар гаршысында чыхышларыны да тәшкил етмәк лазымдыр.

Бәдии фәалијјәт дәрнәкләри ушагларын рајон, шәһәр вә республика олимпиадасында иштирак етмәјә һазырламалыдыр.

Мәктәбдә олан рәссамлыг дәрнәјинин иши мәктәбин бәзәнмәси, бајрамларын кечирилмәси вә дивар гәзетләринин иши илә даһа сых әлагәләндирилмәлидир.

Мәктәбин драм дәрнәјинә вә бачарығыны театр саһәсиндә тәтбиг етмәјә арзу едәнләр чәлб олунурлар. Мәктәб драм дәрнәјинин бөјүк әсәрләр вә ја ајры пјесләрдән парчалар тамашаја гојмасынын бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти вардыр. Белә тамашалар шакирдләрдән даһа чох адамын драм дәрнәјинә чәлб олунмасына, драм дәрнәји үзвләринин даһа јахшы ишләмәләринә көмәк едир. Бир чох мәктәбләрдә олан драм дәрнәји шакирдләрин мәдәни истираһәтләринин тәшкили саһәсиндә дә хејли иш көрүр. Мәсәлән, Масаллы рајонунун Алвадı кәнд орта мәктәбиндә олан драм дәрнәји «1905-чи илдә», «Вагиф», «Гачаг Нәби» пјесләрини шакирдләр үчүн тамашаја гојмушдур.

Мәктәбләрдә сон заманларда бәдии сөз дәрнәкләри тәшкил олунур. Бу дәрнәјин мәгсәди шакирдләрдә ифадәли охумаг габилијјәти јаратмаг, ана дилинә мәһәббәт тәрбијә етмәкдир. Бу дәрнәк ушагларын мәдәнијјәтинин инкишафына көмәк едир.

Бәдән тәрбијәси вә идман дәрнәји. Синифдәнкәнар ишләр ичәрисиндә бәдән тәрбијәси вә идман ишләринә, ојуна кениш јер верилмәлидир. Бу мәгсәдлә мәктәбдә бәдән тәрбијәси вә идман дәрнәји тәшкил етмәли вә идман мејданчасы дүзәлтмәлидир.

Мәктәбдәнкәнар ишләр. Ушагларын истираһәтинин тәшкилиндә вә онларын мүхтәлиф арзуларынын тә'мин едилмәсиндә мәктәбдәнкәнар ушаг мүәссисәләринин ролу бөјүкдүр.

Мәктәбдәнкәнар ушаг мүәссисәләри вә ишләринин мәзмунуна көрә ики јерә ајрыла биләр: клуб типли мүәссисәләр, хүсусиләшдирилмиш мүәссисәләр.

Клуб типли мүәссисәләр шакирдләрлә апарылан мәктәбдәнкәнар ишләрин бир нечә нөвүнү бирләшдирир. Бунларын ән чох јајылмыш формалары пионерләр сарајы вә пионерләр евләридир.

Пионерләр сарајында хүсуси кабинәләрдә мүхтәлиф дәрнәкләр (динамодел-корд модели) енеркетика, автомобил, кимја, физика, радио, фото, әјләнчәли техника, мусиги, ојун (танс), һејвандарлыг, рәссамлыг, драм, әдәбијјат, кәнч тәбиијјатчылар дәрнәкләри тәшкил олунур.

Пионерләр сарајында ушаг китабханасы, истираһәт вә әјләнчә отаглары, идман вә спорт залы, ушаг киносу вә с. олур.

Пионерләр сарајында (евиндә) күтләви сијаси-тәрбијә тәдбирләри (тамашалар, кечәләр, мүһазирәләр, јарышлар, көркәмли адамларла көрүшләр) кечирилир.

Пионерләр еви һәр бир рајонда вардыр. Пионерләр евиндә дә мүхтәлиф дәрнәкләр, биринчи нөвбәдә фәалијјәт дәрнәји вә техники дәрнәкләр тәшкил едилир. Пионерләр еви мүхтәлиф

мәдәни-күтләви тәдбирләрин кечирилмәсиндә мәктәбләрә көмәк едир.

Хүсусиләшдирилмиш мүәссисәләр мәктәбдәнкәнар ишләрин анчаг бир нөвү илә мәшғул олан мүәссисәләрдир. Бунлардан ушаг китабхана вә гираәтханалары, ушаг турист базасы, биолоҹи стансија, кәнч техникләр стансијасы, ушаг тамаша мүәссисәләри (ушаг киносу, театры, кукла театры, ушаг бәдән тәрбијәси вә идман мүәссисәләрини (мејданчалар, стадион, су стансијалары вә и. а.) вә с. көстәрмәк олар.

Ушаг китабхана вә гираәтханасынын вәзифәси ушагларын мәктәбдәнкәнар мүталиәсини тә'мин етмәкдир. Бу китабхана өз әтрафында фәал охучулар топлајараг онларын васитәсилә ушаглар арасында китабы тәблиғ едир. Ушаг китабханасы ушаг мејданчаларында, ушаг евләриндә сәјјар китабханалар тәшкил едир.

Ушаг бәдән тәрбијәси вә идман мүәссисәләри ушагларын бәдән тәрбијәсини вә онларын сағлам истираһәтини тәшкил едир.

Ушаг турист базасы јаз вә јај тә'тили вахтлары ушагларын башга шәһәрләрә екскурсијаларыны вә ушагларын гијаби сәјаһәтини тәшкил едир.

Кәнч техникләр стансијасы, биолоҹи стансија нәздиндә мүвафиг дәрнәкләр тәшкил едәрәк бу дәрнәкләрдә шакирдләрин ишләрини тәшкил едир. Кәнч техникләр стансијасы нәздиндә тәшкил едилән хүсуси дәрнәкләр васитәсилә мәктәбләрдәки техника дәрнәкләри үчүн инструкторлар—рәһбәрләр дә һазырланыр.

Ушаг тамаша мүәссисәләри мәктәбләрлә әлагә сахлајараг мәктәблиләрин тамашалара коллектив кедишини тәшкил едир, тамашаја гојулмуш әсәрләрин мүзакирәсини кечирир, драматургларла шакирдләрин көрүшүнү тәшкил едир вә с.

Мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрлә мәктәб арасында сых әлагә олмалыдыр.

XXV ФӘСИЛ

СОВЕТ МӘКТӘБИНИН МҮӘЛЛИМИ

Јетишән нәслин тәрбијәсиндә мүәллимин ролу

Мүәллим Совет Иттифагында зијалыларын ән бөјүк бир дәстәсини тәшкил едир. Совет мүәллими чох мәс'ул вә шәрәфли бир иш—ҝәнҹ нәслә коммунист тәрбијәси вермәк кими мүһүм иш ҝөрүр. Буна ҝөрә дә Сов.ИКП вә Совет һөкумәти, мүәллимин әмәјинә јүксәк гијмәт вермәклә бәрабәр онун гаршысында ҹидди вәзифәләр гојмушлар. В. И. Ленин дејир ки: «Мүәллимләр ордусу өз гаршысында чох бөјүк маариф вәзифәләри гојмалы вә һәр шејдән әввәл сосиализм маарифинин башлыҹа ордусу олмалыдыр»[1].

Һәлә Совет һакимијјәтинин илк илләриндә мүәллимләри сосиализм гуруҹулуғу ишинә ҹәлб етмәјин вәҹиблијини гејд етмәклә В. И. Ленин, партијаны һәр васитә илә мүәллимләрин ролуну мөһкәмләтмәјә, онлары совет гурулушунун лајигли етмәјә чағырырды.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бөјүк педагоглар вә мүтәфәккирләр мүәллимә һәмишә јүксәк гијмәт вермишләр. Бөјүк славјан педагогу А. Коменски мүәллими шүа сачан ҝүнәшә бәнзәтмишдир. Ҝүнәш өз шүасы илә ҹанлы аләмә һәјат вердији кими, мүәллим дә өз сачдығы билик шүасы илә ҝәнҹ нәсли һәјат үчүн һазырлајыр.

Бөјүк рус педагогу Ушински ҝөстәрир ки: «...әҝәр биз һәкимләрә өз сағламлығымызы е'тибар едириксә, мүәллимләрә ушагларымызын әхлагыны, ағлыны, руһуну вә бүтүн бунларла бәрабәр өз вәтәнимизин ҝәләҹәјини е'тибар едирик»[2]. О, мүәллимин заһирән чох кичик ҝөрүнән ишини, тарихин ән бөјүк ишләриндән бири һесаб едирди.

Буржуа педагожи әдәбијјатында мүәллимин ролу һаггында ики ифрат ҹәрәјан мөвҹуддур. Бу ҹәрәјанлардан бири шаҝирдин фәаллығына вә тәшәббүсүнә һеч бир әһәмијјәт вермәјәрәк, мүәллимин ролуну шаҝирди өзүнә табе етмәкдә ҝөрүр.

Бунун әксинә оларак «сәрбәст тәрбијә» бајрағы алтында чыхыш едән бир груп буржуа педагоглары, мүәллимин ушаг үзәриндәки һәр ҹүр рәһбәрлијини ушаг шәхсијјәтини боғмаг кими гиј-

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 27, сәһ. 403, Азәрнәшр.
[2] К. Д. Ушински, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 87, Азәрнәшр, 1953.

мәтләндирир. Бу ҹәрәјан тәрәфдарларынын фикринҹә тә'лим вә тәрбијә ишиндә мәркәзи сима ушаг олмалы, мүәллимин иши исә ушағын арзу вә тәләбләринә ујғунлашмаг вә онлары һәјата кечирмәкдән ибарәт олмалыдыр. «Педосентризм» адланан бу икинҹи ҹәрәјан тәрәфдарларынын бир һиссәси исә иддиа едирләр ки, мүәллим ушағын ишинә, һәјатына бирбаша дејил, анҹаг долајысы илә гарышмалыдыр.

Бу икинҹи ҹәрәјана охшар тәшәббүсләр совет мәктәбиндә дә өзүнү ҝөстәрмишдир. «Мәктәбин өлмәси» нәзәријјәси тәрәфдарлары вә јаланчы елм олан педолоҝија мүәллимин ролуну ашағы салырды. Онлара ҝөрә ушаглары әтраф иҹтимаи мүһит тәрбијә едир, мүәллим исә ушагларын өзләрини тәрбијә етмәк ишләрини тәшкил етмәкдә «көмәкчи» ролуну ојнамалыдыр.

Коммунист партијасы елмә зидд олан бу «нәзәријјәләри» ифша етди. Ҝәнҹ нәслин тәрбијә ишиндә мүәллимин јүксәк ролу олдуғуну ҝөстәрди. Инди бизим мәктәбләримиздә тә'лим-тәрбијә ишинин бүтүн мүвәффәгијјәт вә нөгсанлары мүәллимин ишинин нәтиҹәси кими гијмәтләндирилир вә мүәллим тә'лим-тәрбијә ишинин кејфијјәти үчүн там мәс'улијјәт дашыјыр.

Ушағын инкишафына мүхтәлиф амилләр тә'сир едир: педагоглар, ата-аналар, мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләри, радио верилишләри, ушаг вә ҝәнҹләр тәшкилатлары вә с. Лакин бунларын ичәрисиндә һәлледиҹи—мүәллимдир. Мүәллимин шәхсијјәти, онун иш үсулу, ушаглара мүнасибәти елә бөјүк тә'сир гүввәсинә маликдир ки, оху тәрбијә вә тә'лим ишиндә һеч бир шејлә әвәз етмәк олмаз.

Һазырда милјон јарымдан артыг әмәк ордусуну тәшкил едән совет мүәллимләри халгымыза сәдагәтлә хидмәт едәрәк он милјонларла ушаг вә ҝәнҹи тәрбијәләндирир. Совет мүәллимләри, Коммунист партијасынын истигамәтверичи рәһбәрлији алтында коммунизм гурмаг наминә сәрф етдикләри јорулмаз әмәк сајәсиндә дүнјада ән габагҹыл вә ән мүтәрәгги мәктәб олан јени совет мәктәби јаратмышлар, өлкәмиздә милјонларла ушаг вә ҝәнҹин јени совет адамы кими бөјүјүб инкишаф етмәсиндә һәлледиҹи рол ојнамышлар вә ојнајырлар.

Мүәллимлик ишинин хүсусијјәтләри.

Мүәллимлик ишини башга саһәләрдән фәргләндирән бир нечә хүсусијјәт вардыр:

1. Һәр шејдән әввәл мүәллимлик иши ҹәлбедиҹидир. Чүнки мүәллим инсанын тәрбијәсилә, оху һәјат үчүн һазырламагла мәшғул олур. Мүәллим тәрбијә етдији шаҝирдләриндән һәр биринин ҹәмијјәт үчүн фајда вердијини ҝөрдүкдә о бунунла фәхр едир, севинир. Мүәллимлик ишинин ҹәлбедиҹилији бир дә орасындадыр ки, мүәллим күтлә арасында һәмишә иҹтимаи иш апарыр, күтләләрин иҹтимаи шүурунун вә мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәси саһәсиндә чалышыр.

2. Мүәллимлик ишинин бир хүсусијјәти дә онун чох мәс'улијјәтли иш олмасыдыр.

Мүәллим ән гијмәтли капитал олан ҹанлы инсан үзәриндә чалышыр. Бу саһәдә сәһвләр бурахмаг олмаз. Бу ишдә бурахылмыш һәр һансы бир нөгсан вә ја сәһләнкарлыг өз нәтиҹәсини һәмин саат дејил, бир мүддәтдән сонра һөкмән верир. Сонра исә ушағын психи аләминин инкишафына дәјмиш зәрәри арадан галдырмаг чох чәтин олур. Әҝәр бизим сосиализм ҹәмијјәтиндә тәрбијәчи пис олса, ҝәнҹләримизин тә'лим-тәрбијә ишилә мәшғул олан адамлар бу иш үчүн һазырланмыш олмасалар, о һалда ҹәмијјәтимизин инкишафына бөјүк зәрәр дәјәр.

М. И. Калинин чыхышларынын бириндә дејир ки, «Дөвләт вә халг мүәллимләрә ушагларыны е'тибар едиб тапшырыр, јә'ни асанлыгла тә'сир ҝөстәрилә билән јашда адамлары е'тибар едиб тапшырыр, ҝәнҹ нәслин, јә'ни өз үмиди вә ҝәләҹәјинин тәрбијә едилиб јетишдирилмәсини, инкишаф етдирилмәсини вә јетишдирилмәсини мүәллимләрә е'тибар едиб тапшырыр. Бу бөјүк е'тибар мүәллимләрин өһдәсинә чох бөјүк мәс'улијјәт гојур»[1].

3. Мүәллимлик ишинин бир хүсусијјәти дә онун мүрәккәблијидир. Мүәллимлик јарадыҹылыг, тәшәббүскарлыг тәләб едән ишдир. Бу ишин мүрәккәблији орасындадыр ки, мүәллим чүрбәчүр мејлә, марағы, габилијјәти олан, әхлаги сифәтләри һәлә тәшәккүл тапмамыш инсанлар үзәриндә, инсанын психолоҝијасы үзәриндә ишләјир. Мүәллимлик ишинин чәтинлији бир дә ондадыр ки, педагожи тә'сир өзү мүрәккәб бир мәсәләдир. Бу тә'сир мүәллимин шәхсијјәтиндән, ушағын шәхсијјәтиндән, мәктәбин иш шәраитиндән вә ушағын јашајыш шәраитиндән асылыдыр. Педагожи ишдә бири-биринин ејни олан ики һадисәјә тәсадүф етмәк белә дә мүмкүн дејилдир. Она ҝөрә дә мүәллим педагожи ишдә һазыр реҹептләрлә, шаблонла ишләјә билмәз. О, зәһирән охшар мәсәләләрин һәллинә ејни ҹүр јанаша билмәз. Ишинин һәр бир аддымында ондан јарадыҹылыг тәләб олунур. Мүәллим һәјат тәҹрүбәсинә малик олан дост вә мәсләһәтчи, ушағы севән һәссас вә гајғыкеш бир атадыр. Ејни заманда о тәләбкар бир педагог, нүфузлу бир рәһбәрдир. Мүәллим өз шәхсијјәтиндә тәблиғатчы вә инзибатчынын, јолдаш вә атанын сифәтләрини бирләшдирир. Педагожи иш мүәллимдән дәрин дүшүнҹә, јарадыҹылыг, мәдәнијјәт вә мә'рифәт тәләб едир.

Совет мүәллиминә верилән тәләбләр.

Совет мүәллими ушагларын тә'лим-тәрбијәси ишиндә өз үзәринә дүшән мәс'улијјәтли вә шәрәфли вәзифәләри мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн ашағыдакы кејфијјәтләрә малик олмалыдыр.

1. Совет мүәллими марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәли вә коммунист әгидәсинә малик олмалыдыр. Коммунист партијасынын үзвү олуб-олмамасындан асылы олмајараг, совет мүәллиминин мәфкурәси Коммунист партијасынын мәфкурәси олмалыдыр. В. И. Ленин совет мүәллиминин партија мәфкурәси ру-

[1] М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 56.

һунда тәрбијә олунмасы мәсәләсинә хүсуси әһәмијјәт верәрәк 1920-ҹи илдә сијаси маариф ишчиләринин Үмумрусија мүшавирәсиндә демишдир: јени мүәллимләр һеј'әти партија илә, онун идејалары илә сых әлагәдар олмалы, онун руһунда олмалыдыр. Совет мүәллими коммунизм гуруҹуларыны тәрбијә едиб јетишдирмәлидир. Коммунизм гуруҹулуғу ишиндә о адам сәдагәтлә чалышар вә бунунла да ҹидди мүвәффәгијјәт әлдә едә биләр ки, о коммунист шүуруна, коммунист әгидәсинә малик олсун. Чүнки тәрбијә ишиндә мүәллимин әгидәси һәлледиҹи факторлардан биридир.

Көркәмли педагоглар тәрбијә ишиндә тәрбијәчинин шәхсијјәтини, онун әгидәсини һәмишә јүксәк гијмәтләндирмишләр. Ушински дејир ки: «Инсан тәрбијәсинин ән башлыҹа јолу әгидәдир, әгидәјә исә анҹаг әгидә илә тә'сир етмәк олар»[1].

Мүәллим коммунист әгидәсинә малик олдугда һәр бир дәрси вә ирәли сүрдүјү һәр бир тәдбирдә шаҝирдләрдә коммунист әгидәси јаранмасына көмәк едир. Совет мүәллиминин бүтүн фикирләри, бүтүн һәрәкәтләри марксист-ленинчи принсипиаллығы илә фәргләнмәли, һәр бир ишиндә партијанын сијасәтини әсас тутмалы, марксизм-ленинизм идеолоҝијасыны ифадә етмәји баҹармалыдыр.

Бүтүн бунларын һамысы там шәкилдә о вахт мүмкүн олар ки, мүәллим марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмиш олсун. Доғрудур, совет мүтәхәссисләринин башга дәстәләри үчүн дә марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәк зәруридир. Лакин мүәллим үчүн бу зәрурилјәт гат-гат артыгдыр. Чүнки мүәллимлик иши идеоложи саһәдир; о ушаг вә ҝәнҹләрин шәхсијјәти үзәриндә чалышыр. Бу ишдә исә һәјаты дүзҝүн екс етдирән, ҹәмијјәтин инкишаф ганунлары һаггында һагиги билик верән марксизм нәзәријјәсинә јијәләнмиш адамлар мүвәффәгијјәт газана биләрләр.

М. И. Калинин дејир: «Мүәллимләримизин гаршысында совет адамларыны коммунистҹәсинә тәрбијә етмәк, онларын коммунист шүуруну мүәјјәнләшдирмәк вәзифәси кими чох чәтин бир вәзифә дурур. Бу вәзифәни јалныз о шәртлә мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк олар ки, мүәллимләримиз јүксәк дәрәҹәдә елмли олмагла бәрабәр марксизм тәһсили дә ҝөрмүш олсунлар»[2].

Совет Иттифагы Коммунист партијасы мүәллимләримизин марксизм-ленинизм нәзәријјәсинә јијәләнмәси ишинин тәшкилинә һәмишә бөјүк әһәмијјәт вермиш вә верир, онлара мүртәҹе буржуа нәзәријјәләринә гаршы барышмазлыг ашылајыр.

2. Мүәллим үмумијјәтлә мәдәни, тәһсилли адам олмалыдыр. Совет мүәллими ҝениш ҝөрүш даирәсинә, әтрафлы билијә малик олмалыдыр. О, тәдрис етдији фәнни јахшы билмәклә бәрабәр һеч олмазса орта мәктәбдә кечилән фәнләрә јахшы бәләд олмалыдыр. Мүәллим елмдә олан јени кәшфләрдән, техникада олан јени ихти-

[1] К. Д. Ушински, Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 20, 1953, Азәрнәшр.
[2] М. И. Калинин, Коммунист тәрбијәси һаггында, сәһ. 56—57.

ралардан, тарихи һадисәләрдән хәбәрдар олмалы вә бунлардан баш чыхармағы бачармалы, әдәбијјатдакы, инҹәсәнәтдәки јениликләрдән хәбәрдар олмалыдыр. Өз фәннинә исә, мүәллим ону мүкәммәл билмәли. Тәдрис етдији һәр бир мөвзу мүәллимин башында тамам ајдын олмалы, ҝөстәрәҹәји тәҹрүбәнин бүтүн нәзәри вә әмәли ҹәһәтләриндән тамам баш чыхармалыдыр.

Ҝениш тәһсилә малик олмаг үчүн мүәллим али мәктәбдә алдығы биликләрлә кифајәтләнмәмәли, даима өз үзәриндә, өз биликләрини ҝенишләндирмәк үзәриндә чалышмалыдыр. Һәр ҝүн өз инкишафы үзәриндә ишләмәјән мүәллим ҝери галар вә она тапшырылмыш мүрәккәб вә мәс'ул ишин өһдәсиндән ҝәлә билмәз.

3. Мүәллим өз сәнәтинин устасы олмалыдыр. О, өз тәдрис етдији фәнни башгаларына (ушаглара) мәһарәтлә өјрәтмәји бачармалы, ушаглары тәлим вә тәрбијә етмәк мәһарәтинә малик олмалыдыр. Бунун үчүн мүәллим тәдрис етдији фәнни јахшы билмәклә бәрабәр педагогиканы, психолоҝијаны вә тәдрис етдији фәннин методикасыны јахшы билмәлидир. Мүәллим өзүнүн педагожи мәһарәтини артырмаг үзәриндә даима чалышмалы, өз ишинин нәтиҹәсини тәһлил етмәклә әлдә етдији мүвәффәгијјәтләри мөһкәмләндирмәлидир. Мүәллим өз јолдашларынын габагҹыл тәҹрүбәсини өјрәнмәли вә педагогикаја, хүсуси методикаја аид әдәбијјаты мүнтәзәм охумагла әдәбијјатдакы габагҹыл мүәллимләрин иши илә таныш олмалыдыр. Өзү педагожи мәтбуатда, тәҹрүбә мүбадиләсиндә фәал иштирак етмәлидир.

Мүнтәзәм олараг педагожи әдәбијјат охумаг мүәллими дурғунлуға гапылмагдан, јериндә сајмагдан хилас етмәклә ону ҝениш педагожи аләмә дахил едир вә беләликлә јени-јени тәҹрүбәләр кәсб етмәјә, педагожи усталыға јијәләнмәјә сәбәб олур. Педагожи усталыг фитри дејил, һәр бир мүәллим өз үзәриндә мүнтәзәм чалышмагла маһир педагог ола биләр.

4. Мүәллимин мүһүм шәхси кејфијјәтләриндән бири ушағы севмәси вә онларын нәзәриндә нүфуза малик олмасыдыр. Мүәллим ушаглары севмәли, онда ушагла ишләмәјә һәвәс вә сәбр олмалыдыр. Ушаг ону нә гәдәр инҹидиб чәтинлијә салса да, онда һәмин ушаға мәһәббәт сојумамалыдыр. Ушаға мәһәббәт мүәллими педагожи ишин чәтинликләринә дөзмәјә, ушағын мүвәффәгијјәти үчүн јени-јени јоллар ахтармаға тәһрик едир. Мүәллим ушаглары севмәклә бәрабәр һәм дә онларын нүфуз вә мәһәббәтини газана билмәлидир. Нүфуз мүәллимә она ҝөрә лазымдыр ки, ушаглар она инансын, онун дедикләринә мәс'улијјәтлә јанашсын, тапшырыгларына сөзсүз әмәл етсинләр. Мүәллим үчүн нүфуз һава вә су кими зәруридир. Нүфуза малик олмаса мүәллим нә дедији дәрсдә, нә апардығы тәрбијә ишиндә мүвәффәгијјәт газана биләр.

Нүфузу һеч бир сүн'и јолларла әлдә етмәк олмаз. Нүфуз чалышмагла әлдә едилир. Мүәллимин нүфузлу олмасынын әсас шәрти өз ишинин устасы олмасыдыр. А. С. Макаренко ушагларын анҹаг онлара мөһрибанлыг ҝөстәрән, онлары јерли-јерсиз севиб охшајан

адамлара һөрмәт етдикләрини, бәләдләрини севдикләрини иддиа едән фикирләрә рişхәнд едәрәк, бу фикрин јарарсызлығыны ҝөстәрир. О јазыр: мән белә бир гәнаәтә ҝәлмишәм ки, «ушаглары сон дәрәҹә артыг марагландыран шеј — бизим јүксәк нәтиҹә дедијимиз шејдир, мөһкәм вә ајдын биликдир, бачарыг, усталыг, мәһарәт, сәнҝүлүјүн вә ибарәбазлығын олмамасы, даим ишләмәјә һазыр олмагдыр. Сиз ушаглара гаршы сон дәрәҹә сојуг ола биләрсиниз; һәр шејдә ирад тутмаг дәрәҹәсинәдәк тәләбкар ола биләрсиниз, лап әл-ајағынызда долашдыглары һалда, сиз онлары ҝөрмәјә дә биләрсиниз; һәтта әҝәр чох севдикләри шејә е'тинасыз јанаша да биләрсиниз, лакин әҝәр әлиниздәки иши чох ҝөзәл јеринә јетирирсинизсә, билијиниз, мүвәффәгијјәтиниз варса, лап архајын ола биләрсиниз ки, ушагларын һамысы сизин тәрәфиниздәдир...»[1].

Буна ҝөрә мүәллим биринҹи нөвбәдә һәр бир дәрсин ҹанлы, марагла, јүксәк елми сәвијјәдә кечмәсинә наил олмалыдыр. Дәрсләрини јүксәк кејфијјәтдә кечирән, дәрсин һәр бир дәгигәсиндә шакирдләрин диггәтини иш үзәриндә мәркәзләшдирә билән мүәллим шакирдләрин һөрмәт вә нүфузуну газаныр.

Мүәллими шакирдләрин ҝөзүндә һөрмәтли вә нүфузлу едән ҹәһәтләрдән бири дә мүәллимин шакирдләрлә апарылан синифдәнкәнар ишләри дүзҝүн — ушагларын арзу вә марагларына ујғун олараг тәшкил етмәси, шакирд тәшкилатларынын ишинә јахындан көмәк ҝөстәрмәсидир.

Мүәллимин нүфузлу олмасы, ушагларын мәһәббәтини газана билмәсинин бир шәрти дә мүәллимин һәр шакирдә онун фәрди хүсусијјәтләрини нәзәрә алараг јанашмасы, шакирдлә онун фәрди хүсусијјәтинә ҝөрә рәфтар етмәсидир. Буну исә мүәллим о вахт едә биләр ки, о, шакирдләрин һәр бирини диггәтлә өјрәнмиш олсун. Мүәллим ушагларын һәр бирини мүмкүн гәдәр чох һөрмәт етмәли, онлара һәссас јанашмалы, гајғы ҝөстәрмәлидир. О бири тәрәфдән социализм ҹәмијјәтиндә инсана һөрмәт ҝөстәрмәк она верилән тәләблә әлагәдардыр. Ушаға һөрмәт бәсләмәклә бәрабәр она өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк саһәсиндә ән ҹидди тәләб дә вермәлидир.

Мүәллимин нүфузлу олмасы үчүн мүһүм шәртләрдән бири дә мүәллимин һәр ишдә әдаләтли олмасыдыр. Мүәллим шакирдләрин билијини, ајры-ајры һәрәкәтләрини гијмәтләндирәркән, шакирдләр арасында баш верән мүбаһисәли мәсәләләри һәлл едәркән әдаләтли һәрәкәт етмәли, һәвәсләндирмә вә ҹәза тәдбирләриндә објектив олмалыдыр. Өзүнүн хошу ҝәлдији ушағы («севимлисини») лајиг олмадығы һалда тә'рифләјән, мүкафатландыран вә шәхси һүсн-рәғбәт бәсләмәдији ушағы чох ҹүз'и иш үстүндә ағыр ҹәзаландыран мүәллимә ушаглар һөрмәт етмирләр.

Мүәллимин нүфузлу олмасынын, ушагларын һөрмәтини газанмасынын бир шәрти дә онун сәмими вә доғручул олмасыдыр. М. И. Калинин мүәллимләрә мүраҹиәт едәрәк дејирди ки, мүәл-

[1] А. С. Макаренко, Педагожи поема, сәһ. 180—181, 1954, Азәрнәшр.

лим һәр шејдән әввәл намуслу олмалы, ушаглара гаршы һеч бир сахталыг, сүн'илик көстәрмәмәлидир, онлары һеч бир вахт алдатмамалыдыр.

Нәһајәт мүәллимин нүфузлу олмасы вә һөрмәт газанмасы үчүн онун педагожи мә'рифәтә малик олмасы мүһүмдүр. Мүәллим шакирдләрлә рәфтарында мүәјјән сәһвләр бурахса, нәҹә дејәрләр, арада олан пәрдәни ҝөтүрсә, бу онун нүфуз вә һөрмәтинә мәнфи тә'сир едәр. Мүәллим педагожи ишдә ортаја чыхан чәтин шәраитдән сүр'әтлә баш чыхармалы вә о чәтинликләри сүр'әтлә вә бачарыгла һәлл етмәли, дүзҝүн чыхыш јолу тапа билмәлидир.

5. Мүәллимин нүфузу онун јүксәк әхлаги кејфијјәтләриндә сых сурәтдә әлагәдардыр. Мүәллим ушаглара ашыламаг истәдији нәҹиб коммунист әхлагы сифәтләрини өзүндә әкс етмәлидир. Ушаглар мүәллимин һәрәкәтләрини изләјир, әмәлләрини она бәнзәтмәјә чалышыр, ондан нүмунә ҝөтүрүрләр. Буна ҝөрә, тәрбијә ишиндә тәрбијәчинин шәхси нүмунәси һәлледиҹи амилдир. К. Д. Ушински дејир: «Тәрбијәчинин шәхсијјәтинин ҝәнҹ руһа олан тә'сири елә тәрбијә гүввәсидир ки, ону нә дәрс китаблары илә, нә әхлаги нәсиһәтләрлә вә нә дә ҹәза вә мүкафат системи илә әвәз етмәк олар»[1].

Ушаглар олдугҹа һәссас мүшаһидәчиләрдир, онлар мүәллимин һәрәкәтләриндә олан бүтүн мүсбәт вә мәнфи ҹәһәтләри чох тез һисс едирләр. Буна ҝөрә дә шакирдләрин тәрбијә едилмәси, һәр шејдән әввәл мүәллимин өзүнү неҹә апармасы демәкдир. Мүәллим һәр заман һисс етмәлидир ки, онун өзүнү неҹә апармасы вә һәрәкәтләри дүнјада һеч бир кәсин олмадығы олдугҹа гүввәтли нәзарәт алтындадыр. Буна ҝөрә мүәллим һәр јердә — мәктәбдә, мәктәбдән кәнарда, мәишәтдә, иш јериндә, давранышында, ҝејиминдә вә с.-дә шакирдләрә нүмунә олмалыдыр.

6. Совет мүәллими фәал иҹтимаијјәтчи вә партијамызын јахын көмәкчиси олмалыдыр. В. И. Ленин коммунизм гуруҹулуғу ишиндә халг мүәллимләринин көмәјинә бөјүк әһәмијјәт верирди. В. И. Ленин 1918-ҹи илдә бејнәлмиләлчи мүәллимләрин Үмумрусија гурултајында сөјләдији нитгиндә демишдир ки, мүәллимләри «...дар мүәллимлик фәалијјәти чәрчивәси илә мәһдудлашдырмаг олмаз. Мүәллимләр бүтүн вурушан зәһмәткешләр күтләси илә бирләшмәлидирләр»[2].

Совет Иттифагы Коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында халга сәдагәтлә хидмәт руһунда тәрбијә алмыш совет мүәллимләри Совет һакимијјәти илләриндә дүнјада ән габагҹыл мәктәб јаратмаг вә милјонларла адамы саводландырмагла бәрабәр өлкәнин сосијалистләшдирилмәси вә кәнд тәсәррүфатынын коллективләшмәси уғрунда мүбаризәдә јахындан иштирак етмиш, Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә ән Вәтәнимин шәрәфини,

[1] К. Д. Ушински. Сечилмиш педагожи әсәрләри, сәһ. 30, 1953, Азәрнәшр.
[2] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 27, сәһ. 402, Азәрнәшр.

азадлығыны горујуб мүдафиә етмишләр. Инди совет мүәллимләри коммунизм гуруҹулуғунда бүтүн халгла бирликдә фәал иштирак едирләр.

Совет мүәллими мүнтәзәм олараг халг арасында коммунизм идејаларыны јајыр, мәдәни-маариф вә иҹтимаи-сијаси ишләрә јорулмадан мәшғул олур. Хүсусән кәнд јериндә мүәллим Коммунист партијасынын јахындан көмәкчиси кими, партија вә һөкумәтин сијасәтини колхозчулара изаһ етмәли, онлар арасында ҝүндәлик сијаси тәрбијә ишләри апармалы, әсас мәдәни тәдбирләрин тәшәббүсчүсү вә иштиракчысы кими чыхыш етмәлидир.

Буржуа өлкәләриндә мүәллимләрин ағыр вәзијјәти.

Чар Русијасы маарифин дүшмәни иди, ҝениш халг күтләләринин маарифләнмәси үчүн һеч бир зәрури тәдбирләри ҝөрмүрдү, һәтта халг күтләләринин маарифләнмәсини, онун сијаси шүурунун артмасы вә мәдәни сәвијјәсинин јүксәлмәсини өзү үчүн тәһлүкәли һесаб едирди. Буна ҝөрә дә чар һөкумәти халгы маарифләндирән мүәллимләрә лазыми гајғы ҝөстәрмирди, әксинә, халг мүәллимләрини итаәткар, аҹиз, горхаг бир мәхлуга чевирмәјә чалышыр, ону јохсуллуг тәзјиги вә хәфијјә нәзарәти алтында сыхлајырды.

В. И. Ленин чар Русијасында мүәллимләрин аҹынаҹаглы вә һүгугсуз вәзијјәтини ҝөстәрәрәк јазырды: «Халг мүәллимләри аҹ галыр вә гышда гыздырылмајан, демәк олар ки, јашамаг мүмкүн олмајан дахмаларда донурлар. Халг мүәллимләри, кәндлиләрин гышда өз јашадыглары дахмаларда сахладыглары мал-гара илә бир јердә јашајырлар. Халг мүәллимләрини рәисләрин сыхышдырмасы вә тә'гиб етмәси һәлә бир јана дурсун, онлары һәр бир урјадник, кәндлә олан һәр бир гарагуруһчу вә ја көнүллү хәфијјә вә сијаси полис мә'мурлары сыхма-боғмаја салыр»[1].

Чар һөкумәти елә мүәллим истәјирди ки, бу мүәллим јетишмәкдә олан нәсли онун арзу етдији руһда тәрбијә етсин, ҝәнҹләрдән чар мүтләгијјәтинә садиг нөкәрләр јетишдирсин.

Һазырда буржуа өлкәләриндә, хүсусән империализм јолуна дүшмүш вә империалистләрин асылы етдији өлкәләрдә мүәллимин вәзијјәти даһа да ағырдыр. Мисал үчүн АБШ-да коллеҹ гуртармыш мүәллимин алдығы әмәкһаггы, һәбсхана ашбазынын, һејванхана кешикчисинин вә баш сүпүрҝәчинин әмәк һаггындан аздыр. Бунун нәтиҹәсидир ки, мүәллимләр күтләви сурәтдә мәктәбләри тәрк едирләр.

Буржуа өлкәләриндә мүәллимләр иши ҹидди полис нәзарәти алтындадыр. О, ушаглара сахта билик вермәјә мәҹбур едилир. Мисал үчүн АБШ-да «Америкаја сәдагәтсизлик», «коммунизмә рәғбәт бәсләмәсинә» ҝүман едилән мүәллимләрә диван тутулур.

Капиталист өлкәләриндә мүәллимләр һүгуг ҹәһәтдән чох ағыр вәзијјәтдәдир. Мисал үчүн: АБШ-да мүәллим аилә олдугда, гоҹалдыгда она тәгаүд верилмир, һамилә мүәллимләрин мү-

[1] В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 19, сәһ. 134—135, Азәрнәшр.

мүнтәзәм алмаға һүгугу јохдур. Ҝадын мүәллимләрин һүгуг вәзијјәти даһа ағырдыр: онлар бүтүн капиталист өлкәләриндә ејни иш үчүн киши мүәллимләрдән аз әмәк һаггы алырлар; Инҝилтәрәдә әлавә олараг мүәллимәнин әрә ҝетмәјә ихтијары јохдур. Һолландијада мүәллимәнин 43 јаша кими әрә ҝетмәјә ихтијары јохдур. АБШ-да әри олан мүәллимәләр ишдән кәнар едилирләр.

Империалистләрин ағалыг етдији өлкәләрдә мүәллимин вәзијјәти даһа ағырдыр. Мүстәмләкә өлкәләрин мүәллимләри маддә ҹәһәтдән чох чәтин вәзијјәтдә јашајырлар. Бу мүәллимләрин алдыглары әмәк һаггы чох аздыр.

Совет мүәллиминә ҝөстәрилән гајғы

Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра бизим өлкәдә халг мүәллиминин вәзијјәти кәскин дәјишмишдир. В. И. Ленинин «Биздә халг мүәллими буржуа ҹәмијјәтиндә һеч бир заман дурмамыш олдуғу, дурмадығы вә дура билмәјәҹәји бир јүксәклијә галдырылмалыдыр»* — ҝөстәришини Совет Иттифагы Коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында мүнтәзәм олараг јеринә јетирилир. Совет өлкәсиндә халг мүәллими һөрмәтлидир, кечмишдә һеч бир заман ҝөрмәмиш олдуғу, индидә һеч бир капиталист өлкәсиндә ҝөрмәдији вә ҝөрә билмәдији јүксәк мөвге тутур. Совет халгы мүәллимин әмәјинә чох бөјүк һөрмәт бәсләјир вә Совет һөкумәти халг мүәллиминә бөјүк гајғы ҝөстәрир.

Совет Иттифагында мүәллимләрә ҝөстәрилән гајғы биринҹи нөвбәдә онун тәһсилини артырмаг, мә'нәви ҹәһәтдән јүксәлмәси үчүн ҝөрүлән тәдбирләрдә өзүнү ҝөстәрир. Совет Иттифагында мүәллим һазырлығына хүсуси фикир верилир. Ибтидаи мәктәб мүәллимләринин дә али тәһсилли олмасы һаггындакы сон тәдбир јахын ҝәләҹәкдә бүтүн мүәллимләрин али тәһсилли олмасы илә нәтиҹәләнәҹәкдир.

Совет Иттифагында мүәллимләрә өз елми-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәкдә бөјүк көмәк ҝөстәрилир. Мүәллимләр һәр 5 илдән бир мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларында елми-педагожи һазырлыгларыны артырырлар.

Мүәллимләр үчүн күлли мигдарда педагожи вә методик әдәбијјат нәшр едилир. Мүхтәлиф јолларла габагҹыл мүәллимләрин иш тәҹрүбәси мүәллимләр арасында јајылыр.

Өлкәмиздә халг мүәллимләринин мә'нәви ҹәһәтдән јүксәлтмәк үчүн ҝөстәрилән гајғы нәтиҹәсиндә мүәллимин шәрәфли ады ҝетдикҹә даһа да јүксәлир.

Совет һөкумәтинин мүәллимә гајғы ҝөстәрмәси һәм дә мүәллимләрин мадди вәзијјәтини јахшылашдырмаг һаггында дәфәләрлә тәдбирләр ҝөрүлмәсиндә ифадә олунмушдур. Бундан әлава 25 ил педагожи стажы олан мүәллимләрә маашларына әлавә олараг әмәк һаггларынын 40 фаизи гәдәр тәгаүд верилир.

* В. И. Ленин, Әсәрләри, ҹилд 33, сәһ. 477—478, Азәрнәшр.

ССРИ Назирләр Советинин 10 феврал 1948-ҹи ил тарихли гәрарына әсасән кәнд јериндә чалышан мүәллимләр үчүн бир сыра имтијаз вә ҝүзәштләр мүәјјән едилмишдир. Бу гәрара ҝөрә кәнд мүәллимләри пулсуз јаначагла вә ишыгла, мәнзиллә, һәјәтјаны торпаг саһәси илә тә'мин едилмишләр. Кәнд мүәллимләри кәнд тәсәррүфат верҝисиндән азаддырлар.

Совет мүәллимләринә бөјүк һүгуглар верилмишдир. ССРИ Мәркәзи Иҹраијјә Комитәси вә Халг Комиссарлары Советинин 10 апрел 1936-ҹы ил тарихли гәрарына әсасән мүәллимләрә тәһсилләринә мүвафиг олараг «ибтидаи мәктәб мүәллими» вә «орта мәктәб мүәллими» шәхси ады, јахшы ишләринә ҝөрә исә (тәһсилиндән асылы олмајараг) «әмәкдар мәктәб мүәллими» фәхри ад верилир. Мүәллимләрә, ганунла мүәјјән едилмиш гајдада верилән шәхси адлар өмүрлүкдүр вә мүәллимләри бу адлардан анҹаг мәһкәмә гәрары илә мәһрум етмәк олар. Тәкҹә Азәрбајҹанда 300-дән зијадә әмәкдар мәктәб мүәллими вардыр, бунларын сајы илдән-илә артыр.

Педагожи стажы вә хүсуси ишләринә ҝөрә совет мүәллимләринин бөјүк бир групу ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф едилмишдир. Мәсәлән, тәкҹә Азәрбајҹан ССР мүәллимләри арасында 6 миндән артыг мүәллим тәлтиф едилмишдир.

Совет мүәллимләринә һәр ил 48 иш ҝүнү мүддәтиндә мә'зунијјәт верилир. Совет мүәллимләри башга вәтәндашлар кими гоҹалдыгда вә иш габилијјәтләрини итирдикдә онлара дөвләт тәгаүдү тә'јин олунур. Совет мүәллимләри рәһбәр партија, совет вә һәмкарлар ишинә сечилдикдә иш стажлары сахланылыр.

Минләрлә мүәллим јүксәк шәрәф вә е'тимада лајиг ҝөрүләрәк дөвләт һакимијјәтинин али вә јерли органларына сечилмишләр.

Совет Иттифагы Коммунист партијасынын, Совет һөкумәтинин, бүтүн халгын гајғы вә диггәтини ҝөрән совет мүәллимләри өлкәмиздә ҝәнҹ коммунизм гуруҹуларынын нәслини тә'лим вә тәрбијәсини даһа да јахшылашдырмаг ишинә өз гүввәләрини, тәҹрүбә вә биликләрини сәрф едирләр.

XXVI ФӘСИЛ

СИНИФ РӘҺБӘРИНИН ИШИ

Синиф рәһбәринин вәзифәләри.

Ибтидаи мәктәбдә синфин бүтүн дәрсләрини бир мүәллим апардығы үчүн синфин бүтүн тәрбијә ишләринә вә синифдәнкәнар ишләринә һәмин мүәллим рәһбәрлик едир.

Шакирдләрә V—XI синифләрдә, адәтән һәр фәнни бир мүәллим өјрәдир. Она ҝөрә бу синифләрдә тәрбијәви вә синифдәнкәнар ишләр апармаг, һәмин синифдә дәрс дејән мүәллимләрин шакирдләрә јанашмасында вәһид хәтт-һәрәкәт јаратмаг, шакирдләрин валидејнләрилә әлагә сахламаг вә синиф коллективини тә'лим-тәрбијә вәзифәләри әтрафында бирләшдирмәк үчүн һәмин синифдә дәрс дејән мүәллимләрдән бири синиф рәһбәри тә'јин олунур.

Синиф рәһбәрләри мәктәбдә тә'лим-тәрбијә ишләринин кејфијјәтини јүксәлтмәкдә мәктәб рәһбәрлијинин ән јахын көмәкчиләридир. Синиф рәһбәри вәзифәсини апаран мүәллим синфин шакирдләрини сәмими, әлбир коллективдә бирләшдирмәклә ону мәктәб гаршысында дуран вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә һәлл олунмасына истигамәтләндирир.

Синиф рәһбәринин иши чох чәһәтли, иш саһәси ҝенишдир. Онун иш даирәси «Синиф рәһбәринин иши һаггында әсаснамә»јә ҝөрә мүәјјән едилмишдир. О, синифдә олан бүтүн шакирдләрин мүвәффәгијјәтлә охумасына, онлара коммунист әхлагы сифәтләринин ашыланмасына чалышыр, шакирдләрин синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләрдә әһатә олунмасына чәһд едир, онларын ичтимаи ишләринә истигамәт верир, һәр шакирдә фәрди јанашараг онун дүзҝүн инкишафыны тә'мин едир, шакирдләрин сағламлыглары гејдинә галыр, ата-аналары арасында иш апарыр вә с.

Синфин вә тәк-тәк шакирдләрин өјрәнилмәси.

Бүтүн бу ишләри мүвәффәгијјәтлә апара билмәк үчүн синиф рәһбәри, һәр шејдән әввәл өз синфиндәки шакирдләри јахшы танымалыдыр. Синиф рәһбәри синифдәки һәр шакирдин тә'лим мүвәффәгијјәтини, ајры-ајры фәнләрә мүнасибәтини, мүәллимләр вә јолдашлары илә рәфтарыны, хасијјәтини, һафизәсини,

мүһакимәсинин хүсусијјәтләрини, мараг даирәсини, өзүнү мәктәбдә вә мәктәбдән кәнарда нечә апармасыны, нә кими ичтимаи ишләр апармасыны вә буну нечә ичра етмәсини, ев шәраитини, аилә үзвләри илә гаршылыглы мүнасибәтини, мәһәлләсини вә с. јахшы билмәлидир.

Бу мә'лумат она һәр шакирдә фәрди јанашмаг, вахтында онун көмәјинә ҝәлмәк вә синфин үмуми ишини мүвәффәгијјәтлә гурмаг үчүн зәруридир.

Синиф рәһбәри өз синфини өјрәнмәјә һәлә дәрс или башланмадан әввәл башлајыр. V синфә рәһбәр тә'јин олунаҹаг мүәллимләр һәлә шакирдләр IV синифдә охујан вахт онларын дәрсләриндә иштирак едир, синиф мүәллими илә синиф һаггында сөһбәт едир, шакирдләрин шәхси ишләри илә таныш олур. Синфи тәһвил алдыгдан сонра исә синиф рәһбәри илин әввәлиндән синифдәки тәк-тәк шакирдләр һаггында мә'лумат топламаға башлајыр. Бунун үчүн синиф рәһбәри ушаглары дәрсдә, тәнәффүсдә, синифдән вә мәктәбдән кәнарда мүшаһидә едир, онларла фәрди мүсаһибәләр кечирир, һәмин синифдә дәрс дејән мүәллимләрлә ајры-ајры шакирдләр һаггында сөһбәт едир, мәктәбин комсомол вә пионер тәшкилаты рәһбәрләри илә ајры-ајры шакирдләр һаггында сөһбәт едир, шакирдләрин тә'лим мүвәффәгијјәти илә таныш олур, аиләләри илә сых-сых әлагә сахлајыр, шакирдләрин аилә мүһитини өјрәнмәк мәгсәдилә евләрә ҝедир.

Габагчыл синиф рәһбәрләри илин әввәлиндә бир үмуми дәфтәрдә һәр шакирд үчүн 2—3 сәһифә ајырыр вә ил боју шакирд һаггында характерик факт билдикчә, бурада о факты гејд едир. Беләликлә, о, тәдричән шакирд һаггында лазыми гәдәр мә'лумат топлајыр вә бу мә'лумат әсасында шакирд һаггында дүзҝүн тәсәввүр әлдә едир.

Өз синфи илә даһа јахшы таныш олманы тә'мин етмәк мәгсәдилә «Синиф рәһбәринин иши һаггында әсаснамә» бир синиф рәһбәринин V синифдән та мәктәби битирәнәдәк о синфә рәһбәрлик етмәсини лазым ҝөрүр.

Шакирдләр һаггында топладығы мә'лумат синиф рәһбәринә, һәр шејдән әввәл, һәр шакирдә фәрди јанашмагла онун мүвәффәгијјәтли инкишафыны тә'мин етмәк үчүн лазымдыр. Бу мә'лумат тәк онун өзүнә дејил, һәм дә о синифдә дәрс дејән башга мүәллимләр үчүн лазымдыр. Синиф рәһбәри өз синфиндә дәрс дејән мүәллимләри вахташыры топлајыб ајры-ајры шакирдләр һаггында топладығы мә'луматы онлара хәбәр верир; бурадаҹа тәк-тәк шакирд һаггында вәһид хәтт-һәрәкәт мүәјјән едилир.

Тә'лим мүвәффәгијјәти уғрунда мүбаризә.

Шакирдләри өјрәнмәк синиф рәһбәринин јүксәк тә'лим мүвәффәгијјәти уғрундакы тәдбирләри үчүн чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Мә'лумдур ки, шакирдин тә'лим мүвәффәгијјәти үчүн онун тә'лимдә баш верә билән кәсирләрини вахтында ҝөрмәк вә ҝеридә галмасынын габағыны вахтында алмаг әсас шәртләрдән биридир. Синиф рәһбәри өз синфиндәки шакирдләрин ајры-

ајры фәнләрдән нечә охудуғуну ијрәнмәк үчүн тез-тез (бә'зән исә һәр күн) дәрсләрин сонунда журналдакы гијмәтләри нәзәрдән кечирир, пис гијмәт алмыш шакирд һаггында мүәллимләрлә сөһбәт едиб бунун сәбәбини ашкара чыхарыр вә кәсири көк салмадан ләғв етмәк үчүн тә'хирә салмадан тәдбир көрүр. Шакирдин тә'лимдә керидә галмасы мүхтәлиф сәбәбләрдән ирәли кәлдији үчүн ону ләғв етмәк үчүн көрүлән тәдбирләр дә мүхтәлиф олмалыдыр. Синиф рәһбәри мөвзуну јахшы баша дүшмәјән шакирд үчүн фән мүәллими илә әлагәјә кириб әлавә мәшғәлә вә ја јолдашлыг јардымы тәшкил едир, ев шәраити мүвафиг олмајан шакирдин аиләси илә сөһбәт едиб шәраит јарадылмасы вәзијјәтини баша салыр, дәрсә сәһләнкарлыг едән шакирдлә фәрди мүсаһибә апарыр, ушаг колективи васитәсилә тә'сир етмәјә чалышыр вә с. Һәр һалда шакирдин пис гијмәт алмасы вә ја јахшы гијмәтинин ашағы дүшмәси, синиф рәһбәри үчүн һәмин шакирдлә хүсуси иш апармаг үчүн бир сигнал олмалы вә о бу керилији вахтында арадан галдырмаг үчүн ја өзү ја әлагәдар шәхсләр васитәсилә мүвафиг тәдбирләр көрмәлидир.

Тә'лим мүвәффәгијјәтини јүксәлтмәк үчүн ев тапшырыгларынын низама салмағын да әһәмијјәти вардыр. Синиф рәһбәри вахташыры ајры-ајры дәрсләрдә, хүсуси тәкрар вә јохлама дәрсләринә иштирак едиб шакирдләрин чавабларыны динләјир, ев вә синиф дәфтәрләрини јохлајыб ајры-ајры шакирдләрин јазы ишләри илә таныш олур, синифдә мүсаһибәләр апарыб ев тапшырыглары илә шакирдләрин нечә јүкләнмәсини ашкара чыхарыр. Бу спесифик мәсәләнин низама салмагда синиф рәһбәри бөјүк рол ојнаја биләр. Ајры-ајры синифләрдә һәфтәнин бә'зи күнләриндә мүәллимләр бир-бириндән хәбәрсиз олараг синфи һәддән артыг ев тапшырыглары илә јүкләјирләр. Бу јүкләнмә тапшырыгларын ичрасына мәнфи тә'сир етмәјә билмәз. Синиф рәһбәри синифдәки мүәллимләри илә сых әлагә сахлајараг ев тапшырыгларынын верилмәсиндә онлар арасында узлашмаја мүвафиг олмалы вә бу тапшырыгларын нормадан артыг верилмәсинин габағыны алмалыдыр.

Тә'лим мүвәффәгијјәти уғрунда мүбаризәдә шакирд күндәлијинин мүһүм рол ојнајыр. Синиф рәһбәри илин әввәлиндән бүтүн шакирдләрин күндәлик алмасы вә ону сәлигәли сурәтдә јазмасына наил олмалыдыр. Бу мүнасибәтлә синиф рәһбәри шакирдләрә күндәлијин әһәмијјәтини изаһ едир, күндәликләри һәр һәфтә имзаламаг үчүн топладыгда кимин күндәлији сәлигә илә јазмамасына диггәти чәлб едир. О, мүәллимләрдән сорғу вахты күндәликләрә гијмәт јазмасыны тәләб едир, лазым кәлсә валидејнин охумасы үчүн шакирд һаггында күндәликдә мүнасиб гејдләр апарыр: «Ајдынын јазысына диггәт јетирин», «Сәлимә чоғрафија вә тарихдән ев тапшырыгларыны пис ијрәнир» вә с.

Синиф рәһбәри шакирдләрин евдә иш күшәси олмасыны вә күндәлик режимә әмәл етмәсинә наил олур. Бунун үчүн күндәлик режим вә күшә һаггында шакирдләрлә сөһбәт кечирир, ев-

ләрә кедәндә бу мәсәләјә хүсуси диггәт верир; синиф рәһбәри шакирдләр үчүн ев тапшырыглары үзәриндә сәмәрәли ишләмәк һаггында вахташыры сөһбәтләр кечирир. Әлачы шакирдләрин дәрс ијрәнмә тәчрүбәси һаггында синифдә сөһбәтләр тәшкил едир.

Тә'лим ишләри илә әлагәдар олараг синиф рәһбәри шакирдләрин дәрс бурахмаларына гаршы чиддә мүбаризә етмәлидир. Синиф рәһбәри ики күн дәрсә кәлмәјән шакирдин аиләси илә икинчи күн мүтләг әлагә сахламалыдыр: ја шакирдләрдән бирини көндәрмәли, ја валидејни мәктәбә дә'вәт етмәли, ја да өзү аиләјә кедиб бунун сәбәбини ашкара чыхармалыдыр. Үзрлү сәбәб олмадан шакирдләрин дәрс бурахмаларынын габағыны алмалы, шакирдләрдә тә'лим үчүн мәс'улијјәт һисси тәрбијә етмәлидир. Буна исә синифлә апарылан мүнтәзәм тәрбијәви ишләрин нәтичәсиндә наил олмаг олар.

VIII вә XI синифләрин рәһбәрләри бу ишләрлә јанашы олараг шакирдләрин имтаһанлара јахшы һазырланмасына да рәһбәрлик едир. Бунун үчүн о һәлә илин әввәлиндә шакирдләрә һансы фәнләрдән имтаһан верәчәкләрини онлара чатдырыр вә имтаһанларын нечә кечириләчәјини, имтаһана дүшмәјән фәнләр үзрә илин гијмәтләринин нечә вериләчәјини изаһ едир. Синиф рәһбәри вә синфә үчүн дәрсләри нечә тәкрар етмәк һаггында сөһбәтләр кечирир, шакирдләр үчүн имтаһанлардан чох габаг мүәллимләрин консултасијасыны тәшкил едир, имтаһанлар вахты аиләдә мүвафиг күндәлик режим тә'јин олунмасына наил олур.

Синиф рәһбәри илин ахырында јај үчүн мәчбури иш алмыш шакирдләрлә фәрди сөһбәт едир, онларын тапшырыглар үзәриндә чалышмасы үчүн јај күндәлик режиминдә вахт ајырыр, бу барәдә валидејнләрә мәсләһәт верир.

Синиф рәһбәринин тәрбијә ишләри. Синифлә тәрбијәви ишләрин апарылмасы синиф рәһбәринин ишиндә мүһүм јер тутур. Бу ишләр синфин комсомол вә пионер тәшкилатларынын ишләри илә әлагәләндирилмәлидир. Чүнки синиф колективи илә тәрбијә ишләри апармаг комсомол вә пионер тәшкилатларынын әсас вәзифәсини тәшкил едир. Синиф рәһбәри, бир тәрәфдән өз синфиндәки комсомол бүросу вә ја тәшкилатчысынын (јухары синифләрдә) вә пионер тәшкилатынын (дәстә шурасынын, дәстә рәһбәринин, манга рәһбәрләринин) ишләринә көмәк етмәк вә истигамәтләндирмәк, о бири тәрәфдән, өзү сијаси-мәфкурәви тәрбијә мәгсәдилә синифдә мүәјјән тәдбирләр көрмәклә синифдәки бүтүн шакирдләрин коммунист әхлаги сифәтләринә јијәләнмәсинә наил олур. Бу мүнасибәтлә синиф рәһбәри өлкәмизин ичтимаи-сијаси һәјатында олан мүһүм һадисәләр һаггында сөһбәтләр тәшкил едир, синифдә мүнтәзәм сурәтдә колективлә гәзет охунушу тәшкил едир вә ја сијаси мә'лумат верир, шакирдләрин пионер вә комсомол гәзетләрини мүнтәзәм охумасына наил олур. Синиф рәһбәри охунмуш китабларын, мәгаләләрин синифдә мүзакирәсини кечирир, синфин ин-

гилаби бајрамлара, тарихи ҝүнләрә тәнтәнәли һазырлашмасына рәһбәрлик едир, шаҝирдләрин адлы-санлы адамларла ҝөрүшүнү тәшкил едир, синиф диварын гәзетинин мүнтәзәм чыхарылмасына наил олур вә с.

Шаҝирдләрин әхлаг тәрбијәсинә көмәк етмәк мәгсәдилә синиф рәһбәри ајры-ајры әхлаги мәсәләләри шаҝирдләрә изаһ едир. Габагчыл синиф рәһбәрләри «Шаҝирдләр үчүн гајдалары» ајры-ајры маддәләрини вә коммунист әхлагынын ајры-ајры сифәтләрини шаҝирдләрә изаһ етмәк үчүн мүәјјән план үзрә ил әрзиндә мүнтәзәм сурәтдә синифдә әхлаги сөһбәтләр кечирир.

Мәсәлән, Бакы мәктәбләриндән бириндә VI синфин рәһбәри I рүб әрзиндә өз синфи илә ашағыдакы мөвзуларда сөһбәт кечирмишдир: «Әла вә јахшы охумаг һәр бир совет шаҝирдинин вәтәнпәрвәрлик борчудур», «Ҝүндәлик режим вә иш ҝүнү нечә олмалыдыр», «Вәтәнимизин гәһрәман оғуллары, 26 Бакы комиссары», «Һөрмәтчиллик нәдир вә нечә ифадә олунмалыдыр», «Мәктәб әмлакыны горујун», «Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы бизә нә верди». II рүбдә һәмин синиф рәһбәри синифдә «Јолдашлыг вә достлуг», мәктәблинин аиләдә мәишәт әмәјә, тәвазөкарлыг вә садәлик, совет конститусијасы, һаггында сөһбәт кечирир вә бу гајда илә илин ахырына кими коммунист әхлагынын вә «Шаҝирдләр үчүн гајдалар»ын тәләбләрини өз шаҝирдләринә баша салмышдыр.

Бу сөһбәтләри синиф рәһбәри синифдә кечирилән «тәшкилат саатында» апара биләр. Синиф рәһбәри һәр бир сөһбәтә хүсуси һазырлашмалы, өз мүсаһибәсини шаҝирдләрин јашына ујғун фактлар, һадисәләр, бәдии парчалар үзәриндә гурмалы, совет адамларынын коммунизм уғрунда гәһрәман мүбаризәләрини әкс етдирән конкрет фактлар ҝәтирмәли, јери ҝәлдикдә, бу сөһбәтләрдә синиф шаҝирдләринин давранышындан мүсбәт вә мәнфи фактлар тәһлил етмәлидир. Бу мүсаһибәләр вә изаһатлар шаҝирдләрдә өзүнү нечә апармаг лазым олдуғу һаггда мөһкәм инам јаратмалыдыр.

Лакин мә'лумдур ки, әхлаг тәрбијәсини тәкҹә изаһат ишләри илә мәһдуд етмәк олмаз. Һәм дә шаҝирдләри ајры-ајры әхлаги һәрәкәтләрә алышдырмаг лазымдыр. Хүсусән «Шаҝирдләр үчүн гајдалар»ын иҹрасына шаҝирдләрин алышдырылмасына хүсуси фикир вермәлидир, бунунла интизам тәрбијәси дә мүәјјән дәрәҹәдә һәлл олунмуш олур. Синиф рәһбәри «Шаҝирдләр үчүн гајдалар»ын јеринә јетирилмәси үзәриндә ҹидди вә мүнтәзәм нәзарәт едир, онлары позан шаҝирдләрлә фәрди иш апарыр, синифдә бүтүн мүәллимләрин шаҝирдләрә ваһид тәләбләр вермәсинә наил олур. Синиф рәһбәри һәр шаҝирдин мәктәбә сәлигәли ҝәлмәсинә, синифдә өзүнү ләјагәтлә апармасына, мүәллимләринә вә јолдашларына һөрмәтлә рәфтар етмәсинә ҹидди нәзарәт едир, мәктәбин дахили гајдаларына әмәл етмәсинә көз гојур. Бир чох мәктәбләрдә орта вә јухары синифләрин мәктәб үзрә нөвбәтчилији мүәјјән едилир ки, шаҝирдләри дахили гај-

даларә алышдырмаг үчүн бунун бөјүк әһәмијјәти вардыр. Синиф рәһбәри өз синфинин бу нөвбәтчилијә јахшы һазыр олмасына вә нөвбәтчилији јахшы апармасына нәзарәт едир. Јенә шаҝирдләри әхлаги тәләбләрә алышдырмаг мәгсәдилә синиф рәһбәри бүтүн шаҝирдләри синфин тәмиз вә сәлигәли сахланмасына ҹәлб едир, синиф нөвбәтчиләринин өз вәзифәсини нечә иҹра етдијини јохлајыр, синфин үмуми тәдбирләрдә (бајрамлара һазырлыг, имеҹилик, ашағы синиф шаҝирдләринә көмәјә вә с.) әлликлә иштирак етмәсинә наил олур.

Бу мүнасибәтлә шаҝирдләрин иҹтимаијјәтлә, синифдәнкәнар ишләрә ҹәлб олунмасынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бунун үчүн синиф рәһбәри өз синфиндәки ушагларын фәнн дәрнәкләриндә, иҹтимаи ишләрдә иштирак етмәсинә наил олмалы, синфин музејләрә, сәркиләрә екскурсијаја апарылмасыны, кинојә, театр тамашаларына коллектив ҝедишини тәшкил етмәлидир.

Бундан әлавә синифдә охунмуш китабларын, бахылмыш филм вә пјесләрин мүзакирәсини тәшкил етмәк, ајры-ајры әхлаги мәсәләләрә аид диспутлар кечирмәк јахшы нәтиҹәләр верир. Синиф рәһбәри һәр шаҝирдин китабханаја јазылмасына, мүнтәзәм китаб охумасына наил олур, шаҝирдләрдә мүталиәјә һәвәс тәрбијә едир. Синифдә ара-сыра коллектив оху кечирилмәси, охунмуш китабларын мүзакирәсинин тәшкили дә буна көмәк едир.

Бүтүн бу тәдбирләрлә јанашы оларат синиф рәһбәри синфин мәктәбдәки синифдәнкәнар үмуми тәдбирләрдә дә иштирак етмәсинә наил олур: ингилаби бајрамларла әлагәдар олан мүсамирәләрдә синфин, сәһнәчик, бәдии тәрбијәси нөмрәләри вә с. илә чыхышыны һазырлајыр, мәктәбин бәдән тәрбијәси јарышында, шаһмат, шашка ојуну биринчилијиндә, үмуммәктәб сәркиси вә с. бахышларында, диспут вә ја охуҹу конфрансларында синфин фәал иштирак етмәсинә чалышыр. Бүтүн бунлар шаҝирдләри үмуммәктәб коллективинә бағламагла бәрабәр синфин шәрәфи уғрунда мүбаризә әтрафында бирләшдирир, синифдә јолдашлыг вә достлуг әлагәләрини мөһкәмләндирир.

Синиф рәһбәри шаҝирдләрдән бә'зиләринин мәктәбдән кәнар мүәссисәләрдә (пионер евиндәки дәрнәкләрдә, ҝәнҹ тәбиәтчиләр стансијасында, ҝәнҹ техникләр стансијасында вә с.) ишләрә ҹәлб олунмасына чалышыр. О, шаҝирдләрин мәктәбдән кәнарда вахтларыны нечә кечирмәләрилә марагланыр. Хүсусән истираһәт вә гыш, јај тә'тили ҝүнләриндә синфини коллектив тәдбирләрә ҹәлб етмәјә чалышыр: онлар үчүн ҝәзинти, екскурсија, кино вә театрлара коллектив ҝедишләр тәшкил едир.

Синиф рәһбәринин вәзифәсинә шаҝирдләрин сағламлығы гејдинә галмаг да дахилдир. Бу мүнасибәтлә синиф рәһбәри шаҝирдләрин тибби вәрәгәси илә тез-тез таныш олмалы, хәстә вә бәдәнҹә зәиф ушаглар һаггында һәким вә валидејнләрлә бирликдә лазыми тәдбирләр ҝөрмәлидир. Јенә бу мәгсәдлә һәкимин синифдә сағламлыг һаггындакы сөһбәтини кечирмәлидир.

Даһа сонра, синиф рәһбәри синифдәки шакирдләрин мәктәбдахили спорт тәдбирләриндә фәал иштиракыны тә'мин етмәли, өз синфи илә волејбол, баскетбол ојунлары тәшкил етмәлидир.

Синиф коллективинин тәшкили вә тәрбијәси.

Бүтүн бу тәдбирләрин мүвәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси үчүн синиф коллективинин әлбир вә ваһид бир коллективдә бирләшдирилмәси әсас шәртдир. Бунун үчүн синиф коллективинин дүзкүн тәшкили вә тәрбијә едилмәси һәр заман синиф рәһбәринин диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Синиф рәһбәри илин әввәлиндә синиф нүмајәндәси сечкисини кечирир, онунла бирликдә синифдә нөвбәтчилијин низама салыр, синфин санитар комиссијасыны мүәјјән едир, нөвбәтчиләрин, санитар комиссијасынын вәзифәләрини дәгигләшдирир. Синиф рәһбәри синфин комсомол вә пионер тәшкилаты илә бирликдә синфин дивар газетинин редаксија һеј'әтини мүәјјән едир, беләликлә синиф рәһбәри шакирдләри ичтимаи ишләрә ҹәлб едәркән, һәр кәсин нәләр үчүн вә ким гаршысында мәс'улијјәт дашыдығыны мүәјјән едиб онлара чатдырыр. Бундан сонра о, ајры-ајры вәзифәләрин јеринә јетирилмәсиндә марагланыр, һәр кәсин өз иши үчүн синиф коллективи гаршысында һесабатыны кечирир. Бу һесабатлар шакирдләрдә тапшырылан ишләр үчүн мәс'улијјәт һисси тәрбијә етмәклә бәрабәр, шакирдләр арасында јолдашлыг тәнгидини гүввәтләндирир."

Синиф рәһбәри тәшкил етдији ушаг коллективини шәхси тәнгид руһунда тәрбијә етмәли, ушагларын бир-бирини јолдашчасына тәнгид етмәсинә, нөгсанларыны көстәрмәсинә вә бу јолла синфин үмуми јүксәлиши үчүн чалышмасына наил олмалыдыр. Бу мәгсәдлә синиф рәһбәри ушагларла достлуг вә јолдашлыг мөвзусунда сөһбәтләр етмәли, онлары синфин шәрәфи уғрунда мүбаризәјә руһландырмалыдыр. Синиф рәһбәри чалышмалыдыр ки, онун синфиндә дәрс кечмәмә, дәрс позма, јолдашындан дәрси көчүрмә, пычылдама кими мәнфи һаллар синфин үмуми ичласында мүзакирә олунсун вә бу мүзакирәдә синиф коллективи интизамы позан ајры-ајры шакирдләрдән гојулмуш гајдалара риајәт етмәји јекдилликлә тәләб етсин.

Синфи әлбир коллективдә бирләшдирмәк үчүн һәр заман синфин гаршысында бүтүн шакирдләри марагландыран, һәр бир шакирдә фәрәһләндирән перспектив вәзифәләр дурмалыдыр. Синиф рәһбәри синфин фәаллары илә бирликдә вахташыры синиф гаршысында белә, конкрет вахт үчүн мүәјјән едилмиш вәзифәләр гојмалы вә һәр бир шакирди бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсинә руһландырмалыдыр. Перспектив вәзифәләр ирәли атмагла синиф рәһбәри бу вәзифәнин јеринә јетирилмәси үчүн һәр бир шакирдин иш саһәсини мүәјјән едир вә онларын бу иши ичра етмәсинә наил олур.

Бүтүн бу ишләри һәјата кечирмәкдә вә синиф коллективини тәшкил етмәкдә синиф рәһбәри синфин комсомол вә пионер фәалларына истинад едир. Синиф рәһбәри синфин фәаллары

илә мүнтәзәм чалышараг, онларда тәшкилатчылыг бачарығынын јаранмасы үзәриндә ишләјир.

Бундан әлавә синиф рәһбәри өз синфиндәки пионер дәстәси вә мангалары илә вә еләҹә дә јухары синифләрдә комсомол бүросу илә ишләјир: онларын ишләрини планлашдырмаға, ирәли сүрдүкләри тәдбирләри һәјата кечирилмәсиндә көмәклик көстәрир. Синиф рәһбәри бу тәшкилатларын кечирдикләри күтләви тәдбирләрдә (топланышларда, ичласларда, диспутларда, имаҹилыкларда вә с.) билаваситә иштирак едир, онларын тәшәббүскарлығыны мәһдуд етмәдән апарылан ишләрә педагожи рәһбәрлик едир, истигамәт верир.

Бүтүн бу јолларла синиф рәһбәри өз синфинин шакирдләрини меһрибан, әлбир вә ишкүзар бир коллективдә бирләшдирир.

Валидејнләрлә иш.

Синиф рәһбәринин ишиндә мүһүм саһәләрдән бири дә валидејнләрлә ишдир. Бу саһәдә онун әсас вәзифәси аилә тәрбијәсиндә ата-аналара көмәк етмәк вә ушаг үчүн аиләдә дүзкүн тәрбијә шәраити јаратмагдыр. Бунун үчүн синиф рәһбәри шакирдләрин ата-аналарыны тез-тез мәктәбә чағырараг өз ушагларынын тә'лим вә тәрбијәси илә марагланмасына наил олур, шакирдин тәрбијәси һаггында фәрди мәсләһәтләр верәрәк мәктәблә аилә арасында ваһид тәрбијә хәтти јаратмаға чалышыр. Бу заман ушагдан аиләјә шикајәт етмәк, әлбәттә јарамаз. Синиф рәһбәри бу сөһбәт заманы ата вә ја анаја тәрбијә ишиндә бурахылан сәһвләри баша салмалы вә дүзкүн тәрбијә јолларыны өјрәтмәлидир. Јенә бу мәгсәдлә синиф рәһбәри илдә бир дәфә синфин валидејн ичласыны чағырыб орада аилә тәрбијәсинин ајры-ајры конкрет мәсәләләри һаггында мүсаһибә вә мә'рузәләр етмәлидир.

Бундан әлавә синиф рәһбәри синфин валидејн фәалларыны синфин тәрбијә ишләринә ҹәлб едир, бөјүк тәнәффүсләрдә, екскурсијаја, киноја коллектив кедиш тәшкил едәркән онларын јардымындан истифадә едир.

Синиф сәнәдләринин тәртиби

Бүтүн бу ишләрлә бәрабәр синиф рәһбәри синфин сәнәдләринин низама салмаға да мәшғул олмалыдыр. О, синиф журналынын салығә илә долдурулмасыны тә'мин едир, синифдәки шакирдләрин шәхси ишләрини дүзәлдир, һәр шакирд үчүн илин ахырында характеристика јазыр, шакирдләрин рүблүк вә иллик гијмәт ҹәдвәлини вахтында долдуруб мүдиријјәтә тәгдим едир, өз ишинә даир рүблүк вә һәфтәлик иш планлары тәртиб едир, илин ахырында синифдә апарылмыш тәрбијә ишләри һаггында јазылы һесабат верир. Синиф рәһбәри өз ишләринә аид план тәртиб едир. Бу планын мәзмунуну бир тәрәфдән мәктәбин гаршысында дуран үмуми вәзифәләр, о бири тәрәфдән дә синфин хүсуси тәләбләри мүәјјән едир.

Буна көрәдир ки, ики синиф рәһбәри бир планла ишләјә билмәз. Һәр синиф рәһбәри өз ишини рәһбәрлик етдији синфин

хүсусијјәтләри вә ајры-ајры шакирдләрин хүсусијјәтләринин нәзәрә алынараг гурулмалыдыр.

Синфин тәрбијә ишләринин анд планы јарым иллик вә бир иллик мүддәтә тәртиб едилир вә мәктәб директорунун тәсдигинә верилир.

Синиф рәһбәринин тәрбијә ишләри планы адәтән синиф һаггындакы бә'зи мә'луматла башлајыр. Бурада синиф рәһбәрләри синифдә олан шакирдләрин мигдары, онлардан оғлан вә гызларын, пионер вә комсомолчуларын, икинчи илә галанларын сајыны көстәрирләр, бә'зиләри бунларын мигдарыны јох, адларыны, фамилијаларыны гејд едир, бә'зиләри әлавә олараг, синиф активинин дә—синиф нүмајәндәси, комсомол вә пионер тәшкилаты рәһбәрләринин —вә еләчә дә валидејн нүмајәндәсинин фамилијасыны јазырлар. Планда бу мә'луматла јанашы олараг синфин гыса характеристикасы гејд едилмәлидир.

Даһа сонра планын кириш һиссәсиндә синфин гаршысында дуран хүсуси вәзифәләр јазылыр: мәсәлән, синфи (VIII синфи) бурахылыш имтаһанларына һазырламаг, синифдә коллективи мөһкәмләтмәк, (әкәр коллектив мөһкәм дејилсә), синифдә кәриндә галманы ләғв етмәк (әкәр зәиф охујан шакирдләр чохдурса) вә с.

Бундан сонра сыра нөмрәси, көрүләчәк ишләр, ичра вахты вә гејд графикасы үзрә план јазылыр. Планда әсасән тәшкилати тәдбирләр, тә'лим мүвәффәгијјәти уғрунда мүбаризә, шакирдләрин идеја-сијаси вә ја әхлаги тәрбијәси, шакирдләрин әмәк тәрбијәси, мәдәни-күтләви ишләр, пионер (комсомол) тәшкилатына көмәк едән тәрбијәви тәдбирләр вә валидејнләрлә иш бөлмәләри олур. Бу бөлмәләр алтында планда көрүләчәк конкрет тәдбирләр јазылыр вә ичра тарихи гејд олунур.

XXVII ФӘСИЛ

ШАКИРДЛӘРИН ТӘРБИЈӘСИНДӘ МӘКТӘБЛӘ АИЛӘНИН ӘЛБИР ИШИ

Шакирдләрин тәрбијәсиндә аиләнин мәс'улијјәти вә вәзифәләри

Сосиализм чәмијјәтиндә дөвләт зәһмәткешләрин өз әлиндә олдуғундан, мәктәбин тәрбијә мәгсәдилә аиләләрин тәрбијә мәгсәди ејнидир. Мәктәб дә, аилә дә ушаглары һәртәрәфли инкишаф етмәләрини, фәал коммунизм гуручулары кими јетишмәләрини чалышырлар.

Өлкәдә мәктәб, ушағын тәрбијәси үчүн әсас мүәссисәдир. Лакин ушағын тәрбијәси илә тәк мәктәб мәшғул олмур. Аилә дә ушағын тәрбијәси үчүн дөвләт гаршысында мәс'улијјәт дашыјыр.

Совет дөвләтинин гәбул етдији хүсуси ганунлар ата-ананын да ушағынын тәрбијәси үчүн мәс'улијјәтини мүәјјән едир. «Никаһ, аилә вә гәјјумлуг һаггында Азәрбајҹан ССР-нин ганунлар мәчәлләсинин 47-чи маддәсиндә јазылмышдыр: «Валидејнләр һәдд-булуға јетишмәмиш ушагларын гајғысына галмаға вә хүсусилә онларын тәрбијәси вә ичтимаи фајдалы фәалијјәтә һазырланмасы гајғысына галмаға борчлудур».

Үмуми ичбари тәһсил һаггындакы ганун да һәр бир валидејндән өз ушағыны вахтында мәктәбә көндәрмәсини вә сәккизиллик тәһсил алмасыны тә'мин етмәји тәләб едир.

Совет Социалист Республикалары Иттифагы Али Советинин «Мәктәбин һәјатла әлагәсини мөһкәмләтмәк вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инкишаф етдирмәк һаггындакы» Ганунда көстәрилир ки, «Мәктәбдә, аиләдә вә күчәдә мәдәни давранмаг вәрдишләринин шакирдләрә ашыланмасы ишини даһа да јахшылашдырмаг мүәллимләрин, ата-аналарын вә ичтимаи тәшкилатларын ән мүһүм вәзифәсидир».

Бизим өлкәдә әсас валидејн күтләси өз ата-аналыг вәзифәсини шәрәфлә јеринә јетирир вә көзәл өвладлар јетишдирмәкдә мәктәблә бирликдә чалышырлар.

Тәрбијә ишиндә мәктәблә аилә арасында бирлик олмасы чох мүһүмдүр. Ушаг мәктәбә дахил олдугдан сонра о, мәктәбдә 4—6 саат галыр. Лакин вахтынын чох һиссәсини мәктәбдән ха-

нарла евдә, күчәдә кечирир. Евдә ушаг ојнајыр, охујур, мүәллими вердији тапшырыглары јеринә јетирир вә и. а.

Ушағын мәктәбдә јахшы охумасы, өзүнү низамлы апармасы мүәјјән дәрәҹәдә онун аилә һәјатынын дүзҝүн тәшкил едилмәсиндән асылыдыр. Мәктәблә аиләнин тәрбијә ишиндә әлбир ишләмәси, аиләнин мәктәб тәрәфиндән ирәли сүрүлән тәләбләри һәјата кечирмәси ушағын дүзҝүн тәрбијә олунмасы үчүн әсас шәртләрдәндир.

Аилә тәрбијәсиндән мәгсәд ушаға дүзҝүн физики, әгли, әхлаги, бәдии вә әмәк тәрбијәси вермәкдән ибарәтдир. Ушағын физики инкишафында аиләнин ролу бөјүкдүр. Аилә дә ушағын сағлам бөјүмәси үчүн онунла мәшғул олмалыдыр. Бу мәгсәдлә тәбиәтин сағламлашдырыҹы гүввәләриндән истифадә етмәлидир, ушағын дүзҝүн гидаландырылмасы, кејими гајғысына галмалыдыр вә с.

Ушаг мәктәбә дахил олдугдан сонра онун охумасы илә әлагәдар олараг ата-аналарын вәзифәси дәјишир вә мүрәккәбләшир.

Аиләнин гаршысында мәктәбдә охујан ушағынын ев тапшырыгларыны јеринә јетирмәси үчүн лазыми шәраит јаратмаг, ушағын тә'лими ишинә нәзарәт етмәк вә лазым ҝәлдикдә она истигамәт вермәк вә мәктәблә систематик әлагә сахламаг кими јени вәзифәләр дурур.

Аилә ушағын әмәк тәрбијәси гајғысына галмалыдыр.

Н. С. Хрушшов јолдаш ҮИЛКҜИ XIII гурултајында сөјләдији нитгиндә бир чох ҝәнҹләрин физики әмәјә е'тинасыз олмаларынын бир сәбәбини дә ата-аналарда ҝөрәрәк ҝөстәрир ки, ушаг пис охујанда бә'зи ата-аналар она дејирләр: пис охусан әҝәр мәктәбә ҝирә билмәсән, завода ҝедиб адн фәһлә оларсан. Бә'зиләри ушагларыны физики әмәклә горхудурлар.

Ушаг аилә шәраитиндә дә әмәјә алышмалыдыр. Аиләдә мәктәбли ушағын әсас әмәји тә'лимдир. Лакин тә'лим ушағын јеҝанә әмәји дејил. Ушаг зеһни әмәклә бәрабәр, аиләдә физики әмәклә дә мәшғул олмалыдыр.

Мәктәблинин аиләдәки мәишәт әмәји илк әввәл өзүнә хидмәтдән башланмалыдыр. Өз јатағыны јығышдырмасы, өз кушасинин сәлигәјә салмасы вә с. она тапшырылмалыдыр. Ушаг, гүввәсинә мүвафиг олараг мәишәт әмәјинә ҹәлб едилмәлидир.

Бүтүн бунларла бәрабәр ата-аналар ушагларынын әхлаги тәрбијәсинә, онларда вәтән мәһәббәти һиссинин инкишафына, онларын низамлы, мөһкәм ирадәјә малик олмаларына, онларын доғручу олмаларына, бәдии инкишафларына вә с. хүсуси фикир вермәлидирләр.

Аиләдә ушағын коммунист тәрбијәсинин тә'мин етмәјин әсас шәртләри.

Аиләдә ушаға мүвәффәгијјәтлә коммунист тәрбијәси вермәк үчүн ата-аналарын әлагәдар педагожи тәләбләрә риајәт етмәләри, тәрбијә мәгсәди үчүн аиләдә әлверишли шәраит јаратмалары лазымдыр. Ата-аналар, һәр шејдән әввәл нәзәрдә сахламалыдырлар ки, онлар ушағын илк

тәрбијәчиләридир. Ушағы тәрбијә етмәк, јетишдириб фәал коммунизм гуруҹусу етмәкдә ҹәмијјәт гаршысында мәс'улдурлар. Ата-аналарын тәрбијәви тә'сирләринин ҝүҹү ушагларынын тәрбијәсилә мүнтәзәм бир сурәтдә мәшғул олмаларында, әлбир вә јекдил һәрәкәт етмәләриндә, бүтүн һәрәкәтләриндә ушаға нүмунә олмаларында, ушағын јанында нүфузлу олмаларындадыр.

Аилә тәрбијәсиндә ата вә ананын шәхси нүмунәси мүһүм амилдир. Ушаг һәр кәсдән әввәл өз ата-анасыны тәглид едир, онлан нүмунә ҝәтирир. Буну нәзәрә алараг ата-аналар өзләри ушагларына нүмунә олмалыдырлар. Ата вә ананын ишдә, евдә, иҹтимаи јерләрдә өзүнү нечә апармасы, ушагларын евдәки башга јашлы үзвләрә меһрибан мүнасибәти, гоншулары илә һөрмәтлә рәфтары, ајры-ајры мәсәләләр һаггында јүрүтдүкләри мүһакимәләр, итн ушаг ҝөзләринин мүшаһидәси алтында олур вә һисс едилмәз јолларла онлара тә'сир едир, онларын давранышында әкс олунур. Әҝәр ата вә ананын ушаглара етдикләри нәсиһәтләр онларын һәрәкәтләриндә әкс олмаса (мәсәлән, доғручулуг һаггында өвладына нәсиһәт едән ана, өз өвладыны алдадырса, вә ја ушағын јанында башгасыны јалан данышырса) ушаг онун јахшы нәсиһәтләринин јох, пис һәрәкәтләринин ҝәтүрүр. Бу валидејнин өз һәрәкәтләринин һәр заман нәзарәт алтында сахланмасыны вә там намуслу бир һәјат кечирмәсини тәләб едир.

Бунунла бир заманда валидејнин өвлады нәзәриндә нүфузу мәсәләси дә һәлл едилмиш олур. Өзүнү һәјатда, ишдә әсл намуслу совет адамы кими апаран, өз вәтәндашлыг борҹуну һәм истеһсалатда, һәм мәишәтдә нүмунәви иҹра едән валидејн өвладынын да ҝөзүндә тәбии олараг һөрмәт вә мәһәббәт кәсб едәҹәк, нүфузлу олаҹагдыр. А. С. Макаренко валидејнләрә мүраҹиәт едәрәк дејирди: «Аиләниз сизин сијаси вә вәтәндаш симанызы ҝөрмәли, бунлары сизин валидејн симаныздан ајырмамалыдыр. Өлкәдә баш верән һәр бир һадисә, һәр бир јенилик сизин һиссиниз вә фикриниз васитәсилә ушаглара чатмалыдыр»[1].

Аиләдә ушағын мүвәффәгијјәтлә тәрбијә олунмасы үчүн мүһүм шәртләрдән бири дә ата-ананын тәрбијә ишинин мәгсәд вә вәзифәләрини билмәләри, тәрбијә ишләриндән баш чыхармаларыдыр. Бу мәгсәдлә мүвафиг педагожи әдәбијјат охумаг, ата-аналар үчүн тәшкил едилән мүһазирәләрдән истифадә етмәк, мәктәбин тәләбләрини јеринә јетирмәк, мүәллимләрин нүфузуну мүдафиә етмәк, ушағын јаш вә фәрди хүсусијјәтләрини өјрәнмәк лазымдыр. Ушағын евдә мүстәгил ишләјә билмәси ев тапшырыгларыны вахтында јеринә јетирмәси, әмәк, идман, ојунла мәшғул олмасы, тәмиз һавада олмасы вә с. үчүн әлверишли шәраит јаратмаг, ушаг үзәриндә нәзарәт гојмаг, онун мүәјјән режимлә ишләмәсини вә истираһәт етмәсини, мадди әјләнҹә илә

[1] А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләр, сәһ. 347.

еһтијач даирәсиндә мәшғул олмасыны тә'мин етмәк мүһүм шәртдир.

Нәһајәт мүһүм шәртләрдән бири дә ондан ибарәтдир ки, ушаг бир-бирилә меһрибан олан, ичтимаи-фајдалы әмәк әһвал-руһијјәсилә јашајан аилә үзвләрилә әһатә олунмалыдыр. Бүтүн бунлар мәктәблә аиләнин әлбир ишини, ушағын тәрбијәсиндә бирҝә һәрәкәт етмәләрини тә'мин едә биләр.

Мәктәбин аилә илә әлагә формалары. Совет гурулушу вәтәндашларын үмуми мәдәнијјәтини артырмагла аилә тәрбијәсинин дүзҝүн јолларла апарылмасы үчүн лазыми шәраит јаратмышдыр. Өлкәмиз башдан-баша савадлылар өлкәсинә чеврилмишдир, савадлы ата-ана үчүн исә тәрбијә үсулларыны өјрәнмәк һеч дә чәтин дејилдир. Лакин бир чох валидејнләр тәрбијә үсулларыны билмир, бу саһәдә сәһвләрә јол верир, мәктәбин тәрбијәви ишләринә зәиф тә'сир ҝөстәрирләр. Бурадан валидејнләри педагожи чәһәтдән савадландырмаг, онлар арасында педагожи тәблиғат апармаг вәзифәси мејдана чыхыр.

Ата-аналары мүнтәзәм сурәтдә педагожи чәһәтдән савадландырмаг, онлара аилә тәрбијәсинин дүзҝүн јолларыны өјрәтмәк вәзифәси мәктәбин үзәринә дүшүр.

А. С. Макаренко дејир: «Мәктәб дөвләт тәшкилатыдыр, аилә исә мәишәт тәшкилатыдыр, она ҝөрә мәктәб дөвләт тәрбијәсинин мүвәккили кими аилә тәрбијәсинә тә'сир етмәлидир».

Мәктәбин валидејн илә апардығы ишләрин мәркәзини онлара аилә тәрбијәсинин методикасыны өјрәтмәк, онлара педагожи көмәк вермәкдән ибарәт олмалыдыр.

Бу мәгсәдлә аилә мәктәблә мүнтәзәм әлагә сахламалыдыр. Аиләнин мәктәблә әлагә формалары мүхтәлифдир. Бунлардан бири ушағын јашајыш шәраитини өјрәнмәк үчүн синиф рәһбәринин, ајры-ајры фәнн вә синиф мүәллимләринин шаҝирдләрин евләринә ҝетмәсидир. Өз ишини дүзҝүн гуран мүәллимләр, тәдрис илинин биринчи рүбүндә бүтүн шаҝирдләрин евләринә ҝедән мүәллимләр анчаг шаҝирдин аилә шәраитини өјрәнмәклә кифајәтләнмирләр, онлар валидејнә шаҝирдин тәрбијәсинә аид конкрет мәсләһәтләр верир, лазым ҝәлсә шаҝирд үчүн ҝүндәлик режим тәртиб едир, бунун әһәмијјәтини валидејнә баша салыр, онун дәрсә һазырлашмасына нәзарәт етмәк, она әмәк вәзифәләри вермәк вә с. һаггында ата-аналара ҝөстәришләр верирләр.

Валидејнләри мәктәбә дә'вәт етмәк вә онларла ҝөрүшмәк дә әлагә формаларындан биридир. Бу ҝөрүш вахты мүәллим һәр шејдән әввәл чалышмалыдыр ки, валидејн ушағын тә'лим тәрбијәси илә јахындан марагланасын вә бунун үчүн дә өзү мәктәбә мүнтәзәм сурәтдә ҝәлмәјә еһтијач һисс етсин. Даһа сонра мүәллим фәрди сөһбәтләр васитәсилә ушағын тәрбијәси ишиндә мәктәблә валидејнләр арасында ваһид һәрәкәт хәтти јаратмаға чалышмалыдыр.

Валидејнлә әлагә мәгсәдилә бә'зи педагоглар шаҝирд ҝүндәлијиндән дә истифадә едир, онун сәһифәләриндә валидејнлә

ушаг һаггында ҝөстәриш верир вә ја валидејнин диггәтини шаҝирдин давранышында баш верән бу вә ја башга мәсәләјә ҹәлб едир.

Мәктәбләримиздә валидејнләрлә апарылан коллектив иш формаларындан ән чох јајылмышы синиф валидејн јығынҹагларыдыр. Ајры-ајры синифләр үзрә рүб вә ја ил јекунларына һәср олунмуш валидејн јығынҹагларынын кечирилмәсинә хүсуси һазырлашмаг тәләб олунур. Бу јығынҹаг, мүәллим вә ја синиф рәһбәринин гуру һесабатына чеврилмәмәлидир. Рүбүн јекунлары валидејнләрә чатдырылмалыдыр. Лакин бурада әсас мәгсәд педагожи тәшвигатдыр. Она ҝөрә рүб јекунларына һәср едилмиш синиф валидејн јығынҹагларында рүб јекунларыны онлара чатдырыб, нөвбәти рүбдәки вәзифәләрини баша салмагла бәрабәр, аилә тәрбијәсинин бу вә ја башга мәсәләсинә даир мүсаһибә дә кечирмәк лазымдыр. Әлбәттә, илдә 4 дәфә мүсаһибә апармаг кифајәт дејил. Буна ҝөрә рүб јекунларына һәср едилмиш валидејн јығынҹагларындан башга рүбүн орталарында синиф валидејн јығынҹаглары чағырыб аилә тәрбијәси үзрә мүсаһибә кечирмәклә, тәҹрүбә мүбадиләси мәгсәдилә валидејнләрин өзләринин чыхышларыны тәшкил етмәлидир. Бир сөзлә чалышмалыдыр ки, мүәјјән план үзрә аилә тәрбијәсинин үсуллары валидејнләрә мәнимсәдилсин.

Дәрс илинин вә валидејнләрин бу мүнасибәтлә вәзифәләрини изаһ етмәк үчүн синиф јығынҹагларындан башга мәктәб мүдиријјәти тәрәфиндән илдә ики, үч дәфә, илин әввәли, ортасы вә сонунда үмуммәктәб валидејн јығынҹаглары да кечирилир. Бу јығынҹагларда адәтән бүтүн синифләрдә охујан шаҝирдләрин валидејнләрини марагландыран мәсәләләр мүзакирә едилир.

Үмуммәктәб валидејн јығынҹагларында шаҝирдләрин иш фәалијјәти әсасында мүсамирә тәшкил етмәк, шаҝирдләрин дәфтәр вә әл ишләриндән сәрҝи дүзәлтмәк фајдалыдыр.

Бир сыра мәктәбләрдә «Валидејн университети» вә «Педагожи лекторија» адыны дашыјан тәдбирләр дә һәјата кечирилир. Валидејн университетләри адәтән валидејн фәалларыны әһатә едир вә онлары систематик педагожи биликләрлә силаһландырмаг мәгсәдини дашыјыр. Ајры-ајры синиф валидејн јығынҹагларындан вә үмуммәктәб јығынҹагларындан фәргли олараг бурада кечириләҹәк мүһазирәләрин иллик планы тәртиб едилмәлидир. Бу планда мә'рузәләрин мөвзулары елә сечилмәлидир ки, бу мә'рузәләри динләмәклә аилә тәрбијәси һаггында ата-аналарда битҝин бир тәсәввүр ојансын.

Валидејн лекторијаларында кечирилән мүһазирәләр исә епизодик характер дашыјыр вә бунлар даһа чох мүәссисәләрдә, фәһлә, колхозчу вә гуллугчулар үчүн тәшкил едилир вә аилә тәрбијәсинин ән мүһүм мәсәләләринә һәср едилир.

Бә'зи мәктәбләрдә валидејнләрин мүәллимләрлә даими ҝөрүш ҝүнләри мүәјјән едилмишдир.

Бу мәгсәдлә һәфтәнин мүәјјән күнүндә мәктәб, валидејнләрлә тәдбир кечирир: ја мүсаһибә тәшкил едир, ја да фәрди мәсләһәтләр апарыр. О күнү бүтүн мүәллимләр мүәјјән едилмиш вахтда мәктәбдә олурлар вә бунун үчүн һәр мүәллимә мүәјјән отаг ајрылыр, отағын гапысында синиф рәһбәринин вә ја фәнн мүәллиминин ады, фамилијасы, фәнни вә дәрс дедији синиф һаггында јазылы мә'лумат вурулур ки, бу да валидејнләрин истәдији мүәллимлә көрүшмәк үчүн ишини чох асанлашдырыр.

Валидејнләрин јығынҹаға иштиракыны тә'мин етмәк үчүн һәр шејдән әввәл бу јығынҹагларда валидејнләрә јени мә'лумат, педагожи билик вермәк лазымдыр, һәр бир јығынҹагда јени биликләр әлдә етдикләрини һисс едән валидејнләр бу јығынҹаглара мүнтәзәм давам едәрләр. Валидејнләр үчүн тәшкил едилән мүсаһибә вә мә'рузәләрин јүксәк сијаси-мәфкурәви сәвијјәдә елми вә практики ҹәһәтдән долғун шәкилдә апарылмасыны тә'мин етмәк лазымдыр. Мүәллимләр һәр бир мүсаһибә вә мә'рузәјә габагҹадан јахшы һазырлашмалы, мәктәбин вә синфин һәјаты илә әлагәдар олан конкрет мисаллар вә нүмунәләрдән кениш истифадә етмәлидирләр.

Валидејн комитәси вә онун иши

Мәктәбин валидејн комитәси мәктәб тәшкилатларына јахындан көмәк едән бир органдыр. Валидејн комитәсинин әсас мәгсәди тә'лим-тәрбијә ишләринә јахындан көмәк етмәк, шакирдләрин валидејнләри арасында сәмәрәли тәблиғат апармаг, онлары мәктәб ишинә јардым етмәјә ҹәлб етмәкдир.

Мәктәб валидејн комитәси илдә бир дәфә һәр синиф валидејн иҹласында сечилән нүмајәндәләрдән тәшәккүл едир. Бу комитә өз үзвләриндән 5—7 нәфәрлик рәјасәт һеј'әти сечир ки, бунларын да бир нәфәри сәдр, о бириси сәдр мүавини вә үчүнҹүсү катиб олур. Комитә ајда бир дәфә иҹлас едир вә өз фәалијјәти үчүн мәктәб директору гаршысында мәс'улијјәт дашыјыр.

Валидејн комитәләри мәктәбин тәсәррүфат ишләринә јахшы көмәк едирләр. Мәктәбин тә'мирини тәшкил едир, мәктәбин тәдрис-тәҹрүбә саһәсинә, е'малатхананы мүвафиг инвентарла тәчһиз етмәк, узагда јашајан шакирдләри машынла мәктәбә кәтириб-чатдырмагда, мәктәб буфетинин иш кејфијјәтини јахшылашдырмагда, мәктәбин јанаҹагла тә'мин етмәкдә, мәктәб һәјәтинә һасар чәкмәкдә вә с. иштирак едир.

Мәктәбин тә'лим-тәрбијә ишләри валидејн комитәсинин диггәт мәркәзиндә олмалыдыр. Бу мәгсәдлә валидејн комитәси үмуми иҹбари тәһсилин һәјата кечирилмәси һаггында валидејнләр арасында изаһат ишләри апарыр, мәктәбдән јајынан, тез-тез дәрс итирән, дәрсдән керидә галан шакирдләрин валидејнләринә тә'сир едир, белә һалларын сәбәбини өјрәниб арадан галдырмаға көмәк едир.

Валидејн комитәси шакирдләрин аиләсилә систематик әлагә сахламалы, евдә нәзарәтсиз галан ибтидаи мәктәб шакирдләринин күнү узадылмыш групларa ҹәлб едилмәсинә, аиләдә мүва-

фиг шәраити олмајан шакирдләр үчүн отаг ајрылмасына, мәктәбдә валидејнләр арасында мүнтәзәм педагожи тәблиғат апарылмасына, валидејнләр үчүн аилә тәрбијәсинә аид мә'рузә вә мүбаһисәләрин кечирилмәсинә наил олмалыдыр.

Валидејн комитәси мәктәбә ел јардымынын тәшкилатчысыдыр.

Валидејн комитәси, мүтәхәссис валидејнләри мәктәбдә мүхтәлиф елми, бәдии вә политехники характерли дәрнәкләрин рәһбәрлијинә ҹәлб етмәлидир.

МӘКТӘБШУНАСЛЫГ

XXVIII ФӘСИЛ

МӘКТӘБӘ РӘҺБӘРЛИК ВӘ ОНУ ИДАРӘ ЕТМӘК

1. Үмуми ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси

Мәктәбә гәбул. Үмуми ичбари тәһсил ганунуну мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк мәгсәдилә ушагларын дүзкүн сијаһыја алынмасыны вә мәктәбә чәлб олунмасыны, һәмчинин шакирдләрин мүнтәзәм сурәтдә дәрсә давамыны тә'мин етмәк ән мүһүм вәзифә кими мәктәб директорлары, үмумијјәтлә, мүәллим коллективләри гаршысында дурур.

Үмуми ичбари тәһсилә чәлб едиләчәк ушагларын сијаһысы шәһәрләрдә, һәр мәктәбин әһатә етдији микро рајонда јерләшән ев идарәләри китабларына, кәнд јерләриндә исә тәсәррүфат китабларына әсасән мүәјјәнләшдирилмәлидир.

I — синфә — сентјабрын 1-нә кими 7 јашы тамам олан, һәмчинин әввәлләрдә охумајан вә ја I-синифдән јајынан, ја да о синифдә икинчи илә галан 8—11 јашлы ушаглар гәбул едилир.

Шакирдләрин сијаһыја алынмасы 1 ијундан 1 августа, мәктәбә гәбул исә августун 10-дан 25-нә кими давам едир. Бир гајда олараг һәр бир мәктәбә, о мәктәбин микро рајонунда јашајан ушаглар гәбул олунур. Мәктәб директору (мүдири) мәктәбә гәбул едәчәји ушагын сәнәдләрини шәхсән валидејнләрдән гәбул едир вә ушагла апардығы шәхси мүсаһибә илә онун сағламлығыны, үмуми инкишафыны мүәјјәнләшдирир.

Дәрс илинин башланмасы — бүтүн шакирдләр, валидејнләр вә мүәллимләр үчүн тәнтәнәли күндүр.

Илк дәфә мәктәбә кәлән ушаглар үчүн бу күн хүсусән әламәтдардыр. Мәктәбдә биринчи күн бајрамсајағы, хүсуси бир шәнликлә кечмәлидир. Илк дәфә мәктәбә кәлән ушаглары гаршыламаға һазырлашмаг, онлары јахшы гәбул етмәк лазымдыр ки, һәм мүәллимләрин, һәм дә јухары синиф шакирдләринин онлара диггәт верликләрини, гајғы көстәрдикләрини һисс етсинләр.

V синиф шакирдләринин сијаһысына тәдрис илинин сонунда IV синифдән V синфә кечән шакирдләр, ибтидаи мәктәби гуртарыб РХМШ-нин көстәриши әсасында һәмин мәктәбә верилән

шакирдләр; һәмин мәктәбин вә ја башга мәктәбин шакирдләри сијаһысында олмајан, лакин әввәлләрдә V синифдә охујуб сонрадан мәктәби тәрк едән 15 јашынадәк олан јенијетмәләр, тәдрис илинин сонунда V синифдә икинчи илә галан шакирдләр; IV синиф шакирдләриндән пајыз тапшырығы алан вә пајызда тапшырыгларыны јеринә јетириб V синфә кечирүлән шакирдләр; пајыз тапшырығы алан V синиф шакирдләриндән пајызда һәмин тапшырыгларыны јеринә јетирмәјән шакирдләр дахил едилир.

Сәккиз иллик мәктәбләри битирән кәнчләр ја ахшам орта мәктәбләринә, истеһсалат тә'лими верән орта мәктәбләрә вә јахуд пешә-техники, орта ихтисас мәктәбләринә гәбул едиләрләр.

Синифләрин комплектләшдирилмәси. Шакирдләрин јаш вә билик сәвијјәләринә мүвафиг олараг, мүәјјән норма үзрә синифләрә бөлүнмәсинә синифләрин комплектләшдирилмәси дејилир.

Шакирдләрин синифләрә вә паралел синифләрә бөлүнмәси, һәмин синифдә мүәллим вә шакирдләрин ишләмәсинә нормал шәраит јарадыр.

Синифдә шакирдләрин мигдарынын нормасы Маариф Назирлији тәрәфиндән мүәјјән едилир: I—VIII синифләр үзрә 40, IX—XI синифләрдә 35 нәфәрин олмасы нормадыр.

Синфин әсас контингентини тәшкил едән шакирдләр, јаш е'тибарилә тә'јин едилмиш нормаја мүвафиг олмалыдыр. (I—IV синифләрдә 7,8—11,12 јашларында V—VIII синифләрдә 11,12, 14,15—16 јашларында, IX—XI синифләрдә исә 16—17,18 јашларында). Јашы өтмүш шакирдләрин паралел синифләрдә ејни мигдарда олмасы мәсләһәт көрүлүр. Бә'зи шәһәрләрдә, рајонларда, мәктәбләрдә мүвәггәти олараг јашы өтмүш шакирдләр үчүн хүсуси синифләр вә ја мәктәб ачылыр.

Әкәр мәктәбдә ејни синфә мәнсуб шакирдләрин сајы јухарыда көстәрилән нормадан артыгдырса, о заман паралел синифләр јарадылыр.

Бу заман шакирдләри синифләрә нечә бөлмәк проблеми мејдана чыхыр.

Совет педагокикасы паралел синифләри «3», «4» вә «5» гијмәтлә охујанларын гарышыг тәркиби илә јаратмағы дүзкүн һесаб едир. Әкәр мәктәбдә синиф сәвијјәсиндә икинчи илә галанлар варса, онлары да јухарыдакы әсасларда паралел синифләр арасында сәпәләмәк лазымдыр. Тәркиби белә гарышыг олан синифләрдә зәиф охујанлар јахшы вә ә'ла охујанлардан нүмунә котурмәјә имкан әлдә едирләр; синифдә јолдашлыг јардымы тәшкил етмәк асан олур вә мөһкәм шакирд коллективи јаратмаг үчүн имкан јараныр.

Мәктәбдә ејни синиф сәвијјәсиндә олан шакирдләрин сајы јухарыда көстәрилән нормадан аз олдугда, ибтидаи мәктәбләрдә гошалашдырылмыш синифләр тәшкил едилир, V синифдән јухары исә шакирдләри интернаты олан гоншу мәктәбә көндәрирләр. Гошалашдырылмыш синифләр тәшкилиндә адәтән I—синифлә III—синфи, II синифлә IV—синфи бирләшдирирләр. Белә

синифләрдә синфин бир тәрәфиндә, мәсәлән, I—синиф, о бири тәрәфиндә III—синиф шакирдләри отурур. Ејни дәрс сааты әрзиндә мүәллим ики синифлә мәшғул олур (мәсәлән I—синфә шифаһи шәрһлә изаһат вердикдә, III—синфә 20—25 дәгигәлик јазы иши верир. Дәрсин икинчи јарысында I—синиф јазы тапшырығы үзәриндә чалышыр, мүәллим исә III—синифлә мәшғул олур.

Шакирдләрин сајы аз олдугда, 3 синфи вә һәтта 4 синфи дә бирликдә апармаг олар.

Мәктәб интернаты. Кәнд јерләриндә иҹбари тәһсилин һәјата кечирилмәси, шакирд контингентинин тә'лимлә там әһатә олунмасы үчүн V—XI синиф шакирдләри аз олан јердә хүсуси синиф ачылмасы мүмкүн олмадыгда вә јахынлыгда бу шакирдләри әһатә едән гоншу сәккизиллик вә ја орта мәктәб олмадыгда һәмин шакирдләр интернаты олан узаг мәктәблә әһатә олунур.

Бу мәгсәдлә бир чох мәктәбләрдә интернат тәшкил олунмушдур. Интернатда шакирдләрә өз һесабларына исти јемәк верилир.

Интернатын хүсуси тәрбијәчиси олур ки, о да интернатда јашајан шакирдләрлә директор тәрәфиндән тәсдиг олунмуш план үзрә ишләјир. Интернатда ишләјән тәрбијәчиләрин педагожи тәһсили олмалыдыр, онлар педагожи шуранын үзвүдүрләр.

Интернатын әсаснамәсинә көрә орада јашајан шакирдләрин үмуми јығынҹағында бир нәфәр нүмајәндә вә онун ики мүавини јарым ил мүддәтинә сечилир. Тәрбијәчинин рәһбәрлији алтында ишләјән нүмајәндәләр нөвбәтчиләр тә'јин едир вә лазым кәлдикдә шакирдләр арасында јолдашлыг јардымы тәшкил едирләр.

Бөјүк интернатларда нүмајәндәләр шурасы јарадылыр.

2. Мәктәб үзәриндә педагожи рәһбәрлик

Мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдиринин вәзифәләри.

Совет мәктәбләриндә ваһид рәһбәрлик принсипи һәјата кечирилир. Мәктәб директору мәктәбдә бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләринә, тәсәррүфат вә малијјә мәсәләләринә мәс'улијјәт дашыјыр. Совет мәктәбиндә ваһид рәһбәрлик, мүәллим коллективинә, бүтүн ишчиләрин бирҝә ишләмәсинә әсасланыр.

Мәктәб директору о вахт һәгиги рәһбәр ола биләр ки, о, бүтүн ишчиләри дүзҝүн јерләшдирсин, онлары ишә ҹәлб етсин, мәктәб ишиндә олан бүтүн мәсәләләри кениш тәнгид вә өзүнүтәнгид әсасында ирәли галдырмаг үчүн бүтүн коллективлә әлбир ишләсин, хүсусилә, мәктәбин һәјатла әлагәсини мөһкәмләтмәк һагтында партија вә һөкумәт гәрарларынын јеринә јетирилмәсини тә'мин етсин.

Мәктәб директору ән азы үч ил педагожи стажы олан али педагожи ихтисаслы мүәллимләрдән тә'јин олунур.

Мәктәб директору мәктәб ишинин бүтүн саһәсини јахшы билмәлидир. О, һәмчинин фәрди олараг һәр бир мүәллими, ејни заманда һәр бир шакирди дә танымалыдыр. Белә олдугда рәһбәрлик

иши әсасландырар вә һәр ишчи өз бачарығы илә дүзҝүн сечилә биләр.

Директор тәдрис һиссә мүдири илә бирликдә мүәллимләр арасында дәрс бөлкүсүнү апарыр вә V—XI синифләрин синиф рәһбәрләрини тә'јин едир. Мүәллимләрин, синиф рәһбәрләринин, фәнн комиссијаларынын иш планларыны тәсдиг едир.

Мәктәбин үмуми иш планы директор тәрәфиндән тәртиб едилиб педагожи шуранын мүзакирәсинә верилир. Директор синифләрдә билијин, һәмчинин, әмәк тә'лиминин кејфијјәтини өјрәнмәк вә мүәллимләрин дәрсләрини јохламаг мәгсәдилә һәр күн азы ики мүәллимин дәрсиндә иштирак едир.

Директор педагожи шураја рәһбәрлик едир вә мүәллим коллективинин елми, педагожи вә сијаси һазырлыгларынын јүксәлмәси үзәриндә чалышмаларыны тә'мин едир.

Мәктәбин пионер вә шакирд тәшкилатларынын иш планлары директор тәрәфиндән тәсдиг едилир. Директор бу тәшкилатларын вә еләҹә дә мәктәб комсомол тәшкилатынын јығынҹаг вә иҹласларында иштирак едир.

Бүтүн бунларла бәрабәр директор мәктәбин малијјә вә тәсәррүфат ишләринә рәһбәрлик едир, јерли зәһмәткеш депутатлары совети иҹраијјә комитәси вә иҹтимаи тәшкилатларла әлагә сахлајыр. Директор мәктәбин валидејн комитәсинин ишинә истигамәт верир.

Бөјүк мәктәбләрдә, мәктәбин ән мүһүм иш саһәси олан тә'лим үзәриндә рәһбәрликдә директора көмәк етмәк мәгсәдилә дәрс һиссә мүдири тә'јин едилир. Дәрс һиссә мүдири ән азы үч ил педагожи стажа малик олан али педагожи тәһсилли, елми вә методик ҹәһәтләрдән һазырлыглы мүәллимләрдән тә'јин олунур. О, мәктәбдә директорун мүавини һесаб олунур.

Дәрс һиссә мүдири мәктәбдә тәдрис програмынын јеринә јетирилмәсинә нәзарәт едир. Шакирдләрин билијини јохламаг мәгсәдилә күндәлик вә рүблүк јохлама јазы ишләринин мәтнини тәсдиг едир, шакирдләрин әмәк вәрдишләрилә силаһланмаларынын вәзијјәтини мүәјјәнләшдирир, она дүзҝүн истигамәт верир. Мүәллимләрин дәрсиндәки мүвәффәгијјәтли вә нөгсанлы ҹәһәтләри мүәјјән етмәк вә еләҹә дә шакирдләрин күндәлик мүвәффәгијјәтини өјрәнмәк мәгсәдилә һәр күн ән азы 2 дәрси мүшаһидә едир.

Дәрс һиссә мүдири мүәллимләрин күндәлик планларыны тәсдиг едир. Габагҹыл мүәллимләрин тәҹрүбәләрини үмумиләшдирир вә мүәллимләр арасында јајыр.

Дәрс һиссә мүдири дәрс ҹәдвәлини вә синифдәнхариҹ тәдбирләрин ҹәдвәлини тәртиб едир, синиф метод бирләшмәләринин вә фәнн комиссијаларынын ишләринә рәһбәрлик едир. Мүәјјән сәбәбләрдән дәрс өтүрән мүәллимләрин дәрсләрини әвәз етдирир. Һәр јени дәрс или үчүн мүәллим кадрларынын јерләшдирилмәси лајиһәсини тәртиб едиб мәктәб директоруна тәгдим едир.

Дәрс һиссә мүдири мүәллимләрин дәрнәк рәһбәрләринин ишини нәзарәт алтына алыр, мүәллимләрә бу хүсусда лазыми методик көстәришләр верир.

Дәрс һиссә мүдири педагожи коллективлә бирликдә ишләмәли, мүһүм мәсәләләри мүәллим коллективинин мүзакирәсинә вермәли, онларын мәсләһәтләрини динләмәли вә габагҹыл тәшәббүсләри һәјата кечирмәлидир.

Тәдрис һиссә мүдири өз ишләри үчүн директор гаршысында мәс'улијјәт дашыјыр.

Мүәллимләрин иши үзәриндә рәһбәрлик.

Мәктәб рәһбәрләри мүәллимләрин тә'лим-тәрбијә ишләри үзәриндә рәһбәрлији вә нәзарәти дүзкүн тәшкил етмәли вә онлара сијаси, елми вә педагожи сәвијјәләрини јүксәлтмәк үчүн мүнтәзәм јардым етмәлидирләр.

Мәктәбин директору вә дәрс һиссә мүдири билмәлидирләр ки, мүәллимләрин иши үзәриндәки нәзарәт тә'лим ишинин јахшылашмасы, тә'лимин идеја-сијаси вә педагожи сәвијјәсинин јүксәлмәси үчүн мүһүм васитәдир. Бунун үчүн мәктәб директору вә ја дәрс һиссә мүдири мүәллимин тә'лим ишләринин вәзијјәтини вә нәтиҹәсини диггәтлә сурәтдә өјрәнир, тәһлил едир, дәрсләрин јахшы вә зәиф ҹәһәтләрини бачарыглы сурәтдә ашкара чыхарыр вә мүәллимә тә'лим-тәрбијә вәзифәләрини даһа да мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирмәк үчүн көмәк едән әмәли көстәришләр верир.

Мәктәбдә тә'лим ишләри әсас е'тибарилә дәрсдә һәјата кечирилир. Она көрә дәрсләр мәктәб рәһбәрләринин диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Шакирдләрин әлдә етдикләри билик вә вәрдишләрин кејфијјәти тә'лимин мәфкурәви сәвијјәси, мүәллимин иш үслубу, тәдрис програмынын јеринә јетирилмәси башлыҹа олараг дәрсдә мүәјјән едилир. Дәрсләрин дүзкүн јохланмасы тә'лимин идеја, педагожи вә методик сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн олдугҹа әһәмијјәтлидир. Мүәллимин ишинә һәм онун чалышганлығы илә, һәм дә ишинин нәтиҹәси илә гијмәтләндирмәк лазымдыр.

Гејд олунанлары нәзәрә алараг мүәллимин тә'лим ишинин диггәтлә јохлајыб гијмәтләндирмәк үчүн директор, дәрс һиссә мүдири мүәллимләрин дәрсләрини мүнтәзәм сурәтдә мүшаһидә вә тәһлил етмәли, шакирдләрин билијини өјрәниб тәһлил етмәли, мүәллимин сәнәдләрини (дәрс планларыны, синиф журналларыны) вә шакирдләрин дәфтәрләрини өјрәнмәлидир.

Мәктәб рәһбәрләри мүәллимләрин дәрсләриндә иштирак едәркән өз гаршыларына ајдын вә конкрет мәгсәд гојмалыдырлар. Бу мәгсәд бир синифдә бүтүн дәрсләрин вәзијјәтини ашкара чыхармагдан да ибарәт ола биләр. Мәсәлән, бүтүн мәктәб үзрә белә мәгсәдләр гојула биләр: «Тәдрис просесиндә идеја-сијаси тәрбијә», «Биликдә формализмлә мүбаризә», «Шакирдләрин әмәли вәрдишләри», «Шифаһи вә јазылы нитгин инкишафы», «Шакирдләрин әмәк тәрбијәсинин вәзијјәти», «Истеһсалат тә'лиминин вәзијјәти», «Ев тапшырыгларынын верилмәси вә јохланмасы» вә с.

Бә'зән даһа маһдуд мәгсәд гојараг мүәјјән фәнн үзрә бир мәсәләни дә јохламаг олар.

Шакирдләрин билијини јохламаг үчүн мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдири бир нечә үсулдан истифадә едә биләрләр: ев тапшырыгларынын јохланмасыны мүшаһидә етмәк, габагҹа мүәллимә тәклиф етмәклә мүәјјән мөвзу үзрә мүәллим васитәсилә синифдә үмуми сорғу кечирмәк, директор вә дәрс һиссә мүдиринин дәрсин ахырына 15—20 дәгигә галмыш синифдә сорғу апармасы, мүәјјән мөвзу үзрә мүәллим васитәсилә синифдә контрол јазы јаздырмасы вә с.

Дәрсдә иштирак етмәк нәтиҹәсиндә топланан материаллар мүвафиг олараг һәр мүәллимин адына ајрылмыш хүсуси бир папкада (папкада) сахланылмалыдыр. Бурада дәрсин тәһлили илә бәрабәр иши јахшылашдырмаг үчүн верилән тәклифләр дә гејд олунур. Бу иши мәктәбин бүтүн мүәллимләринә мәхсус ајрыҹа бир китабла да (һәр мүәллим үчүн хүсуси вәрәг ајырмагла) апармаг олар.

Синиф рәһбәрләринин иши үзәриндә нәзарәт вә рәһбәрлик.

Синиф рәһбәрләринин иши үзәриндә мәктәб директорунун нәзарәт вә рәһбәрлији мүхтәлиф формада апарыла биләр. Бунлардан, директорун вахташыры фәрди тә'лиматы, мүәллим вә синиф рәһбәрләрилә апарылан коллектив иш, даһа сонра синиф рәһбәрләринин методбирләшмә јығынҹагларындан ибарәтдир.

Синиф рәһбәрләринин методбирләшмәси ашағыдакы ишләри көрмәлидир: 1) Јени ишә башлајан синиф рәһбәрләринә көмәк, 2) синиф тәрбијә ишләриндә чәтинлик чәкәнләрә көмәк, 3) шакирдләрин јаш вә фәрди хүсусијјәтләринин өјрәнилмәсинә јардым көстәрмәк, 4) тәҹрүбә мүбадиләси (габагҹыл синиф рәһбәрләринин иш тәҹрүбәләринин өјрәнилмәси) вә с.

Мәктәбдә паралел синифләрин мигдары чох олдугда, шакирдләрин јаш хүсусијјәтини нәзәрә алараг V—VIII синиф рәһбәрләри үчүн бир, IX—XI синиф рәһбәрләри үчүн исә башга методбирләшмә тәшкил едилмәлидир. Бу методбирләшмәләрә мәктәб директору вә дәрс һиссә мүдири рәһбәрлик етмәлидир.

Методбирләшмә јығынҹагларында мәктәб директору синиф рәһбәрләрилә кечирдији мүсаһибә заманы ајры-ајры синифләрин вәзијјәтини мүәјјәнләшдирир вә бурада тәрбијәви ишләр үзрә кечирилән фикир мүбадиләси васитәсилә синиф шакирд коллективинә вә ја ајры-ајры шакирдләрә һансы тә'сир едән јоллар вә үсуллар көтүрүлмәси мүәјјәнләшдирилир. Ејни заманда синиф рәһбәрләринин валидејнләрлә апардыглары иш үсуллары, һәмчинин комсомол, пионер вә шакирдләр тәшкилаты илә бирликдә иш гајдалары мүзакирә едилир.

Мәктәбдә тә'лим-тәрбијә ишләринин планлашдырылмасы

Тә'лим вә тәрбијә саһәсиндә гаршыда дуран бөјүк, мәс'ул вәзифәләр мәктәб директорларындан (мүдирләриндән) вә бүтүн педагожи коллективдән тә'лим-тәрбијә иш-

ләринин дүзҝүн тәшкилини вә дүрүст һәјата кечирилмәсини тәләб едир. Бу исә һәр шејдән әввәл мәктәб ишләринин дүзҝүн планлашдырылмасындан асылыдыр.

Мәктәбин үмуми иш планы һәјати вә конкрет олмалы, әтрафлы суретдә дүшүнүлүб вахтында тәртиб едилмәли вә педагожи коллективдә кениш мүзакирә олунмалыдыр.

Мәктәбин үмуми иш планы иллик вә ја јарымиллик олур. Бу план, мәктәб фәалијјәтинин бүтүн саһәләрини әһатә етмәлидир. Мәктәбин һәјатла әлагәсини мөһкәмләтмәк мәгсәдилә үмумтәһсил фәнләринин тәдрисинин, үмумијјәтлә, тә'лим-тәрбијә ишләринин коммунизм гуручулуғу илә әлагәләндирмәк үчүн зәрури олан ән мүһүм тәдбирләри дүзҝүн сечир. Мәктәбин иш планы тәдрис илинин башланғычына кими, 25 августдан кеч олмамаг шәртилә, тәртиб олунмалыдыр. Әҝәр мәктәб өз ишини јарым ил үчүн планлашдырырса, бу заман биринчи јарымиллик планына биринчи вә икинчи рүбләрдә, һәмчинин гыш тә'тилиндә һәјата кечириләҹәк тәдбирләри дахил едир; икинчи јарымиллик плана үчүнҹү вә дөрдүнҹү рүбләрдә ҝөрүләҹәк тәдбирләр, имтаһанларын кечирилмәси, јени дәрс илинә һазырлыг, мәктәбин кадрларынын јајда шакирдләрлә апараҹаглары ишләр, бинанын јени дәрс илинә һазырлыг ишләри дахил едилир. Бу план 5 јанвардан кеч олмајараг тәртиб олунур.

Мәктәбин тә'лим-тәрбијә ишләри планы партија вә һөкумәтин мәктәб һаггында олан гәрарларына, Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлијинин рәһбәр ҝөстәришләринә, һәмчинин кечән тәдрис илиндә мәктәбин ишләринин тәһлилиндән алынан нәтиҹәләрә әсасланмалы вә мәктәбин һәмин тәдрис или гаршысында дуран әсас вәзифәләрини мүәјјән едән гыса ҝиришлә башланмалыдыр. Мәктәбин иллик планында ашағыдакы бөлмәләр олур:

1) Үмуми иҹбари тәһсилин һәјата кечирилмәси; 2) мәктәбин тә'лим ишләри (фәнләрин тәдрисини јахшылашдырмаг, шакирдләрин билик мүвәффәгијјәтини артырмаг тәдбирләри); 3) әмәк вә политехники тә'лим ишләри; шакирдләрин иҹтимаи-фајдалы ишләри; 4) синифдән вә мәктәбдәнкәнар ишләр; 5) синиф рәһбәрләринин иши; 6) комсомол, пионер тәшкилатларынын вә шакирд комитәсинин иши; 7) методик ишләр, мүәллимләрин ихтисасыны артырмаг ишләри; 8) валидејнләр вә әһали арасында иш; 9) педагожи шуранын иши; 10) сәһијјә вә сағламлыг ишләри; 11) тәшкилат-тәсәррүфат ишләри.

Һәр бир бөлмә үзрә ҝөрүләҹәк ишләри планлашдырыркән әсас мәсәләләри ҝөстәрмәк вә мүмкүн гәдәр конкретләшдирмәк лазымдыр.

Мәктәбин үмуми иш планыны тәртиб етмәк ишинә бүтүн мүәллим коллективини ҹәлб етмәк лазымдыр.

Мәктәбин үмуми иш планындан башга һәр мүәллимин өзү үчүн тәртиб етдији тәгвим планы олур (бурада һансы мөвзунун нә вахт кечиләҹәји гејд олунур).

Бундан башга синиф рәһбәрләринин тәрбијәви иш планлары олур; комсомол комитәси, пионер дружинасы, дәрнәкләр, вали-

дејн комитәси өз иш саһәләри үчүн план тәртиб едир. Мәктәб рәһбәрләри бүтүн бу планлары нәзәрдән кечирир, онлара лазыми тәсһиһ вә әлавәләр едир.

Мәктәбдә дәрс ҹәдвәлинин тәртиби

Дәрс ҹәдвәли мәктәбдә тә'лим ишини низама салан мүһүм сәнәддир. Дәрс ҹәдвәлинин дүзҝүн тәртиби, тә'лим ишинин сәмәрәли тәшкилиндә бөјүк рол ојнајыр.

Дәрс ҹәдвәли стабил олмалыдыр. Тәдрис планында һәр фәннә верилән саатларын мигдарындан асылы олараг һәфтәнин ҝүнләри арасында бу саатлар бәрабәр бөлүшдүрүлмәлидир; бу о демәкдир ки, тәдрис планы илә бә'зи синифләрә һәфтәдә 5—6 саат верилән Азәрбајҹан дили, рус дили, ријазијјат кими фәнләри һәр ҝүн бир саат һесабилә ҹәдвәлә дахил едилмәлидир. Фәннә һәфтәдә 2—3 саат верилдикдә дәрс ҹәдвәлиндә бу фәнләрин арасында 2—3 ҝүн фасилә олмасыны тә'мин етмәлидир. Ҹәдвәлә дәрсләр гоша саатларла салынмамалыдыр. Гоша саатлары јалныз әмәк мәшғәләләри үзрә дахил етмәк мәсләһәтдир.

Сүбут едилмишдир ки, II—III дәрсләрдә шакирдләрин иш габилијјәти јахшы олур. V—VI саатларда исә онларын иш габилијјәти азалыр.

Һәфтәнин II вә III ҝүнләриндә шакирдләрин иш габилијјәти јүксәк олур, ахырына доғру шакирдләр јорулурлар. Дәрс ҹәдвәлиндә ән чәтин дәрсләри—ријазијјат, ана дили, рус дили, кимја кими фәнләри II—III саатлара дахил етмәк мәсләһәтдир. Мүмкүн олса һәфтәнин ахырынҹы ҝүнү дәрс ҹәдвәлинә чәтин фәнләр салынмамалыдыр.

Ибтидаи мәктәбләрдә IV дәрсләрә, јухары синифләрдә исә V—VI дәрсләрә бәдән тәрбијәси, рәсм-хәтт, әмәк мәшғәләләри дахил етмәк мәсләһәтдир.

Ҹәдвәл тәртиб едәркән ејни характерли фәнләр бир ҝүнә дахил едилмәмәлидир. Мәсәлән, лаборатор мәшғәләләри тәләб едән физика, кимја, тәбиијјат фәнләрә, нағыл тәләб едән тарих, ҹоғрафија, әдәбијјат вә елмә дә тәмрин тәләб едән ријазијјат вә дил фәнләрини нөвбәләшдирмәк лазымдыр. Белә нөвбәләшмә бир тәрәфдән шакирдләрдә фәнләрә мараг вә диггәтин артмасына сәбәб олур, дикәр тәрәфдән исә мәктәбдә олан а'јани васитәләрдән, физика, кимја кабинә вә лабораторијаларындан бүтүн синифләрин истифадә етмәләринә шәраит јарадыр.

Тапшырығын иҹрасы шакирддән чох вә вахт тәләб едән фәнләрин дә ҹәдвәлдә нөвбәләшмәсини тә'мин етмәк лазымдыр. Бир ҝүнә чох тәмрин тәләб едән һесаб, ҹәбр, физика, кимја, ана дили, рус дили, хариҹи дил фәнләринин дахил едилмәси шакирдләрин ев тапшырыглары илә јүкләнмәләринә сәбәб олур.

Бә'зи мәктәбләрдә дәрс ҹәдвәлләри тез-тез дәјишир. Белә ҹәдвәл шакирдләрдән ев тапшырыгларынын мүнтәзәм јеринә јетирилмәсини тәләб етмәјә имкан вермир.

Дәрс чәдвәлинин тәртибиндә мүәллимин әмәјинин сәмәрәли тәшкил олунмасына диггәт етмәк лазымдыр. Она көрә мүәллимин дәрсләринин арасында бош саатлар гојмаг јахшы дејилдир.

Мәктәбдә педагожи шуранын иши һаггында.

Мәктәбин гаршысында дуран вәзифәләрин мүвәффәгијјәтлә һәлли, онун бүтүн педагожи коллективинин фәал вә әлбир ишләмәсини тәләб едир. Һәр бир мәктәбдә мүәллим вә ишчиләр шаҝирдләрин тәрбијәси үчүн коллектив мәс'улијјәт дашымалы вә öз ишләриндә ваһид педагожи тә'сири тә'мин етмәлидирләр.

Бу мәгсәд үчүн мәктәбләрдә педагожи шура тәшкил едилир. Педагожи шуралар Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиг олунмуш әлагәдар «Әсаснамә» әсасында тәшкил едилир вә фәалијјәт көстәрир. Бу «Әсаснамә»јә көрә педагожи шура мәктәб директорунун (мүдиринин) јанында мәсләһәтчи бир орган кими тәшкил олунур.

Педагожи шуранын тәркибинә онун даими үзвләри кими ашағыдакы ишчиләр дахилдир: мәктәб директору (мүдири), дәрс һиссә мүдири, мәктәбин бүтүн мүәллимләри, пионер баш дәстә рәһбәри, китабханачы, мәктәб һәкими вә ата-аналар комитәсинин сәдри.

Педагожи шуранын ичласларына јерли ичтимаи, совет тәшкилатларынын, мәктәб комсомол тәшкилатынын, шаҝирд комитәсинин нүмајәндәләри, ата-аналар дә'вәт олуна биләр. Онларын дә'вәт олунмасынын зәрурилијини мәктәб директору (мүдири) һәлл едир.

Педагожи шура мүәллимләрдән бир нәфәрини тәдрис или мүддәтинә даими катиб сечир.

Педагожи шура мәктәб директору (мүдири) тәрәфиндән јарым ил үчүн тәртиб едилмиш вә педагожи шуранын ичласында тәсдиг олунмуш план үзрә ишләјир.

Педагожи шура мәктәбин мүһүм, тә'лим-тәрбијә мәсәләләринин һәлли илә мәшғул олур. Педагожи шура мәктәбин иш планыны мүзакирә едир, үмуми-мәҹбури тәһсил мәсәләрини, һәр бир рүбдә вә бүтүн тәдрис или мүддәтиндә мәктәбдә апарылан тә'лим-тәрбијә ишләринин јекунларыны, синифдән-синфә кечирмә, бурахылыш вә камал аттестаты имтаһанларынын јекунларыны мүзакирә едир, мәктәби ә'ла гуртаранларын гызыл вә күмүш медал алмаға тәгдим олунмасы һаггында гәрар чыхарыр.

Педагожи шура мәктәбдә әмәк вә политехники тә'лимин һәјата кечирилмәси јолларыны, тә'лим-тәрбијә ишләринин јахшылашдырылмасы јолларыны, шаҝирдләрин әмәк фәалијјәтинә һазырландырылмаг тәдбирләрини вә с. мүзакирә едир.

Мүәллимләрин даһа актуал педагожи вә методик мәсәләләр үзрә мә'рузәләрини динләјир вә мүзакирә едир; мүәллимләрин идеја-сијаси сәвијјәсини јүксәлтмәк вә педагожи ихтисасларыны тәкмилләшдирмәк үзрә апарылан ишләри мүзакирә едир.

Педагожи шуранын һәр бир үзвү öз тәшәббүсү илә мәктәбдә тә'лим-тәрбијә ишләринин јахшылашдырылмасы илә әлагәдар

олан мәсәләләри шуранын мүзакирәсинә вермәк һүгугуна маликдир.

Педагожи шура илдә 6 дәфә ичлас кечирир, хүсуси һалларда мәктәб директору (мүдири) педагожи шуранын нөвбәдәнкәнар ичласыны чағыра биләр.

Педагожи шурада мүзакирә едилән бүтүн мәсәләләр сәсләрин садә чохлуғу илә һәлл олунур. Мәктәб директору бу чохлуғун рә'јилә разылашмаса, мәсәләнин һәлли рајон халг маариф шө'бәсинә кечир.

Педагожи шуранын протоколлары, сәһифәләри нөмрәләнмиш, сәһифәләриндән гајтан кечирилмиш вә рајон (шәһәр) халг маариф шө'бәсинин сурғуч мөһүрү илә мөһүрләнмиш, үзәриндә рајон (шәһәр) ХМШ мүдиринин имзасы олан хүсуси китабда јазылыр.

Мәктәбдә методик ишләрин тәшкили.

Мәктәбдә мүәллим коллективинин фәалијјәтиндә методик ишләр хүсуси јер тутур. Бу ишин мәгсәд вә вәзифәләринә мәктәбдә мүәллимләрин ихтисасыны јүксәлдир, онларын сијаси-мәфкурәви һазырлыг сәвијјәсини мүнтәзәм олараг артырыр, јени нәшр олунмуш педагожи, методик, елми бәдии әдәбијјаты вә елми-күтләви әдәбијјатла таныш едир. Ејни заманда габагчыл мүәллим вә синиф рәһбәрләринин иш тәҹрүбәсини öјрәниб тәблиғ етмәк үчүн хүсуси иш апарыр.

Мәктәбдә методик ишләр ашағыдакы тәшкилаты формада апарылыр:

1) Ибтидаи мәктәб мүәллимләринин, сәккизиллик вә орта мәктәбләрин I—IV синиф мүәллимләринин синиф методбирләшмәләри;

2) Сәккизиллик вә орта мәктәбләрин фәнн комиссијалары;

3) Сәккизиллик вә орта мәктәбләрин паралел синиф рәһбәрләринин мүшавирәси.

Мәктәбдә мүәјјән методик мәсәләләрин һәлли үчүн ачыг дәрсләрин кечирилмәси мүһүм методик тәдбирдир.

Методбирләшмәдә иштирак едән мүәллимләр елми тәдгигат педагожи институтунун вә мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтунун тапшырыгларыны иҹра етмәк кими мәсәләләрлә дә мәшғул ола биләрләр.

Апарылан методик ишин нәтиҹәси һесаба алынмалыдыр. Бунларын ән јахшы формасы мәктәбдә елми-практики конфрансларын кечирилмәсидир.

3. Мәктәбин мадди базасы

Мәктәбдә апарылан тә'лим-тәрбијә ишләринин јүксәк мүвәффәгијјәти үчүн јарарлы мәктәб бинасынын, синиф отағынын, лабораторија вә кабинетләрин, мәктәб е'малатханасынын, мәктәб тәдрис-тәҹрүбә саһәсинин, бәдән тәрбијә салонунун, ҹоғрафија мејданчасынын олмасы вә лазыми аваданлыгла, әјани васитәләрлә тә'мин едилмәси бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Политехники тә'лим

вәзифәләри илә әлагәдар оларағ, бу, хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Буна көрә мәктәб рәһбәрләри мәктәбин мадди базасынын гајғысына галмалы, мәктәб бинасынын лазыми тәрздә тәмиз, сәлигәли сахланмасыны тә'мин етмәлидир. Бу, тә'лим ишинин мүвәффәгијјәтлә кетмәсинә сәбәб олдуғу кими, бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтә дә маликдир: тәмиз, сәлигәли мәктәб бинасында мәктәблиләр өзләрини тәмиз вә сәлигәли апарыр вә тәмизлијә, интизамы көзләмәјә сә'ј едирләр.

Синиф отағына вә орада шакирдләрин јерләшдирилмәсинә верилән кикијеник тәләбләр. Кабинетләр.

Синиф отағынын кениш, ишыглы вә шакирдләрин јашына мүвафиг аваданлыгла тәчһиз едилмәси, һәм шакирдләрин дәрсдә ришали мәшғул олмасына вә һәм дә мүәллимин раһат мәшғәлә апармасына имкан јарадыр. Синфә ишыг сол тәрәфдән дүшмәлидир. Синиф отағында парталарын 3 сырада дүзүлмәси мәсләһәтдир. 2 сыра олдугда арха парта јазы тахтасындан чох узагда олур, 4 сыра олдугда мүәллимин бир нәзәри илә бүтүн сыралары әһатә етмәси чәтин олур. Биринчи парталар јазы тахтасындан ән азы 2 метр узагда олмалыдыр. Јазы тахтасы исә дөшәмәдән 80 см һүндүрдә олмалыдыр.

Парталар диварлардан јарым метрә гәдәр аралы олмалыдыр ки, диварларын сојуғу шакирдләрин бәдәнинә кечмәсин.

Мүәллимин столу ја орта сыранын, ја да пәнчәрә тәрәфдәки сыранын гаршысында олмалыдыр.

Тә'лим е'малатханасы вә тәдрис-тәчрүбә саһәси.

Политехник вә әмәк тә'лими шакирдләрин мүасир истеһсалатын елми әсасларыны дәриндән мәнимсәмәләрини вә садә аләтләр илә рәфтар етмәк вәрдишләри кәсб етмәсини тәләб едир. Бу мәгсәдлә мәктәбдә тә'лим е'малатханалары вә тәдрис-тәчрүбә саһәси јарадылмалыдыр. Тә'лим е'малатханасында дәмир вә тахта үзәриндә ишләмәк үчүн шө'бәләр олмалыдыр. Тә'лим е'малатханасында ики чүр чилингәр (јонучу вә дешичи дәзкаһлар) вә гурашдырма столу олмалы; әл аләтләриндән мәнкәнә, чәкич, балта, тохмаг, мишар, рәндә, калбәтин бурғу, јејә, винтбуран вә с. олмалыдыр. Бүтүн бу дәзкаһ вә аләтләр шакирдләрин бојуна вә күчүнә мүвафиг олмалыдыр. Бу аләтләрдән башга е'малатханада механикләшдирилмиш әл аләтләри—електрик гајчысы, електрик бурғусу, електрик лөһимләјәни вә с. олмасы мәсләһәтдир. Е'малатханадакы дәзкаһ вә аләтләр өз гурулушу е'тибарилә садә олмалыдыр.

Е'малатхананын тәчһиз едилмәсиндә тәһлүкәсизлик техникасынын олмасына чидди фикир вермәк лазымдыр.

Һәр бир мүәллим вә мәктәб рәһбәри шакирдләрин иш јеринин вә иш аләтләринин тәмиз вә сәлигәли сахланмасына чидди нәзарәт етмәли, онларда аләтләрдән истифадә етдикдән сонра, [illegible] мүәјјән едилмиш јерә (шкафа, рәфә) гојмаг адәти јаратмалыдыр.

Мәктәбин тә'лим-тәчрүбә саһәси ботаника вә дарвинизм әсасларынын өјрәнилмәси илә сых әлагәдә шакирдләрә кәнд-тәсәррүфат бачарығ вә вәрдишләри ашыламаг вә бевасиәлә шакирдләрә политехники һазырлыг вә әмәк тә'лими вермәкдә бөјүк јер тутур.

Назирләр Советинин мүвафиг гәрары илә кәнд јерләриндә һәр бир мәктәбә тәдрис-тәчрүбә саһәси үчүн 0,5—2 һектара гәдәр јер верилир. Бу саһә мүмкүн гәдәр мәктәбә јахын олмалыдыр.

Мәктәбин тәдрис-тәчрүбә саһәси күнәшли јердә олмалы вә су илә тә'мин едилмәлидир.

Мәктәб китабханасы.

Һәр бир ибтидаи, сәккизиллик вә орта мәктәбин нәздиндә мәктәб китабханасы тәшкил олунур.

Мәктәб китабханасы мәктәбин директору вә ја тәдрис һиссә мүдири тәрәфиндән тәсдиг олунмуш план вә ја чәдвәл әсасында мүәјјән едилмиш күнләр вә саатларда ишләјир.

Мәктәб китабханасында һәм мүәллимләр үчүн методик әдәбијјат, һәм дә шакирдләр үчүн әдәбијјат олмалыдыр. Шакирдләр үчүн әдәбијјат мәктәбин тәдрис програмы илә әлагәдар олмалыдыр, бурада ајры-ајры синифләрин сәвијјәсинә ујғун бәдии әдәбијјат вә мүхтәлиф фәнләрә аид елми, елми-популјар, ичтимаи-сијаси әдәбијјат олмалыдыр.

Китабханада мүвафиг рәфләр, сәрки лөвһәләри вә витринләри, китаб вермәк үчүн хүсуси столла тәчһиз олунмалыдыр. Китабхананын јанында гираәтхана вә бурада стол вә стуллар олмалы, столлар үстүндә јени гәзет вә журналлар гојулмалыдыр.

Мәктәб китабханасы китабханаја јени охучулары чәлб едир, охучу конфрансларыны кечирир, јени китаблары охучулар арасында тәблиғ едир, охучуларын марағыны вә тәләбини өјрәнир.

Китабханачы мүәллимләрлә сых әлагә сахлајараг, китабханадакы китабларын шакирдләрә верилмәсиндә мүәллимләрин мәсләһәтләриндән истифадә етмәлидир.

Китабханачы бүтүн мәктәб шакирд коллективинин мүнтәзәм оларағ мүталиәјә чәлб етмәли вә онлара јашларына вә охудуглары синфин сәвијјәсинә мүвафиг китабларын сечилмәсиндә көмәк етмәлидир.

Мәктәб һәкимханасы.

Мәктәбдә шакирдләрә сәһијјә хидмәти көстәрмәк үчүн мәктәб һәкимханасы олур. Бураја јерли сәһијјә идарәси тәрәфиндән мәктәб һәкими вә онун көмәкчиси—шәфгәт бачысы тә'јин едилир. О јерләр ки, мәктәбә хүсуси һәким тә'јин етмәк мүмкүн дејил, орада мәктәб һәкими вәзифәси кәнд јерләриндә һәким мәнтәгәси мүдиринә вә јахуд хәстәхана һәкиминә тапшырылыр.

Мәктәб һәкими:

1) шакирдләрин сағламлығы вә физики инкишафыны изләјир вә зәрури олан мүаличә вә профилактик јардым көстәрир;

2) шакирдләрин јашларына мүвафиг оларағ онларын физики тәрбијәси, сағламлығы вә сәһијјә тәләбләри һаггында мүәллимләрә мәсләһәтләр верир.

3) мәктәбдә кечичи хәстәликләрин јајылмасынын гаршысыны вахтында алмаг үчүн лазыми тәдбирләр ҝөрүр;

4) мәктәбин сәһијјә вәзијјәтинә нәзарәт едир вә бу һагда мүвафиг тәдбирләр ҝөрүр;

5) шаҝирдләр вә валидејнләр арасында сәһијјә үзрә тәблиғат ишләри апарыр.

Мәктәб һәкими илдә ики дәфәдән аз олмајараг (дәрс илинин әввәлиндә вә сонунда) шаҝирдләри тибби мүајинәдән кечирмәлидир. Белә тибби јохламанын нәтиҹәсиндә мәктәб һәкими ајры-ајры хәстә шаҝирдләр һаггында мүәјјән тәдбирләр ҝөрмәли, лазым ҝәлдикдә бу һагда мүәллим вә валидејнләрлә мүсаһибә апармалыдыр.

Мәктәб һәкими тибби јохламанын нәтиҹәләри һаггында педагожи шурада мә'рузә етмәлидир.

Дәрс илинин әввәлиндә кечирилән тибби мүајинәдән сонра мәктәб һәкими шаҝирдләри бәдән тәрбијә дәрсләринә ҝөрә мүәјјән групплара бөлмәлидир.

4. Мәктәб сәнәдләри вә һесабат ишләри

Мәктәб, бир дөвләт мүәссисәси кими, үмуми иҹбари тәһсил ганунунун һәјата кечирилмәсини, дөвләт програмларынын иҹрасы, јеринә јетирилмәсини вә с. бүтүн ишләрин һесаба алынмасыны вә бу һесаба алманын мүвафиг сәнәдләрдә ифадә олунмасыны тә'мин едир.

Мүнтәзәм апарылан һесабат педагогларын вә мәктәб рәһбәрләринә тә'лим-тәрбијә ишләринин нәтиҹәләрини јохламаг, мүшаһидә едилән нөгсанлары вахтында ислаһ етмәк, јени вәзифәләр ирәли сүрмәјә көмәк едир.

Мәктәбин апардығы тә'лим вә тәрбијә ишләри мүәјјән сәнәдләрдә әкс олунур. Бу мә'нада сәнәдләр мәктәб ишләринин ҝүзҝүсүдүр. Бу сәнәдләрин сәлигә илә тәртиби вә мүһафизә едилмәси, тә'лим вә тәрбијә ишләринин кејфијјәтини јүксәлтмәк үчүн мүәјјән әһәмијјәтә маликдир.

Мәктәб сәнәдләри әсасән үч група бөлүнүр: шаҝирдләрә аид, мүәллимләрә аид вә үмуммәктәбә аид сәнәдләр.

Шаҝирдләрә аид сәнәдләр. Шаҝирдләрә аид сәнәдләрдән бири әлифба сыралы китабдыр. Бу китабда мәктәбә дахил олан вә орада охујан бүтүн шаҝирдләрин фамилијалары вә адлары әлифба сырасы илә јазылыр; бундан әлавә һәр шаҝирдин үнваны, мәктәбә нә заман ҝәлмәси вә һансы синфә гәбул олунмасы, нә заман мәктәбдән чыхдығы, һансы синифдән вә нә үчүн чыхдығы һагда мә'лумат гејд олунур. Белә гејдләрин апарылмасы сајәсиндә мәктәб мүдиријјәти истәнилән заман һәр шаҝирд һаггында дүрүст мә'лумат верә биләр.

Сәнәдләрдән бири дә әмр китабыдыр. Бу китабда шаҝирдләрин синифдән-синфә кечмәси, галмасы, мәктәби битирмәси, мәктәбдән чыхмасы, мүкафатландырылмасы вә ја јазылы төһмәт алмасы һагда әмрләр јазылыр.

Үчүнчү сәнәд — камал аттестатларынын верилмәси һаггында гејдләр апарылан китабдыр.

Дөрдүнчү сәнәд-шаҝирдләрә верилән шәһадәтнамәләрин гејд олундуғу китабдан ибарәтдир. Бу китабда VIII синфи битирәрәк мәктәбдән чыхыб кедәнләрә вә орта, орта ихтисас мәктәбләринә, техникумлара дахил оланлара шәһадәтнамә верилмәси һаггында гејдләр апарылыр.

Бешинҹи сәнәд — шаҝирдләрин шәхси ишләридир. Һәр шаҝирдин шәхси ишиндә I синифдән XI синфәдәк она аид олан бүтүн мә'лумат олур. Бурада һәр ил синиф рәһбәрләринин шаҝирдә вердији характеристика, шаҝирдин иллик гијмәтләри, һәмин шаҝирд һаггында мәктәб үзрә верилән хүсуси әмрләрин (мүкафатландырмаг, ҹәзаландырмаг һагда) суретләри, шаҝирдин сағламлығына даир һәкимин гејдләри, онун санаторија вә ја истираһәт евләринә, пионер дүшәрҝәләринә ҝөндәрилмәси барәдә гејдләр, ушагларын ев шәраитинин јохланылмасынын нәтиҹәләри вә с. олур. Бу шәхси ишләри өјрәнмәклә һәр шаҝирд һаггында долғун вә ајдын тәсәввүр әлдә етмәк мүмкүндүр.

Һәр бир шәхси ишин нөмрәси олур; бу нөмрә шаҝирдин әлифба сыралы китабында адынын гаршысындакы нөмрәсинин ејнидир.

Шаҝирд мәктәби битирдикдә вә ја оху тәрк етдикдә онун шәхси иши мәктәбин архивиндә мүһафизә едилир; шаҝирд башга мәктәбә көчүрүлдүкдә исә һәмин мәктәбә көчүрүлүр вә әлифба китабында мүвафиг гејд апарылыр.

Алтынҹы сәнәд — синиф журналларыдыр: бунлар ејни заманда мәктәбин әсас дөвләт сәнәди сајылыр.

Журнал ики һиссәјә бөлүнүр: I һиссәсиндә фәнләрин адлары, журналда һәмин фәннә ајрылан сәһифәләрин нөмрәләри вә һәмин синфин дәрс ҹәдвәли јазылдыгдан сонра һәр фәннә ајрылан 3—4 сәһифәдә шаҝирдләрин дәрсә давамијјәти, алдығы гијмәтләр, дәрсдә кечилән мөвзу вә евә верилән тапшырыглар гејд едилир; II һиссәдә һәр шаҝирд һаггында үмуми мә'лумат гејд едилир: нечә дәрс өтүрмәси, рүбләр вә илин ахырында бүтүн фәнләр үзрә гијмәти, әхлаг гијмәти вә с. јазылыр.

Бу һиссәдә педагожи шуранын һәмин шаҝирдин синифдә галмасы вә ја нөвбәти синфә кечмәси һаггында јај ишләри вә пајыз имтаһанлары һаггында чыхармыш олдуғу гәрар јазылыр.

Синиф журналларынын сәлигәли апарылмасына вә ајры-ајры графалар үзрә тәләб олунан бүтүн мә'луматын јазылмасына хүсуси фикир верилмәлидир. Бу журналларын апарылмасына һәр мүәллим вә хүсусән синиф рәһбәри мәс'улијјәт дашыјыр. Синиф рәһбәри вә мүдирријјәт мүнтәзәм сурәтдә журналлары јохлајараг шаҝирдләрин мүвәффәгијјәтләрини, дәрсләрин онлардан нә дәрәҹәдә мүнтәзәм сорушулдуғуну, шаҝирдләрин давамијјәтини, програмын кечилмәсини вә с. өјрәнирләр.

Једдинҹи сәнәд — шаҝирдләрин әхлаг журналыдыр. Бу үмуми дәфтәр типиндә аг вәрәгләрдән ибарәт журналдыр. Бу журналда синфин һәр шаҝирди үчүн ики-үч сәһифә ајрылараг башла

бәуи адм јазылыр. Һәр бир мүәллим вә дәрсиндә, синиф рәһбәри исә әлавә оларыг синифдән вә мәктәбдәнкәнар вахтларда шакирдин истәр тә'рифә лајиг чәһәтләрини вә истәрсә дә «шакирдләр үчүн гејдләры» һиссәсини характеризә едән чәһәтләри јазыр. Бурада шакирдин ахлагына гијмәт верилмир, онун һәрәкәтинин характери јазылыр. Ушагларын јахшы давранышыны һәвәсләндирмәкдә вә пис давранышыны дајандырмагда вә еләчә дә онлары һәртәрәфли характеристика јазмагда бу журналын әһәмијјәти вардыр. Бу журналын апарылмасы мәчбури дејилдир. Лакин бир чох мәктәбләр бу журналдан истифадә едирләр.

Сәккизинчи сәнәд — ибтидаи мәктәб шакирдләринин валидејнләринә шакирдин мүвәффәгијјәт вә ахлаг гијмәтләриндән хәбәрдар етмәк үчүн мүвәффәгијјәт вә ахлаг гијмәтләри чәдвәлидир. Синиф мүәллимләри һәр һәфтә шакирдә синиф журналында верилән гијмәти «чәдвәлин» мүвафиг графаларына көчүрүб имзалајыр вә шифаһи жүну валидејнә тәгдим етмәк үчүн шакирдә верир. Шакирд ону валидејнин имзасы илә мүәллиминә гајтарыр. Илин ахырында шакирдин нөвбәти синфә көчүрүлмәси, јај үчүн мәчбури иш алмасы вә ја синифдә сахланмасы «Чәдвәлин» сонунчу сәһифәсиндә гејд едилир.

Доггузунчу сәнәд — шакирд күндәликләридир ки, бу V—XI синифләрдә тәтбиг олунур. Бу күндәликдә һәр һәфтә дәрс чәдвәли јазылыр, һәр дәрс үзрә синифдә евә верилән тапшырыг јазылыр (тапшырыг қалачаг нөвбәти дәрсин графасы гаршысында јазылыр). Шакирд чаваб верән вахт мүәллим онун алдығы гијмәти синиф журналына јазмагла бәрабәр шакирдин күндәлијинә дә јазыр.

Һәфтәдә бир дәфә синиф рәһбәри күндәликләри топлајыб шакирдин етүрмүш олдуғу дәрсләрин сајыны гејд едиб имзалајыр.

Шакирд исә һәр һәфтәдә күндәлијини валидејнинә имза үчүн тәгдим етмәлидир.

Мүәллимләрә аид сәнәдләр. Мүәллимләрә аид сәнәдләр сырасында әсас е'тибарилә үч сәнәди — һәр мүәллимин шәхси ишини, мәктәбин ишчиләри һаггында әмр китабыны вә педагожи һеј'әт вә мүдирријјәтә аид шәхси һесабат китабыны көстәрмәк олар.

Мүәллимин шәхси ишиндә мүәллимин тәһсили, стажы, тәрчүмеји-һалы, кадрлара мәхсус анкети, башга иш јерләриндән кәтирдији вә директорун вердији характеристикаларын сурәти, һәмин мүәллим һаггында верилән әмрләрин сурәти вә с. сәнәдләр олур. Бу шәхси ишләр тез-тез јохланылыр вә бүтүн дәјишикликләр гејд олунур.

Педагожи һеј'әт вә мүдирријјәтә аид китабда исә ајры-ајры графалар үзрә мәктәб ишчиләри һаггында мә'лумат (һәр мүәллимин јашы, тәһсили, иш стажы, партијалылығы, нә замандан һәмин мәктәбдә хидмәт етмәси, һансы фәндән дәрс дедији, тәлтиф олунмасы, нә заман ишдән чыхдығы вә сәбәби, үнваны вә с.) гејд олунур. Бу китабы бахмагла мәктәбин бүтүн ишчиләри һаггында илк үмуми тәсәввүр әлдә етмәк олар.

Мәктәб ишинә аид сәнәдләр. Мәктәб ишинә аид олан биринчи сәнәд — мәктәбин иллик һесабатыдыр. Бу сәнәддә мәктәбин иллик тә'лим вә тәрбијә ишләри педагожи вә методик әсасда дәриндән тәһлил олунур, мүвәффәгијјәтсизлијин сәбәбләри ашкара чыхарылыр вә онлары арадан галдырмаг үчүн тәклифләр ирәли сүрүлүр.

Педагожи шуранын протокол китаблары, мәктәбин паспорту, мәктәбин иллик тә'лим-тәрбијә ишләри планы, рүбләр үзрә шакирдләрин мүвәффәгијјәтини көстәрән үмуми вәрәгәләр, инспекторларын гејди үчүн контрол китаблары вә нәһајәт, методик бирләшмәләрин иш планлары да мәктәбин үмуми ишинә аид сәнәдләрдир.

Јухарыда гејд олунан сәнәдләрлә бәрабәр һәр мәктәбдә ајры-ајры тәрбијә тәдбирләринин, синиф рәһбәрләринин, тәдрис һиссә мүдиринин, дәрнәкләрин, валидејн комитәсинин, шакирд комитәсинин иш планлары вә с. планлар да олур ки, бунлар мәктәбдә 2 илдән 5 илдәк мүддәтә мүһафизә едилмәлидирләр.

Мәктәбин иллик һесабаты дәрс илинин сонунда тәртиб едилир вә РХМШ-нә тәгдим олунур. Бундан әлавә мәктәб һәр дәрс илинин әввәли вә ортасында да мүәјјән форма үзрә һесабат верир.

МҮНДӘРИҸАТ

ТӘРБИЈӘ НӘЗӘРИЈЈӘСИ

XII—фәсил. Коммунист әхлагы тәрбијәсинин мәзмуну вә вәзифәләри . . . 5
XIII—фәсил. Коммунист әхлагы тәрбијәсинин принсипләри . . . 14
XIV—фәсил. Коммунист әхлагы тәрбијәсинин үсуллары . . . 22
1. Әхлаг тәрбијәсинин әсаслары . . . [illegible]
2. Инандырма үсулу . . . [illegible]
3. Алышдырма үсулу . . . [illegible]
4. Рәғбәтләндирмә вә чәзаландырма . . . 36
XV—фәсил. Совет ватанпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәси . . . 39
1. Шагирдләрдә совет ватанпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәјин вәзифәләри . . . 39
2. Совет ватанпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин васитә вә јоллары . . . 40
XVI—фәсил. Әмәјә вә ictimai мүлкијјәтә коммунист мүнасибәтин тәрбијәси . . . 47
1. Әмәјә коммунист мүнасибәт тәрбијәсинин вәзифәләри . . . 47
2. Әмәјә коммунист мүнасибәт тәрбијәсинин әсас васитәләри . . . 50
3. Әмәјә коммунист мүнасибәт тәрбијәсинин принсипләри . . . 53
4. Шагирдләрин ictimai-фајдалы ишләринин тәшкили вә јеринә јетирилмәси јоллары . . . 59
5. Ictimai мүлкијјәтә коммунист мүнасибәт тәрбијәси . . . 61
XVII—фәсил. Елми-атеист тәрбијәси . . . 63
1. Елми-атеист тәрбијәнин вәзифәләри . . . 63
2. Мәктәб фәнләринин тәдриси просесиндә елми-атеист тәрбијәси . . . 67
3. Синифдәнкәнар тәдбирләр васитәсилә елми-атеист тәрбијәси . . . 74
XVIII—фәсил. Шүурлу интизам тәрбијәси . . . 76
1. Интизам тәрбијәсинин әһәмијјәти вә маһијјәти . . . 76
2. Интизам тәрбијәсинин васитә вә јоллары . . . 78
XIX—фәсил. Естетик тәрбијә . . . 89
1. Естетик тәрбијәнин вәзифәләри . . . 89
2. Естетик тәрбијәнин әсас принсипләри . . . 91
3. Естетик тәрбијәнин јоллары вә васитәләри . . . 92

XX—фәсил. Физики тәрбијә . . . 104
1. Мәктәбдә физики тәрбијәнин мәзмуну вә вәзифәләри . . . 104
2. Мәктәбдә физики тәрбијәнин васитәләри . . . 106
3. Бәдән тәрбијәси мәшғәләләринин тәшкили . . . 111
XXI—фәсил. Мәктәбдә шагирд коллективинин тәшкили вә тәрбијәси . . . 115
1. Шагирд коллективинин тәшкили . . . 115
2. Шагирд коллективинин тәрбијә едилмәси . . . 118
XXII—фәсил. В. И. Ленин адына пионер тәшкилатынын иши . . . [illegible]
XXIII—фәсил. Мәктәб комсомол тәшкилатынын иши . . . [illegible]
XXIV—фәсил. Синифдән вә мәктәбдәнкәнар иш . . . [illegible]
XXV—фәсил. Совет мәктәбинин мүәллими . . . [illegible]
XXVI—фәсил. Синиф рәһбәринин иши . . . 171
XXVII—фәсил. Шагирдләрин тәрбијәсиндә мәктәблә аиләнин әлбир иши . . . 181

МӘКТӘБШҮНАСЛЫГ

XXVIII—фәсил. Мәктәбә рәһбәрлик вә ону идарә етмәк . . . 188
1. Үмуми-ичбари тәһсилин һәјата кечирилмәси . . . 188
2. Мәктәб үзрә педагожи рәһбәрлик . . . 190
3. Мәктәбин мадди базасы . . . 197
4. Мәктәб сәнәдләри вә һесабат ишләри . . . 200

Нәшријјат редактору *Ә. Аббасов*
Техредактор *Г. А. Абиҹанов*
Коррeктор *Г. Әфәндијева*

Јығылмаға верилмиш 6/VII 1959-ҹу ил. Чапа имзаланмыш 23/X 1959-ҹу ил.
Кағыз форматы 60×92¹/₁₆. Һесаб нәшријјат вәрәги 14,2.
Чап вәрәги 12,7. ФГ 1-67. Сифариш № 411. Тираж 2000.
Гијмәти ҹилдсиз 5 ман., ҹилдлиси 6 ман. 10 гәп.
В. И. Ленин адына АПИ-нин нәшријјаты. Бакы, У. Һаҹыбәјов, 34.

Азәрбајҹан ССР Мәдәнијјәт Назирлијинин «Гызыл Шәрг» мәтбәәси,
Бакы, Һаҹы Асланов күчәси, № 80.

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

Азербайджанский государственный педагогический
институт им. В. И. Ленина

М. МЕХТИ-ЗАДЕ, М. МУРАДХАНОВ, Т. ЭФЕНДИЕВ,
И. ВЕЛИХАНЛЫ

ПЕДАГОГИКА

II ЧАСТЬ

(НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ)

Издательство АПИ им В. И. Ленина
Баку — 1959